

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tolnai Ottó nyolcvanéves

- TOLNAI OTTÓ: Csombe fia (*regényrészlet*) 705
TERÉK ANNA verse 714
BENCSIK ORSOLYA: Estike (*novella*) 716
BALÁZS ATTILA: Találkozásaim Tolnaival 719
GRECSÓ KRISZTIÁN: Semmi több (*Tolnai 80*) 724
DANYI ZOLTÁN: A rózsás papírok (*regényrészlet*) 726
MIKOLA GYÖNGYI: Hibrid formák a Tolnai-regényben (*tanulmány*) 737

*

- VÁRADY SZABOLCS verse 743
KUKORELLY ENDRE versei 745
SZIJJ FERENC versei 749
MELIORISZ BÉLA versei 751
WIRTH IMRE versei 753
MÉHES KÁROLY versei 755
MOESKO PÉTER: Magic Dance (*novella*) 757
EGRESSY ZOLTÁN: Majdnem Stradivari (*novella*) 763
RÓHRIG ESZTER: Mert a nevem koszorú (*novella*) 768
JÁNOSA ESZTER versei 771
SIMON BETTINA versei 773
VESZPRÉMI SZILVESZTER versei 775

Csordás Gábor hetvenéves

- CSORDÁS GÁBOR: Philippe (*esszé*) 777
CSORDÁS GÁBOR: Konfliktusok és kanyarok (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 791
MOHÁCSI BALÁZS: A haza halántékának szegezett dalok (*Közelítések
Csordás Gábor költészetéhez*) 816
FEKETE RICHÁRD: Dömi és a nagy versek (*A Levél és a Találkozás*) 822

*

- FENYŐ DÁNIEL: Az újraolvasás öröme (*Negyven éve jelent meg a Fél korszó hiány
antológia*) 830
BAZSÁNYI SÁNDOR: Mészöly – Jelenkor – Holmi (*tanulmány*) 836

2020

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT KÉRI PIROSKA. A szerkesztőt, irodalom- és művelődésszervezőt, egykori könyvkiadót, a Szépirók Társasága alelnökét május 29-én, 68 éves korában érte a halál. Kéri Piroskáról Szkárosi Endre emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

FASSBINDER 75. A budapesti Goethe Intézet és a *Jelenkor* folyóirat szervezésében került sor Fassbinder *A vendégmunkás* című darabjának (fordító: Weiss János) online felolvasószínházi bemutatására május 31-én. Az előadásban *Bacskó Tünde*, *Frank Ildikó*, *Herczeg Adrienn*, *Józsa Richárd*, *Köles Ferenc*, *Stubendek Katalin*, *Urbán Tibor*, *Várnagy Kinga* és *Vidákovics Sziláven* működött közre, a darabot *Funk Iván* rendezte.

ÚJRANYITÁS. A koronavírus okozta veszélyhelyzet megszűnését követően újra látogatható a pécsi Janus Pannonius Múzeum néhány állandó kiállítása. A Csontváry-, a Vasarely- és a Zsolnay-gyűjtemény június 20-án nyitott ki újra.

*

COVID19 címmel nyílt kiállítás június 19-én a pécsi Nick Galériában. A tárlat pécsi és budapesti képzőművészek karanténidőszak alatt készült munkáit mutatja be. A kiállításon *Bak Imre*, *Biacsics Renáta*, *Gáspár György*, *Hack Ferenc*, *Kiss Adrián*, *Korodi Zsuzsanna*, *Körtvélyesi László*, *Makra Zoltán*, *Pál Zoltán*, *Pinczehelyi Sándor*, *Szalay Péter*, *Szinyova Gergő*, *Tarr Hajnalka* és *Veres Balázs Gyula* alkotásai szerepelnek. A művek július 19-ig tekinthetők meg.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.

Terék Anna (1984) – költő, drámaíró, pszichológus, a Wesley Kincsei Általános Iskola és Gimnázium iskolapszichológusa, Budapesten él.

Bencsik Orsolya (1985) – író, Szegeden él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Grecsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Danyi Zoltán (1972) – író, költő, Zentán él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Váraday Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Sziji Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Moesko Péter (1990) – író, Bécsben él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Róhrig Eszter – író, Budapesten él.

Jánosa Eszter (1989) – költő, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, az angliai Leatherheadben él.

Simon Bettina (1990) – költő, Budapesten él.

Veszprémi Szilveszter (1997) – költő, slammer, blogger, az SZTE BTK hallgatója, Szegeden él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécsen él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Csuhai István (1961) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Budapesten él.

Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Melhardt Gergő (1993) – kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, esszéíró, Budapesten él.

Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécsen él.

Németh Ákos (1981) – irodalomtörténész, szerkesztő, Pécsen él.

*

CSUHAI ISTVÁN: Nem is tán, egészen (*Parti Nagy Lajos: Félszép*) 843
VISY BEATRIX: „Feltámasztani? Lehet ilyet?” (*Láng Zsolt: Bolyai*) 848
MELHARDT GERGŐ: Pattan a labda (*Zoltán Gábor: Szép versek 1944*) 853
PÁLYI ANDRÁS: A hamisság bűvöletében (*Molnár Gál Péter: Coming out*) 858
HAVASRÉTI JÓZSEF: Értelmiségiek (*Radnóti Sándor: Sosem fogok memoárt írni*) 864
M. NAGY MIKLÓS: Maszkulinista feminizmus (*Margaret Atwood: Az ehető nő*) 871
SÁRI B. LÁSZLÓ: A rettegés nulla foka (*Don DeLillo: Nulla K*) 878
NÉMETH ÁKOS: A Róma–London-tengely (*Cs. Szabó László: Útrahívó. Képzőművészeti esszék*) 882

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap
és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

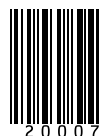
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Csombe fia

A diót már levettük. Diót verni szép. Egyike a legszebb zenéknek. Csupa ütőhangszer... Végre ellenőriztem, az a nagy dióskert, amit már évtizedek óta hallok, keresek, ugyanis egyszer éppen dióveréskor jöttünk arrafele a tengerről haza, azt hittem, Bajsán van, de nem, közelebb Apatinhoz... Igaz, még mindig nem álltunk meg ott, nem sétáltunk be titokzatos birtokom dióskertjébe... Lehet, mint annyi minden az én esetemben, az a nagy dióskert is megmarad félimagináriusnak. Nem baj, mondja Gorotva, az a fontos, a hangját még mindig őrzöd, akárha egy csillogó CD-n a fejedben; lám, mi is hallgathatjuk... Igen, a diót már levettük, le mind a két fánkról. Igaz, a nagydió tetején, amely akárha zöld kozmoszként borul a Homokvárra, még maradt jócskán csonthéjú termés a varjaknak. Szobámból hallok, ahogy be-bezúznak egyet-egyed. Mindig összeressenek, tarkómhoz kapok, végigsimítom hajam, tapogatom, ép-e még a csonthéj. Ilyenkor ősszel tele a zsebem, az asztalom a bezúzott, zsugorított kis koponyákkal. Még egyszer sem sikerült munka közben tetten érnem a varjakat, hogyan tudják ilyen ügyesen bezúzni, hogyan tudják ilyen kis lyukon kiszedni a belét, pontosabban a dió agyát... Már évek óta halasztgatjuk, visszavágatjuk nagydiónkat a copfos Glass Lacival (aki ugye, egy valós Salinger-hős), de aztán egyszer csak eltűnt, azt mondják, Németbe ment ő is, avagy egészen Amerikába, rokonaihoz, a Glassgyerekekhez... Jutka rózsaszín hálós, úgynevezett Rachel-zsákokba gyűjti a levett termést, felaggatja az alsó terasz gerendáira; vannak évek, amikor aztán valami madarak, rágcsálók, őket sem tudom tetten érni, aláereszkednek a rózsaszín hálós zsákok szájbehúzó zsinórján, átharapdossák a háló szemleinek erős, vékony szálait, nagyokat lakmároznak... A tavalyi termés már mind elfogyott, Jutka elajándékozta a gyerekeknek, meg hát nem panaszkodhatunk, sok diós kalácsot is sütött... Az a fixa ideám, tulajdonképpen azért is nem vágattuk vissza a nagydiót, hogy majd zöld lombsátra véd meg bennünket a szelektől, viharoktól, tornádóktól... Igaz, eddig még csak egy tornádót láttunk, tapasztaltunk meg félig-meddig. A csantavérit. A csantavéri tornádót. Meg kellett volna kérdeznem Petrától vagy a deratizációsoknál dolgozó Dér gyerektől, aki már másodszor szállt ki hozzánk, ők hogyan emlékeznek a csantavéri tornádóra... Mi épp kint voltunk a tanyán. Amikor is valami csattogva zuhogni kezdett. Azt hittük, kombájnok, netán tankok vonulnak az ablakunk alatt... Akkor, kipillantva az udvarba, láttuk, mind a léhát, csak most láttuk, mennyi léha van egy tanyaudvaron, minden szárízik levelet, tollat, de a nagy lukas lavórt, a gyümölcsösládákat, meg még a csutkás kosarat is felemelte valami, megforgatta, akárha az ügyes kereskedő inasok, ségédek gyerekkoromban a stanicli papirosát, és maga köré tekerte...

Széket vittünk, kiültünk Jutkával az udvar közepére. És néztük, mint szélesvásznú moziban, Ormon túl, a Csantavéri tornádót... Első gondolatunk az volt, hol is lehet most Petra barátnőnk. Abban reménykedtünk, Giro d'Italiá-s avagy Tour de France-os szerelésben valóban csak pillanatok kérdése, és begurul udvarunkba, boldogan mesélve, hogyan röpítette végig Észak-Bácskán át a tornádó utószele, alig kellett pedáloznia. De az is lehet, Afrikában van, Pesten, netán Bécsben, mert ő az egyik asszisztense a Sírás tanszéknek... Kissé később, ahogy Gorotva bevágódott, és körülnézett a tanyaudvaron, azt mondta, úgy fest az udvarunk, akárha a csantavéri tornádó mind ide szórta volna az ópusztaszeri körkép motyóját, lévén hogy Ópusztaszer légvonalban valóban nincs sokkal messzebb, mint Csantavér... Gorotva nem szerette az ópusztaszeri körképet, de azt szerette, szinte kutatta is, ahogyan festették, ahogyan Feszty Árpád levezényelte elkészítését, ahogyan cigányzenekar kísérte, inspirálta munkájukat, még egy könyvet is beszerzett ebben a témában... Mert, tette hozzá, a kép megvan, restaurálva is van, a motyó olykor röpködhet, mert biztos lesz olyan tornádó is, amely meg szépen visszaliferálja mind a körkép elrepített cuccát... Ilyenkor, dióverés után még jó ideig illatos a kezem; mint a rossz gyerek, kerülöm is a kézmosást. Ha cefrét kevergetsz, kóstolgatsz, csak akkor ilyen jó illatú a kezed. Olivér azt állítja, noha én nem hiszem, mondja Gorotva, ő még a kéziratokon is megérzi, melyiken dolgoztak dióverés tájékán, melyiken a cefre érlelésének, kevergetésének, kóstogatásának idején. És ezeket a dolgokat Gorotva szigorúan prózapoétikai kategóriákként kezeli.

A Gergő által rekonstruált végtelen pad közepén üldögélek. Mert a végtelen pad most éppen a nagydió alatt van. Jutka azt mondja, ez az egyik utolsó szép napunk.

Lehunytam épp a szemem. Amikor is a sarok mögül felbukkant hatalmas gereblyéjével surrova István. Szépen hallani, ha a nagy, egy méter szélességű műanyag gereblye diót talál, sőt azt is, ha az a dió netán lyukas. Azonnal jelez, más hangot ad. Tudja maga, hogy nekem sok néger rokonom van, szólal meg váratlanul. Érezni lehetett, most elhatározta, végigmesél valamit, amibe belekezdett. Ugyanis már van némi tapasztalata arról, nálunk nem könnyű új történetbe kezdeni. Befejezni meg tán lehetetlen is. A történetek nálunk állandóan áramlanak, folyamatban vannak, indukálják egymást, összekócolódnak, nemezelődnek, nemzeti módon is, hiszen Olivér igen jól ismeri a népi írókat, majd egyszer csak maguktól kigubancolódnak, kioldódnak, kisimulnak, kialszanak, akárha valami váratlan szélcsendben... Ugyanis nagybácsink, folytatja István, Belgiumban élt. Belgiumban, kérdezte T. Olivér csodálkozva, lévén hogy nemrég értekezett éppen arról, hogyan van az, hogy az albánok meg a bosnyákok például már rég Brüsszelbe települtek, Brüsszelbe installálták magukat, a magyarok, vajdasági magyarok pedig alig, jöllehet senkinek sincs olyan komoly irodalma, bedekkere Brüsszelnél, mint nekünk.

Olivér Jósika Miklós könyvére, a *Brüsszeli tárcalevelek és más írások* című kiadványra gondolt, mit Csáth-szakértő barátja, Szajbély Misi rendezett volt sajtó alá, amelyből Olivér, mint a Csáth-tomuszokból is, az elsők között kapott volt. Szerintem, mondta Gorotva, újra ki kellene adni, mert lehetséges, azóta már kialakult egy kis magyar kolónia arrafele is. Én, mondja Olivér, minden nagyobb

merénylet, attak után újraolvasom Jósika Brüsszel-könyvét. És minden alkalommal arra a felismerésre kell jutnom, hogy Jósika *Brüsszeli levelei* egyike a legizgalmasabb modern könyveinknek. Immár meg vagyok győződve, iskoláinkban, egyetemeinken Jósikával nem a régi magyar irodalmat, hanem éppen hogy a modern magyar irodalom kezdetét tanulmányozzák.

Mindjárt az elejéről idéznék belőle, mert számomra már ez is megrendítően szép, fontos, de a nevezetes *Manneken Pis* leírása is, garantálom, minden magyarórát felüdítene:

Casinókban, kávéházakban, sétákon az emberek vagy hallgatnak, vagy suttogva beszélnek, s ha nem látna a szem annyi eleven színt, s annyi ízlést a nőöltönyökön, olykor a legsűrűbb embertömeg hasonlítana temetési menethez nálunk [...] Ön nevetni fog, ha állítom, miképp itt a gyermekek egészen másként kiabálnak és sírnak, mint nálunk, s az ebek csaholása valódi farkas- és sakálüvöltés a mi tekintélyes juhászebeink komoly ugatásához képest [...]

A harmadik emlék sajátos rézsobrocska, két arasznyi: az itt híres Manneken-piss, Brüsszel legrégebb polgáráé, miként őt nevezik. Ez egy öltözetlen zöld gyerkóc oly foglalatosságban, mely sok utca szögleténél történik, s melyet már a neve a fesztelen úriembernek elárul: mindenesetre eredeti eszme a Brüsszelben szűk s többnyire nem jó vizet ily úton napvilágra idézni. Manneken úr itt nagy tiszteletben áll, s életírása minden könyvárusnál található, ennek elején díszöltözékben, hatalmas parókával, mint nemzetőr, s hétköznapi indus tolettben láthatni őt, az utóbbi semmiből sem áll (valami, mi semmiből sem áll, lám), de mindig a szokott foglalatosságban és zöld arccal...

Ha még idejében jól olvastuk volna Jósika *Brüsszeli leveleit*, akkor megértettük volna, hogy Brüsszelben például már a kezdetek kezdetén rossz volt a fagyfalt, és már akkor magyar avagy pesti fagyfalldákat nyithattunk volna ott, mint nyitottak volt az albánok például, s akkor a mi fagyfalldáinkban látnánk Európa urait műlatni idejüket...

István kivárt, majd akárha hatalmas gereblyéjének surranásaihoz igazítva szavainak ritmusát, folytatta. Említett rokona Belgiumban élt és elefántcsonttal kereskedett. István eme közlésére Olivér még jobban összerezett, ugyanis órá gyakran mondták, írták, de vádolták is: elefántcsonttoronyban él, elefántcsontirodalmat művel, és nem balosat, se nem nemzetit...

Ebből csak annyi igaz, Olivér valóban szakértője a zágrábi Mimara Galéria csodálatos csonttárgyainak, mert valóban nagyon szerette azt a galériát, de nem összetaknyozott Rembrandtjai vagy maga Mimara izgalmas élete miatt – lefeszette Hitlert, kapcsolatban állt Titóval –, hanem gyűjteménye, üveg- és csonttárgyai, szőnyegei miatt, mert azoknak valóban alig akad párja a világon... A problémát az jelentette, hogy ő, T. Olivér tényleg valósnak tudta azt – ezt, hiszen most is éppen a tövében ült –, az elefántcsonttoronyát. Saját két kezével építette. És hát ha valós, gondolta váratlanul rákattanva a dologra, nem árt, ha egy valós elefántcsonttoronyban több-kevesebb valós elefántcsont is van beépítve, hiszen egy pillanatra se feledjük, Cipruson és Ádenban is összefuthattak, Rimbaud-ról is megtudhatunk valami újat, lévén hogy Vojnits Oszkár szülőhelyén lennénk, mert hát az a bizonyos Vojnits-távirat akár Rimbaud-ra is vonatkoztatható:

Küldjetelek leírást!...

De azt persze sosem is hittem volna, motyogta magában, hogy éppen Istvántól fogom beszerezni tornyom aládúcolásához a valódi elefántcsontot. Persze első

meghökkenése után, a következő pillanatban Olivér már nagyon örült István bejelentésének, gondolta, majd finoman jelzi neki, a díszteknősök tenyésztéséről, mert István díszteknősöket tenyészt egy vízaknában, ahogy mi mondjuk, egy *šah*tban, észrevétlen áttérhetne az elefántcsonttal való bizniszelésre... Vagy tán az is meggondolható lenne, a díszteknősöket is meg kellene tartani, afféle paravánként, ha az adóellenőrök, fél Belgrád adóellenőr, hajnalban indulnak Bácskába, Vajdaságba, lecsapnának rá, azt hinnék, teknőspáncélokot árul, nem agyarakat... Máris arról akart beszélni Istvánnak, ha komolyan gondolná az ügyet, ő előre biztosítaná, ilyen-olyan alakzatokban bizonyos mennyiséget maga is átvenne. Bizonyítsa, ha ő azt mondta volt, elefántcsonttorony, akkor arra mérget vehetnek, az egy valós torony, még hozzá valós elefántcsontból... De hát mit kezdhetnének a szép- és elméletírók egy valós elefántcsonttoronnyal Észak-Bácskában, kérdezte kuncogva Elemér. Amely tulajdonképpen egy Homokvár tornya, s hát azt kissé pontosabban kellene tudni, mennyi elefántcsontot is bír el egy homokból csöpögtetett torony... Minden bizonnyal semennyit.

De T. Olivér ennek ellenére is komolyan gondolta, amit mondott, mármint, hogy István belgiumi rokonán keresztül valóban hajlandó lenne befolyjni a nemzetközi elefántcsont-kereskedelembé. Hiszen a kisállatpiac ócskás bordűrjén az igazgyöngy-kereskedelemmel is kacérkodott volt már. Neves írónk, Kopeczky László fia, Gyufi Hawaii él, és egy időben befolyt volt az igazgyöngy-kereskedelembé, gondolta Olivér, kikéri véleményét, ugyanis a borbély- és fodrászszalonok gyöngyfüggönyének általa beindított nagybani, majdhogynem gyári fűzésénél, valaki azt mondta, el kellene rejteni egy-egy igazgyöngyöt, mitől az egész függöny irizálni kezdene... T. Olivér egyszer valami olyasmiről beszélt, igaz, többen azt hitték, részeg, ő hisz abban, hogy mozgalmuk oda vezet, Orbán végül is hajlandó lesz a zseleltfüggönnyel észrevétlen gyöngyfüggönyre váltani, hiszen a nagy színházaknak is több függönye van, a zágrábi Nemzeti Színház egyik díszfüggönyét például Hegedušić készítette. Egy ilyen gesztussal igazán meg tudná lepni az európai politikusokat. Nem visszakozna. És mégis. Istenem.

Olivér akkortájt valós gyöngystúdiumokat végzett, még Nagy László csodálatos versét, a *Gyöngyszoknyát* is újraolvasta.

Igaz, folytatta István, én csak nagy szivarjaira emlékszem a belgiumi rokonunknak. Külön-külön börtokokban tartotta őket. Akárha valami drága és veszélyes lövedékeket, robbanószerkeket, persze az sincs kizárva, valóban volt köztük löveg, robbanószer is. Meg arra emlékszik még, mondta István, hogy a nagybácsi egyik lányának, a Szonjának fekete volt a férje. Még hozzá nem más, mint a Csombe fia. Igaz, Csombénak sok fia volt, ha jól emlékszem, 45, de hát az a lényeges, hogy mindegyik az ő, a Csombe fia volt. Már gyerekkoromban mindent elolvastam Csombéval kapcsolatban, meg hát Lumumbával kapcsolatban is, ugyanis Csombét a Nyugat, Lumumbát pedig a szovjetek támogatták...

Izgatta a fantáziámat, mondta István, mi történne, ha Csombe fia ellátogatna hozzánk. Törökbecsére. Mert ugye, akkortájt nagyon sok fekete politikus, király, államfő látogatott hozzánk, mindegyik hozott egy-egy egzotikus állatot ajándékba Tito brioni állatkertjébe, meg tömérdek elefántcsontot, szipkát, levélvágó kést, miegymást, nem tudom, milyen állapotban is van az az állatkert mostanság, működik-e a marsall ajándékaiból képezett kis múzeum ott Brionin... Én sem, mondta Olivér, csak azt tudom, hogy a neves hollywoodi színész, Šerbedžija felesége,

aki különben szabadkai származású (ha jól tudom, bunyevác), kitűnő színházat csinált ott, Brionin, illetve a Brioni-szigetcsoporthoz egyik kis szigetén, ahol előadásait, főleg görög tragédiák interpretációiról van szó, neves színészek és politikusok, maga az akkori, mert gyorsan cserélődnek, horvát elnök is (aki egy partizán tábornok fia, majd' minden jugoszláv értelmiségi partizán tábornok fia), jelentős modern zeneszerző, meglátogatta valamelyik előadásukat... Úgyhogy nekem, vett ismét levegőt István, tényleg sok fekete rokonom van szerte a világban. Mondtam is az asszonynak, ne lepődjön meg, ha valamelyik migránshullámmal fekete rokonságom leszármazottai, úgy tutto completo, beözönlenek hozzánk... Gondoltam, a biztonság kedvéért, titokban felállítok néhány emeletes ágyat a kiscsarnokban, azért hívom így, kiscsarnoknak, mert azóta egy nagycsarnok részére is kitisztítottam már a helyet, mondták, az egyik kollégium felújításánál kiürítik a régi emeletes ágyakat, hiszen mindig megfájdul a szívem, ha üresen kell látnom a kiscsarnokot, ahol én, nyugdíjazásom után egy szerény marós manufaktúrát terveztem volt beindítani... Meg arra is gondoltam, tartalékok ezt-azt, hiszen a politikusoknak, filozófusoknak, újságíróknak, íróknak és más előbeszélőknek fogalmuk sincs, merre megyünk, jönnek-e a fekete rokonaink, kell-e emeletes ágyakat bekészíteni, egyik sem jelentkezett, egyik sem magyarázta el, mi fog következni, mármint hogy ide-oda elindulnak a népek, el a horvátországi és a boszniai menekültek, el a koszovói albánok, el a sárgák meg a feketék is, de úgy látszik, elindulnak a fehérek is, Palicson is már majd' minden második ház üres, akik meg, mint az öregasszonyok, a sárga veszélyről beszéltek, meg a kínai nagy falról, azokat kinevették... Láttam, folytatta István, olykor maguk is eljárnak oda, a Joó Lajos deltájában, a Mlaka iskolával szemben lévő, kis pecsenyesütődébe: a NOSTRADAMUS-ba, netán hallanak valami újat, mert ott sok az innen-onnan érkezett, úgynevezett hazai, Balkán-félszigetről menekült (a horvátországi meg a boszniai háború idején 13000 menekült jött Szabadkára, meg plusz még 3000 Koszovóról kitelepített egyén, az 16000, plusz családgyejesítés ürügyén még vagy ugyanannyi, az 30000, meg mind a tágabbul értelmezett, tehát törzsbéli rokonság, az 50000, ami ugye már egy szép nagyváros lakosságát is kitenné, és valóban, az is történt, Újvidék és Szabadka is megduplázódott városokká lettek), gyakran akad köztük okos ember, meg hát ők, akik már különben is menekülésben vannak, érzékenyebben reagálnak a hasonló dolgokra, a bombázásra, a migránshullámra, miegymásra... Érdekes kikérni egy ide, hozzánk, a Vajdaságba érkezett, immár szépen beilleszkedett balkáni menekült véleményét a migránshullámról... Úgy vagyok, ha már nem tudtam egy kis manufaktúrát beindítani, emeletes ágyakat még állíthatok be a kiscsarnokba, meg ha kell, miután felhúrom, blokkból rakom, így gyorsan megy, majd a nagycsarnokba is állíthatok emeletes ágyakat, meg mind a kettőbe tartalékolhatok majd még dolgokat, vizet, száraz kenyeret, vécépapirost, használt cipőket... Azt mondják, ezek a kis panziók, amelyek itt a Sós tó (illetve a Sós tó helye, Istenem, gondoltam miközben Istvánt hallgattam, azt is tele kellene sírni, tele mind a száraz lapályokat, ilyen-olyan régi medreket) körül migránsokat szállásolnak el, jól kijönnek még akkor is, ha a büntetéseket is belekalkulálják, igaz, a rokonoktól, a Csombe unokáitól, dédunokáitól én nem fogadnék el pénzt, de ha nagyon kínálnák, tán még el is fogadnék, mert ha jobban meggondoljuk, miért csalják el tőlük a pénzt inkább az embercsempészek, meg mindenféle spekulánsok, holt lelkekkel bizniszelő nagykereskedők...

Hihetetlen, de valóban ismét csak a Gogol regénye a legaktuálisabb, a holt lelkekkel való kereskedelem lesz a jellemző világunkra, morogta Olivér... Például, tette hozzá István, én is mindig szerettem volna egy darab elefántcsontot, de aztán én is megelégedtem, mint maga, egy darab balsafával... Ha minden rokon csak egy kisdarab elefántcsontot hozna... És akkor, ezt már szinte ki lehetne számítani, mondta Gorotva, aki közben érkezett és a végtelen pad innenső végére ült, István meg, mikor rágyújtott, a másik végére, Olivér is belelendült meséjébe, azaz újra-kezdte meséjét arról, hogy ő katona korában hány fekete királynak, államelnöknek állt díszőrséget, sőt még Ben Bellának is, akit egyszer Zágrábban, a Kék vonat előtt, tudjátok, a Kék vonatot a Misi mesterék festették be kékre, a piros szőnyegen fogadott, azt a piros szőnyeget pedig, amit a Kék vonat elé terítettek, Faragó Endre az oromi-szabadkai-New York-i ZOBOK-ban dolgozó szőnyegtervező kreálta, halála előtt meglátogattam Nasszer téri kis lakásában. Ben Bellát, folytatta Olivér, meg is akarta szólítani, megkérni pontosabban, üdvözölje a nevében Albert Camus-t, meg tán azt is megkérdezni Ben Bellától, ő hogyan olvassa Albert Camus-t, ugyanis Derrida például mintha nem olvasta volna, de félt, magyarázta, félt Ben Bellához lépni, tudta, hiszen végignézhette az előkészületeket, ha csak egy kicsit is moccan, hátraszippantanák, tán le is lőnék, igen, a Kék vonathoz sokkal elővigyázatosabbak voltak, mint Ferenc Ferdinánd körül Szarajevóban, meg Stambolić, meg Djindjić esetében Belgrádban például – Istenem, lehetséges, ripszropsz két elnökünket is lelőtték, kik, hát kik is... Az igazság az, mondta Olivér, nekem is vannak fekete rokonaim, ugyanis nagyanyám nővére, Mária néni apáca volt, majd amikor valami betegség után Vitéz dédapánk kivette a rendből, nagyon szentes nő lett, majdnem szent, nem is tudnám megmondani, miben különbözött a szentektől, tán abban, hogy kevésbé volt egzaltált, eszelős, hogy fantasztikus tésztát tudott gyúrni, metélni, hogy mindennap felsúrolta szobájában a deszkapadlót, amely semmiben sem különbözött volt a gyűrődészka abszolút tisztaságától: Mária néni két-három évente vett egy-egy fekete csecsemőt, és később is rendszeresen fizette eltartásukat, mutogatta a tulajdonát bizonyító csipkés szélű szentképeket, már kívülről tudtuk a kis szerezcsen rokonok nevét, én leginkább Józsikával barátkoztam, bátyám egy fekete Bélát kedvelt, húgom meg egy fekete Karcsikát, mondta Mária néni, egyet nevezünk már el Péternek is, és elneveztük, ám, gondolom mostanság, akár hozzánk is beállíthatnának a rokonok... Be a fekete Józsika, a fekete Béla, a fekete Karcsika és a fekete Péter is... A feleségem meg a gyerekek kinevettek, mondja István, de aztán belátták, igazán nem viselkedhetek úgy, mintha a Csombe nem létezett volna, illetve mintha se Csombe fia, se Csombe unokái nem léteznének. Nem viselkedhetek úgy. Nem. Akárhogy is mérlegelem.

Gorotva meg Elemér akkor, megpakolva zsebeiket friss dióval, már elmentek. István és Olivér ott állt a könyvtárszoba közepén, az elefántcsonttorony tulajdonképpen a Homokvár könyvtárszobájának boltívvel leválasztott tornyos része, Olivér fogta a létrát, István pedig az egyik felső fokán egyensúlyozott, lenyúlt az Olivér által felnyújtott szerszámokért.

Alig hogy beleolvastam, mesélte, láttam (hallottam), éppen azt a félbemaradt törökbecsei esetet meséli. Már nehéz megállapítani, ki is. Jóllehet mindannyian István szavait próbáltuk akkortájt reprodukálni.

A földásó ember történetét. Csak abban sokkal részletesebben, izgalmasabban, mint az előbbi jegyzetben, ahol természetesen a Csombe fiára helyeződött a hangsúly, ahol a Csombe fiára vonatkozó részekén kívül majd' mindent ki is húzigált. Végül is arra az elhatározásra jutottam, mert hát jeleztem is valami ilyen jellegű problémát, mármint azt, hogy nálunk nehéz, szinte lehetetlen elmesélni valamit, jóllehet egyszer elmeséltem az egészet a határon, el a börtönben és el a DR. BRENNER pszichiátrián is, de aztán itthon is egész nap mesélünk, mesélünk közben ezt-azt korrigálva, egész nap mesélnek mesefáink, mesefacsemetéink (mert Olivér már arra is gondolt, Titorelli faiskolájában is meg kellene próbálni mesefacsemetét oltani, a tollba – olykor a tanyán hegyezett meg nádszálakat, libatollakat, de antikvárokban vásárolt régi írótollakat is – mint túbe fűzni, a tollba a rajz véletlen vonalkáját, húzni, gubancolni, nemezelné tovább egy pillanatra végtelennek ígérkező vonalát, majd elveszítve azt utána kapni, kihúzni, a betű csomójába kötni, mint ha semmis kis lila horgot kötsz a damil végére, mint amikor Lacan azt mondja, az én csomóm, az én borromeói csomóm, mert tulajdonképpen kétfajta csomó van, van a szoros, görcsös, maga a görcs, a kioldhatatlan csomó Mészölynél például, és van a laza, amely mintha magától oldódna, már eleve oldott állapotban lenne, jóllehet nem, ugyanúgy tartja, amit tartani kell, Mándynál és hát Keserü Ilonánál például), egész nap jár a szánk, igen, végül is úgy határozottam, minden változtatás nélkül, afféle dokumentumként, mert Elemér szerint dokumentumokról is van szó tulajdonképpen, ideemelem ezt az első változatot is.

Előbb a függönyökről akartam említést tenni, mesélni Istvánnak, amikor úgy éreztem, vége felé közeledik a Csombe fiának, hogy lehet, majd lesz egy kis neki való munka a fodrászszalonok gyöngyfüggönyeinek felrakásakor. Ugyanis a gyöngyfüggönyök felrakása, karnisozása sokkal komolyabb dolog, mint a tüllfüggönyök felrakása, karnisozása. A borbélyműhelyek, illetve a fodrászszalonok függönye nem is esik olyan messzire a vörös színházi függönytől. Mint gondolkodnánk. A vörös színházi függöny számomra éppen úgy a legizgalmasabb gyerekkori élmények közé tartozik, mint a borbély-, illetve fodrászfüggöny, ám a gyerekkori élményekhez fogható megtestesülését, a *Csárdáskirálynő* satöbbi, majd Pesten is megélem, a Jókai tér közepén például, hol Lábassal kóvályogva egyszer csak, tán éppen akkor tették ki, egy látszólag megfáradt, jóllehet nem, színházi függöny-halmazt, akárha magát a Bíbor-hegyet, az Ulrót pillantottuk volna meg. És Lábass gondolkodás nélkül leintett egy sárga taxit, és már gyömöszölte is, gyömöszöltük is be, nagy szó, még a taxis is segített, a kocsiba a poros (felfoghatatlan, mennyi specifikus színházi por van egy 50-100 évet megélt függönyben), rengeteg függönnyt betuszkolni... Mikor legközelebb Pestre utaztam, a vörös függöny már föl volt szerelve, karnisozva egy fémszajlára a Népszínház, most Woytilla utcai lakás félkör alakú ablakára... Valamint Palicsi Ágostont is meg akartam említeni Istvánnak, de az utolsó pillanatban mégis a Luszteres Feriről kezdtem mesélni, mert féltem, ha Palicsi Ágostonnal kezdem, második mondatomnál már Rózsa Dénesnél leszek, s mesélés közben még elsírom magam, el találok engedni a létrát, mert akkor már fenn volt a létra legtetetjén, és István alázuhan. Meg azért is, mert fenn a létrán egészen közel volt a luszterhez, amit valóban Luszteres Feri feleségétől vettünk, s azt is vele, Istvánnal tettük volt fel

egy-két, talán több éve, de jól emlékszem, akkor is éppen így fogtam a létrát, adogattam fel a fúrót, a vídiákat sorban... Persze hiába adogattam. Ugyanis nem volt szilárd mennyezet. Valami laza nádstukatúra tartotta a tömérdek salakot, valójában a házból, a villából, a várból kimaradt salakbeton salakját kubikolták fel. Istenem, hogyan fixálni a lusztert a felkubikolt salakmennyezetre, voltak a falak, a függőleges homok, sivatag, melyre képeket kellett fixálnunk, egész galériát Istvánval, és volt a vízszintes, illetve hát boltszerű salakmennyezet, amelyre a Luszteres Feri lusztereit kellett valami módon felakasztgatni... A mi mennyezetünk nem volt sáros, illetve úgy volt sáros, hogy fekete, gyémántfekete salakkal volt megpakolva...

Meg még ezenfelül, azért is, mert mostanában kezdett egyértelművé válni számomra, az a luszter, azok a luszterek valójában csak afféle bevezetőként szolgálnak a csillárhoz, mert hát ugye, a luszter nem csillár, semmi köze a csillárhoz mint olyanhoz, illetve hát konkrétan a Szabadkai Népszínház eltűnt hatalmas csillárjához, amely alatt, amely felett, végül majd mégiscsak alatta, megoszlott volt Szabadka, illetve Vajdaság magyarsága, el lett-e lopva, rabolva a szabadkai Népszínház csillárja, avagy nem. Igen, ez volt a kruciális kérdés. Ami, igaz, még ma sem lett egyértelműen megválaszolva...

Így hívják, kérde csodálkozva István: Luszteres Feri? Mondom, így mutatkozott be. Egy olyan nagy, maciszzerűen puha ember. Még nem láttam nála puhább embert. Mesélek Luszteres Feri lerakatairól, a fantasztikus palicsi, radanováci meg újvidéki, mert Luszteres Feri valójában egy újvidéki pacák, luszteres lerakatairól, ahol százasával lógnak, pókhálóval szépen összekötözve az ilyesfajta, Róza és Gorotva szerint dögletes biedermeier luszterek. Akkor egyszer csak István is megszólalt. Ugyanis, mondta, neki is van egy szakasztott ilyen története. Mint ez a luszteres. Az, amibe egyszer már belekezdtem, tette hozzá. Egy szakasztott ilyen történet, mint amilyenek a maguk történetei...

Kisgyerek volt Törökbecsén, meséli fentről, a létráról. És egy napon elébe állt egy ember. Azelőtt sosem látta. Azt sem tudta, hogy került oda, éppen az ő udvarukba. De egyszer csak valahogy bejött a nagykapun, a nagykapu különben nyikorgott, de akkor valamiért nem nyikorgott, mert azt hallottam volna, bejött csendben, szótlanul. Egyszer csak ott állt az udvar közepén. Érezni lehetett, már jó ideje ott állt. Nem is olyan messzire tőlem, tette hozzá István. A dolog azért volt bonyolult, mert olyantájt reggelente éppen egyedül voltam otthon. Már megijedtem, vacogni kezdtem volna, tán el is szaladok, amikor is azt láttam, első pillantásra nem is tudva, mit. Azt, hogy letérdelt. És kaparászott vagy mit csinált. Pizskálta. Vizsgálta a földet. Tán még meg is kóstolta. Majd amikor észrevett, váratlanul hangosan rám szólt, de az már egészen más fekvésben hangzott. Kiskomám, tudod te, ki vagyok én? Nem, mondtam, mondta István. Nem tudom. Akkor azt mondta, én vagyok: a kertásó ember. Így került egymás mellé a Luszteres Feri meg a Medve. Mert mint később megtudtam öreganyámtól, meséli István, a kertásó embert valójában Medvének hívták, az volt a vezetékneve. Medve. A keresztneve pedig Mengyi, tehát, gondoltam akkor, nem is ember ez a kertásó ember, hanem egy medve, egy kertásó medve, csak a beceneve az, hogy Mengyi, ebből kifolyólag nagyon kíváncsi lettem, hogyan ás kertet egy medve, de aztán többé nem láttam. Csak egyszer hallottam, hogy valahol meghalt. A

Medve, kérdezte Palicsi P. Howard. Igen. A Medve. Nagyon megsajnáltam, mert arra gondoltam, ha eljött volna felásni a kertünket, fel végig mind az utcánk elhanyagolt kertjeit, akár még össze is barátkozhattunk volna, sőt az sincs kizárva, én is földásó lettem volna, földásó medve, ha nem földásó medve, akkor földásó béka, amely, mint azt olyan szépen tudja mesélni Özvegy Karcsi, a mi nyomdaigazgatónk, a *Palics és környéke* kiadója, Olivér valahol egyszer, minden bizonynyal a *Grenadírmarshan*, regisztrálta is a földásó békára vonatkozó szavait, ugyanis Özvegy Karcsi mindent tudott a földásó békáról, úgy, mint ahogyan például mindent az ecetfáról, a szegények, illetve hát éppen hogy a francia királyok fájáról is, utólérhetetlenül tudta mutatni, utánozni, hogyan is hányja magára mottollaként a földásó béka a földet...

Itt megszakadt a történet, ugyanis Olivér dilemmázni kezdett, melyik szálon folytassa, melyik szálat erősítse fel. A medvéét avagy a békáét? Mert immár mind a kettő ugyanazt mondta, ami van... A földet... Mert akkor még nem helyettesítették a glóbuszt azzal a bizonyos színes, itt-ott beszínezett, egyedülállóan csörgő, csak a szárított bél füzerei csörögnek úgy, disznóhólyaggal, nem is jól mondom, nem helyettesítették, mert a föld akkor már eltűnt, ahogyan Rilke megjósolta, el-ejtették, hanem egy másikat csempészték a helyére, egy csörgő disznóhólyagból készült glóbuszt, amely, Olivér tartotta kezében azt a bizonyos glóbuszos festményt (csendéletet), amelyre azt a disznóhólyagot applikálták, szavatolhatja, szakasztott olyan volt, mint az eredeti. Valamiféleképpen az volt, az eredeti...

Az igazság az, mondta Olivér, kissé zavarba hozott az a medve. Nem tudtam, miért is. Sok tűnődés, kutáskodás után a következő sejtéseim támadtak.

Noteszomban rátaláltam egy novella-, jobban mondva egy regényfoetusra, valamint akkortájt olvastam volt Darida Veronika, akit félig-meddig már vajdasági szerzőnek tudok, új könyvét, amelyben felettébb izgalmas módon, szintén felbukkan a béka, valamint a medve is mint olyan.

Idemácsolom Veronika medvére vonatkozó passzusát; a regényfoetus közzétételét, nagy sajnálatomra, terjedelmi okok miatt későbbre kell halasztanom:

A kleisti szöveg – ahogy ez A marionettszínházról többszörösen megtörő és újrainduló szerkezetében is megfigyelhető – hirtelen váltásokkal, törésekkel és fellendülésekkel dolgozik. Katatón állapotok, ájulások, felfokozott affektusok, örült siettetések követik egymást, miközben semmilyen szubjektumképződésről nem beszélhetünk. A kleisti írás a marionett örök átváltozáson alapuló színházához hasonlóan, a mássá-válást jeleníti meg. Kleistnél a formák és a szereplők pusztá látszatok, melyeket egyrészt egy súlypont áthelyeződése teremt meg egy absztrakt vonal mentén, másrészt az egyes absztrakt vonalak immanens egymás mellé rendeződése. De vajon ki láthat át a látszatokon? A marionettszínház paraboláiban egyedül az állat, pontosabban az egyik történetben az emberrel párbajozó medve, aki a szokatlan küzdelem során, rejtélyes módon kicselezhetetlennek bizonyul.

A medve minden döfésemet kivédte, a cselezéseket meg (s ez az, amire a világon egyetlen vívó sem volna képes) eleve figyelmen kívül hagyta. Úgy állt, ütésre emelt manccsal, mindvégig szemtől szemben velem, mintha szememből olvasná ki lelkem szándékát, s valahányszor imitáltam csak a szúrást, nem mozdult. (Forgách András fordítása)

Szaturusz

Tolnai Ottónak,
nyolcvanadik születésnapjára

zuhanunk mind
azt mondják
Ottó bácsi
hogy zuhanunk
mind a végtelenbe
a Nap a bolygók a holdak
azt mondják
a gravitáció hiánya pont
a zuhanás miatt van
ha űrhajósokat
képeznek ki és
súlytalanságba akarják
hajítani őket
egy repülővel magasra repülnek
majd zuhanni kezdenek
akkor lebeg a repülő belsejében
az ember
megszűnik a gravitáció

zuhanunk mind
Ottó bácsi
zuhan a Nap
a csillagok
ki tudja hová hullik alá
ez az univerzum
ki tudja mi lesz
ennek a zuhanásnak a végén
az arabok szerint
mély a pokol
ha az embert behajítják
hetven évig zuhan
míg eléri az alját
és mégis
zuhan az univerzum
de melyik irányba?
az összes csillagjával

*bolygókkal
a Földdel
ami meg
kapaszkodik az emberekbe*

*zuhanunk hát mi is a földdel
Ottó bácsi
valahol ez félelmetes
ha az ember hetven évig zuhan
talán leér az aljáig
vagy épp az aljától indulva
kijut a fényre
nyolcanévesen
az ember már
biztos a fényre ért
ha nézem az arcát
fénylik bizony*

*Tolnai Ottó-estek után
ha nézem magát
Ottó bácsi
nekem mindig a Szaturnusz jut eszembe
mert egy terem bármelyik pontján is áll
mindig egy gyűrű veszi körül
magát mindig
körüllálik az emberek
sokszor ugyanazok az emberek
sokszor nagyon szorosan
nehéz odaférni a fényhez
pedig ha adnának helyet
akkor én megkérdezném
hogyan milyen volt
kizuhanni a fényre
felérni az aljától
nyolcvan év alatt már
biztosan kijutott
és gravitáció ide vagy oda
már biztos nem zuhan
látni a szemén
ha a gyűrűn keresztül néz
az ember
milyen lehet
Ottó bácsi
a fényben lebegni
és abbahagyni
a zuhanást?*

Estike

Tolnai Ottónak, sok szeretettel

Borostyánt ültetek. A keleti temetőből, a szentjánoskenyérfa törzséről leválasztott hajtásokat, csemetéket a csernozjomba. A Katona József utca 57-es számú bérházának falához. A szürke hasadékok és a némán tátongó repedések alá. A kötörmelekbe. Az Alsóvároshoz közeli otthonomba. Magocskákat szórok a terrakotta cserepek, balkonládák és a szomszédtól kapott galambürülekes autógumik földjébe. Ezt a földet én magam keverem ki az Oázis Kertészetben vett 50 liter általános virágföldből, 10 liter fűszernövény földből, 20 liter muskátli- és balkonvirágföldből, 10 liter szarvasmarha trágyából. *Nincs is felszerelésed, így nem lehet kertészkedni*, írja anyám a Skype-on, de nincs igaza, a Mancsi mamától és a Léderer dédmamától örökölt vegyes eszcájgok között találok ehhez megfelelő eszközt. Tulipános nyelű evőkanállal (ezzel eszem a főzelékeket meg a vasárnapi csirkeaprólék levest) lapátolok. Módszeresen dolgozom a szarral. Ettől burjánzanak majd júliusban a muskátlik. Kicsi cserepéből kihajolva ettől tör magának utat az erkély vaskorlátjára a vinka, más nevén a rózsás meténg. Minden létezőnek több neve van, erre gondolok. Mellettem a Komoly Párkapcsolatom sündörög. Úgy néz, mint anyám lába mellett a néhai Zsebi kutya. (Élt 15 évet.) Arrébb megyek, jön utánam. *Büdös van*, mondja. *Jó, hogy büdös van, trágyázom*, mondom. *Növényekkel mentem meg a széthulló, repedező házat. Ha nem sietünk, egyik éjjel arra ébredünk, hogy az ágyunkban mellettünk fekszik az udvar.* A Komoly Párkapcsolatom egy zsemleszínű tacska és a tata (egy kismadárra töpörödött hentesember) keveréke. Mindig felkapja a fejét és fut, szalad a kert vagy az utca felől jövő zajok irányába. De nem áll ki a kapuba, helyette az ablakot nyitja és már hajol is ki kontemplálni. Felmérni a világot (a veszekedő herbálosok, a szerinte német, szerintem osztrák DJ, a Cserepes-sor sarkán lebontott romatelep egykori lakói, a feleségét szidó részeg, a beszélni már nem tudó, ugató, kutyás hajléktalan, a Szélkakas vendéglő svédasztalos ebédjére érkezők) állását. Az apja Csibémnek szólítja, jóllehet ő önmagát egy Tökös Kakasnak tartja. Az ő kedvéért szalmarózsát (napsárga, bordó) is ültetek.

A magokat szintén az Oázisban veszem, bár a barátom, aki nő, az OBI-ra esküszik. Az OBI közel van hozzám, de az Oázis egyedüli profilja a kertészet, és jóval nagyobb a virágválaszték. A Mancsi mama kiskertje a mintám, mert a Magdi (Vilma) mama a Basedowja miatt reggeltől napestig a lesötétített szobában, a nappaliban feküdt. Utcai ruhában, mint valami nonstop ravatalozáson. Biztosan ezért söpörte mindig az ágy alá a szemetet a tata (a Topolyai Községvárosa nyugdíjazott tisztségviselője), ezért főzött rájuk az ómama, és ezért nem kért tőlük soha senki semmit. Féltek, nehogy sárgaságot kapjanak. A tata szerint viszont a mama csak egy kis erőt gyűjtött. Meg imádkozott. Magában mondta (a leopárdmintás

kanapén) a Miatyánkot meg az Üdvözlégy, Máriát. Amikor a szomszédomnak azt mondom, bársonykamagokat is elszórok, amiket nálunk büdöskének hívnak, arra gondolok, ennek a nőnek ugyanolyan a körme a jobb hüvelykujján, mint amilyen a mamáé volt. Habár a szomszédomat csöppet sem kerüli el az élet. *Nincs megállás, menni kell, majd pihensz a sírban*, ez az ő mottója. Én meg valamiért hallgatok rá, és teszem a dolgom, követem, jöllehet ott díszleg a nyakamon az örökölt Basedow. Az élettől távolságot tartó mamával szemben a szomszédom egy NA (Nagy Ateista), aki szerint alkotó ember nem is lehet vallásos, mert nincs rá ideje. *A hithez a világgal szembeni teljes passzivitásra van szükség, és fékevesztett haragra mindennel szemben, ami nem Ő*, ezt is a szomszédom mondja. A körmére gondolva értem meg, még ha szeretném is, az életemben soha nem fog eljönni az a pillanat, amikor nem idézek senki mást, csak Istent. Nem szeretnék a szomszédomhoz túl közel kerülni, mert az anyám arra tanított, a közelség roppant veszélyes. *Nem szabad veszélyesen élni, ez a boldog élet titka, miközben annyi sebzett lélek van! Ha túl közel kerülünk, ha intimpistáskodunk, könnyen megégethetjük magunkat. Ezért pontosan kell kimérni a távolságokat.* Anyámnak van is egy 4,35 kg-os acélkerekes kurveo-métere. *Anélkül én nem tudok élni*, ezt mondja. A tatának meg volt egy szép, csillogó körzője, ezzel lépegetett a Szerb–Horvát Szlovén–Királyság, majd a Nagy Jugoszlávia katonai térképén. Se a körzőt, se a térképet nem találom, pedig apám azt mondja, ő mindent megőrzött a hagyatékból, semmihez nem nyúlt. Apám sokakkal (például velem) ellentétben legtöbbször igazat is mond, habár, hogy ő mit ért igazságon, azt a család nem igazán meri firtatni.

Az imádott büdöskék után, a Komoly Párkapcsolatom szakszerű figyelme és felügyelete mellett, négy színű oroszlanuszáját (Gura Leuluit) és búzavirágot vetek. Az ősszel kaptam három krizantémot, melléjük záporvirág (Gazania) magokat szórok. Majd kamillát, mentát, citromfűvet. És némi lelkiismeret-furdalással, mert csak eltérek a mintától, rozmaringot és bazsalikomot. A Mancsi mama kiskertjében kapor virágzott. És piszke. Itt egresnek mondják. Van, aki büszkének. Amióta a mama meghalt, nem ettem piszkeszószt, és piszkebokrot se láttam. A mama kenyérral tunkolta a piszkeszószt, igaz, mindenhez evett kenyeret. A köténye zsebében mindig volt egy nagy karéj, ami estére egyre kisebb lett. Én a kenyértől csak hízok, ezért helyette abonettet vagy puffasztott búzát, rizst rágok. Utóbbi olyan, mint a hungarocell. Egyesek szerint meg mint egy hibás, egerék által megzabált habszivacstábla. A Komoly Párkapcsolatom viszont (velem szemben) a kilóknak szurkol, azt mondja, *így egyre több lesz belőled*. A családom mindenkit gyanúval kezel, aki a sokat élte. *A sok a pazarlás, a sok a bűn*, ezt a nővérem, az áldott jó lélek mondja. Pár évvel ezelőtt, mindenki tudta nélkül belépett a VMBSZR-be (a Vajdasági Magyar Buddhista Szerzetesnők Rendjébe), akikkel a kapcsolatot az interneten keresztül tartja. Fekete farmert hord mintás tunikákkal, és koplal. Látástól vakulásig Pema Chödrön *Amikor minden darabokra hullik (Szívhez szóló jó tanácsok nehéz időkre)* című könyvét olvassa. Azon dolgozik, hogy idővel bhikkhunivá váljon. Mások azt gondolják róla, bárcsak valami szebbnek szentelte volna az életét, de a nővéremet ez nem igazgatja. Ebben nem a Magdi (Vilma) mamára ütött. A mama a leopárdmintás kanapén két Miatyánk és Üdvözlégy, Mária között feszt ezeket a másokat szidta. A mások hol a kommunisták voltak, hol az anyósa, hol a magyarok és Horthy Miklós, hol a volt iskolai

osztálytársai. Az egykori vőlegénye, aki az oltárnál hagyta ott. A szomszédasszonya. Vagy a Topolyai Női Kézimunka Egyesület tagjai. Anyám szerint az utolsó időkből, még mielőtt bevett volna tizennégy Rivotrilt, már csak a kommunistákat és a horthysta magyarokat emlegette. A szüleinek, vagyis az én dédszüleimnek a második világháborúig rövidáru-kereskedésük volt, 1945-ben vették el tőlük. A mama a szekrény tetején őrizte azt a kicsi, barna koffert, ami a boltjukból (LEDERER ANTUN – prodavnica kratke robe i drukera) megmaradt. A pamutfonalakat, a selyem hímzőcérnákat, egy vég vásznat, a fehér, néhol már sárga csipkerongyikákat. A különböző méretű női gombokat meg a férfi inggombokat. A gyűszűket, amik már rég nem csillogtak. A tűket és tűbefűzőket. Szalagokat, függönyrojtokat, zsinórokat. *Ennyit mentettem meg a kommunistáktól, és ez nem kevés, amikor ezt mondta, mindig a szekrény felé mutatott. Ekkor alakult meg a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság, ez is ő.* Apám azt írja a Skype-on, *a koffer most is ott van a szekrény tetején.* Mégsem nyitjuk fel soha, anyám nem mer hímezni a dohos fonalakkal, azt mondja, látja a mamát, ott fekszik a kanapén, jár a szája és közben figyel, megállás nélkül lesi a kofferjét. Az örökségét, amit még halálában se vehetnek el tőle a kommunisták. De Horthy Miklós, a magyarok, az első vőlegénye, a Topolyai Női Kézimunka Egyesület tagjai sem. És anyám, az ő menyese, akit ő soha nem tudott a szívébe zárni.

Nem számolom a repedéseket, mert tudom, a ház és vele a kiskert, ha követem a mintát, ha betartom a szabályokat, ha tehát nem kerülök a dolgokhoz, a létezőkhöz, pláne a szomszédhoz túl közel, ha locsolok, gyomlállok, megfelelő időközönként tulipános nyelű evőkanalammal szart lapátolok, trágyázok, nemsokára ugyanis paradicsomkert lesz. De vigyázni kell a ló- és levéltetvekkel, az atkákkal, a meztelen- és éticsigákkal! Le kell számolni a baktériumokkal, vírusokkal, gombákkal! Le a lisztharmattal! Nagy, kövér hernyókkal! Ez a Komoly Párkapcsolatom dolga lesz. A családom szerint mindig fontos a rendes munkamegosztás, a feladatok pontos meghatározása és leosztása. A Komoly Párkapcsolatom a DHL-től kapott nagy, sárga kockás, vállalati füzeteiben alaposan megtervezi a munkát. Azt mondja, *a jó munkához idő kell, meg azt, mindent le kell írni.* A DHL-s füzetekbe DHL-s golyóstollakkal dokumentál. Én örökíróknak mondom ezeket. Táblázatokat készít, listáz, az anyagköltséget is vezeti. Habár a Magdi (Vilma) mamának soha nem volt kertje, de a tata, az egykori tisztségviselő nyugdíjaztatása után a közös udvarban, anyám ruhaszárítókötelei mellett csicsókát nevelt. Semmi mást nem ültetett, csak csicsókát. A magokat vagy palántákat a rádióamatőr haverjától, az akkori Topolya egyedüli comingoutolt homoszexuálisától kapta. A tata haverja bizonyos körökben George-nak hívatta magát, de György volt az anyakönyvezett neve. Apám George előtt mindig mutternak hívta a mamát, a tatát meg faternak. Mindebből úgy tűnik, a tata egy NL (Nagy Liberális) volt. A mama mondta, hogy a községházán a háta mögött kinevették. Rajta és a buzi barátján nevettek, meg azon, ahogy ketten kertészkedhetnek. A tata nem volt homokos, de a csicsókát nagyon szerette. Nyersen is harapta, nem csak salátaként, főzelékként, levesként ette. Anyám gyűlölte a tata csicsókáit, mert a tata tőlük feszt eregetett. Emiatt a ruhaszárítókötélen lógó ruhák finom csicsókafingban száradtak. A Komoly Párkapcsolatom nem eszik csicsókát, karfiolt, de örömmel reszeli a tormát. Nem mondom neki, valójában egy csődör levágott nemi szervét reszelgeti. Miközben

reszel, én rágom a hungarocellt, városi egerek után zabálom a habszivacstáblát. Gyűjtjük az erőt, a muníciót, mert én borostyánt ültetek, magocskákat szórok meg trágyázok, a Komoly Párkapcsolatom pedig csigákat, ló- és levéltetveket, atkákat, hernyókat, gombákat, vírusokat, liztharmatot és baktériumokat gyilkol. De amikor, már a munka után, ő a tusoló rózsáját magára irányítja, én meg a rózsaszín kombinémban az ablakban könyöklök, és a világ állását, a herbálosok, hajléktalanok, a német vagy osztrák DJ, a veszekedő házások, az egykori Cserepes-sori romatelepi lakók állapotát nézem, jut eszembe, elfeledkeztem az estikéről, nem szórtam az ágyásokba két maréknyi magocskát. Lőttek hát a paradicsomkertnek!

B A L Á Z S   A T T I L A

Találkozásaim Tolnaival

Egyszer átruccantam Tolnaihoz, amikor még a telepi Virág utcában lakott Jutkával. Ahogy mentem befelé a nyitott kapun, hirtelen ismerős hangot hallottam az égből. – Hahó, Attila! – Felnézek, s akkor látom, uramfia, hogy Ottó meg ott ül a kéményen, közben mindkét lábát lógatja lefele. Momentán eszembe jutott, hogy egyszer már mesélte az *Új Symposion* szerkesztőségében, hogy milyen felemelő érzés otthon a tetőn mászkálni, majd picit leülni, miután helyrerakta a cserepeket. Úgy fogalmazott, hogy az ember jól pihenhet odafönn a hibátlanul elvégzett munka után. Esetleg iszik egy korty pálinkát, és máris annyira szebb minden. Előtte hever az egész Telep, és a Grízer borbély műhelyén túl ott sejthető a Duna, amerről hús szellő szokott érkezni, elviselhetővé téve a nagy forróságok idejét.

– Gyere, ugorj fel ide te is! Picit nézelődünk. Nem fogod megbánni.

Kicsit féltem, hogy leesek, azonban szégyelltem volna bevallani, ezért minden erőmet összeszedve felugrottam melléje a kéményre. Azon a délelőttön Bruno Schulzról beszélgettünk, időnként csapkodó mozdulatokat téve karjainkkal, közben nagyokat kukorékkoltunk – mintegy mutáló kamaszhangon –, az esemény rövidebb szakaszaiban mindketten egyszerre. Szinte versengtünk, hogy ki tudja jobban. Nem kell külön aláhúznom, mennyire megbotránkoztattuk a Virág utca jobb sorsot érdemlő járókelőit. De csak nevtünk rajta, mert valahogy épp olyan könnyednek tűnt minden.

Táncolónak, mint egy színes luftballon a madzag végén.

Így ment ez, míg meg nem kondult a katolikus templom harangja (akkor még nem építették oda a pravoszlávot), majd kisvártatva haza nem ért Jutka, aki menten leparancsolt bennünket a háztetőről.

Máskor volt az, hogy Tolnai Ottó, akivel egyszer az Olümposz lábánál is egymásba botlottunk, a kecskéit őrizte a zombori vágánynál, szórakozásból furulyált, én meg éppen jöttem haza a fogorvostól. Szervusz, mondtam neki, de ő csak intett, hogy foglaljak helyet a papsajt között, majd később beszélünk. Éppen próbálta visszafele játszani Bachot, amikor az egyik kecske nekiiramodott, azzal át a síneken a Virág utcával tök ellentétes irányban! Ottó megijedt, hogy akkor mi lesz most, de én résen voltam. Azon nyomban felpattantam, és mielőtt az a bős bak megtámadta volna a túloldalon munkába siető rendőrt, testi épségem veszélyeztetésével megakadályoztam a szerencsétlenséget. Hálából Tolnai nekem ajándékozta az *Új Symposion* egyik betiltott számát, azzal együtt megígérte, hogy megtanít furulyálni. Én meg azt, hogy keddenként, amikor ráérek, segítek majd fejni. Ígéretét száz százalékkal egyikünk sem tartotta be, viszont mindketten éreztük, hogy barátságunk ezzel az egyszerű esettel is pár nem elhanyagolható fokkal szilárdabb lett. – Ezt követően történhetett úgy, hogy néha én is elhajíthattam a teniszlabdát Ottóék nagy fekete dogjának, miközben a Mester a franciákhoz köthető modern szerb festészet vívmányairól beszélt.

Ha netalán elfelejtettem dobni, az eb panaszos üvöltözésbe kezdett. Ottóék kutyájának telepi dala ma is itt cseng a fülemben, ahogy az a disszonáns furulyaszó is a megtámadott rendőr pokoli káromkodásával együtt. És általában feltűnik lelki szemeim előtt Vladimir Veličković (szül. 1935-ben Belgrádban, elhunyt 2019-ben Splitben, rokonok és ismerősök között Vlado) vágtagzó kutyájának hihetetlen dinamikát sugárzó képe, azzal a kis előremutató nyilacskával az eb mozgásában megörökített agárteste előtt.

Kevésbé tűnik viccesnek, hogy Ottóék udvara abban a Cvečarskában egyszer tele lett véres húscafatokkal. Az óriási diófa ágára fejfelé felhúzott fiatal bika nyelve jócskán kilógott a fejéből úgy, hogy a földet súrolta. Mintha nyalná, akár a kecske is a sőt, közben a fél oldala már hiányzott, gőzölgő bele pedig már rég a vājdlingban. Jókorá marhahússzeletek kerültek a klopfolóra, meg mindenféle, ha a kéményre pont nem is. És akkor elkezdtek özönlenni Tolnaiékhoz az Újvidéki Televízió odakolompolt munkatársai. Jutka kollégái meg a kolléganői, illetve fordítva. Valahányan friss húsrá éhesen futottak be, majd valósággal szétkapkodták Tolnaiéknak hátul az udvarban tartott, rövidekkel azelőtt levágott marháit. Közben barátságosan csevegtek sportról, politikáról, kinek mi feküdt jobban a szűkebb professziója és attól a portától nagyon messzire el nem kalandozó érdeklődése szerint. Önfelédten cseverésztek abban a friss vérgőzben, szinte megfélemezve mindennapi gondjukról-bajukról.

– Bizonyos értelemben kényszervágásról lehet itt szólnunk – hangsúlyozta Jutka.

Az állatok gyakorlatilag kinőtték a városi akkomodáció szűk lehetőségeit. Főleg az a fiatal, izgága hím állat, amelyik a fa legvastagabb ágáról csüngött lefele. Nem érte meg, hogy találkozzon a viadorról, mert a telepi torreadort megelőz-

te a telepi hentes. Így egyedül maradt hátul kecske és kakas, illetve az a pár, reszketeg lábakkal az ól legtávolabbi sarkába húzódott tyúk. Meg átmenetileg a lakásba zárt, a híres íróasztal alá parancsolt hatalmas eb, amelyik idegességében teljesen szétrágtá, ugyanakkor majdnem lenyelte a teniszlabdát odabent a nemzetiszín légycsapó alatt, meg egy még teljesen használható műbőr félcipőt is szét harapdált. (Emberemlékezet nem őrizte meg, hogy a Hamuka nevű macska közben mit csinált.)

Emlékszem arra is, hogy egyszer valamelyik vajdasági íróegyesületi megbeszélés után, miután újfent megnéztük a Virág utcában Ottó asztali kiállítását azzal a lapos, hengerelt fejre emlékeztető, újonnan szerzett fekete lávakövel – meg azokkal a kékítőgolyókkal, amelyek barátomnak szüntelen az Adriát juttatták eszébe –, elindultunk hozzám. Az Illír utcába, hogy én meg megmutassam neki azt a tanzániai elefántcsont Marx-szobrocskát, amely akkortájt került a tulajdonomba. Ha nem is egészen tisztességes módon, de az enyém lett, ugyanis kedvenc gyülekezőhelyünkön, az újvidéki Domino vendéglőben nyertem el az egyik haverótól, akinek a nagybátyja nagykövet volt Afrikában.

Megj. Afrikai közös piacnak nevezték Jugóban azt a képződményt, amelyet Josip Broz Tito és fekete bőrű társai hoztak létre, s az újvidéki rádiókabarében afrikai *ködös* piacnak mondták egyik alkalommal. Apám, aki akkoriban a kabaré főnöke volt, ezért megrovásban részesült, azonban máris messze kalandoztam a tárgytól.

Gitáros Szigyutól sakkozva nyertem el a szobrocskát úgy, hogy Mucsi Géza, aki messze a legjobb játékos volt köztünk, ellenfelem háta mögött a vendéglő menütáblájáról letörölte az aznapi krumplilevest, majd krétával írta fel helyébe a szerinte soron következő lépéseimet. Simán győztem, mert Mucsinál csak az a szintén odaszokott autisztikus fiú, Branko volt jobb, aki ellen egyszer Géza úgy nyert, hogy lelopkodta a bábuit, amíg az pisilni ment. Branko ezért sírva futott haza, azonban mit volt mit tenni. Durva tréfák voltak akkortájt divatban.

Ottóval mi a Jovan Popović utcán ballagtunk végig, amíg meséltem neki, hogyan történt ez a dolog. A sztorit a krumplileveses táblára hegyeztem ki, és a poénnál Tolnai megállt, majd az égre nézve felnevetett. Hahotája betöltötte az egész Telepet úgy, hogy az arrafelé szép számban előforduló apróbb fajta költőkbe pillanatra beszorult a levegő. Amikor befejezte, akkor vettük észre, hogy kissé rézsút szemben állapodtunk meg a Niš étteremmel, ahol akkoriban a legjobb Karadjordjeszeleteket sütötték. Meg hogy egy nagyon furcsa, girbegörbe fűzfa alatt állunk.

– Ondolált fűz – mondta rögtön, szinte áhítattal Ottó, akinek pont olyan csavarintós gondolatai tudnak lenni, mint az a fa – összes ágbogával együtt.

Ondolált fűzfát addig egyikünk se látott, ezért megjegyeztük magunknak.

Utána egy idő múlva háború trappolt be a színre, Ottó rég elment a Telepről, a hadköteles haverok közül is sokan. Volt olyan, aki egészen messzire: Amerikába, Kanadába, Új-Zélandra, ám Afrikába senki. A NATO végül – a maga durva tréfájaként – lebombázta Újvidéket, a földdel tette egyenlővé a tévé épületét, vízbe rakétázta a hidakat. Vendégek híján – tetézte a bajt, hogy a főszakácsukat meg fejbe lötték Eszéknél – a Niš bezárt, azonban az a fűz ma is a helyén áll.

– Jelentem, hajszála sem görbült – így fogok majd erről beszámolni régi barátomnak, amikor végre egyszer Palicsra vetődöm. Sajnos, a Marx-szobrocskáról nem fogok tudni neki mondani semmit, mert annak, úgy tűnik, végleg nyoma veszett ama oltári pál- és felfordulásban.

Egyébként nem szabad megfeledkezni róla értelemszerűen, hogy akkor, azon a napon csakugyan megnéztük Marx tanzániai szobrocskáját. Ottónak tetszett, miközben jobb kezével elefántcsont gazdasági és általános prófétánk súlyát méregette. Kisvártatva, miután egy ideig látszólag az izmait fejlesztette vele szórakozottan, ismét felnevetett. Mondván, az még arra is jó, hogy rátegyem a kéziratokra, ne vigye el őket a huzat. Meg, ugye, ha valakit fejbe vágok vele, az attól fog koldulni. (Akkoriban kezdtek elszaporodni a Telepen a betöréses lopások, amelyek a háború ideje alatt érték el csúcspontjukat, majd szomorú módon utána is kitartottak a szokás hatalmaként.) Ezt követően a falamon lévő, indián főnököket ábrázoló szuvenír képeslapokra terelődött a figyelmünk, amelyeket Amerikából hoztam. Láttam Tolnain, hogy nagyon tetszenek neki, és mivel előzőleg odaajándékozta nekem egy eredeti argentin mezei pocok metszőfogát – amilyenekből köztudottan Borgesnek például egész gyűjteménye volt –, megkértem, hogy válasszon magának egyet.

Azt hiszem, Ottó a Fél szemű Bölény törzsfő mellett tette le a voksát, így azt kapta. Közben elkezdünk ábrándozni egy közös Nagy Indiánkönyvről, amelyik nem a híres, igazi rézbőrűekről szólna, hanem olyanokról, amilyenek például megboldogult Cseh Tamás bakonyi indiánjai. Csak mi a mieinket gyűjtenénk egybe.

A Grízer borbélyról nem hallottunk semmi olyasmit, hogy indiános játékokat játszana. Tegyük fel, a Kövesben, vagy esetleg a Fruška Gora (magyarul: Tarcal) sűrű mohikán erdejében, vagy akárhol, viszont Ottó startból, megnyugtató módon ismert egy másikat: nevezetesen bizonyos Zóni Mihály borbélyt Temerinből. Mihályunknak állítólag az Újvilágba kivándorolt rokonok valamelyike küldte szülinapjára vidám pillanatában azt a komplett tolldiszes felszerelést, amelyet Mihály mindig felhúzott az általa kijelölt Indián Ünnepnapra. Becsületére váljék, hogy akkor is dolgozott, sőt, ingyen borotvált, miközben megengedte, hogy abban a tetőtől talpig indián pucban lefényképezzék. Azt hiszem, ezen felbecsülhetetlen értékű vizuális dokumentumok valamelyikéhez jutott hozzá valamilyen módon Tolnai Ottó. Tisztességéhez nem fér kétség, nyilván azt is kapta, ahogy a Fél szemű Bölényt. Mindenesetre kitűnő alapot jelentett volna Zóni színes figurája a megálmódott projekthez, ha az egész indián terv nem megy szétrettenő füstbe.

Mielőtt teljesen szertefoszlott volna közös életünk a Telepen – az újvidéki Greenwich Village bohém negyedében –, nem is tudom, ki találta ki, azonban hétvégeken jókat fociztunk. Rúgtuk a bőrt délelőttönként, amikor a pályán nem volt senki. Már mint ha jól emlékszem, a József Attila Általános Iskola kispályáján. Kézilabda kapu, több helyütt felbuggyant aszfalt, itt-ott elődugta fejét egyikét pitypang, elszaporodott citromfű, tarack, a labda nehezen kiszámítható módon pattog, ám annál izgalmasabb. (– Ott volt-e ez, annál az iskolánál? Nem, nem, máshol. Mindegy.) „Intergender” felállásunkban Jutka is focizott. Két dombor mellének szabályos rugózását – csak feltételezni tudom – nehezen lehetett összhangba hoznia a laszti öntörvényű mozgásával, azonban ő ezt nagyon is

prímán megoldotta. Egyébként is sportosan fiúsrá nyírt frizurájával abszolúte illett az akcióba. Jutka határozottan jól focizott. Legalábbis így konzerválta akkori játékát az emberemlékezet. Dolgozott, igyekezett pontosan passzolni. Többnyire sikerült is neki. Ennél gyengébben fejtelt, azonban mindenkinek vannak hibái. Innen egy-két félig csukott szemű felhőfejesét őrzi a telep krónika. Ottóét meg a játék kitűnő áttekintése, a megoldások gyors meglegelése. A védekezés és a támadás ideális összhangjának gyors megkomponálása. Meg az a pár hálózaggató gól, amely után a labda – igazából háló nem lévén – elsüvített valahová messzire úgy, hogy aztán meg kellett keresni. (Egyszer alig találtuk meg.)

&

Ez már Palicson történt, amikor Tolnaiék udvarában ünnepeltük Ottó valahányadik születésnapját, hogy a teraszon iszogattunk éppen, ő meg eleinte az utcáról lesett bennünket egy paripacitrom mögül. Az akció kezdetén vérbeli japán ninjaként viselkedett, minden apró fedezéket felhasználva közelített – testét árnyaiban a lehetséges fedezékekhez idomítva. Olyan ügyesen csinálta, hogy már csak akkor figyeltünk fel hófehérre meszelt figurájára, amikor a kapun belültre került. Ott megmeredt, mint egy kócsag, amelyik halra vadászik, és sokáig nem mozdult. Eleinte nem tudtuk mire vélni a dolgot, csak nyújtogattuk a nyakunkat, amikor is ninjából átment immár számunkra jól kivehető módon lopakodó harcosba. Nem a sövény mögött tehát, hanem azt háttérül használva lassan közelített a kerti medencéhez. Mintha rajta szeretne ütni a körötte tanyázó ellenségén, ám olyan tíz méterre tőle: hirtelen butoh táncossá változott! Továbbra is lassú, lopózó mozdulatokat tett, ám ebben a végső szakaszban a butoh európai szem számára kissé talán groteszknak is tűnhető mozgástechnikájával. Amikor elérte a medencét, már négykézláb volt, de arccal felfelé, és fentről a lábát nyújtotta ugyancsak végtelenül lassított mozdulatokkal a vízbe. Miután mintegy meggyőződött annak megfelelő hőmérsékletéről, komótosan belehengeredett. Ám ebbe a hengeredésbe is évek sűrűsödtek bele, és mielőtt csobbanás nélkül elmerült, akárha megállt volna pár pillanatra a víz felett. – Ezzel a gravitációt mintegy meghazudtoló befejezéssel ért véget a világhírű japán butoh táncos és színész, Min Tanaka performansa Tolnai Ottó tiszteletére. Aztán Tanaka element a fürdőszobába, rendesen lemosta a festéket, felöltözött, s odaült közénk a teraszon. Kért egy pohár bort, rágyújtott egy cigire, majd rendkívül barátságosan elbeszélgetett velünk angolul. Kb. fél doboz cigit szívott el közben. Az utolsóval én kínáltam meg.

Semmi több

Tolnai 80

Kipihent volt az a szegedi nyár, mintha Harkányból tért volna vissza, meg az átkosból, társasüdülés, elfojtott vágyak, szúnyogos esték, és mégis, hozta magával a nyugalmát, az alig duzzadt szemhéját, hogy nincs mit szégyellnie. A Régi Zsinagóga körül, mint izgatott rovarok, gyülekeztek a maguk számára fontos emberek, írók és olvasóik, tanárok és tanítványaik, régészek és kocsmárosok, dalnokok és filológusok, színészek és újságírók, mind a népek, jöttek a fényre, nem törődtek a világ olcsó hívságait, bódult emberek, hittek a magyar mondat tágasságában, hogy egy hasonlatnak van friss huzata.

Pedig már majdnem véget értek a kilencvenes évek, és ha figyeltek volna, látják, hogy seregben állnak a viharfelhők, és alig néhány év múlva elpárolog valami, ami addig felszáríthatatlannak tűnt, hogy az irodalom régi aurája megsérült, és persze, lesz neki másik, mindig varasodik friss bőr, nő új farok, akad roskatag szekér, járható csapás, de a mérlegeket lassan át kell állítani, az órákat visszafogni, nyugi, mutató, csak lassan, ne váglass... de akkor még ott volt az a végtelen rónaság, a magyar irodalom sajátjának hitt legelője.

A Theather fesztivál estjén üdítően profán program készülődött.

Az *Utolsó vacsora* démoni felélesztése, vajdasági alkotók, írók, költők, festők, performerek, zenészek és más bájos léhák készültek a pimasz kísértésre, hogy beülnek az élőképbe, de nem merevednek bele, hanem feléled velük (bennük) a mondattal hozott táj, a vajdasági szentszellem, érezni majd a palicsi tó nádasának érett birsalmaszagát.

A festett valóság közepén, mint Isten fia, mint az első örökbefogadott ember, a gondoskodott és már maga is gyógyító Krisztus – ott ült Tolnai Ottó.

Bölcsész voltam és boldog, két bálványom volt akkoriban, Mészöly Miklós és ő, mindkettőt az egyik kedves tanáromtól, Mikola Gyöngyitől kaptam. Éveken át gyűrtünk egy titkos szemináriumot, egy balkáni babér, egy ómama és más efféle összekacsintások, mint egy végtelen mondat, ott kigyózott Szeged utcáin a Tolnai-univerzum, ismeretlen szerb képzőművészekkel, akiktől még soha senki nem látott egyetlen képet sem (és néha, józanabb és kimértebb óráinkban azt is gondoltuk, nem léteznek), mégis barátként ismertük őket, és persze ott zúgott, mint tyúkkárálás, mint egy züllött haza traktormotorja, mint a végtelenség, a Tolnai-szövegekből sajátta lett tenger.

És mi ettől voltunk különlegesek, szabadok, látta rajtunk, aki látott minket, hogy nemcsak szakadtak vagyunk és ragyogóak, de angyaliak is, és ezt a teremtett búbájt Tolnai Ottó jelentette.

Nagyon féltettem, hogy rossz lesz. Hogy ez sok. Élő Krisztusnak lenni istenkísértés. És ugyan ki képes megváltani a profán szegedi estét? Aggódtam, hogy

a játék súlyosabb teher, mint amit a szerteágazó anekdoták kibírnak. Aztán jött a sötét, a palicsi-paganíni citerázni kezdett, zengett a zsinagóga, és aki ott ült, tudta, hogy ennél fontosabb hely most nincs a világon. Amikor véget ért az éteri muzsika, Ottó, a bölcs, higgadt Megváltó körülnézett, a gecsemáni kertben illatosan suhogtak a babérok és a pálmák, úgy szólalt meg, mint aki sosem hitt másban, mint a végtelen mondatba oldott megváltásban, és ez az oldás és kötés, ott, a szentté lett térben egyszerre kezdte meg ellenirányú működését: nevetni kellett és sírni. Ottó mesélt és kérdezett, a tanítványok megtagadták és magasztalták, ő pedig újra és újra fölfeszült a szavak roskatag keresztjére.

Hallgattam a szőlőindaként elágazó történeteket, melyek végül mégiscsak egy drótra fonódva az ég felé tartottak, és melyek éppen olyanok voltak élőben is, mintha egy kisinyovi rózsza nyílt volna ki bennük, és én megértettem, hogy nemcsak a teremtés nem fejeződött be, de a megváltás is minden pillanatban folytatódhat. És folytatódott is. Két steril pohár ütődött egymáshoz, a nézők mint meztelen bohócok kacagtak magukon, hiszen mindenki számára világos lett, hogy Tolnai makrovilágában egy élő mikroszkópszem pásztáz, és ez így már tényleg a mi *konkrét* megváltásunk, az ő tekintete, mely minden apróságban képes nagyot (csodát) látni: értünk van (adatott). Nála a banális kicsiségek lesznek igézetté: és ez az áldozatos rácsodálkozás az ő teste és vére.

Ebből részesülhetünk mi is.

Hiszen éppen ilyenek vagyunk, lényegtelenek és mégis üdvözíthetők, csak kell egy szem, aki így lát és ír le minket, aki meg tudja mutatni, hogy a délvidéki disznóól a legurbánusabb valóság, hogy nincs periféria, mert ott a centrum, ahol mi, Tolnai-olvasók vagyunk.

Én akkor tényleg megváltódtam, felszabadultam, de legalábbis megkönnyeb-
bültem, hogy élhetek, ha tudok, a saját jármaim, korlátaim és komplexusaim nél-
kül is, hogy ez az egész két-három pillanat a tengeren, egy éjszaka, a víz roppant
bivalybőre a hegyek vakrámájába feszítve, az első ibolya az öbölben, forró ka-
vics-csontok, homokszedő bárkák között hanyatt biciklizve, egy kis szigeten
munkát keresve – semmi több.

A rózsás papírok

Tolnai Ottónak

Az ablaknál álltam, és vártam, hogy lemenjen a nap, mert ez volt a szabály, és ha nem akartam, hogy bajok legyenek, akkor meg kellett várnom, hogy lemenjen.

Eredetileg a keresztekét akartam megszámolni, napok óta terveztem, hogy elmegyek megszámolni őket, de mindennap addig halogattam az indulást, hogy végül besötétedett, és így mindennap másnapra maradt a számolás.

Most viszont elindultam, tényleg elindultam, úgy emlékszem, már a cipőmet is felhúztam, mikor eszembe jutott, hogy indulás előtt főzhetnék magamnak egy teát, úgyhogy visszamentem a konyhába, vizet forraltam, ráöntöttem a mentalevelekre, és az ablakhoz léptem, hogy amíg a tea ázik, az ablakból nézelődjek, de mikor kinéztem, megláttam a napot, és a fejemben rögtön megjelent a szabály, hogy ha nem akarom, hogy bajok legyenek, akkor az ablaknál kell maradnom, és meg kell várnom, hogy a nap lemenjen.

Nem tudom, másoknak szokott-e lenni ilyen, és ha igen, akkor nekik is úgy szokott-e lenni, mint ahogy az én esetemben, de nálam már régen is így volt, és néha még mindig ugyanígy jönnek elő ezek a dolgok.

Például ülök egy padon, nézelődöm, vagy kint vagyok a földünkön, a rózsákat metszem, vagy pedig megyek valahova az utcán, mert valahova mindig vagy majdnem mindig menni kell, és akkor a fejemben egyszer csak megjelenik egy szabály, hogy most ezt vagy azt kell tennem, vagy ellenkezőleg, hogy ezt vagy azt mindaddig nem szabad megtennem, amíg bizonyos feltételek nem teljesülnek, vagy ellenkezőleg, amíg bizonyos feltételek nem szűnnek meg.

Ez történt akkor is, mikor az ablakhoz mentem, és kinéztem, mert ahogy megláttam a napot, a fejemben rögtön megjelent a szabály, hogy amíg a nap le nem megy, addig az ablaknál kell maradnom, és ehhez, ha jól számoltam, nagyjából félóra kellett még, ami nem volt sok, tényleg nem, ennél többet is vártam már máshol, másféle szabályok miatt, úgyhogy nem ezzel volt gond, hanem a keresztekkel, mert ha most félórán át az ablaknál maradok, gondoltam, és megvárom, hogy a nap lemenjen, akkor a keresztekét megint el kell halasztanom.

Időnként rám jön valamilyen késztetés, vagy inkább kényszer, ilyenkor meg kell számolnom bizonyos dolgokat.

Meg kell számolnom, hogy hány lépcső van két emelet között, meg kell számolnom, hogy hány madár repül el az ablakom előtt, vagy meg kell számolnom, hogy hány lécből áll a pad, amelyen ülök, és még sok minden mást is meg kell számolnom, éppen ezért időnként úgy érzem, hogy mindig, mindig csak számolok, néha

---

Részlet egy készülő regényből.

a vasrudakat számolom egy kerítésen, máskor a villanykarókat számolom két sarok között, megint máskor azt számolom, hogy hány autó megy el mellettem, amíg az utca végére érek, és ami az autókati illeti, azokat többféle módon számolom, néha azt kell megszámlolnom, hogy hány fehér vagy kék autó áll egy parkolóban, máskor azt, hogy hány autónak végződik egy bizonyos számra a rendszáma, megint máskor pedig, hogy hány beosztás van az autókerekek díszlárcsáján.

Többnyire ilyen feladatokat, ilyen vagy ehhez hasonló számlolási feladatokat végzek, és ezeknek mindig van valami jelentése, mármint úgy értem, hogy a számlolás eredményének, a végösszegnek van mindig valami jelentése, a végösszegből ugyanis következtetéseket lehet levonni, a végösszegből a legkülönlfélőbb következtetéseket lehet levonni a legkülönlfélőbb dolgokra vonatkozóan.

A kereszteteket azért akartam megszámlolni, mert az orvosom azt mondta, hogy sokat igyak, sok vizet és teát, én pedig megfogadtam a tanácsát, sokat ittam, sok vizet és teát, ezért sokat kellett vizelnem.

Mikor legközelebb ellenőrzésre mentem hozzá, akkor útközben is meg kellett állnom, és vizelés közben mindenféle nézelődtem, néztem a kukoricaföldeket jobbról, és néztem, hogy jön-e autó, néztem a búzatáblákat balról, és néztem, hogy a madarak milyen magasan lebegnek az égen, különböző magasságokban lebegtek, és ez olyan volt, mintha több rétege lenne az égnek, és úgy emlékszem, hogy sok minden mást is néztem, a bokrokat, a gazokat, a gazok közt az akácát, de utána már csak az akácfa melletti keresztet néztem, mert ekkor vettem észre, hogy éppen egy út menti keresztnél álltam meg, hogy vizeljek, előbb a bádoglalapocskát néztem a négy betűvel, aztán a töviskoronát néztem, melynek a hegyei több helyen letörtek, végül a betongerendába ütött szögeket néztem, melyeket a rozsdá félíg már megevett, ezeket a szögeket aztán többször megszámloltam, mert néha többször meg kell számlolnom bizonyos dolgokat, pedig csak hármát láttam összesen, egyet a bádoglalapocská közepén, egyet a szürke lábfejekben, egyet pedig a jobb kézbe verve, összesen ennyi szöget láttam, a figura bal keze ugyanis hiányzott, jobban mondvá nemcsak a keze, hanem az egész karja hiányzott, valaki levágta vagy lefűrészelte, legalábbis erre lehetett következtetni a szabályos vágásnyomokból.

Miután a vizelést befejeztem, utat törtem magamnak a bokrok és a gyomok közt, hogy a vágás helyét közelebből is megnézzem, de mikor megláttam, hogy a nyíláson át darazsak szállnak ki az üreges testből, akkor a fejemben rögtön megjelent a szabály, hogy ha nem akarom, hogy engem is megcsonkítsanak, akkor találnom kell még egy keresztet, mielőtt Tornyosra érek.

Megfordultam, visszamentem a kocsihoz, és elindultam, de lassan, nagyon lassan vezettem, és közben az út szélét figyeltem, hátha meglátok még egy keresztet, de hiába erőlködtem, hiába meresztettem a szemem, sokáig nem láttam mást, csak bokrokat, gazokat és elvadult akácokat, mindig csak ugyanezt, bokrokat, nagyra nőtt gazokat és elvadult akácokat, és egy idő után kezdtem arra gondolni, hogy bajok lesznek, mivel nagyon úgy nézett ki, hogy ezen az úton nem lesz több kereszt, és akkor az is megfordult már a fejemben, hogy megálllok, kiszállok a kocsiból, és gyalog folytatom, gyalog megyek tovább, addig keresek, addig kutatok, addig turkállok a bokrok és a gazok közt, amíg nem talállok valamit, egy fadarabot, egy göröngyöt, egy megszáradt kutyaszart, bármit, amit keresztnek lehet nevezni, de mégse álltam meg, hanem csak gurultam a kocsival

tovább, és figyeltem az út szélét, hátha meglátok még egy keresztet, és mikor a benzinkutat is elhagytam, akkor már nem sok hiányzott ahhoz, hogy Tornyosra érjek, vagyis tényleg nagy szarban voltam, és úgy éreztem, hogy egyszerre nagyon sok bogár kezd mászkálni a fejemen, a következő kanyarban aztán mégis észrevettem valamit az akácok között, és mikor közelebb értem, akkor mindkét kezemmel nagyot ütöttem a volánra örömben, mert ez a valami egy kereszt volt, és fellélegezhettem, a keresést viszont nem hagytam abba, mert nem mindig könnyű ezeket a dolgokat abbahagyni, és miután Tornyos központjában elkarnyarodtam jobbra, tovább figyeltem az út szélét, hátha találok még egy keresztet, és most nem kellett sokáig keresnem, alig hagytam el a falu szélét, pipacsok és bodzabokrok közt meglett a harmadik kereszt.

A sok víztől és teától, amit ittam, vagy talán az izgalomtól, nem tudom, de megint úgy éreztem, hogy vizelnem kell.

Félrehúzódtam, az út szélén leparkoltam, majd a bodzabokrok közé mentem, és miközben hugyoztam, megint a keresztet néztem, a harmadik keresztet, mely az elsőnél is rosszabb állapotban volt, erről már nemcsak Krisztus egyik karját, hanem az egész testét elvitték, és ami azt illeti, maga a kereszt is hiányzott, mindössze egy félbetört betonoszlop meredt az égre erről a talapzatról, egy félbetört betonoszlopot pedig nem nagyon lehet keresztnek nevezni, mégis annak neveztem, ez volt tehát a harmadik kereszt, melyet találtam útközben, arra pedig nem nagyon akartam gondolni, hogy mi köze lehet egy félbetört betonoszlopnak a betegségemhez, éppen ezért a hugyozás vége felé már inkább csak a műanyag palackot néztem, a kettévágott műanyag palackot, mely a betonoszlop mellett állt, és tele volt virággal, tele volt tömve egy nagy csokor mezei virággal, melyek közt néhány szál rózsza kókadozott.

Ezek a rózsák aztán megint összezavartak, nem tudtam eldönteni, hogy jót jelentenek vagy rosszat, de nem sok időm maradt, hogy ezen gondolkozzam, a keresztnek miatt ugyanis már késésben voltam, felhúztam tehát a sliccem, a kocsihoz mentem, és utána nyomtam a gázt rendesen, nehogy elkéssek.

Néhány nappal később viszont, illetve, hogy egészen pontos legyenek, egy héttel később, mikor az ablaknál álltam, és vártam, hogy a nap lemenjen, megint eszembe jutottak ezek a rózsák, mert mikor újra kinéztem az ablakon, hogy ellenőrizzem, hol jár a nap, akkor azt láttam, hogy még a fák hegyét se érte el, de az alsó fele már eltűnt, felszívódott, mint a zúzódások nyoma, a másik fele viszont, ami megmaradt belőle, ugyanolyan színű volt, éppen olyan nehézvörös, mint a rózsák abban a kettévágott műanyag palackban.

Mikor ezek a rózsák eszembe jutottak, velük együtt a tornyosi út is megjelent a fejemen, de most nem olyanak láttam, mint legutóbb, mikor ellenőrzésre mentem, hanem egy korábbi, egy sokkal korábbi állapotában jelent meg előttem, abból az időből, mikor együtt dolgoztam még apámmal, és hetente kétszer, minden kedden és pénteken ezen az úton vittem a rózsákat a szabadkai üzleteknek.

Ez volt az egyetlen dolog, amit szerettem a rózsákkal kapcsolatban, mert ezeken a napokon nem kellett a földünkön dolgoznom, habár a kocsiiban is meleg volt, és ugyanúgy izzadtam, mintha a földünkön dolgoztam volna, de abban az időben még jobban szerettem a kocsiiban izzadni, mint a rózsák közt guggolva.

Lehet, hogy ezért lettem később fuvarozó, nem pedig rózsatermesztő, nem tudom, de húsz vagy huszonvalahány éve, a háború alatt még együtt dolgoztam apámmal, és rendszerint alkonyatkor kezdtük szedni a rózsákat, mikor a hőség enyhült, mert ha előbb szedtük őket, akkor másnapra elhervadtak, ha viszont alkonyatkor szedtük, és nyakig hideg vízbe raktuk éjszakára, akkor egy hétig frissek maradtak, ez ki volt próbálva, és mivel alkonyat után már gyorsan sötétedett, ezért sietnünk kellett, hogy minél többet leszedjünk, és apám tényleg igyekezett, hallottam, hogy legalább kétszer gyorsabban csattog az ollója, és időnként hátraszólt, hogy iparkodjál, fiam, iparkodjál, de én nem nagyon iparkodtam, mert tudtam, hogy hiába szedném gyorsabban, hajnalban úgymint ki kell jönnünk újra, hiszen alkonyatkor soha nem tudtuk megszedni az összeset, ami másnapra kellett.

Miután besötétedett, a szedést abbahagytuk, a rózsákat vízzel teli vödörökbe raktuk, a vödöröket pedig egy rozoga mélyhűtőbe tettük, ami nem nagyon hűtött már, de arra még jó volt, hogy reggelig hidegen vagy viszonylag hidegen tartsa a rózsákat, és másnap hajnalban újra kimentünk, hogy a többit is megszedsük, és persze megint sietni kellett, mivel a nap gyorsan emelkedett, és hét óra után már túl meleg volt a szedéshez, és hallottam, hogy apám ollója megint gyorsabban csattog, de én nem nagyon iparkodtam, mert ilyenkor már az útra készültem gondolatban, és mikor a szedéssel megvoltunk, akkor a szortfrozás és a rakodás következett, vagyis a rózsákat előbb a színük és a hosszúságuk alapján különválogattuk, majd százasaival összekötöttük, a kötegeket vízzel teli vödörökbe helyeztük, majd a vödöröket a kocsi csomagtartójába pakoltuk, végül apám egy marék jeget dobott mindegyik vödörbe, és mikor ezzel is megvoltunk, akkor indulhattam végre, és nekem ez volt a legjobb az egészben, mikor vittem a virágot a szabadkai üzleteknek, és százhússzal hasítottam a tornyosi úton apám Golfjával, habár a fejemben már akkor is voltak szabályok, és időnként meg kellett számolnom bizonyos dolgokat, néha a szaggatott vonalakat számoltam, máskor a kanyarokat vagy a jelzőtáblákat számoltam, megint máskor pedig a traktorokat vagy az autókat vagy a kamionokat számoltam, melyekkel útközben találkoztam.

Egyik alkalommal a bicikliseket kellett volna megszámolnom, mert tudni szerettem volna, hogy meddig fog tartani a háború, és a szabály az volt, hogy pontosan annyi évig fog tartani, ahány biciklissel találkozom a tornyosi úton, elkezdtem tehát figyelni a bicikliseket, a szembejövőket és a velem egy irányba haladókat is, mivel az összeset meg kellett volna számolnom, és csak lassan vezettem, mert ha valamilyen feladatom van, akkor csak arra összpontosítok, és ilyenkor nem vezetek gyorsan, hacsak nem ez a feladatom, mert ilyen is volt, ilyen feladat, hogy eddig vagy addig a tábláig, eddig vagy addig a kanyarig, eddig vagy addig az útkeresztvezérlésig százhússzal vagy százharminccal kellett hasítanom, de most nem erről volt szó, hanem csak arról, hogy szerettem volna megtudni, meddig tart még a háború, ezért lassan vezettem, és közben a bicikliseket kerestem, de hiába figyeltem, hiába meresztettem a szemem, aznap reggel nem találkoztam eggyel sem, pedig nyár volt, derült ég, ragyogó napsütés, mégse láttam a tornyosi úton egyetlen biciklist sem.

Miközben a virágot szedtük, apám köveket gyűjtött a zsebeiben, kisebb vagy nagyobb köveket ugyanis mindig lehetett találni a rózsák közt, és kapáláskor,

frézerezéskor vagy szántáskor újabb köveket, újabb cserépdarabokat forgatott ki a földből a kapa, az eke vagy a frézer éle, apám ezeket felszedte, és a zsebébe rakta őket, így tehát virágszedés közben egyre jobban húzták lefelé a kabátját a cserepek és a kövek.

Nemcsak virágszedéskor gyűjtötte apám a köveket, hanem locsoláskor is, mikor a raktárból hosszú alumíniumcsöveket hordtunk ki a földünkre.

Két vagy három alumíniumcsövet összefogtunk, a fejünk felett átemeltük, a vállunkra fektettük őket, majd elindultunk velük a rózsák közé, de menet közben is fogni kellett, hogy ne csússzanak szét, úgyhogy mindkét karunkat kinyújtottuk, és fogtuk erősen, így vittük a hosszú csöveket, és ki volt számolva előre, hogy melyik sorok közé kell lerakni őket ahhoz, hogy a szórófejek elég területet lefedjenek.

Minden második csőre ugyanis egy szórófej volt szerelve, mely locsoláskor sugárban fújta a vizet, ez a vízszugár pedig működésbe hozott egy lengőkart, mely egy rugós szerkezet segítségével, mint egy kis kalapács, újra és újra ráütött a vízszugárra, és ennek a folyamatos ütogetésnek a hatására a szórófej szakaszosan körbefordult a saját tengelye körül, és minden irányban alaposan belocsolta a rózsákat, de ehhez mindent pontosan ki kellett számolni előre, azt is, hogy melyik sorok közé kell lerakni a hosszú alumíniumcsöveket, és azt is, hogy másnap melyik sorok közé kell áthordani őket, és ez attól is függött, hogy fújt-e a szél például, mert hogyha fújt, akkor a szórófejek több vizet szórtak valamelyik irányba, és ezt szintén figyelembe kellett vennünk.

A sorok közé fektetett csöveket aztán összekapcsoltuk, ügyelve arra, hogy a szórófejek egyenesen álljanak, és mikor ezzel is megvoltunk, akkor megvártuk, hogy a nap lemenjen, mert apám szerint a rózsák nem szeretik, ha melegben locsolják őket, ezért csak alkonyat után indítottuk be a pumpát, és aztán hajnalig locsoltunk, ez is ki volt számolva, hogy összesen hány órán át kell locsolni ahhoz, hogy elég vizet kapjanak a rózsák, majd másnap délután, mikor a föld már valamennyire megszikkadt, gumicsizmát húztunk, és a csöveket előbb szétkapcsoltuk, ilyenkor langyos víz bugyogott belőlük, majd bokáig süppedve a nedves talajon áthordtuk őket a következő helyükre, és aztán éjszaka megint locsoltunk, a harmadik napon ugyanezt csináltuk, és így tovább, amíg a rózsaföld végére nem értünk, és miközben a raktárból hordtuk ki a hosszú csöveket, vagy mikor egyik helyükről vittük át a másikkra őket, akkor apám, hogy két forduló között ne legyen üresjárata, köveket gyűjtött a zsebeiben, így tehát munka közben egyre jobban húzták a kabátját a cserepek és a kövek, és mikor nem fért már több a zsebekbe, akkor kiszórta őket a földút mélyedéseibe.

Ami azt illeti, elég sok gödröt és mélyedést feltöltött ezekkel a kövekkel, mert ugyanígy gyűjtötte őket akkor is, ha valami mást csináltunk, ha visszacsíptünk, ha vadaltunk, ha gazokat csupáltunk, mert neki ez is fontos volt, hogy felszedje a földjéről a köveket, és neki ehhez is volt türelme, hogy feltöltse velük az úton a gödröket és a mélyedéseket.

A virágüzletek nevére már nem nagyon emlékszem, nem mintha olyan bonyolult vagy összetett nevek lettek volna, hiszen a virágüzleteket rendszerint egy virágról vagy egy dísznövényről nevezik el, tehát lehetett köztük egy Pálma, egy Dália, egy Mimóza, vagy ha nem virágról és nem dísznövényről, akkor valamilyen

női nevet adnak nekik, rendszerint a tulajdonos lányának vagy feleségének a nevét, vagyis lehetett köztük egy Írisz, egy Nataša, egy Olga, de az is lehet, hogy éppen azért felejtettem el őket, mert ilyen egyszerű nevek voltak, az egyszerű dolgokat ugyanis könnyebben elfelejtem, illetve ez sem egészen igaz, mivel attól kezdve, hogy fuvarozó lettem, lassan a rózsák nevét is elfelejtettem, pedig a rózsanevek rendszerint bonyolultabbak, némelyiknek olyan a hangzása, mintha egy régi, nemesi családnév volna, ilyen az Ilse Krohn Superior vagy a Scarlet Meillandécór, és még sok hasonlót lehetne mondani, de most nem jut több eszembe, illetve eszembe jutott még kettő, de ezek egyszerűbb nevek, mivel a rózsanevek között is vannak egyszerűbbek, ilyen a Kardinal vagy a Flamingo, ezek egyébként a színükről kapták a nevüket, habár az elnevezés egyik esetben sem pontos, mivel a Kardinal színe sötétebb, mint a papok ruhája, a Flamingo színe pedig halványabb, mint annak az idétlen madárnak a tolla, melyről ez a rózsza a nevét kapta, a Flamingo színe inkább olyan, mintha a flamingó tollát feloldanánk egy csésze tejben, igen, egy csésze hideg tejben hígított rózsaszín, ilyen a Flamingo színe.

Most viszont nem a színekről, hanem a nevekről akartam beszélni, és csak annyit szerettem volna mondani erről, hogy mikor az ablak mellett álltam, és vártam, hogy a nap lemenjen, akkor hiába erőltettem az agyam, több rózsanev nem jutott eszembe.

Más lett volna persze a helyzet, ha a fejemben megjelent volna egy szabály, hogy ennyi vagy annyi idő alatt ennyi vagy annyi rózsanevet kell mondanom, mert akkor egész biztosan eszembe jutott volna még néhány név, azon a nyáron ugyanis, mikor hetente kétszer vittem a vágott virágot a szabadkai üzleteknek, minden rózsza nevét fejből kellett tudnom, és ezek a nevek megvannak, ezek a fényel telt nevek egész biztosan megvannak bennem valahol.

A háború előtt nem kellett a szabadkai üzleteknek a rózsánk, mert nekünk csak szabadföldi rózsánk volt, ami nem olyan hibátlan, mint az üvegházi rózsza, nyomot hagynak rajta a rovarok, a viharok, a különféle betegségek.

A virágüzletek csak üvegházi rózsát árultak a háború előtt, szabadföldi rózsát nem, és az igazság az, hogy a háború előtt nem is próbáltuk eladni nekik a rózsánkat, mert mi abban az időben csak a rózsatöveket árultuk, a vágott virágot nem, ezrével nyíltak és virágoztak és hervadtak el a földünkön a rózsák, de nem szedtük le őket, mivel a németeknek dolgoztunk, és nekik erős rózsatövek kelletek, nagy bokrok vastag ágakkal, ezért magunknak se nagyon szedtünk virágot, hogy minél több ága maradjon a rózsánknak, és a háború előtt tényleg erősek voltak a rózsáink, nagy bokrok vastag ágakkal, és a németek minden évben elvitték az összeset, október elején vagy végén kiszántottuk őket, húszas vagy ötvenes kötegekbe kötöttük, majd a németek nagy, fekete kamionokat küldtek, mi pedig teleraktuk őket rózsákkal.

A kamionokat szerettem volna kipróbálni, de még nem volt engedélyem, és mire levizsgáztam, addigra háború lett, és a németek többé nem jöttek.

Nem jöttek, mivel embargó volt, és semmit nem lehetett kivinni az országból, elvileg legalábbis nem lehetett, és akkor bajban voltunk, mert másnak nem nagyon tudtuk eladni a rózsatöveket, pontosabban egy ideig még el tudtuk adni az olaszoknak, mert ők az embargó alatt is kivitték valahogy, de később már az

olaszok se jöttek, és akkor tényleg nagy szarban voltunk, a szerbek ugyanis nem vettek rózsatövet, a szerbeket valamiért csak a vágott virág érdekelte, az ültetni való nem, az embargó alatt viszont nemcsak kivinni, hanem behozni se lehetett semmit az országba, elvileg legalábbis nem nagyon lehetett, és akkor a virágüzletek is bajban voltak, mert nem jött több holland üvegházi rózsa, és már nem nagyon válogathattak, attól kezdve jó volt nekik a szabadföldi rózsa, még ha nyomokat is hagytak rajtuk a rovarok és a viharok és az égető nap.

Mert néha elég néhány csepp harmat, mely lencseként összegyűjti a napsugarakat, hogy a rózsa levelein és virágszirmain foltok maradjanak, habár ezek nem annyira látszanak, a rovarok nyoma viszont annál szembeötlőbb, a tetvek és a bogarak ugyanis megszúrják, megszívogatják a leveleket és a szirmokat, és ezeknek a szúrásoknak a helye örökre megmarad, és még mindig nem ez a legrosszabb, mert vannak olyan kukacok és férgek, melyek a rózsabimbó kellős közepébe fúrják be magukat, és belülről kezdik rágni, mielőtt a virág kinyílna, és miközben zabálnak, kanyargó járatokat vájnak a rózsabimbóba, és mikor a virág nyílni kezd, akkor a szirmokkal együtt ezek a görbe útvonalak is kinyílnak, kitárulkoznak, mint mikor valaki a sebeit mutogatja, a háború alatt viszont a virágüzletek nem válogathattak, már jó volt nekik a megszurkált, megszaggatott rózsa, és csak akkor volt gond, ha a növényt gombák támadták meg, mert ilyenkor vörös és sárga foltok lepték el, és a levelek felhólyagosodtak, összecsavarodtak, elszáradtak és lehullottak, majd az egész növény fonnyadni kezdett, és többé semmit nem lehetett kezdeni vele, mint ahogy akkor se, ha vírusok fertőzték meg, mert ilyenkor a levelek és a virágok előbb kifakultak, majd torzulni, satnyulni, sorvadni kezdtek, az ágak fokozatosan visszafejlődtek, végül az egész bokor összeaszalódott, összeesett, összeroskadt, és a helyén csak egy kiégett, kilobbant csonk maradt.

Az ablaknál álltam, vártam, hogy a nap lemenjen, és mikor újra kinéztem, azt láttam, hogy a nap lassan a fák hegyéig ereszkedett, de már csak egy alakatlan, kékeslila folt látszott belőle.

Ez a folt megint összezavart, a szabály ugyanis az volt, hogy addig kell az ablaknál maradnom, amíg a nap le nem megy, de nem tudtam, mit kell tennem abban az esetben, ha a nap eltűnik, mielőtt még rendesen lemenne.

Egy darabig törtem a fejem, hogy most mi legyen, de még mindig az ablaknál maradtam, mert úgy gondoltam, hogy abból nem lehet baj, és aztán eszembe jutott, hogy jártam már így korábban, húsz vagy huszonvalahány éve, mikor a virágot hordtam a szabadkai üzleteknek, és egyik alkalommal a főtéren kellett megvárnom a delet, de a városháza órája közben megállt, és nekem fogalmam se volt, hogy mihez kezdjek.

A rózsákat nem sokkal tizenegy előtt adtam le abban a sugárúti üzletben, melyet mindig utolsónak hagytam, mert a főnökasszony bolond volt, és nem szerettem találkozni vele, de ha nem reggel, hanem később, tizenegy óra körül mentem, akkor nem kellett találkoznom vele, mert ilyenkor már csak a dolgozója volt bent, éppen ezért mindig vagy majdnem mindig ezt a sugárúti virágüzletet hagytam utoljára.

Így történt aznap is, és miután leadtam a két utolsó köteget, tulajdonképpen indulhattam volna haza, de előbb még el akartam menni a Dragstorba, hogy ve-

gyek egy pogácsát, mert már éhes voltam, úgyhogy a kocsit a virágüzlet előtt hagytam, és a főtérre indultam, ennek a térnek volt valami rendes neve is, de mindenki csak főtérnek nevezte, és mivel azon az utcán, amelyik a sugárútról vezet a főtérre, sűrű lombú fák voltak, hársfák vagy más valamilyen fák, ezért menet közben nem volt szükségem a kalapomra, de mikor a Dragstor elé értem, és felnéztem a városháza órájára, akkor azt láttam, hogy tizenegy óra múlt hét perccel, és a fejemben egyből megjelent a szabály, hogy ha nem akarom, hogy baj legyen, akkor délig a Dragstor előtt kell maradnom, és ezzel csak annyi gond volt, hogy a kocsiban hagytam a kalapom, a Dragstor előtt pedig semmilyen fa nem volt, a Dragstor előtt csak egy kör volt, egy sárga kövekből kirakott nagy kör az aszfalton, a nap pedig erősen tűzött, és tudtam, hogy ha egy órán át a főtéren maradok, akkor egészen biztos, hogy napszúrást kapok, de nem akartam, hogy baj legyen, ezért a főtéren kellett maradnom.

A sárga kövekből kirakott nagy kört ugyanolyan kövek osztották szeletekre, hat vagy nyolc egyforma szeletre, ezt már nem tudom, és mikor a szabály megjelent a fejemben, akkor éppen a Dragstorra néző körszeletben voltam, és csak néhány lépés kellett volna, hogy kilépjek belőle, de megálltam, és nem mentem tovább, mert nagyon komolyan vettem ezeket a dolgokat, ugyanakkor azt se nagyon akartam, hogy hülyének nézzenek, ezért megfordultam, és elkezdtem ide-oda járkálni ebben a körszeletben, vagyis úgy tettem, vagy próbáltam úgy tenni, mintha várnék valakire, habár elég különös lehetett az is, hogy megy valaki a Dragstor felé határozott léptekkel, aztán hirtelen megáll, és elkezd ide-oda járkálni, mint egy bogár, mely az ág hegyére ér, és megáll, majd megfordul, és visszaindul, de néhány lépés után újra megáll, megfordul, és megint az ág hegyére megy, ahol egy ideig a levegőt kaparássza, aztán újra megfordul, visszaindul, majd néhány lépés után megint megáll, megfordul, és az ág hegyére indul, és így tovább, perceként, ami egy bogár életében még hosszabb időt jelenthet, mint amennyit nekem kellett járkálnom a Dragstorra néző körszeletben, habár nekem elég jól megy a várakozás, mert ha várnom kell valamire, akkor megváltozik az időérzékelésem, és viszonylag gyorsan elmúlik egy vagy két óra is, úgyhogy csak járkáltam ide-oda a Dragstor előtt a sárga körszeletben, és mire megint a városháza órájára néztem, már negyed tizenkettő volt, pontosabban el is múlt néhány perccel, vagyis kevesebb, mint háromnegyed óra maradt, ami nem volt sok, tényleg nem, és csak az erős napfényvel volt gond, mert nem volt rajtam más, csak egy fehér rövid ujjú és egy rövid farmernadrág.

Ez a rövid farmernadrág eredetileg egy rendes nadrág volt, de mikor elkopott, munkásnadrág lett belőle, és a rózsák közt használtam, majd miután a tüskék mindkét szarát kiszaggatták, akkor levágtam őket, így lett belőle rövidnadrág, és most ez az agyonhasznált rövidnadrág volt rajtam a főtéren, miközben a delet vártam, és hol az egyik, hol a másik kezemet raktam a fejemre, hogy védekezzek a nap ellen, valamelyik kezem tehát mindig a fejemben volt járkálás közben, és vagy a tarkómat, vagy a fejem tetejét, vagy a homlokomat fogtam vele, attól függően, hogy hova tűzött a nap erősebben, néha pedig felfelé fordítottam mindkét tenyerem, és így raktam őket a fejemre, hogy a kézfejemet és a karomat is védjem.

Fél tizenkettő után még nem volt gond, leszámítva azt, hogy hátul, a nyakam táján húzódni kezdett a bőr, erről a részről ugyanis megfeledkeztem, és a nap

felsütötte, ettől kezdve tehát egyik kezemmel a fejemet, másikkal a nyakamat fogtam, és már nem érdekelt, ha valaki hülyének nézett, mert a felén túl voltam, ez volt a lényeg, és hogy jobban müljön az idő, járkálás közben a sárga köveket számoltam, de már nem tudom megmondani, hogy pontosan hány követ számoltam meg, mint ahogy arra se nagyon emlékszem, hogy mi minden járt a fejemben, amíg le-fel mászkáltam a sárga körszeletben, csak azt tudom, hogy tizenegy óra negyvenhatkor még minden rendben volt, vagy nagyjából rendben, egyik kezemmel a fejemet fogtam, másikkal a nyakamat, és még egyszer megszámloltam a sárga köveket, és mikor újra felnéztem az órára, akkor azt láttam, hogy még mindig tizenegy óra negyvenhat van, pedig néhány percnél el kellett volna telnie, amíg a sárga köveket számoltam, de aztán arra gondoltam, hogy valamit talán elnéztem, és az előbb még nem volt tizenegy óra negyvenhat, úgyhogy egy ideig tovább járkáltam a sárga körszeletben, és most már mindkét kezemmel a fejemet fogtam, mert egyre erősebben tűzött a nap, és mikor újra felnéztem a városháza órájára, akkor már világos volt, hogy nem néztem el semmit az előbb, mert ezen az órán még mindig tizenegy óra negyvenhat volt, ez pedig azt jelenti, gondoltam, hogy a városháza órája megállt, és hogyha megállt, akkor szarás van, mert honnan a fenéből fogom így tudni, hogy meddig kell a sárga körszeletben maradnom, és ez volt a kisebbik gond, mert odakiálthattam volna valamelyik járőrkelőnek, hogy megkérdezzem tőle, hány óra van, de ha a szabály az volt, hogy a delet a városháza órája szerint kell megvárnom, akkor nagy szarban vagyok, gondoltam, mert ha ez az óra elromlott, akkor a lófasz tudja, hogy mikor javítják meg, és mikor indul el újra.

Egy ideig fogalmam se volt, hogy most mihez kezdjek, éppen úgy, mint huszonvalahány évvel később, mikor az ablaknál álltam, és a nap kezdett eltűnni az égről, mielőtt lement volna.

Mégis megoldottam végül a helyzetet, mert a sárga háromszögben járkálva arra jutottam, hogy a városháza órájával nem kell foglalkoznom, a szabály ugyanis az volt, hogy délig a főtéren kell maradnom, és hogy mikor van dél, annak nincs köze a városházához, így tehát csak annyit kellett volna valahogy megtudnom, hogy mikor van dél, a főtér viszont üres volt, egy ideje már senki nem jött arra, akitől megkérdezhettem volna, hogy hány óra, de akkor eszembe jutottak a harangok, eszembe jutott, hogy délben harangozni szoktak, és arra gondoltam, hogy valamelyik templom harangját biztosan hallani fogom, úgyhogy hegyezni kezdtem a fülem, és közben számoltam magamban a perceket, hogy körülbelül tudjam, hol tartok, és a nap kegyetlenül égetett, de tudtam, hogy nem lesz, hogy nem lehet baj, mert mindent jól csináltam, és mindjárt harangoznak.

Mikor öt percnél jártam a számolással, akkor nagyon figyeltem, mert hallanom kellett volna már a harangokat, de semmit nem hallottam, csak a Dragstor szellőztetője zörgött tüdőbajosán, úgyhogy tovább számoltam a perceket, és mikor a kilencedikhez értem, akkor úgy éreztem, hogy kész, hogy vége, hogy most van dél, mehetek tovább, és akkor kiléptem a sárga körszeletből, és a Dragstor felé indultam, hogy megvegyem végre a pogácsát.

Az első dolog, amit az üzletbe lépve megláttam, egy fekete óra volt a szemközti falon, és ez a fekete óra tizenkét óra két percet mutatott, úgyhogy minden rendben volt, megvettem a töpörtyús pogácsát, és vettem egy Tetra Pak-os tejet,

mivel a tej állítólag jó a napszúrás ellen, majd a sűrű lombú fák alatt elindultam a sugárútra, ahol a kocsit hagytam, menet közben nagyokat haraptam a pogácsából, nagy kortyokat ittam a tejből, és mire a kocsihoz értem, addigra majdnem jóllaktam, és tényleg minden rendben volt, azaz minden rendben lett volna, ha nem mozdulnak el az árnyékok, a kocsit ugyanis árnyékban hagytam, de mire visszaértem, az árnyékok arrébb vonultak, és most telibe találta az augusztusi nap, úgyhogy hiába hagytam leengedve az ablakot, apám Golfja egy kazánház volt, és lobogva dőlt ki a forró levegő, mikor az ajtót kinyitottam.

Hátrébb léptem a fal mellé, ahol még maradt valamennyi árnyék, majd az utolsó korty tejet is megittam, és az üres dobozt egy szemétkosárba dobtam, melyből egyenesen a földre esett, mivel a kosár alja ki volt lyukadva.

A legkülönösebb, úgy hiszem, mégiscsak az volt, hogy amíg a főtéren járkáltam a napon, addig alig izzadtam, inkább csak nyirkos lett a bőröm, most viszont, ahogy a fal mellett álltam, folyni kezdett rólam a víz, pedig a tej hideg volt, és azt gondoltam, hogy le fog hűteni, mégse hűtött le, éppen ellenkezőleg, úgy izzadtam, mint a ló, de aztán eszembe jutottak a vödörök, melyekben a rózsákat hoztam, úgyhogy a kocsihoz léptem, kinyitottam a csomagtartót, és behajoltam, hogy a karomat a rózsák vizébe mártsam, és a víz is meleg volt, mint a lóhúgy, de megmosakodtam, lemostam a fejem, a nyakam, a lábszáram, és így már nem az izzadság, hanem a rózsák vize folyt rólam, vizes lett körülöttem az aszfalt, és miután az árnyékba visszaálltam, a száradó víz lehűtött valamennyire, ami jó volt, majdnem jó, de akkor meghallottam a virágüzlet tulajdonosának a hangját, hogy valakinek az anyja picáját szidja, majd pedig elindul felfelé a lépcsőkön, ez a virágüzlet ugyanis egy pincében volt, és az ajtaját rendszerint nyitva tartották, és most tisztán hallottam, hogy a főnökasszony nagyokat taposva jön felfelé a lépcsőkön, és aztán megjelent az ajtóban a tupírozott hajával, a felfújt melleivel, és kezében a két köteg rózsával, melyet egy órája adtam le az üzletben, és mikor meglátott, akkor hadarni kezdett, hogy vigyem ezeket a rózsákat ahova akarom, neki nem kellene, mert még a múlt heti adagot se adta el, több mint a fele megmaradt, és tényleg szégyellhetném magam, hogy a háta mögött rátukmáltam ezeket a dolgozójára, mondta, és akkor már ott állt előttem, a két köteget a kezembe nyomta, és követelte, hogy adjam vissza a pénzt, amit a dolgozójától kaptam, a helyzet viszont az volt, hogy a dolgozójától nem kaptam egy vasat se, mivel ő is azt mondta, amit a főnökasszonya, hogy nem kell nekik a rózsza, még nem adták el a múlt hetit se, mondta, engem viszont apám úgy tanított, hogy ha valaki nem akar rózsát venni, akkor hagyjam ott hitelben, és mondjam azt, hogy majd kifizetik a következő héten, és ha nem adják el, akkor nem kell kifizetni se, ebben egyeztünk meg a virágüzlet dolgozójával is, hogy tehát a rózsákat hitelben adom, de a főnökasszony most ott állt előttem, a pénzt követelte, és lüktettek a szemei a vastag szemüveg mögött.

Nagyon emlékeztetett valakire ez a nő, de nem tudtam volna megmondani, hogy kire, és mivel apám nem készített fel az ilyen helyzetekre, ezért fogalmam se volt, hogy mit kellene tennem, és úgy éreztem, hogy egyszerre nagyon sok bogár kezd mászkálni a fejemben.

A következő pillanat olyan volt, mintha kívülről láttam volna magamat, láttam, hogy a fal mellett állok, és a járda mindenfelé nedves körülöttem, láttam,

hogy a főnökasszony az arcomba kiabál, de nem hallottam, hogy mit kiabál, mert csak kép volt, hang nem volt már, és láttam, hogy a kocsihoz megyek, a két köteg rózsát a csomagtartóba rakom, láttam, hogy belerakom őket ugyanabba a sárga vödörbe, melyből az előbb lemosakodtam, és láttam, hogy a csomagtartó ajtaját lecsukom, majd a hátsó zsebemből előveszem a pénztárcámat, és kifizetem a saját rózsánkat, mire a főnökasszony megfordult, visszament, elindult lefelé a lépcsőkön, és a tupírozott haja eltűnt a pincében, én pedig beültem apám Golfjába, bekapcsoltam a rádiót, és akkor a hang visszajött.

Az ablak mellett álltam, és vártam, hogy a nap lemenjen, és mire megint kinéztem, már a kékeslila folt is eltűnt, pedig a nap még nem ment le, biztos voltam benne, hogy nem ment le, de már tudtam, hogy mit kell tennem.

Várom még tíz percet, vagy inkább tizenötöt várok, addigra a nap egész biztosan lemegy, gondoltam, aztán elkezdtem mérni magamban az időt, ami nem volt nehéz, mivel egy óra mindig vagy majdnem mindig megy a fejemben, és az időt úgy szoktam mérni vele, hogy ökölbe zárom az ujjaimat, és elkezdem számolni a másodperceket, és mikor hatvanhoz érek, akkor kinyújtom az egyik ujjamat, és ez lesz az első perc, a számolást pedig előlről kezdem, és mikor megint hatva érek, akkor kinyújtom a következő ujjamat, ez lesz a második perc, és így tovább, amíg nem érek végig mindkét kezemen, és ez az egész szinte magától megy, nem kell odafigyelnem, úgyhogy mindenféle dolgok járhatnak közben a fejemben.

Most például azon gondolkodtam számolás közben, hogy kire hasonlított a sugárúti virágüzlet főnökasszonya, hogy kire emlékeztetett annyira a feltornyozott hajával, az erőszakosan nagy melleivel és a vastag szemüvegével, de nem sikerült rájönnöm, hogy kire, és miközben tovább törtem rajta a fejem, egy idő után kezdtem úgy érezni, hogy ezzel a hasonlósággal valami nincs teljesen rendben, vagyis könnyen lehet, hogy tévedtem, és ez a nő mégse hasonlított senkire, egyszerűen csak megtévesztett az emlékezetem, gondoltam, és tovább számoltam magamban a másodperceket, de aztán ez a gondolat is elvékonyodott a fejemben, és egy másik jelent meg helyette, ez a másik gondolat pedig az volt, hogy nem húsz vagy huszonvalahány éve, és nem a virágüzlet előtt emlékeztetett ez a nő valakire, hanem csak most, mikor az ablaknál álltam, és eszembe jutott ez a régi jelenet, csak most kapcsolta össze őt valami bennem egy másik nővel, akit nemrég ismertem meg, és akinek szintén nagy teste, vastag szemüvege és magasra tornyozott haja volt, és ő volt az, aki végül közölte velem az eredményeket.

Mikor ez a másik nő eszembe jutott, akkor a számolást is eltévesztettem, mert nem álltam meg, és nem kezdtem előlről, mikor hatvanhoz értem, hanem tovább mentem, és már kétszázvalahány másodpercnél jártam, mikor a hibát észrevettem.

A kezeim közben ökölbe szorultak, erősen szorítottam őket, ez pedig azt jelentette, hogy az addig megszámlolt perceket is elvesztettem, mert ez a másik nő, aki megjelent a fejemben, az orvosom helyettese volt, és attól a pillanattól kezdve, hogy közölte velem az eredményeket, minden mozdulatnak és minden kihagyásnak még nagyobb jelentősége lett, és nehezen tudtam eldönteni, hogy mikor mit csináljak, vagy mit ne csináljak, vagy mikor ne csináljam azt, amit máskülönben csináltam.

HIBRID FORMÁK A TOLNAI-REGÉNYBEN

„Az írás peremén mindig nélküled vagyok kénytelen élni.”
Maurice Blanchot (Szabó Marcell fordítása)

„...az álmokat és a »valóság« egyéb torzulásait különleges, balra dőlő kézírással jegyeztem le – legalábbis eleinte, míg fel nem hagytam a hagyományos megkülönböztetéssel.”
Vladimir Nabokov (Pap Vera-Ágnes fordítása)

Szeméremékszerek című regényfolyamának *A két steril pohár* című első könyvéhez Tolnai Ottó öt mottót választott; ezek közül a negyedik és leghosszabb Maurice Blanchot *A túl nem lépés* című kötetéből származik, mely önmagában is hibrid mű: fragmentumaiban a filozófiai értekezés nyelve a fikció beszédmódjával keveredik. Ahogy a magyar kiadáshoz utószót író Darida Veronika fogalmaz, a mű „semleges hangon megírt, személyes napló”, és „a töredékek [...] egy fiktív dialógus nyomaként is olvashatók”.¹

A Tolnai Ottó által mottónak választott fragmentum is a dialógus mibenlétére utal:

„Ha igaz, hogy a kínai nyelvben létezik egy írásjel, mely egyszerre jelöli az »embert« és a »kettés« számot, akkor könnyű felismerni az emberben, aki mindig önmaga és a másik, a dialógus önfelelt kettősségét, a kommunikáció lehetőségét. De, és ez talán lényegesebb, nem ennyire könnyű elgondolni az »embert«, vagyis a »kettőt«, mint olyan eltérést, amelyből hiányzik az egység, elgondolni az ugrást a 0-tól a kettősségig, a tilalmasként megjelenő 1-et, a kettő közöttit.

A mérték és a közép kapcsán idézhetjük Konfuciuszt: »Mérték, közép, ezek az ember szélsőségei.« Ha a közép a szélsőség, akkor a középpont soha nincs középben. Senki sem birtokolja a mértéket, csak aki senkivel sem áll kapcsolatban.”

A töredéket Blanchot azzal zárja, hogy „ha nem is gondoljuk el az Egyet, attól még hagyjuk, hogy az Egy vezéreljen minket, egészen a különbségnélküliség küszöbéig”.²

Ha úgy tetszik, az új Tolnai-regény – legalábbis amit eddig ismerünk belőle – nagyszabású kísérlet az Egy kiküszöbölésére, azaz mind a hagyományos egyes szám első személyű, mind pedig az egyes szám harmadik személyű narráció felszámolására és egy eleve kettős prózanyelv megteremtésére. Az első mondatok így hangzanak ebben a regényben: „Elküldtek, mondja. És én már emeltem is le a szatyrot a kampórol. És már mentem, kocogtam, mondja T. Olivér. Elküldtek két steril pohárért.”

Vagyis adott egy T. Olivér nevű elbeszélő-főhős, akinek az elbeszélését és/vagy írását végigközvetíti egy olyan elbeszélő-szereplő, akinek viszont nincs neve, de maga is egyes szám első személyben szólal meg. Olyan narratív modellt képzelhetünk el, ahol a szerző úgy kettőzi meg az elbeszélőt, hogy egyszerre beszélgetti egyes szám első személyben,

¹ Darida Veronika: Közelítő lépések. In: Maurice Blanchot: *A túl nem lépés*. Ford. Szabó Marcell. Kijárat, Budapest, 2014. 145., 151.

² Blanchot: i. m., 44.

majd beszél róla harmadik személyként, ő-ként egy egyes szám első személyű narráción belül. Előttünk áll az az ember, aki „mindig önmaga és a másik”, ám ez a dialógus távrolról sem „önfeledt”. Nagyon is tudatosan konstruált beszédmódról van szó, melyet a Tolnai-szövegekben általában a kritikus (és többnyire korlátolt) olvasó pozíciójából megszólaló Regény Misu nevű szereplő azonnal le is leplez, rögtön a mű első oldalán:

„Regény Misu erre azt mondja, mi ugyanazt mondjuk, ugyanazt multiplikáljuk, s ez az, éppen ez, ami őt örületbe kergeti, nem sikerül ugyanis tetten érnie bennünket, tetten érni, éppen melyikünk is beszél, melyikünk is ír per pillanat, jóllehet bámul a szánkba, avagy görcsösen szorítja, sőt talán azt is mondhatnánk, vezeti kezünket, az enyémet persze nem, mondja Jonathán, mert nekem mintha nem is lenne kezem.”³

A kettős beszédbe további szereplők, további szólamok kapcsolódnak be. T. Olivér és narratív „hasonmása” a palicsi infaustusok társaságában jelenik meg, és hibridizált szólamuk az ő beszédükkel keveredik, az ő társalgásukban oldódik föl, foszlik szét.

Amikor végül T. Olivér a palicsi gyógyszerértárban beszerzi a két steril poharat, az erről tudósító „másik” elbeszélő a következőt mondja zárójelek között: „Elvégre T. Olivér lenne a BAYER ASPIRIN szerzője, szürom én közbe, igaz, akkor még nem volt szabad reklámozni az orvosságot, most pedig lám, majdhogynem az orvosságreklám határozza meg a világot.”⁴ Eszerint T. Olivér azonos a Tolnai Ottó nevű szerzővel, aki a *Bayer Aspirin* című monodrámát írta, T. Olivér a szerző álneve, egy olyan szerzőé, aki ezzel a gesztussal ironikusan megkülönbözteti magát önmagától mint korábbi műveinek írójától. Ezen a ponton a szerzői pozíció is bevonódik a játékba: a szerző, az elbeszélő és a hős a narratív síkok révén egymást tükrözik és egymásban tükröződnek. Ez a technika arra emlékeztet, ahogy a *Nézd a harlekint!* című, utolsó befejezett regényében Nabokov travesztiába fordítja az életművét. Mielőtt a regény, a Vagyim Vagyimovics N. nevű orosz emigráns író önéletrajza elkezdődne, az olvasó egy listát talál *A narrátor további művei* címmel, amely – leképezve Nabokov tényleges regényeinek tükörszimmetriáját – hat-hat tételt nevez meg a fiktív szerző orosz, illetve angol nyelvű művei közül, és e műcímek parodisztikusan idézik meg az igazi Nabokov-regényeket. Tolnai kevésbé fikcionalizálja saját korábbi műveit, az ő regényében jóval nagyobb arányban van jelen az önéletrajzi fikció dokumentáris komponense. Ám ahogy Nabokov író hőse végigtekint saját műveinek *üres helyén* az Okszman nevű emigráns kiadó, könyvkereskedő és könyvtáros üzletében, és azt tapasztalja, hogy a műveivel kapcsolatban minden végzetesen összekeveredik, nagyon hasonló ahhoz a mozzanathoz, ahogy T. Olivér iratmegőrzőinek a sorrendje is abszolút bizonytalanra válik és teljesen kicsúszik az ellenőrzése alól:

„[Okszman] egy távoli sarokba vezetett, és zseblámpájával diadalmasan rávilágított a könyvek helyére az én műveimet tartalmazó polcon.

– Nézze csak – kiáltotta –, hányat elvittek. A *Princess Masha* összes példányát kikölcsönözték, úgy értem, *Mashenka* –, a fenébe, úgy értem, *Tamara*. Szeretem a *Tamará-t*, úgy értem az ön *Tamará-ját*, nem Lermontovét vagy Rubinsteinét. Bocsásson meg. Az ember összezavarodik ennyi átkozott mestermű között.”⁵

³ Tolnai Ottó: *Szeméremékszerek. A két steril pohár*. Jelenkor, Budapest, 2018. 7.

⁴ Tolnai: i. m., 26.

⁵ Vladimir Nabokov: *Nézd a harlekint!* Ford. Pap Vera-Ágnes, Európa, Budapest, 2012. 122.

Nabokov ebben a rövid bevezetésben a következő műveket „keveri össze”:

- Lermontov *Korunk hőse* című regényét (ennek szereplője Mary hercegnéasszony, aki valójában orosz, de követve a divatot, így nevezteti magát)
- saját *Masenyka* című első, oroszul írt regényét
- Lermontov *Démon* című elbeszélő költeményét (ennek női főszereplője Tamara)
- saját *Szólj, emlékeztél!* című önéletrajzát, melyben Tamarának nevezi első szerelmét
- Vagyim Vagyimovics N. nevű hősenek *Tamara* című, orosz nyelven írt első regényét
- Rubinstein *Démon* című operáját.

Tolnainál az infaustusok keverik össze az iratmegőrzőket vagy tüntetik el egy-egy darabjukat, hogy majd végül a pszichiátria könyvtárából kelljen előbányászni egy-egy keresett kéziratot. Nem is az elbeszélő-főhős adja meg majd az iratmegőrzők végső sorrendjét, hanem a szereplők, akik egyúttal a kéziratok fiktív olvasói is: Regény Misu, Jonathán és a pszichiáter Professzor. Az *iratmegőrzők sorrendje* a regény második címe is egyben, jelezve ezzel, hogy a kéziratok sorsa, összeállításuk története, vagyis a regény metafikciós síkja éppen olyan fontos, mint a fikciós sík, T. Olivér egy napig tartó palicsi bolyongása, eltévedése a határsávban, letartóztatása, majd pszichiátriára kerülése. A regényben több lista is található, olvasmányjegyzékek, a *Szeméremékszerek* tartalomjegyzéke, amely a kórterem éjjeliszekrényének fiókjából kerül elő, és a tervezett könyvek címei. Míg Nabokov hőse a lezárt műveinek során tekint végig, Tolnainál minden képlékeny, még minden kézirat kiadásra, azaz véglegesítésre vár.

Ez a fajta (ön)parodizáló travesztia nem csak a posztmodern intertextualitás jellegzetes irodalmi műfogása. Mihail Bahtyin regényelméletében kimutatja, hogy a „parodisztikus-travesztív formák súlya a világirodalom egészében rendkívül nagy”, mivel magának a regény műfajának a létrejöttében is alapvetően két nagy tényezőnek volt meghatározó szerepe: a nevetésnek és a soknyelvűségnek.⁶

Innen nézve szinte törvényszerű, hogy az idézett mottóban Blanchot is egy *idegen* szóra, egy kínai írásjelre hivatkozik, amikor az ember dialogikus kettősségéről beszél. Bahtyin szerint az alkotó számára csak a másik nyelv ad lehetőséget, hogy kilépjen a saját nyelvbe való bezártságából, csak a másik nyelv kínálja a tudat számára rálátást önmagára: „az alkotó tudata mintegy a nyelvek és stílusok mezsgyéjén áll”.⁷ Bahtyin gondolkodásában szorosán összefügg a hibriditás és a dialógus koncepciója. A hibriditás mint a (főként angol nyelvű) posztkolonialista irodalomtudomány és kultúrakutatás központi kategóriája el-entmondásos fogalom, önmagában is hibrid jelenség. Több kutató is figyelmeztet arra, hogy mivel a hibriditás fogalma eleve feltételez két előzetes „tisztá” minőséget, ennek a fogalomnak politikai, ideológiai használata könnyen átfordíthatja a hibriditásról szóló tudományos, irodalom- és kultúrkritikai diskurzust rasszista beszédbe.⁸ Másfelől viszont a hibriditás fogalma vagy valamilyen szinonimája nélkül nehéz volna leírni a kevert minőségeket, a tükör-jelenségeket, a nyelvi és kulturális átvételeket, a szólam-összeolvadásokat stb. Mint a neves zágrábi szlavista, Josip Užarević megállapítja, a hibriditás fogalmában rejlő ellentmondás Bahtyin nyelvészeti modelljében is fellelhető, mivel eldöntetlen marad a kérdés, hogy mi a viszony a regény mint dialogikus, hibrid, nyitott struktúra és

⁶ Mihail Mihajlovics Bahtyin: A regény nyelv előtörténetéhez. Ford. Könczöl Csaba. In: Uő.: *A szó esztétikája*, Gondolat, Budapest, 1976. 225–227.

⁷ Uo., 236.

⁸ Vö.: Robert Young: *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race*. London, Routledge, 1995, Paul Gilroy: *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Verso, London – New York, 1993. Vanessa Guiguery: Hybridity, Why It Still Matters. Introduction. In: *Hybridity: Formes and Figures in Literature and the Visual Arts*. Cambridge, Cambridge Scholars, 2011. 1–9., P. Prayer Elmo Raj: Postcolonial Literature, Hybridity and Culture. *International Journal of Humanities and Social Science Studies*. Volume I, Issue II. September 2015. 125–128.

a regény mint „végső egész”, mint világmodell között.⁹ Bahtyin maga is reflektál a hibriditás fogalmának kettősségére, amikor arról beszél, hogy a fogalomnak van egy „magas”, értéktelített és egy „alacsony”, pejoratív használata. Az elsőben az is-is séma ismerhető fel: a hibrid ebben az értelemben tartalmazza mindkét kiinduló minőséget, és egy magasabb szinten szintetizálja azokat; a második esetben pedig a sem-sem séma érvényesül: a hibridből hiányoznak a kiinduló minőségek lényeges komponensei, és valami gyengébb, rosszabb változat jön létre.

Tolnai Ottó új regényében talán minden eddiginél nyíltabban tematizálja a kulturális identitás problémáját. A saját nevével való játék, a saját név hibridizációja korábban is megfigyelhető volt műveiben. Tolnai sokszor beszélt és írt arról, hogy vezetékneve felvett név, és a családot eredetileg Kracsunnak hívták. A regényben is szó esik a sócsempész ősről, akik Erdélyből szállították a söt Szegeden keresztül a Délvidékre. A vezetéknev választására vonatkozóan is kettős magyarázatot ad: a minta lehetett az 1940-es évek neves könyvkiadójának, Tolnai Simonnak vagy a kor népszerű színésznőjének, Tolnay Klárinak a neve. Bár a Tolnai név igazi magyar névnek hangzik, viselőjét, a sikeres kiadót eredetileg Friedmann Samunak hívták, zsidó volt és Mauthausen koncentrációs táborában halt meg 1944-ben, 47 éves korában. Ily módon a vezetéknev története kétszeresen is a kisebbséghez köti viselőjét. Tolnay Klári neve pedig felidézi két korai filmjének a címét, az *Azúr Expresszt* és a *Tiszavirágot*, amelyek egyúttal azonosak Tolnai saját „költői kategóriáival”. A keresztnév, az Ottó német eredetű és gazdagságot jelent. Ottónak hívtak több német királyt a középkorban, a 10. században pedig Nagy Ottó volt a szent Római Birodalom első imperátora. Tolnai számára azonban a keresztnevének ez a dicsőséges birodalmi jelentése egyáltalán nem fontos, soha nem említődik. Egy kivétel van talán, Habsburg Ottó mint pozitív közszereplő, akinek szívét a pannonhalmi bencés apátságban temették el. Míg vezetékneve esetében a territoriális elem válik lényegessé, és a Vajdaság multikulturális és soknemzetiségű régiójához való kötődése fejeződik ki benne, a keresztnév esetében az etnikai és történelmi jelentésmozzanatok helyett az esztétikai tényező szerepe lesz meghatározó. A név két O-ját például hol a WC-k nulláihoz hasonlíja ironikusan, hol Nabokov tojásdad alliterációjához a *Sebastian Knight valódi élete* című regényből, míg a két T a keresztet mint a szenvedés szimbólumát asszociálja.

A készen kapott, örökölt saját név poétikai kategóriává történő alakításában is megfigyelhető a tudatos, hibridizáló eljárás. Hasonló műveleteket hajtanak végre a *Szeméremékszerek* elbeszélői is.

A kihallgatás során a névre vonatkozó kérdésre T. Olivér a sókereskedő görögkeleti valóságú Kracsun-ősökre hivatkozik. Az első szereplő pedig, akivel T. Olivér találkozik útban a steril poharakért, Cziprián Falconetti, akinek „nagyapja olasz, nagyanyja meg lengyel (illetve francia és cseh). Ő pedig, ezt senki sem tagadhatja, szintiszta és hű és nagy és talpon maradt magyar, aki legszívesebben jurtában élne a saját udvarán is”.¹⁰ T. Olivér és narratív „hasonmása” saját identitását illetően szintén „kétpólusú magyarságról” beszél. Ez az identitáskonstrukció azonban ezúttal nem a Vajdaság soknyelvű multikulturális terének a leképezése, mint azt a Tolnai vagy a Kracsun név autopoétikus magyarázatai esetében láthatunk, hanem egy új, ironikus identitásforma, mely a New York-i látogatáshoz kapcsolódik, amikor T. Olivér találkozott Sheryl Suttonnal, Robert Wilson fekete színésznőjével, akit több lépésben azonosít a palicsi Magyar László afrikai feleségével, Ina Kullu Ozoróval. „Kétpólusú magyarságának” egyik pólusán a fekete színésznő és az afrikai feleség, „a szerencsen király

⁹ Ё. Ужаревич: Теория гибридности Михаила Бахтина и проблема литературных микроформ. (Mihail Bahtyin hibriditás-elmélete és az irodalmi mikroformák problémája. In: *Гибридные формы в славянских культурах*. (Hibrid formák a szláv kultúrákban) Институт Славяноведения РАН. Moskva, 2014. 19–34.

¹⁰ Tolnai: i. m., 86.

lánya” helyezkedik el. A „kétpólusú magyarság” e modelljéhez előképet, mintát Tolnai minden bizonnyal *A kisinyovi rózsában* megidézett „negritúd” Puskinban találhatott, akinek őse, anyai dédapja „Nagy Péter szerescsene”, tábornoka és fogadott fia, az afrikai Abram (Ibrahim) Petrovics Hannibál volt, akit a konstantinápolyi orosz követ ajándékozott a cárnak. Puskin több művében is feldolgozta egzotikus származásának történetét.

A származás hibridizált identitáskonstrukciói mellett sajátos kategóriát képeznek a regényben azok az ugyancsak ironikus gondolkodásbeli, világnézeti keveredések, kereszteződések, amelyeket sajátos ideológiai hibrideknek lehetne nevezni. *A kisinyovi rózsában* ilyen ideológiai hibrid például a Trockij köröszta nevű szereplő neve, akinek hányatott sorsa valóban emlékeztet az orosz forradalmárra. Trockij köröszta a francia Idegenlégióba szeretett volna kerülni, de ehelyett a spanyol polgárháborúba küldték, majd dolgozott egy francia bányában, ahonnan valahogyan Uzsgorodba került, ahol elveszett, nem találták, majd végül Japánon át hazatért. (A Trockij név maga is álnév, ideológiai hibrid, hiszen mint ismeretes, Lev Davidovics Bronstein a börtönből szökve a hamis útleveleire hirtelen ötlettől vezérelve a börtönőre nevét írta rá.)

A *Szeméremékszerekben* pedig többek között Apti Biszultanov csecsen költő költészetének meghatározásában láthatunk példát az ideológiai hibridre: „felettebb izgalmasnak találtam, ahogyan a modern orosz költészet (Paszternak, Hlebnyikov, Mandelstam, Cvetajeva, Ahmatova) eredményeit felhasználva, egy új, epikus költéssel küzd valamilyen féleképpen az oroszok ellen”.¹¹

A két steril pohárhoz Elő- és/vagy Utószó is tartozik, amely ugyancsak bővelkedik a hibrid megoldásokban. Ez a szöveg a fikció szerint akkor íródik, amikor T. Olivér már nem él: ilyen értelemben bevonódik a regény téridejébe az a jövő is, amikor a fiktív szerző, illetve az egyik elbeszélő már meghalt. Ez lehet ironikus rájátszás Roland Barthes elméletére a szerző haláláról, de lehet regénytechnikai fogás is, amennyiben megteremti annak lehetőségét, hogy a névtelen elbeszélő újraakoztassa az egész könyvet. Az utolsó szövegrész egyszerre ajánlja fel azt az olvasatot, hogy az egész könyv voltaképpen elő-regénye, elő-szövege a T. Olivér halála után az úgynevezett szellemi örökösei által összeállított, sorba rendezett iratmegőrzőknek, és azt a lehetőséget is, hogy az egyedül maradt névtelen szerző új alakmást találjon, és létrehozson egy újabb hibridet. Ezt az újabb, máris multiplifikálódó keresztezést irodalomtörténeti hibridnek nevezhetjük, mivel itt az egyes szám első személyű elbeszélő Csáth *Naplójába* írja bele a saját mondatait, és hoz létre intertextusokat. E dialogizált hibridek révén pedig új elbeszélő-főhősök születnek: Csáth fikcionalizált alakja, aki Kosztolányival közös regényt készül írni Palicsi Ágostonról, a hóba kitett kis árváról, aki valós alakja Csáth naplójának, és akivel a *Szeméremékszerek* szerzője olvasás közben máris azonosul.

Az Elő-Utószó leír még egy sajátos hibrid műfajt: T. Olivér végrendeletét, egy valós kéziratot (én is láttam a saját szememmel egyszer Palicson), egy lapot, rajta kézírást, szavakat, betűket és mondatokat imitáló grafikai jelekkel, amelyeket azonban nem lehet elolvasni. T. Olivér maga „ideogrammatikusnak” tekintette a végrendeletét, ahol minden jel szabad. Jóllehet a végrendelet írója/rajzolója inkább *nyomokat* hagy, de nem hoz létre *jelet*, abban az értelemben, ahogy Blanchot definiálja az írást:

„Írni annyi, mint a nyomok világa révén s nyomok, vagyis minden nyom eltörlése felé haladni, hiszen a nyomok a totalitással mennek szembe és kezdettől fogva szétszóródnak. Egy másik válasz: az írás megjelöl, de nem hagy jelet. Pontosabban a jel és a nyom között olyan különbség áll fenn, mely már-már képes számot adni az írás kétértelmű természetéről.”¹²

¹¹ Tolnai: i. m., 169.

¹² Blanchot: i. m., 58.

Ennek az olvashatatlan végrendeletnek a kulcsa az elbeszélő szerint a *Szeméremékszerek* című, hátrahagyott iratokból mások által kollázsolt regény, amely ebben az értelemben maga is végrendelet.

A fenti példákban tetten érhető a fiktív és a faktuális narratív szekvenciák keresztezése a regény „Harmadik Terében”, nyelvi kontaktzónájában.¹³

Natalja Zlidnyeva orosz kutató *A hibriditás tipológiájához: az embermadár az avantgárd poétikában* című tanulmányában¹⁴ az orosz történelmi avantgárd kevert formáiban, a kollázsban és a montázsban a hibrid struktúra paradox határjelenségeire hívja föl a figyelmet. Ahhoz, hogy a hibrid létrejöhessen, először is atomjaira kell bontani a megelőző formákat, vagyis a hibrid koncepciója egyszerre feltételezi a diszkrét, elkülönült részek princípiumát és a kontinuitás, az egyesülés elvét, a szintagmát és a szintézist. A heterogenitás homogénizálódik és fordítva. Mindez Tolnainál szorosan összekapcsolódik a határvidéki tudaton alapuló identitáskonstrukcióval: a Palicsra hazatérő Csáth *innen*, azaz otthonról ír, miközben a többségi magyar diskurzusban Palics a határon *túli* régióhoz tartozik.

Tolnai Ottó egész életművében ott munkál a kétnyelvűség tapasztalata és eredendő dialogikussága. Ennek talán legszebb hibridizált szimbóluma a tiszavirág, amely biológiai értelemben természetesen nem hibrid lény, Tolnai poézise teszi azzá. A *Benes József festménye* című versében, mely első kötetében, a *Homorú versek*ben jelent meg 1963-ban, már megteszi ezt a gesztust: „egy csokor tiszavirágot hozok neked / mert a kérész még életben / öngyilkos lehet / kirepül a bőréből lustán”.¹⁵ A *Szeméremékszerek*ben pedig a párizsi kis öreg hölgynek mesél T. Olivér a tiszavirágzásról mint élete egyik biztos pontjáról. A tiszavirágzás itt esélyt jelent a csodára, sőt maga csoda, amely összefonódik Kanizsai Ferencnek, Kosztolányi és Csáth kortársának elbeszélésével, melynek hőse kiengedte a nemzeti színű gyufásdobozból a cserebogarat. Tolnai dialogizált és multiplikálódó hibridjei egyértelműen affirmatívak, és olyan produktív instabilitást hoznak létre, melynek révén lehetségessé válik a regény műfajának magas szintű megújítása.

¹³ A Harmadik Tér, a Third Space Homi K. Bhabha terminusa, amely mint köztes tér (in-between space) voltaképpen a hibrid pozíció önmagában nem reprezentálható magja, a kultúra fluiditása és az e folyamatban megjelenő bináris oppozíciók együttese. Olyan platform, ahol egyszerre van jelen az ellenállás és a kulturális asszimiláció. Lásd: Homi K. Bhabha: *The Location of Culture*. Routledge, London – New York, 1994.

¹⁴ Наталья Злиднева: К типологии гибридности человек-птица в поэтике авангарда. In: *Гибридные формы в славянских культурах*, i. m., 8–18.

¹⁵ Tolnai Ottó: *Homorú versek*. Forum, Újvidék, 1963. 47.

Rác Aladáról Zsömlének

Ma arra gondoltam szokott utunkon
 a Gellérthegyre föl Zsömlé kutyánkkal
 (mutattam már? van róla sok kép
 a telefonomban), hogy az a pepita ruhás
 angol úr, aki megkérdezte, melyik út
 vezet a Citadellához, a csengő
 dallamát meghallva, mikor a telefon
 megszólalt a zsebemben, hökkent arccal
 rám csodálkozhatna: Stravinsky? Persze,
 a Valse, mondanám. De hát ki játssza így?
 És akkor elmesélném, hogy Rác Aladár,
 és hogy maga Stravinsky írta át neki
 cimbalomra, miután összeismerkedtek
 Genfben 1915-ben egy lokálban,
 ahol megjelent Ernest Ansermet, a híres
 karmester másodmagával. „Leültek
 egy sarokba, meséli. Kisvártatva magához
 intett Ansermet, és azt kérdezte:
 játszanék-e egy szólót cimbalmon. Ez
 lehetetlen, mondom, olyan nagy a lárma.
 Ansermet az igazgató által csendet teremtett,
 én meg elkezdtem játszani egy szerb kólót.
 A cimbalom előtt ugrált egy fiatalember,
 Ansermet társa. Monoklit viselt,
 piros nyakkendőt, zöld mellényt, és igen szűk
 ruhában feszengett. Stravinsky volt.
 Azzal birkózott, hogy szűk kabátjából
 kihúzza a mandzsettát és jegyzeteket
 írjon rá. Én mint afféle öntelt fiatal legény
 végigmértem, és azt gondoltam magamban:
 amit én játszom, azt ugyan nem fogod leírni.
 Így ismertem meg Stravinskyt. Később
 együtt vásároltunk egy cimbalmot neki.
 Valósággal szerelmes lett ebbe a hangszerbe.
 Az ócska piszkos cimbalmot együtt javítottuk
 a lakásán. Ő főzte az enyvet, s ő tisztította
 a rozsdás húrokat. Néhány cimbalomórát
 is vett tőlem, és nemsokára meglepett
 egy tizenegy hangszerre írt művével,
 a Ragtejjmel, amiben a cimbalomnak
 fontos szerepe van. A Polkát és a Valcert,

melyek négykezes zongoradarabok
voltak, Stravinsky írta át cimbalomra.
A kézirat a birtokomban van." De hol van
a pepita ruhás angol úr, akit valószínűleg
nem érdekel Stravinsky? Csak Zsömle néz
a ragyogó fekete gombszemével,
mintha arra kérne, hogy meséljek még
Rácz Aladáról. Genfben egy kottaüzlet
kiárusította a készleteit.
Kilóra mérték, tíz frankért ötvenet.
Vett száz kilót, és egy taligával
hazatolatta. Ott állt benne derékig
a szoba közepén, Bachban, Rameau-ban,
Couperinben és Scarlattiban. De Netta jön most,
Cavalier King Charles spániel. Zsömle, hé,
megvesztél? Hörögve nekiugrik
Szabó Dezső feje alatt (talán
az egyetlen maradék jó szobor
Budapesten), indulás haza. Ahány kiadás,
a díszítő hangok annyiféleképpen.
Mi az igazság, meg kellene tudni.
„Félig álomban, félig ébren, de inkább
azért álomban azt gondoltam: ott legyek,
ahol akarok! Csupa mosolygós arc
közeledett: Nini, a Torbágyi úti
cimbalmos! Itt maradsz közöttünk?
Nem, feleltem, csak tudni szeretném,
hogyan kell a sokfajta Couperin-díszítést
játszani. Azt mondja erre Couperin:
Hát én hallottam, hogy játszod a Juhásztanyát.
Azt is tudom, hogy írta le a felesége
könyvébe Johann Sebastian Bach.
Ahogy azonban te játszod, úgy nincs meg
egyik könyvben sem. Azt hiszem, ahányszor
játszod, mindig változtatsz rajta valamit.
Én azt kérdeztem, miért nem írta úgy,
ahogy én játszom. Azt felelte Couperin:
Ahogy én leírtam, még úgy se tudták
akkor eljátszani. Ahogy pedig te játszod...
Scarlati is nagyon helyeselt, és Johann Sebastian
csak annyit mondott, hogy hegedűn nem lehet
azokat az akkordokat játszani, amiket én
cimbalmon szoktam. Játsszak csak úgy,
ahogy akarok. Eddig az álom." Zsömle most
felemeli a szőnyegről a fejét,
és azon tűnődik, hogy tudnánk ugyanazt játszani
egy kicsit másképpen.

Bevásárlás után közvetlenül

(H)

*Bevásárlás után közvetlenül
tolom a kocsimhoz a cuccot,
nyár, ragyog a nap, minden ragyogott,
na ott
álltam elég soká a parkolóban.*

(ö)

*Jó volna, jól van, odamegyek hozzá,
elindulok és nem érkezek el,
Valami ki tudja mi végett
nézett
egy nő, mert ó jaj, visszanéztem.*

(l)

*A héven ül egy úriforma ember,
pár mobiljába élénken meredő gimnazista,
az úr is nézi az övét, s még három asszony,
asszem
én is épp nézem az enyémet.*

(d)

*Délután a nyugágyba fekve
nem biztos, hogy el is aludtam,
nem biztos az se, hogy el tudtam volna,
nyomta
a vaskeret a lábam, rossz konstrukció.*

(e)

*Beszélnék, ismerem őket, ezt jobban, azt kicsit,
kinyitom és tovább nyomom azonnal
a tévét valamelyik sportadóra,
óra,
mármint idő, időjárás, reklám, itt oroszlánok basznak.*

(r)

*Lesz vacsora, s mi lesz, az lesz a kérdés,
de hús legyen, és fokhagymás legyen,*

*és újdonság ne legyen benne semmi,
enni
csak régies recept szerint, az mindig jól beválik.*

*(l)
Átpakolom megint a könyveim,
összeütöm, kiszáll a por, nem meglepő,
azt lejjebb, ezt meg máshova rakom,
vajon
mi lelte ezeket, mi van velük?*

*(i)
Terem vagy nem terem, teremjen,
egy kis helyen fölástam itt a kertet,
pár tő eper lett ültetve oda,
soha
nem szedtem le, ugyan miért.*

*(n)
El lett sorolva ez-az ebből-abból,
még lenne ez meg az, most abbahagyjuk,
de nem mert abbahagyni jobb, mint befejezni,
ennyi,
kilenc versszak, mivel így volt kitűzve.*

2-hidroxi-propánsav

*Ne hordjak orrot.
Aki az utcán él, bűzlik. Az utcán élők bűzlenek.
A tejsavat lemosod. Lactic acid, bűzlenek tőle.
Az ammónia bűzlik.
Propionsav termelődik, és tejsav. Falusi
ház szegényszaga, túlfűtött konyha, büdös van,
bűzlik a konyha.
Az ajtó és az ablakok rosszul záródnak, a meleg kimegy,
megreked a bűz. Mindenhova beeszi magát
a bűz. Beeszi magát a ruhákba.
A falba. A testhajlatokba, a segged vájatóba, a hónod
alá, lábujjak közé.
Befülled.
Hagymát zabál, tenyeréről a nadrágja szárába
törli a szalonna zsírfát.*

Egy inge van, nem mossa ki. Kell
orr? Nem fürdik, csak húsvétkor vagy mikor.
Karácsonykor. Ez fürdik, az nem. Az se.
Belocsolja magát valami rózsavízzel. Kölni és testszag.
A kölni büdös. A hajléktalanok bűzlenek.
Nem csak a hajléktalanok bűzlenek.
A szegények büdösek. Ne legyen
orrom? Nem mosod le
magad, bűzlesz a tejsavtól. E270. Bűzlik
az izzadságtól. Izzad. Nem mossa ki
a ruháját. Nem mossa ki a száját.
Nem mos haját, nem mossa meg a lábát,
alul soha
nem mossa meg magát.
Nincs fürdőszoba, nem fürdik, orrot
nem használ, a képre
paskol egy kis vizet, kész,
minek fürödjön. Van teknő, lavór is van.
Fateknő, vödör, vágdling. Soha nem
megy be a vízbe.
Még soha nem ment be a vízbe.
Pocsolya, összegyűlt esővíz. Nincs tenger.
A tenger sós.
Nem tenger, csak tó vagy folyó.
Patakvíz.
Fél.
Bemegy, sikongat, kirohan.

Anna emberi teste és egyebek

És Anna hiába nézett körül,
kinn már eltűnt a tető,
madarak énekétől miként elevenednek meg.

Régi, ismert kertes előzmények
meg minden, és a környezet,
megöregedett Anna arca, de melyik Annának.

Egy férfi, akinek nagy vörös keze van,
egy férjnek, emlékszünk, nagy füle volt,
a felesége meglátta egyszer, hogy jó, milyen

*nagy. Külön a fülét.
Eddig is volt füle, ilyen volt a füle,
ugyanezek a fülek, csak más perspektíva.*

*Anna utánanézett, de nem csak a kezét nézte,
előkelően keskenynek látta az arcát,
férfias, szép keze előkelően keskeny volt.*

*Nem olyan vörös, véli, a
mátka meglátta a nagy, vörös kezét, mek-
kora nagy, vörös keze van, vélekedik.*

*Vagy ha volt, Anna nem bírta megtalálni,
pedig a lelke két életet élt,
úri formájú feje finom vonallal hajolt bele*

*a nyakába,
mint egy telivér állaté.
Anna számára megszűnt az idő.*

*Az elhasznált, szakadozó mosoly alatt megöregedett.
Alatt megöregedett az arca.
Nézte a mamzel lassan mozgó száját.*

*Abból jött, ami már elmúlt, ami messze volt.
Minden messze volt, hiszen minden elmúlt.
Anna megindult vissza.*

Versek a Ritka események ciklusból

Hóesés

*Az iskolában elsírta magát,
amikor kinézett az ablakon,
és látta, hogy elállt a hóesés.
Közben két karjával utánozta,
hogyan esik a hó.*

Kinek könnyebb

*A halottak nem akarnak
fényes cipőbe bújni.
Sokáig gondolkodnak,
kinek könnyebb, a fáknek
vagy a madaraknak.
A fáknek a gyökerük,
a madaraknak a pásztázó
pillantásuk odafentről.*

Nevek

*Lefelé indulok az erdei lépcsőn,
mert onnan hallom a régi nevemet.
Új nevem ugyanis még nincs,
azt mondták, ahhoz le kell tennem
az esküt, amelyet három fogalmazó
fogalmaz meg az agancsokkal díszített
irodában, és lesz benne minden,
tatárjárás, mohácsi vész, csárdáskirálynő,
és ne féljek, az új nevem is olyan lesz,
hogy elsírja magát, aki hallja.*

Az utolsó fáradtság

*Ma már tényleg ez az utolsó fáradtság,
ebben benne van a világ kezdete
előtti egyetlen pillanat nagy-nagy semmije,
mint egy öngyújtó, amely sokadszorra
se akar meggyulladni, aztán az utolsó
próbálkozásra mégis, de onnantól
a világnak már teljesen mindegy.*

A világ legritkább eseményei

*A világ legritkább eseményei: a xenon
124-es izotópjának bomlási ideje annyi,
mint az univerzum életkorának billiószorosa.
Egy lány kezéből épp az én életemben verik ki
a tangóharmonikát az utcán, mégpedig röviddel
azelőtt, hogy arra megyek, és a szokásosnál
kisebb hangszer olyan szerencsétlenül esik
a járdaszegélyre, hogy középen kettétörik.
A lány hisztérikusan zokog, rám néz,
de egyértelmű, hogy nem lát engem, többen
körüállják, de tehetetlenek. Nekem mennem
kell tovább, mert talán várnak valahol,
és úgy gondolom, nem is illik most bámészkodni.
És mindezt ráadásul csak álmodom.*

Élménybeszámoló

*Életem két legritkább eseményéről
tartok vetítettképes élménybeszámolót
az otthonban. Nagyon rendeseek velem,
nem teszik szóvá a szekrény nagyságú
diavetítőt, amelyben egy hajóágyúból
kiszereelt ventilátor hűti a lámpát
olyan hangerővel, hogy beszélni nem érdemes,
pálcával mutatom a vásznon, milyen
szívélyes üdvözléseket kaptam ismerősöktől
és ismeretlenektől. Volt, aki rajzot is küldött,
szélmalmost, napraforgót, és volt,
aki egy búvös négyzetet mellékelte arról,
miért van mindig igazam.*

Fázik

*ha soha nincs más
választani mit
ami volna még
az is elveszik*

*de fázik a szó
s mindjárt havazik
ki töri föl a
múlt raktárait*

Üres a

*most üres a téli part
s hogy közel a sirályok tanyája
ébredni lutri itt*

*elfogynak a szavak
s a hallgatásban sincs semmi titok
így lesz mindennek vége*

*de kit izgat mit gondolok
s hogy mit ettem ebédre
vagy egyáltalán ettem-e*

Majd föl

*mihez mérni és mihez nem
a múlthoz sok a jövőhöz
kevés nem jó már semmi sem*

*ha nincs határ mi az ára
ha parti kőnek sirálynak
halálos az éjszakája*

*visszájára fordul minden
s majd föl sem tűnik álmodom
nincs más maradjunk ennyiben*

Most mi

*ki ígéreteken
nőtt fel – élni akart –
de most mi legyen*

*várni még ünnepet
hollywoodi csodát
többé nem lehet*

*hogy mire mi rímél
nagy titok s múltunk majd
mi mindent bír el*

*mint egykor a labda
kilyukadt az idő
s mintha havazna*

Vagyunk itt

*elmenni kár és
maradni minek
túszok vagyunk itt
de senki sem fizet*

*ránk záródott egy
különös tavasz
hogy tudnánk végül
is ki kinek falaz*

*már nem lehetnénk
jobban egyedül
az idő eltűnt
és kitöltetlenül*

Esti himnuszok

Harminchárom év, jelent ez bármit? Idő, önuralom.
Ne már. Ennyi? Paplan csattog égbe, pólyamagány. Mellem emlékei, szeretted. Én elvesztem. Szeretnélek még.
Igazán? Verset írsz megint, halott vagy minden sorodban.
Húsvét jön, jelent ez bármit? Üres templomban megremeg az ostyát tartó kéz. Ott vagy.

Volt egy kimondatlan nyár és volt sok kimondott hőhullám,
lángolt a rezsó Füreden,
békák ugráltak szanaszét,
reggel szerelmet futottam,
aztán egy nőszobrász benyúlt,
belehaltam volna, mégis éltem még sokáig – szemét ügy, kimondatlan nyarakban kimondott kamaszkor, rendőr igazoltat szerelmeket.
Kutyatej, suttogod, van víz, és van idő visszaneézni.

Iszonyú madárcsevej. Már ez is baj? Alkonyóra, a metszett ágak közt denevér suhan át. De nem érdekel, érted? Leszarom, egyedül fogok meghalni is. Bánat. Még egy hangya is megmozdít valamit. Ja, rovarirtót. Köszemlére teszem magam miattad. Esendőségem

kitáruul és szégyenkezem.
Áltatod magad. A hangya
átrágja az emlékeket.
Igen, hallom csáprágója
halk nesztét, némán üdvözl.

Szikrázott a hó a nagy „A” betű csúcsán és
az iskolaablakból néztem, hogy hull, pelyhes,
piros pöttyös labdákat terel a virgács,
Gizi néni újabb csillagot hímzett rá
a gyönyörű, színes paszományra, Lenin
is besandított mosolyogva, sapkája
szélén jégcsap lendült támadásra, istent
Kriszta néni szekrénybe zárta egy hajnal,
amikor Aurórával álmodott, és szép
haját rövidre vágta, ki jár hittanra,
csattant fel negyedikben, szép haja lebbent
a felvonulás vad illatában, ahogy
hozzám ért, álmom dísztribünje összedőlt,
szép haja és elképzelhetetlen teste
hozzásimult a kisleányhoz a templom
hallgatók oldalában, focizz csak, mondta,
jelentésben szó se lesz rólad, ne félj,
csak felejts el, és teríts fehér lepedőt
lakótelepi szobád szűk, kinyíló falára.

Sose szerettem volna bezárva lenni
abba a részbe, ahol írni lehetne,
mégis így, mert hosszú nap el, ahogy máig
emlékszem, hosszú és iszonyú, szomorú
a drót, és rettegek, nehogy én is, de nem,
mindent kibeszélek inkább, könyörüljön,
aki tehetné, egyik kezében whisky,
másikban szent korona görbületében
vacogó semmi, a semmi dicséretét
dünnyögöm, mert szeretnék letört aranyág,
lehetetlenség lenni. Szeretnék holnap
még szétragyogni az embertelenségben.

Találkozások apámmal

*Furcsa ez a sok, apámmal való álom.
Rendre nyargalok valahová, mondom,
nem érek rá leállni társalogni veled,
sietek, de jöjjön, ha akar. Ő jön.
Elkísér egy vidéki riportra, hosszan
gyalogolunk a folyóparton; máskor
konferenciára igyekszünk, nagy
hodályban egy sereg ember, köztük
cikázom, mégis mindig apámon
akad meg a szemem, türelmesen vár.
Oroszországba utazunk busszal,
teljes káosz az egész. Oroszul igyekszem
információt szerezni, a busz sehol,
állunk egy széles sugárút zajában.
Apám nem aggódik, néz, felvonja
a vállát, mint akinek voltaképp mindegy.
Milyen jól beszél az oroszul, böki ki.
Nem érek rá örülni a dicséretének,
egy nagydarab, izzadt ürge eurót
akar váltani, ami nem lenne rossz,
kéne némi rubel. Mire lebonyolítjuk,
apám sincs sehol. Különös módon
nem esem pánikba. Előégre akkor
jön-megy, amikor akar, tizenhárom
éve halott. Holnap éjjel majd, talán.
Úgy tűnik, mostanában szeret
velem lenni egy kis időre.*

Éljen a vége

*Hát ezek a napok is elmúlnak lassan,
nem mondom „szép lassan”, mert
olyan diszsonáns lenne, holott szép
volt, már ami a tavaszt illeti, a virágok,
a fák, a friss zöldek, és most az eper.
Két hónapnyi szobafogság után
anyámmal elmentünk a Media Marktba,
és vettünk új mosogatógépet, mert
a járvány alatt ez lett a legnagyobb
baj, bedöglött a nyavalyás masina.
Az eladóval elviccelődött, biztos kitart,
ameddig élek, biggyesztgetett anyám,
az eladó, nagydarab mackó-ember,
ahogy kell, tódította, nem hinné, hisz
ezek a gépek nem bírnak ki harminc-
negyven évet, és jól elkacarásztunk.
Szóval vége, már ha bárminek is vége
tud lenni, úgy, mint egy gépnek.
Lekerülnek a maszkok, megint ülünk
a Széchenyi téri kávézók teraszán,
lessük, ki jön-megy, hümmögünk
a jövőn, voltaképp ugyanúgy, mint
anyám a mosogatógép vételekor.
Elmúlt, többé nem járunk temetőbe,
mért járnánk, hiszen nem kell félni
az emberektől, nem kell többé
a halottak közé menekülni az élők elől.*

Magic Dance

Majd jövök, mondja apa, mint mindig, ha több napra kell mennie. Kinyitja a lakókocsi ajtaját, de mielőtt elindulna, felhörpinti a maradék kávéját. Az ajtó bevágódik utána. Az ablakból figyelem, hogy a slusszkulcsot keresi a zsebében. Itt maradt a konyhapulton, utánanviszem. Kösz, mondja, majd szív egy utolsót a cigiből, és elpöcköli. Mielőtt beszállna a kocsiba, megint felém fordul. Jocóéknál fogsz ma segíteni, jó? Apa gyújtást ad, köhög a motor egy párat. Megint a dodzsemes Jocónál? Utálok a rohadt dodzsemeket! Ezt nem csak úgy mondom, tényleg így van, apa is jól tudja, de most csak legyint. Idén nem fogod. Miután elhajt, megkeresem a dekket, és elteszem a farzsebembe.

Anya már forgolódik, amikor a kukába ürítem a kávézaccot és újat teszek fel főni. Mostanában kivégzünk egy hatos adagot ketten apával. Mindig apa főzi le, közben megken egy-egy szelet kenyeret. Én addig megtöltök neki néhány cigit. Nem tudom, észre szokta-e venni, amikor lenyúlok párat. Amúgy nem magamnak, hanem elcserélem. Múltkor is találtam egy kis hülyegyereket, aki teljesen bekajolta, hogy a töltött cigi valami drága, úri dolog. Anya közben az oldalára fordul, és még mindig csukott szemmel azt kérdi: apád? Most az előbb ment el, mondom neki. Amíg fő a kávé, zoknit keresek. Az ágyam végében van néhány, megszagolom őket. Felhúszom azt, amelyik nem bűdös.

Kilenc után átslattogok Jocóékhoz, nehogy én érkeznek utoljára, aztán valami gané feladatot sózszon rám. Volt már rá példa. Rögtön kiszúrom, hogy most más kamionnal jöttek, sehol egy dodzsem. Helyette vadiúj kabinok, még fólia alatt. Körbesétálok a kocsit, és mikor visszaérek, ott áll a Jocó. Teli pofával viyyorog, és a fölpackolt kamion felé biccent. Na, mit szólsz, Töki? Elég hülyén bámulhatok, mert aztán még röhög is rajtam egy sort. Eladtad a dodzsemeket? El én, mondja nagy büszkén. Nyolc évet lehúztam a kurva dodzsemekkel. Előtte meg céllövöldéztem! Haladni kell előre, Töki, én mondom neked! Jocó közben rágyújt egy cigire, és úgy gyönyörködik a színes kabinokban, mint valami kisgyerek. Faterod már úton? Itt most tart egy kis szünetet az ámuldozásban, és rám néz. Aha, már elindult. Jól van. Jól van akkor! Mindjárt szólok annak a lökedék fiamnak, hogy iparkodjon, aztán kezdjük is!

Jocó fia nem tartozik a kedvenceim közé, mert valami tényleg nem stimmel nála. Néha egyszerűen nem kapcsol. Olyanokat tud kérdezni, hogy sokszor már Jocó szól rá. Azt mondja neki mindig, hogy Patrik fiam, eleget szellőztetted a szád. Pedig ez a Patrik gyerek jóval idősebb nálam. Nem tudom, mennyi, de tizenhat-tizenhét biztos megvan. Már többször segítettem Jocóéknál, mivel mindig tőle kértük el a Suzukit, és apa sose tudott érte fizetni. Azért nekem se volt ez rossz üzlet, minimum egy ezrest mindig kaptam a nap végén, de a rohadék dodzsemeket ettől még tényleg nagyon utáltam. Nehezek, bűdösek, ezer év, mire felállítjuk a pályát, és mindig, de komolyan mindig van valami helyi gyökér, aki már szerelés közben odajön jöpofáskodni.

A kabinokat Jocó meg valami másik faszi adogatja le a kamionról, mi meg ketten visszük Patrikkal. Egyébként a dodzsemhez képest marha könnyűek, de Jocó azt mondta, ha csak egyet is leejtünk, úgy kipicsáz minket, hogy karácsonyig nem tudunk majd a seggünkre ülni. Ahogy hordjuk a kabinokat, valamiért azon agyalok, hogy ezt a nagy lakli Patrikot vajon tényleg kipicsázza Jocó? Egy ekkora srácot? Vagy ezt csak úgy mondta? Egyébként szó se róla, a kabinok még így befóliázva is nagyon szépek. A zöldek tetszenek a legjobban, klassz mohaszínük van. Próbálunk óvatosak lenni, de közben sietni is kell, mert a kamionnak délután háromkor tovább kell mennie. Az utolsó kabint nem rendesen adja, hanem pár centiről a kezünkbe dobja Jocó. Egy pillanatra megijedek, de Patrik gond nélkül megragadja, azzal a hatalmas kezével simán fogást talál rajta. Bennem azért megáll egy pillanatra az ütő, de Jocó rám kacsint.

Mikor csontra lepakoljuk a kamiont, már marha éhes vagyok. Épp szólni akarok Jocónak, hogy nekem muszáj ennem valamit, amikor meglátok egy robogót a távolban. Egyenesen felénk tart, aztán megáll előttünk, és a kis csomagtartójából egy nejlonzatyrot vesz elő négy nagy kajásdobozzal. Jocó vastag köteg lóvét húz elő a zsebéből, kivész belőle egy keveset, és a futárnak adja, nekem pedig a kezembe nyom két dobozt. Egyik az édesanyádé, e! Menjél, egyél, de aztán csináljuk tovább! Anya időközben fölöltözött, de most megint alszik, úgyhogy csöndben belapátolom a krumplifőzeléket. Jó nagy kolbik vannak benne, utoljára a keresztanyáméknál ettem ilyen jót. Anya doboza még mindig meleg, úgyhogy nem rakom be a hűtőbe, csak otthagynom a rezsó mellett, hogy biztos észrevegye.

Kaja után folytatjuk, mert hiába nem dodzsem, azért ezt is jó idő összerakni. Jocó is állítólag most csinálja először, de olyan magabiztosan utasítgat, mintha mindig is hintás lett volna, nem pedig dodzsemes. Ezt el is mondom neki, mire ő félrerakja a kezében lévő alumíniumlemezt, és rágyújt egy cigire. Nem olyan nehéz ez, Töki. Az a titka, hogy nem agyalsz, nem gondolkodol, hanem fogod, azt csinálod! Így kell élni az életet. Amíg te gondolkodol a dolgokon, addig valaki más fogja magát, és megcsinálja. Faterodnak is mindig mondom, hogy cselekedni kell, nem tükölni. Mielőtt belekezdene a következő mondatba, inkább becsukja a száját és mélyet fújtat. Mindegy, hagyjuk. A lényeg, fiúk, hogy ezt a hintát most tényleg faszányosra kell felhúzni! Úgy, hogy mindenki észrevegye. Sőt, hogy mindenki csak ezt vegye észre! Gondolhatjátok, nem két fillér volt, szóval itt most üzletet kell csinálnunk, nagy üzletet, hét számjegyű üzletet! Hét számjegyű üzletet, ez jó, mondja Patrik, és idiotán vihog hozzá. Jocóval akaratlanul is összenézünk, aztán ő elnyomja a csikket, és nekilátunk a talapzat felállításának.

Hol lesztek idén, kérdi tőlem Patrik. Mit tudom én. Nem mindegy? Erre csak bambán néz rám, aztán megvonja a vállát. Amúgy tényleg, szinte teljesen mindegy. Apa egy ideig próbált taktikázni, hol középtájr foglalta be a standot, hol rögtön a sor elejére. Lényegi különbség nem volt. Anyát úgyis nagyon szeretik az emberek. Ha már valaki szóba elegyedik velem, az mindig vesz is valamit, és többnyire mindig eladjuk, amit apa szállít. Az is igaz, hogy évről évre kevesebbet szállít. Mesélték, hogy a fénykorban ők maguk csinálták a mézeskalácsokat, még amikor megvolt a nagy ház. Hároméves koromig én is ott laktam, de a hatalmas konyhára, amiről mindig mesélnek, már egyáltalán nem emlékszem. Ott gyártották le mázsaszám a mézeskalácsot. Anya festette őket, apa pedig kivágta és lecsiszolta hozzájuk a kis tükröket. Aztán elkezdtek kevesebben venni, így apa emelt

az árákon. Akkor még kevesebben vettek. Most ott tartunk, hogy már csak ötven mézeskalácsot hoz apa valami nagykerből vagy honnan, és örül, ha azt el tudjuk adni. Amúgy meg resztlit árulunk mellé: nyalókákat, savanyú cukrot, ilyeneket. Apa irtózik tőle, de azt mondja, muszáj. Anya minden évben próbálja rábeszélni, hogy hagyjuk a fenébe a mézeskalácsozást, mert az a világ már elmúlt. De ez családi tradíció apa szerint. Állítólag még a nagymamájától tanulta a receptet. Persze már nem mi készítjük, de hát akkor is.

Igazad van, Töki, tényleg mindegy. Jocó leteszi a csavarkulcsot, megtörli a homlokát, és felém fordul. Mert te itt leszel, remélem. Ha olyan forgalom lesz, mint amire számítok, elkel majd a segítség. A zsetonozás ügyis a kisujjadban van. Fateroddal már lebeszéltem, a standot meg lazán elviszi egyedül is édesanyád. Sajnálom, Töki, de ez van. Itt mindenestre nem fogsz unatkozni, az hót zihér. Tudod mit, be is köszönök most édesanyádhoz, megbeszélem vele is. Addig folytassátok, mindjárt jövök.

Este olyan fáradt vagyok, hogy mosakodni is alig van erőm. Anya megmelegíti nekem a krumplifőzeléke maradékát. Amíg én eszem, ő befejezi az utolsó rejtvényt is. Holnap elszaladsz majd nekem egy Fülelért? Nézek rá, várok, hogy ő is rám nézzen. Honnan tudjam, hol van újságos a környéken? Meg amúgy is, Jocó holnap már nyolckor kezdeni akar! Anya a homlokát ráncolja, aztán nevet. Hova siet ez a pali? Eléggé be van sózva, mi? Kicsit rosszul esik, hogy anya kineveti Jocót, mert oké, tényleg be van sózva, de hát miért ne lenne? Ő legalább be van! Mikor kikotrom az utolsó falatot is a dobozból, rászánom magam, és megkérdezem anyát, hogy szerinte nem kéne-e valami mást csinálni jövő évtől. Hosszan mosolyog rám, aztán beletúr a hajába. Apádat kell meggyőzni, nem engem. Szerinted én szeretek egész nap ott strázsálni? Még mindig mosolyog, de közben megrázza a fejét, és maga elé mered. Volt ám ennek fénykora is! Tudom, vágok közbe, mert már kezdem unni, hogy mindig ezzel jönnek. Rám néz, meg-simogatja a kezem. Tudom, hogy tudod, De nem tudod, milyen van. Nagyon jó. Tényleg jól ment, sajnos túl jól, azt kell mondjam. Apádat ez részegítette meg. Az a négy-öt jó év. Akkor aztán belevágott több mindenbe is, amibe nem kellett volna. Úgy látom, anya kezd egy kicsit elkámpicsorodni, úgyhogy hozok neki még egy doboz sört. Kösz, Töki. Nem szokott így hívni, de néha húz vele. Az első évben, amikor Jocó rám ragasztotta, utáltam ezt a nevet, de most már nem érdekel, meg amúgy lehetne rosszabb is. Mint az a gyerek, akit valamiért Mónikának hívott, pedig fiú volt. Mikbe vágott bele, kérdezem anyától, mert ezeket a dolgokat mindig elintézték annyival, hogy régebben volt pénzünk, de könnyen jött, könnyen ment. Anyának viszont most sincs kedve erről beszélgetni, csak legyint, és iszik a sörből. Azért szerintem megpróbálhatnánk valami mást is, mondom neki. Igen? És mit?, kérdi. Nem gúnyosan, úgyhogy egy ideig egymás szemébe nézünk. Végül én kapom el a tekintetem. Hát mit tudom én. Akár céllövöldét is. Anya hatalmasat nevet, de mondani végül nem mond semmit.

Másnap szinte egymáshoz se szólunk, úgy dolgozunk. Jocó reggel még ideges, de ahogy látja, milyen jól haladunk, egyre jobb kedve lesz, és kezdi osztogatni a szokásos poénjait. A robogó ma is hozza az ebédet. Ezúttal kint esszük meg a hintánál, mert úgy tűz a nap, hogy Jocó szerint ez az utolsó lehetőség az évben, hogy feltuningoljuk magunkat D-vitaminnal. Igazából persze az evés alatt végig a hintát bámulja, oda-vissza végignézi a kabinokat, amik már föl vannak csava-

rozva a karokra. Azért ez már hinta, srácok! Kávézni aztán anya is kijön hozzánk, ő ekkor látja először a hintát. Látom rajta, hogy meglepődik, és Jocón is látom, hogy látja anyán a meglepettséget. Na?, kérdi izgatottan. Mit szólsz, Edit? Elég pöpec, mi? Anya csak tátog, aztán hitetlenkedve nevet. Miután megittuk a kávé, anya hoz egy kíséző sört is Jocónak meg magának. Aztán folytatjuk a munkát. Elég jól állunk egyébként, a vezérlőpult és a kassza már kész, a hátsó falat kell még fölhúzni. Ma este beindítjuk, mondja Jocó villogó tekintettel. Már-már ijesztő, ahogy néz. De csak magunknak! Le kell tesztelni a taligát, jól forog-e. Zene nem lesz, vagyis hát jó, oké, valami kis halk zene lesz csak, nehogy fölnyomjon valami paraszt, de egyébként meg telibe nyomjuk ma este. Teljes világítás, padlógáz! Jocó eközben úgy járkál körbe a kabinok között, mint valami hadvezér. Annyira koncentrál, hogy még rágyújtani is elfelejt. Mondom, mi a délutáni menürend. Patrik, te összerakod a lámpákat. Refi, színesek, minden. Töki, te átsuvickolod a talapzatot, de úgy, hogy enni lehessen róla, aztán ha az kész, segítesz Patriknak. Csillivillire kinyaljátok az összes izzót, úgy, hogy három utcával arrébb is látsszon a fénye! Miután ezt tisztáztuk, befejezzük a körfalat. Az utolsó lemez a címtábla. Mielőtt föltesszük, Jocó még külön átmegy rajta viasszal is. Aztán fölszereljük, majd megnézzük messziről. Vad, harsány színekkel világít a felirat: Magic Dance.

Patrikkal ketten folytatjuk a munkát, Jocó azt mondja, beugrik a faluba, hogy feltankoljon az esti ünnepeléshez. Ezen a rohadék hintán van vagy kétszáz izzó, úgyhogy jó időbe beletelik, mire végzünk. Már bőven sötét van, de Patrik azt mondja, csak az apja kötheti rá a fővezérlőt áramra. Jobb híján leülünk a lépcsőre, és nézzük a hintát. Szép lett, mondja Patrik, és vidáman néz végig a kabinokon. Tényleg az, akarom mondani, de végül inkább kussolok, és én is megcsodálok a munkánk eredményét. Nem tagadom, én is alig várom, hogy lássam kivilágítva. Fölülni mondjuk biztos nem fogok rá, már nézni sem bírom a vadabb hintákat. Tavasszal a rakétánál zsetonoztam, és még ott is émelygett a gyomrom, ha sokáig néztem. Pézséért nyúlok a zsebembe, de csak két töltött cigit találok. Patrik felé nyújtom őket. Kéred? Persze, mondja lelkesen. Kösz. Gyújtó viszont egyikünkénél sincs, úgyhogy csak zsebre teszi. Üldögélünk még néhány percet, aztán én föltápázkodom. Megyek, eszem valamit, mondok neki. Erre ő is fölpattan, de nem mond semmit, csak valami iszonyú bamba tekintettel néz rám. Gyere be hozzánk, van még egy kis adag lecsó. Tegnapelőtti mondjuk, de semmi baja. Megvonom a vállam, elindulok vele a kocsijuk felé. A mienkhez képest óriásnak tűnik, pedig ebben is csak két ágy van. A lecsó teljesen ehető, elfelezzük.

Patrik közben talált öngyújtót, azt mondja, menjünk, pippantsunk rá. Van benne valami bennfenteskedő, ahogy ezt mondja, de aztán kiderül, hogy fingja nincs, hogy kell dohányozni. Amíg krahácsol mellettem, észreveszem, hogy a lakókocsinkban nem ég a villany. Anya alvás előtt sose kapcsolja le, úgyhogy arra gondolok, inkább megnézem, hátha elment valahova. Hé, hallod, szól utánam Patrik, de még mindig kínozza a köhögőroham, így nem tud többet mondani. Nem foglalkozom vele. Mikor odaérek, már azelőtt hallom, hogy anya bent van, hogy kinyitnám a bejárati ajtót. Ki is nyitom aztán, de a mozdulat közepén meggondolom magam, és inkább vissza akarom csukni, mégsem csinálom. Hangokat hallok, anyáét és még valakiét. Szeretném becsukni az ajtót, de mozdulatlan vagyok. Nem nézek be, helyette automatikusan körbepásztázom a teret.

Jocó Suzukiját keresem, hátha nem vettem észre, hogy apa közben visszajött. Nem látom sehhol. Az ajtókilincs még mindig a kezemben van, amikor valahogy kitépődik a kezemből. Egy pillanatra még meg is ijedek. Valaki bentről bevágja és rázárja az ajtót. Nem is láttam, hogy anya volt-e. A fejem annyira zsibbad, mintha hideg víz alá nyomnák. Közben odaér Patrik, és bár próbálok ellenkezni, határozottan megragadja a karom, és arrébb taszigál. Mikor visszaérünk az ő lakókocsijukhoz, hirtelen hatalmasat rúgok a kocsi oldalfalába. A fájdalom nem is a lábamból indul el, hanem a halántékomtól. Viszont olyan kurva erősen, hogy rövid ideig csak fehér foltot látok magam előtt. Aztán pont, mikor összeesnék, Patrik elkap, és leültet a lépcsőre. Nem tudom, vajon mi járhat a hülye fejében, de szinte vigyorog, amikor kihoz a kocsiból egy-egy kupicát, benne valami borzalmas szagú töménnyel. Igazából nem akarom, de mikor leül mellém, és felém nyújtja az egyiket, reflexből kiverem a kezéből. A fűbe esik, nem törik el. Hé-hé, jól van, nyugodjál le, Töki! Nem kell itt mindjárt izélni.

Néhány percig szótlánul ülünk. Aztán egyszer csak kinyílik a mi lakókocsink ajtaja, nekem meg annyira elkezd verni a szívem, hogy reflexből a mellkasomhoz kapok. Próbálok levegőt venni. Már azelőtt tudom, hogy Jocó fog kilépni az ajtón, mielőtt látnám. Amikor viszont ki is lép, azonnal fölpattanok, és elindulok felé. Fogalmam sincs, mit akarok csinálni. Pláne, hogy őrajta nem is igazán lát-szik semmi, még akkor sem, amikor észreveszi, hogy egyenesen feléje tartok. Na, mi a helyzet, Töki, kész vagytok az izzókkal? Az utolsó néhány lépést megszapozom, és ütésre lendítem a jobb karom. Jocó úgy fog le, mintha kisgyerek lennék. Különösebben meg sem kell erőltetnie magát, még a cigit sem veszi ki a szájából. A hajamra potyog egy kis hamu. Próbálok hasba vágni a bal kezemmel, de csak ekkor veszem észre, hogy már rég lefogta azt is, mozdulni sem tudok a szorításában. A lábammal kapálózom, de csak néhány fűcsomót rúgok a levegőbe. Engedj el, bazdmeg! Erre pofon vág, de csak épphogy, igazából az jobban fáj, hogy a lakókocsi után most a földbe is úgy belerúgtam ugyanazzal a lábammal, hogy majdnem összehugyoztam magam. A tér melletti kis utca sarkán egyszerre vesszük észre a beforduló Suzukit. Jocó semmit nem enged a szorításából. A fülemhez hajol, és teljesen normális beszédhangon mondja: azt kérdeztem, kész vannak-e az izzók? Nem válaszolok rögtön, ő pedig beleordít a fülembe: kész vannak, vagy nem?! Próbálok bólogatni. Mikor apa leparkol előttünk, Jocó már integetve fogadja, és meggyújt egy másik cigit, amit rögtön oda is ad apának. Na szevasz! Hallod, pont jókor! A skacok épp most végezték el az utolsó simításokat. Menj, köszönj asszonykádnak, aztán koccintunk a hintánál! Jocó önfeledten paskolgatja apa vállát, aztán rám kacsint egyet, és elindul a lakókocsija felé.

Anya végén van, amikor belépünk, úgyhogy apa kénytelen a lakókocsi mögött pisilni. Utána gyorsan behordjuk a mézeskalácsokat meg a resztlit, aztán apa bekopog a végéajtón. Edit? Megjöttem! Néhány másodpercig csönd, csak a kávéfőző szörccsög a rezsón. Szia, Laci! Pillanat, és kész vagyok! Apa tölt magának egy felest, és leheveredik az asztalhoz. Sokáig csak mered maga elé, majd rám néz. Szóval kész vagytok Jocó hintájával? Mondani akarok valamit, de semmi nem jön ki a számon. Hát a mi helyzetünk kevésbé rózsás, mondja apa. Szarházik megint árat emeltek. Holnap reggel csinálunk új táblákat, muszáj nekünk is emelnünk legalább egy százassal. Ez a „csinálunk új táblákat” duma egy kicsit rosszulesik, mert igazából én csináltam az összes táblát egyedül. De vala-

hogy semmi erőm válaszolni rá. Apa lehúzza a felest, aztán megint maga elé bámul. Na ja, mondja. Ez van!

Anya kijön a fürdőből, nem is jön, szinte repül. Pusztit ad apámnak, aztán tölt magának egy csésze kávé. Apa bemegy a fürdőbe megmosakodni. Mész még valahova?, kérdezem tőle. Megtörli az arcát, majd hosszan nézi magát a tükörben. Én, hova? Nem megyek. Megnézem Jocóka hintáját, azt' annyi. Négy száz kilométert vezettem ma. Hogy miért, arra már nem tér ki. Anya a csizmáját húzza, közben halkán dudorászik. Apa lecsukja a vécé fedelét, és ráül. Menjetelek előre, mindjárt jövök.

A hinta előtt szép lassan összegyűlik mindenki. Jocó a kivilágítatlan kasszában ül, alig lehet kivenni a körvonalait. Mikor már úgy tűnik, hogy nagyjából mindenki itt van, Jocó beleszól a mikrofonba, ami a péntek esti síri csendben baromi hangosnak tűnik. Őt ez láthatóan nem zavarja, mondatról mondatra hangosabban beszél. Kedves kollégák! Idén új hintával bővült a repertoárunk! Igen, a mienk, ugyanis a Magic Dance, hát hogy mondjam, az egész búcsú össz-színvonalát emeli, nem is kicsit. De ne én beszéljek, beszéljen helyettem a látvány, amit Patrik fiamnak és Laci fiának, Tóbiásnak köszönhetünk, szerintem megérdemelnek egy tapsot! Jól van. És most szeretnék bemutatni egy próbakört. Ez egy biztonsági teszt is egyben, így az első menetre egyedül fogok felülni. Utána pedig együtt megyünk egyet mindnyájan! Oké, gyerünk! Jocó kijön a kasszából, a helyére beül egy fickó. A legközelebbi kabinhoz megy, én pedig látom, hogy anya is elindul felé. Jocó hangosan röhög. Úgy tűnik, akadt egy lelkes segítőm is! Na gyerünk, hadd szóljon! Három, kettő, egy! Ekkor a zenével együtt kigyulladnak a fények, és bármennyire nem akarom, kiráz a hideg. Marha jól néz ki. A villogó fényekben anyát figyelem, ahogy izgatottan várja, hogy elinduljon a menet. A vezérlőpultos füstöt fúj a körtérre, a főtárcsa lassan elkezd forogni. A fények a zene ritmusára villóznak, a zene pedig egyre hangosabb és hangosabb. A füst kezd szétoszlani, eddigre pedig már egészen begyorsult a pörgés. Nem bírom sokáig nézni. Végre megérkezik apa is, szótlanul megáll mellettem. Rágyújt, fáradtan fújja ki a füstöt. Patrik odajön a másik oldalra, és megint egy stampedlit tart elém. Olyan idiótán vigyorog, hogy kénytelen vagyok elnevetni magam. Te nem vagy százas, hallod! De aztán elveszem tőle, kicsit oldalra fordulok, és húzóra lehajtom. Apa észre sem veszi. Hozz még egyet, mondom Patriknak, ő pedig szó nélkül eltűnik. Na, jól van, megnéztük, mondja nem sokkal később apa, és sarkon fordul. Én viszont maradok, és mikor Patrik visszaér a második pálinkával, már én nyúlok érte. Miért nem hozod ki az egész kurva üveget? Patrik egy pillanatra csodálkozva néz rám, de én túlságosan belassultam ahhoz, hogy mentegetőzni kezdjek, ő meg végül megint csak lelép, majd jön is vissza rögtön a keskeny üveggel. Cinkosul vigyorog rám, közben ő is beleiszik. A hintát már nem figyelem, csak a fényeket, aztán később azt sem, mert érzem, hogy a gyomrom mindjárt megadja magát. Nyelek egy kis nyálat, próbálom lent tartani. Mindjárt vége a próbakörnek, aztán felülhet mindenki. Én egyedül fogok ülni, és pont amikor a legjobban pörög, összehányom majd az egész kibaszott hintát! A neonfények szép lassan elhalványulnak, majd végül kialszanak. Elsőre azt hiszem, ennyi volt a menet, de ekkor kigyúlnak a stroboszkópok, a zene bedurvul, a hinta pedig minden eddiginél gyorsabban kezd pörögni. Az élesen villogó fényben már egyáltalán nem tudom kivenni anyát, csak hallom, ahogy egyre hangosabban és egyre boldogabban sikít.

Majdnem Stradivari

Nem dülöngélt, de az sem mondható, hogy magabiztos járással közeledett. Jött át az úttesten. Messziről kiszűrte minket a borozó asztalánál, egyenesen felénk tartott, mire észleltük, túl voltunk már azon az időpillanaton, amikor még finom elfordulással történetbe kezdhet, telefonbeszélgetést imitálhat vagy vécére indulhat az ember. Minden a találkozás esetleges elhárítására utaló mozdulat, cselekedet átlátszó, ócska trükknek bizonyult volna. Ennek a felmérése azonnal megtörtént a részünkről, csendben maradtunk mindhárman, vártuk az elkerülhetetlent. Az alatt a néhány másodperc alatt, amire még szüksége volt ahhoz, hogy odaérjen hozzánk, felmérhettük, mire számíthatunk.

– Jó napot, uraim – állt meg az asztalunk előtt.

Visszaköszöntünk.

– Adjanak nekem egy kis pénzt. Művész vagyok, vidékről jöttem ide. Még ma haza kell mennem. Vonatra kell. Adjanak pénzt, emberek vagyunk.

Alacsony cigány emberke volt. Fényesre suvickolt, hegyes orrú cipő, egykor bizonyára elegáns öltöny. A kezében hegedűtok.

– Ha akarják, eljátszom a nótájukat. Mi a nótájuk? Van nótájuk, nem? Mindenkinek van nótája, emberek vagyunk. Haza kell jutnom még ma, várnak a gyerekeim.

Egyikünk megszólalt.

– Hol?

Meghökken.

– Mit hol?

– Honnan jött?

– Hogyhogy honnan jöttem? – kérdezte.

– Hát Pestre. Hova utazik haza, azt kérdezem.

Eddig csak csodálkozott, most viszont megsértődött.

– Semmi köze ahhoz, hogy én hova utazom haza.

– Értem, csak mert pénzt kért az előbb, gondoltam, beszélgethetünk egy kicsit.

– Honnan jövök? – méltatlankodott tovább. – Én? Honnan, hát hazulról. Adjanak pénzt, emberek vagyunk.

Belenyúltam a zsebembe. Megcsörrent valami aprópénz, de mielőtt kiemelhettem volna, felemelte a mutatójújját.

– Fémet nem fogadok el. Csak papírt.

Egymásra néztünk. Aztán rá. Teljesen komolyan állt előttünk. Türelmesen várakozott.

– Csak papírpénzt fogad el?

– Művész vagyok.

– Még nem játszott semmit – mondtam.

- Emberek vagyunk.
- Tény.
- Miért, azt akarják, hogy játsszak?
- Azt mondta, játszik.

Megcsóválta a fejét, azt jelezte, hogy viselkedésünket méltánytalannak érzi. Mintha ilyesmit még senki nem kért volna tőle. Bántam már, hogy megszólaltam, újságot sem szoktam elvenni a hajléktalan árustól, hülyeség volt, de hát úgy lóbálta a tokot, hogy kedvem támadt egy kis muzsikára. Talán úgy érzi, bizonyítania kell, hogy tényleg zenész. Viszont őszintén szólva papírpénz adását zeneszolgáltatással együtt se terveztem, de már mindegy volt, előre kellett menekülnöm, maradtam az ösvényen, amelyet taposni kezdtem.

- Legyen szíves – mondtam. – Ez a vonat, ha elindult.
- Milyen vonat? – kérdezte.
- Ez a vonat, ha elindult, hadd menjen.
- Nem indult még el, arra kell a pénz. Művész vagyok, vidékről jöttem, megyek haza, várnak a gyerekeim.
- Az egy nőta. Az *Ez a vonat, ha elindult, hadd menjen*. Nem ismeri?
- Három gyerekem van. Emberek vagyunk.
- Nem ismeri. Vagy csak nem akar játszani? – kérdezte a jobb oldalamon ülő barátom. – Nekem is van nótám.

– Mondja, melyik – biztatta az emberke, és áttette a másik kezébe a hegedűtokot. – Nagyon jó a hangszerem, majdnem Stradivari.

– Majdnem Stradivari? – röhögött fel a másik oldalamon ülő. – Játssza el a *Most van a nap lemenőbent* – kérte, és már a kezében volt a pénztárcája. Ez a nem elhanyagolható apróság nem is került el az emberke figyelmét. A hegedű azonban még mindig nem került elő.

– Adjanak pénzt, megy a vonatom, várnak a gyerekek. Vidékről jöttem, művész vagyok. Három gyerekem van. Emberek vagyunk.

Látszott már, hogy baszik játszani nekünk. A barátom nem várt tovább, elmosolyodott, a kezébe nyomott egy ezrest. Kicsit meglepődtem. Elvette. Vártunk valami reakciót, de egy szót se szólt, nem is mozdult. Várta a másik két adományt. Felváltva nézett rám és a barátomra. Minthogy nem kezdtük keresgélni a pénzt, kissé indignálódottan szólalt meg. Mint akinek nincs erre ideje.

– Maguk?

Kapott a barátomtól egy ötszázast. Azt se köszönte meg.

- Emberek vagyunk, nem? – kérdezte, és mereven bámult rám.
- Szívesen – szólalt meg gúnyosan az ötszázast adó barátom. Nem kellett volna, nekem se esett jól. Hát még a hegedűsnek. Lassan megfordult, szitkozódva indult el. Mindhármunkra haragudott. Pedig csak rám kellett volna. A sarokról visszafordult, megvető tekintettel végigmért bennünket, talán még átkot is mondott ránk. Miután eltűnt, arról kezdtünk beszélgetni, vajon volt-e egyáltalán hangszer nála.

– Zenész, az látszik rajta. Vagy legalábbis az volt – mondta az ezrest adó. – Igazi szegény ördög. Ezekre mondják, hogy szegény ördög, nem? Biztos nem jött neki össze.

– Attól még nem kell parasztnak lennie – vélte az ötszázast adó. – Egyébként...

Tíz perce, ha ezt mondja valaki... El tudátok volna képzelni, ha nem látjátok a saját szemetekkel? Hogy valaki zenész léte, már ha tényleg az, üres tokkal járja a várost, és úgy kéreget? Történhet olyan egy igazi muzsikussal, hogy nem teszi be a hangszerét a tokba? Ha van neki. Talán már rég eladta a szegény ördög.

Mosolyogtam.

– Az tehát a kérdés, előfordulhat-e, hogy egy zenész egyszer csak képtelen tovább játszani? – kérdeztem. – Hogy üres tokkal járál? A látszatot meghagyja, de nem használja a hangszerét? Már ha feltesszük persze, igen, tegyük fel, hogy nem adta el. Én simán el tudom képzelni. Történhet olyan dolog, ami elveszi a kedvet az egésztől. Miért is ne? Tizenhárom éves koromban valami hasonló esett meg velem.

– Te zenéltél?

Mindketten bután néztek rám.

– Ezt még soha nem mondtad – csodálkozott az ezrest adó. Intettem a pincérnek. Kértünk még három sört. Kíváncsian néztek rám, várták a történetet. Kicsit nehéznek tűnt az emlékek felidézése, azóta nem gondoltam azokra a nehéz napokra, most viszont hirtelen visszajöttek még az érzések is. Itt volt az idő egy kis újraélésre. Sok minden beugrott. Még az is, hogy milyen műveket játszottam azon a rettenetes emlékü koncerten.

*

– Nőnap már elmúlt, a húsvét még nem érkezett el. Közeledett a fellépés. Jóféle tavasz volt abban az évben, kifejezetten idegesített, hogy sokat kellett gyakorolnom. Ami egyébként nem volt jellemző rám, mert szerettem hegedülni. Ráadásul kisebbségként számítottam a városban, amit persze élveztem. Dicsértek, csodáltak, éreztem, hogy megéri sokat dolgozni. Ahogy nőtem, és egyre komolyabb dolgokat játszottam, erősödött az áhítat, sokan néztek rám rajongva. Rokonok, barátok, de ismeretlenek is. Én viszont mindenki szeretetét és csodálását boldogan odaadtam volna Rita egyetlen szerelmes pillantásáért. De abban nem részesültem.

Egy évvel idősebb volt nálam. Hosszú, szőke hajú, kreol bőrű szépség. Szelíd arcú, kedves mosolyú lány, erősen közepes zenei tehetséggel. Szolfézsórára találkoztunk, ő is hegedült, de teljesen máskor járt próbákra. A gyermek szimfonikus zenekarban viszont együtt játszottunk. A próbákon mindenkinek megvolt a stabil helye, kétméternyre ült tőlem. Olykor-olykor előfordult, hogy összemosolyogtunk, de mindig csak az adott darab kapcsán, közös belépéskor, néhány együttes szólam esetén. És mindig ugyanúgy: én néztem rá, ő visszanézett, jött egy kis közös mosoly, aztán elkapta a tekintetét. Mit nem adtam volna érte, ha egyszer azon kapom, hogy ő néz rám először. Nem történt ilyesmi.

Az osztályfőnököm minden évben nagy ügyet csinált a nőnapból. Megünnepeztette velünk. Ünneplőben kellett mennünk, és mindenféle idióta mondókat mondanunk a lányoknak. Nem tudtam, hogy ez máshol nem divat, azt hittem, komoly ünnep, ezért elhatároztam, hogy emlékezetessé teszem Rita számára. Vettem neki egy kabalaállatot. Talán teve lehetett. Ezenkívül egy tábla csokit is vásároltam a zsebpénzemen, olyat, amit szeretett. Megfigyeltem korábban, mit

evett. Nőnap délutánján próbált a zenekar, én szándékosan elkéstem, hogy titokban beleerőltessem fehér kötött sapkájába az ajándékaimat. A próba végén szívdobogva figyeltem, mi történik. Megtalálta a tevét és a csokit, nézett körbe, sok mindenkivel összeakadt a tekintete, velem nem, mert hiába búvöltem, nem nézett rám. Egy idő után megrántotta a vállát, felvette a kabátját, és elviharzott.

Húsvét előtt rendezték valamikor a koncertet. Hat különböző produkcióban léptem fel. Nem éreztem a súlyát, inkább hódítási lehetőségnek tekintetem. Ritának akartam játszani. Még a sorrendre is emlékszem: először szólóban léptem fel, Corelli e-moll szonátáját nyomtam. Utána volt egy duóm, valami Bartók-mű, aztán éneklés következett a nagykórusban. Ami akkor az ország egyik legjobb gyermekkórusának számított. Erős volt az ellenfény, de egyébként is olyan sokan voltak a nézőtérén, hogy nem tudtam megfigyelni, Rita ott ül-e. Az is lehet, hogy már készült a szimfonikus koncertre. Én persze úgy képzeltem, hogy ott szorong a közönség soraiban. A nagykórusban nem volt szóló szerepem, sajnáltam, mert így csak a második sorban álltam. Minél lazább akartam lenni, arra koncentráltam, hogy rokonszenves arcot vágjak. Hátha lát.

A szünetben szokás szerint dicsérgettek, jöttek a gratulációk jobbról-balról, aztán egy-két egyéb fellépő után következett a kamarakórus. Kodály-művet énekelünk. És aztán amikor vége lett, valahogy elbambultam az időt. Beszélgethettem talán valakivel, arra emlékszem, hogy a nagy csend tűnt fel. Nem játszott senki. Nyílt az ajtó, rémült arccal jött ki a karmester. Engem keresett.

– Mit csinálsz? – kérdezte. – Benn ül az egész zenekar, téged várunk!

Felkaptam a hegedűmet, rohantam ki a színpadra. Már feszengtek a nézők, amikor berontottam. És a színpad geometriai közepén akkorát estem, hogy a mai napig nem értem, miért nem lett semmi baja a hegedűmnek. Vagy nekem. Tompítás közben valószínűleg ösztönösen megemeltem a kezemet, olyan szerencsésen, hogy a hegedű még csak el sem hangolódott.

Vizont kitört a röhögés. Leültem a helyemre, éreztem, hogy lángol az arcom. A térdem is sajgott, de az nem érdekelt. Csak egy pillantásra méltattam a nadrágomat, mert azt azért ellenőrizni akartam, nem szakadt-e el, vagy nem vérzett-e át. A nevetés lassan elült, de továbbra is engem nézett mindenki. Ritát kerestem a tekintetemmel. Úgy láttam, éppen nyomja el a mosolyt az arcán. Elkezdtek a darabot. Nem tudtam mit csinálni, éreztem, hogy folyik le az arcomon a könny. Sírva játszottam végig.

És még hátravolt a néptáncsoport-fellépés. Előtte persze hosszasan vigasztaltak a színpad mögött, kérdezték, mi történt, mennyire fáj, satöbbi. Nyilván tánc közben is éreztem magamon a tekinteteket, akkor talán már nem jogosan. Valahogy túléltem a koncertet, de másnap otthon bejelentettem, hogy abbahagyom a hegedülést, az éneklést és a táncolást is.

Megmásíthatatlannak gondolt döntésemet közöltem a hegedűtanárommal és a kórusvezetővel is. Nem akarták engedni, rá akartak beszélni a folytatásra, a felelősségről papoltak, azt mondták, ekkora tehetség nem vonulhat vissza tizenhárom évesen. Egy egész zenetanár-küldöttség kereste fel a családomat. Néhány hétnyi szünet után meggondoltam magam, visszatértem, de már semmi nem volt ugyanolyan, mint korábban.

Jött a húsvét. Mindenképpen meg akartam locsolni Ritát. Tudtam, hol lakik,

és bár továbbra sem adta jelét velem kapcsolatban semmiféle érzelmenek, dél előtt fogtam apám kölnijét, felkerekedtem, és elmentem a lakásukhoz. Körülbelül tizenöt perc telt el addig, míg meg mertem nyomni a csengőt. Finoman értem a gombhoz – néma csend. Megnyomtam határozottabban – megint semmi. A csengő nem működött.

Akkor viszont kopogni kell.

Az erőgyűjtés újabb tíz percet vett igénybe. Eddig emlékszem élesen. A továbbiakból csak arra, hogy kinyitották az ajtót, meglócsoltam Ritát, akitől unortodox megoldásként nem tojást, hanem kókuszgolyót kaptam cserébe. És aztán semmi. Nézegettem még a próbákon, mígnem lassan abbahagytam. Később megtudtam, hogy egy nálam három, nála két évvel idősebb zongorista srác tetszett neki, aki ráadásul tornából is jó volt. De akkor már nem fáj, addigra kiment belőlem a szerelem. Meg lassacskán a zenélés szeretete is. Mégiscsak abbahagytam. Akkor már nem erőltették a tanáraim sem, érzékelték, hogy ebből már nem lesz semmi. A hegedűmet eladták a szüleim. Tokostul.

Egyszer találkoztam még Ritával, tizenkilenc voltam, ő tehát húsz. Valami forgalmas utcán futottunk össze, örömmel üdvözölt. Az autók zajától elég nehezen értettem, mit mond. Mesélte, hogy földrajz-történelem szakra jár. A locsolásra és a kókuszgolyóra emlékezett, nevetve meséltem neki, milyen nehezen vettem rá magam a csengetésre, majd a kopogásra. Aztán szóba hoztam a koncertet. Összeszűkítette a szemét, lassan bólogatott, mint akinek halványan rémlik valami, de aztán azt mondta, nem sikerül felidéznie az estét.

Befejeztem. Sokáig nem szólalt meg egyikünk sem.

– Iszunk még egyet? – kérdezte aztán a bal oldalamon ülő barátom.

– Én nem kérek többet, elindulok – mondtam. – Azt hiszem, elalvás előtt meghallgatom Corelli e-moll szonátáját. Hallottatok róla?

Nemet intettek a fejükkel.

– Barokk szerző. Ünnepezték. Élete végére mégis teljes depresszióba esett.

– Barokk? Akkor tizenhetedik század? – kérdezte a jobb oldalamon ülő.

– És tizennyolc. A római Pantheonba temették, Raffaello mellé. Arcangelo volt a keresztneve. Jó, mi?

Nevettek.

– Megvan neked lemezen? Ez az e-moll szonáta?

– Nincs. Megkeresem a Youtube-on. Leülök az ágyam szélére, magamra képelek egy hegedűt, megfogok egy láthatatlan vonót. Aztán meglátjuk. Kíváncsi vagyok, benne van-e még a kezemben. Ti még innátok?

– Nem fontos.

– Nekem se.

– Akkor kérjük a számlát. Volt kilenc sörünk, ugye? Hagyjátok, én fizetem.

Mert a nevem koszorú

Fehér lilionszál, ugorj a Dunába

Az ívlámpa tövében ült összekuporodva, nézte az aszfaltot. Nyáron farmernadrágban és pólóban, télen dzsekiben, sapka, sál, kesztyű nélkül. Mindig a csupasz földön, állig felhúzott lábbal. Az első években a *nesztek, itt vagyok* daca ült némán összezárt cérnaszáján. Nem siránkozott, nem kért, nem zsarolt, néma volt és mozdulatlan. Rövidre nyírt szőke hajával, formás androgin alakjával, elszánt fatalizmusával vonta magára Éva figyelmét. Feje fölött villogtak a pirosok és a zöldek a Budára, Pestre, a Balatonra vagy Bécsbe tartó autóknak, sőt a külső kerületek felé tartó buszok jelzőlámpáit is erre az oszlopra aggatták. Ezekkel az elektromos vezetékekkel tömött oszlop alatt töltötte a napot. Az ő élete nem kapott se pirosat, se zöldet, a rendőr nem igazoltatta, nem küldte el, csendessége észrevétlenné tette, mégis súlyos volt a jelenléte a tér e jövés-menéstől eleven szegletében. A bűntelen arc, a gyermeki test pártfogókat és megrontókat vonzott magához. Évek teltek el, míg aztán társaságba került, férfiak vették körül, mindenféle típusú, kitűnt közülük egy idősebb, tagbaszakadt, komoly nézésű is, talán a szerelme, talán a támogatója volt. Rászokott az italra, a cigarettára, több lehetett a költsége az ivás, az új barátok miatt, mert hamarosan egy táblát tett maga mellé, amelyen kézírással egy kérést fogalmazott meg. Így kezdődött: „KEDVES EMBEREK!” Csupa nagybetűvel, és a táblán volt egy fotó is, Clint Eastwoodé, cowboykalapban. Éva egyszer sem jutott az olvasás végére, mert mindig zöldre váltott a lámpa, sietnie kellett tovább. Lehet, hogy már betegen, gyógykezelésre kérte a pénzt, láthatóan mind vékonyabb lett, egyre jobban összetöpörödött, láztól vagy az italtól piros arca felpuffadt.

De ő továbbra is ült a helyén, mint régen, meg sem mozdult, egy régimódi, fonott kosárkát tett maga mellé, ami a gyerekkorukra, a ragadós, viaszosvászon terítőkkal takart napközis ebédlőasztalokra emlékeztethette az arra járókat. Az egyik nap Éva észrevette, hogy feketére van festve a lány körme, és barna szivarkát szív, nem is a legolcsóbbik fajtát.

Az utolsó időkben szemébe húzott, fehér baseballsapkát hordott a nyári melegekben és télen is, a szeles hidegben. A barátai az órhelyétől karnyújtásnyira lévő kocsmába vitték, ott kötött ki minden átkoldult nap végén. Éva látta, hogy estefelé betuszkolják a boroshordó alakúra kialakított bejáraton. A boroshordón festett szüreti jelenet, jobbra egy csizmás férfi feltúrt fehér ingben szőlővel telt puttonyt visz, balra fejkendős asszony fületlen kancsóban bort tart a kezében. Az ivó neve talán egy mesebeli dűlőt idéz, azét, amelyikben a bejáratot díszítő bukolikus jelenet játszódik, ahol nincs idő, csak szüret és bor. A legutóbbi napokban átalakították a kocsmát, eltávolították a szüreti jelenetet, a helyére hajópadlót

szögeltek, vége az idillnek, mint ahogy a kolduslány sem lép be ide többé. Éva szeretett volna beszélni vele, de mindig halogatta, hiszen úgymint ott volt minden nap. Több pénzt is tehetett volna a kosarába, még akkor is, ha úgy érezte, elveszik tőle. Ahányszor elment mellette, azt latolgatta, adjon-e vagy ne, ha úgysem az övé lesz, de nem jutott megnyugtató megoldásra, és többnyire nem rakott pénzt a kosárba, amelyről mindig a gyerekkora, a nagyanyja bonyolult hurkokba font, Verbászról elmenekített kenyértartója jutott az eszébe.

Éva nem merte elhívni a lányt egy sétára a környékre, hogy közben megkérdezhesse, honnan került ide, intézetből, talán kitették a szülei, vagy elszökött a falujából. Jó lett volna tudni, miért éppen itt ült nap mint nap, évről évre, egészen utolsó leheletéig. Nem szólította meg, látszólag közömbösen ment el előtte, valójában nagyon is érdekelte ez a titokzatos személy, de nem találta meg a módját, hogyan kapcsolódhat hozzá, félt, hogy a lányt mozgató szálak őt is zsákmányul ejtik. Valamelyik nyáron éppen a kereszteződés felé tartott, amikor valaki egy farmernadrágot nyújtott a koldus felé, és talán volt még más ruha is a szatyrában. Másnap mégis a korábbi öltözékében várta az adományokat. Lehet, hogy megvolt a testre szabott imázsa, amelyen a felettesei nem akartak változtatni.

Éva egyszer képzeletben mégis elhívta sétálni. Farmer, mexikói bokacsizma, bőrdzseki volt rajta. Máskor előregörnyedve lépett, teste enyhén jobbra-balra billegett, de most a cowboycsizmában kopogóssá vált a járása. Elhagyták a rövid utcát, ahol hajóorr formájú ablak, ajtó invitált egy régen bezárt étterembe. Évekkel ezelőtt csapatostul jöttek ide a hátizsákos fiatalok a nagy adagokért, az olcsó rablólhúsért. Most ahhoz az utcához értek, amelynek közepén csónak formájú virágágyások választják el a teraszon evőket-ivókat az árvácskák és paprikavirágok között üldögélőktől, akiknek sem hajójuk, de még ágyuk sem volt, hogy innen elmelessenek, csak a wifi volt free, hirdette a földbe szúrt zászló. Nem pillantottak rá a szemközti ház marcona férfiakat ábrázoló domborműveire, a fizikai munka apoteózisára. A vastag lábú halászok közömbös arccal húzták ki zsákmánnyal teli hálójukat a vízből. Őnekik nem volt olyan istenük, aki terülj-terülj asztalkát varázsolt volna eléjük. Az utcán jobbra fordulva az egykori kőbánya területéhez értek, itt fejtették száz éve az országház építéséhez szükséges köveket. Ma park áll a helyén és irodák, meg egy színház is, amelynek falemezes homlokzata törött szárnyhoz hasonlít, bejáratát a deauville-i fajárdákra emlékeztető deszkaburkolat veszi körül.

Itt nincsen tenger, csak egy mító, igazi nádassal és aranyhalakkal, vadkacsákkal. A kacsák érthetetlen ábrákat karcolnak a mozdulatlan vízre, amikor sebes lábmozgással lökik előre magukat. A park levegőjébe beleivódott a kürtőskalácsárudából felszálló fahéjillat. Egyikük sem szerette az édeskés szagokat, hátat fordítottak a tavon lebegő vízililiomoknak, melyek cérnagyökerei behálózják a vizet, kinyitják-bezárják fehér, lila, kék szirmaikat, miközben zöld levélfészkeiken ringatóznak... illatuk nincsen. Visszaindultak a másik térhez, ahol szabályos időközönként vízoszlopok törnek a magasba és zuhannak vissza a betonlap nyílásaiba. A víz akkorákat csattant a betonon, hogy elnyomta az alkalmi zenészek, a hittérítők, a kéregetők és a parfümárosok hangját, akik a letűnt idők cselédjeinek szavajárásával, hízelegve kínálják a sanelt és diort. Odaértek a miniszter szobrához, aki rámás csizmájában kilép egy újságlapból. A prémes szegélyű kép-

viselői dolmány mögött felpöndörődő fémlap oldalról nézve vitorlás hajónak látszott. Együtt volt minden: a víz, a hajó, de puzzle maradt, sőt, annál is kevesebb, részelemek halmaza az egész környék, és csak ez a kolduslány tűnt biztos pontnak, aki mozdulatlanul őrizte az irányjelző póznát.

Éva több hónapos távollét után jutott el ismét a térhez vezető kereszteződéshez. A villanyoszlop tövében nem ült senki. Másfél méteres magasságban görög koszorú lógott. Szalmarózsa, szurokfű, lampionvirág. Mindegyik az elszáradás más-más fokán állt, ekrü- és púderrózsaszínűvé fakultak az alig kifakadt virág-bimbók... arany selyemruha suhogása, arcról lepergő púderszemek... hegedűszólam, ünnep, tánc... csigákban göndörödő szőke fürtök, ölelés, elguruló koszorú, mirtusz és babérlevél a hóban, majd celoria, végül krizantém.

A koszorún két fehér szalag látszott. Az egyik az állt arany betűkkel, hogy *Nyugodj békében Zsófia*, a másikon: *Barátaidtól*. Előbb a piros műanyagba öntött temetői méces, aztán a koszorú tűnt el. Néhány hét elteltével valaki alumínium-csíkkal egy fémtáblát erősített a helyére. Az alumíniumcsík erős záródását egy lapos fejú szög biztosította, amelyre két betűt ütöttek. Éva nemcsak azt vette észre, hogy újak, hanem azt is, hogy avatott kéz szerelte össze e máshová való és más rendeltetésű anyagokat, és azt is látta, hogy külföldről származhatnak. A szögfejen domborított két betű volt az egyetlen támpontja, és keresni kezdte az interneten, hol gyártanak ilyen szöveget, huzalt... a minősége alapján márkanévre gyanakodott. A betűk egy kanadai távolsági autóbuszjárathoz vezették, illetve annak gyártási-karbantartási üzeméhez. A műanyag réteggel bevont, szabálytalan formájú táblán egy tőmondat, a *Szomorú vagyok* állt zsinórirással, rózsaszín vízálló filctollal. A lebegő betűk az idő előrehaladtával mindjobban elmosódtak. Miért szomorú az, aki ezt a kitarulkozó mondatot ideírta? Talán ő hagyta sorsára a lányát, testvérét, hogy a másik kontinensen próbáljon boldogulni. Hajón, tengeren, óceánon át vagy a felhők fölött, repülően indult útnak. Lehet, hogy ő küldött cowboyos színészképeket neki.

Az utóbbi időkben Éva megállt a kolduslány helye előtt, amikor a Svábhegyre induló buszhoz ment. Fönn a hegyen, a fák között elviselhető volt a hőség, de nem sejtette, hogy hamarosan nem talál itt többé menedéket. Előbb a nemrég elhunyt költő emléke zavarta meg a nyugalmát. Barokkosan burjánzó szövegeiben verselte meg, miért nem jó itt élni. Gyönyörű felesége lángoló hajjal, fekete ruhában bolyongott az utcákon. Amikor az írókör megemlékezett róla a zsidónegyed egyik felkapott éttermében, az özvegy azt kérte, úgy beszéljenek róla, mint aki nem ment el, hanem most is közöttük van. Éva nem érezte, hogy a múlt és a jelen összesimulna. Az író halála előtti estén keresztezték egymást azon a zebrán, amelyiknél a kolduslány ült azelőtt. Égszínkép ing volt rajta, lógó zakója és félrecsúsztott hátizsákja zaklatott lelkiállapotról vallott, Éva köszönt neki, amire ő cérnaszájával azt mondta, hogy *helló*.

Azután a svábhegyi kertben munkálatok kezdődtek. Elszállították a prehistorikus szabadtéri kőtárat a szemlőhegyi barlangba, mert útban voltak. Éva megtudta, hogy a szomszédos telken álló romos villát hamarosan felújítják, és látogatóközpontot fognak benne kialakítani. A svájci stílusú fatornácon egykor a parlamentben lehetett gyönyörködni. Az ámbitust a korhadás egy fokán gomba támadta meg, ezért régen elbontották. Egy nyár végi napon Éva Erickel ment fel

a kertbe, és szokás szerint a valahai író kedvenc fája alá akartak ülni, de pár perc múlva fulladni, köhögni kezdtek. Éva a naplóját, Eric a rajzeszközeit rakta vissza villámgyorsan a táskájába. Odamentek az országház építésének villájához, és azt a kiírást találták a láncsal-lakattal lezárt kertkapun, hogy *Vigyázat, belépni életveszélyes, gombával fertőzött terület.* Az épület minden ablaka furnérlemezzel volt beszögezve. Ezek szerint a parazitákat vegyszerrel kezdték irtani, és most már kétféle mérgeg párologt szét a környéken és támadta meg Éva torkát és lassan a tüdejét is. A képeslap-Budapest megalkotójának személyes ingósága veszélyes zóna lett. Csak a váza állt a háznak, gaz burjánzott a kertben. A gombaspórák a levelek tetején, a bokrok alján, a madarak szárnya tollán, a munkások fülcimpáján, az erdészek csizmatalpán tenyészték tovább. Lefelé menet Éva megállt a bódult Anakreón szobra előtt.

Állítólag a szobrászt az idős Jókai arca és egy fiatal koldus teste ihlette meg. A bronzfej félrebillen, a finoman formált alak összecsuklik, lesiklik róla a könnyű drapéria, a kezéből kihullt boroskorsó darabokra törve hever a lába között, mellette félig megevett szőlőfűrt. Egy szem éppen most akadt meg a költő torkán és belé fojtotta a lelket.

J Á N O S A   E S Z T E R

Átmenet

*Ha nem alszom, váratlan jön a hajnal.
Az ég szürkéje fénylik a jegenyelevél fonákján.
Ahogy a levél megfordul a szélben, ahogy a színe változik.
Valahogy nem történik meg az átmenet tegnap és ma között.*

*Megint eltűnik majd valaki, és én észre sem veszem.
Egy ismeretlen, nem látom többet az utcán.
Jó lenne, ha nem érezném, ha nem éreznék semmit.
Ha nem ivódna belém újra a véglegesség.*

*Határt rajzolok magam köré, hogy találkozhassunk.
Ne zuhanjunk egymás sebeibe, legalább ne azonnal.
Félek, hogy túl közel jössz, félek, hogy eltűnsz.
Pedig csak átfordulsz a szélben, és másképp süt rád a nap.*

Gyűrűsujj

A plexit a második világháború alatt kezdték használni repülőgépek szélvédőjének gyártásához.

Az emberi szövetrel nagyobb kompatibilitást mutatott, mint az üveg. Könnyebben gyógyultak azok a pilóták, akiknek a plexi szétrepülő szilánkjaitól sérült meg a szeme. Az üveg legtöbbször maradandó vakságot okozott.

Valószínűleg a háború utolsó éveiben történt, egy dunántúli falu határában zuhant le a vadászrepülő. Bár tilos volt, néhány gyerek mégis a roncshoz merészkedett, talán az alkatrészek miatt, talán kíváncsiságból.

Ez volt a játék. A gép maradványainak átkutatása, a találkozás valaki más halálával. A lövedékeket gondosan elrejtették, és később megpróbálták szétszerelni őket. Csak egy rossz mozdulat kellett volna, hogy szétfröccsenjen minden, amit addig ismertek.

Fél évszázaddal később a nagyapám készített nekem egy átlátszó karikagyűrűt. Volt a műhelyben egy darab plexi.

Állandóan hordtam és idővel egyre szorosabb lett. A gyűrű átmérője teret adott az ujjam növekedésének, de kiszabta a határt is. Sohasem nőttem ki. Lassan kifényesedett, még áttetszőbb lett a kopástól, és egyre inkább látni engedte a bőröm elfehéredett felszínét.

Ha kérdezték, hogy melyik a bal kezem, csak ránéztem a gyűrűmre, vagy megérintettem a hüvelykujjammal. Csaltam, és így tanultam meg az irányokat. Most is így tájékozodom. Akkor is érzem a helyét, ha nincs az ujjamon.

Ha átnézek rajta, a bőrömet látom, vagy nem látok semmit. Minden elmosódik. Csak nézem azt, ami átlátszik a gyűrűn, a szabálytalan vonalkákat, a rétegződést. Olyan közel van, mint egy idegen ország térképe fentről, a levegőből.

Szabad

*A legjobb verseim a kutyám szájából
húztam ki.
Úgy kezdődött, hogy pórázzal a kezemben
megálltam,
és térdre ereszkedett előttem
egy hűséges állat.*

Költészetnek neveztem el.

*De milyen érveléssel vehetném rá arra,
hogy ne hozza haza a szemetet,
amit az utcán talál?!
Nem szól semmiről,*

*és tökéletesen hallgat arra a névre is,
hogy Irodalom.*

*Milyen nehéz egy költőnek
pontos utasítást adni!
De a kutyámnak mindez sima ügy.
Nevezzük el Költészetnek! Melyik költő tenne másképp?*

*Verset mindenről lehet írni,
és egy versgép gondolatáért mindig is lelkesedtem!
Megetetem,
séta előtt rácsatolom a nyakörvet,
nem áll ellen ilyenkor.
Az előző gazdájára gondolok, aki szabadon engedte.
Szorítom a laza pórázt,
a kapcsolatot kutya és irodalom között.*

Boldog

*Éreztem, hogy nem tudok tovább menni.
Ültem a Séta téren, küszködve.
Aztán rászántam magam, hogy belógjak
a barbakánnál egy kerthelyiség vécéjébe.*

*A Séta téren ültem, és küszködtem hosszú
percekig. Közben idegenek sétáltak boldogan
a fák alatt. A lombok úgy kapaszkodtak
össze felettünk, mint akik mára befejezték
a munkát, és a nap további részében
boldogok maradnak. Rajtam is átfutott a nyár
végi boldogság, amíg a fák alatt ültem. Az a néhány
perc küszködés annyira hosszúnak tűnt, hogy
szinte boldognak éreztem magam, hiszen nagyon
régóta voltam már boldogtalan,
és mert rengeteg fagyaltot ettem azelőtt,
hogy a padra kellett lerogynom.
A barbakánhoz indultam, a kukába
dobtam a maradék fagyaltot, és akkor
éppen csak hogy észrevettem, mindvégig
egy nyilvános vécével szemben szenvedtem,
és akkor mégis boldog lehettem, amíg odaértem.*

A szerelmi költészetről

Györe Balázsna

*Elkezdtem szerelmes verset írni,
december közepén – december közepe volt,
és minden fában férfilábakat láttam.
Egyedül sétáltam a Költő utca környékén,
és a férfiak mögöttem hidegen álltak tovább.
Láttam, hogy a téli kirándulók zaja
előcsalogatja a kutyákat. Nyelvük oldalt kilóg,
amikor levegőt harapdálva közelítenek feléjük.
Úgy szaladnak el mellettem, mint én a fák alatt.
A lángosos is nyitva van ilyenkor? Csak én nem
tehetem meg, amit akarok. Másképp hangzanak
ugyanazok a szavak
a számból.
Szerelem, akarok, költészet.
Mint az éhségtől harcias állatok,
nevetséges és kiszolgáltatott leszek. Harapok.
Aztán a január. Nagyon kicsi kutyák
rúgnak egy nyakörvet a bokorban.
Kiválasztok közülük egyet,
és a többit egymás mellé ültetem.
Amikor elhajítom a kiskutyát,
mindegyik az ellenkező irányba szalad.*

Az utolsó utcák

A város utolsó utcái
 úgy következnek egymásból,
 ahogy az almafa ágai.
 Néhány nyár alatt nagyot nőttek,
 apám beteg volt metszeni,
 engem pedig sosem tanított meg rá.
 Bő termése megrohad, mielőtt megérne,
 és telehullja a régi csirkeól tetejét.
 Nem gondoltuk, hogy odáig el fog érni,
 de visszavághatatlanul kinőtte a határait.
 Egyszer csak ki fogja dönteni az ólakat,
 rá fog nőni a pajtára is, meg az útra.
 Az ágak, mint az utcák kanyarulatai, nőnek.
 Mint a hátsó kerteknek az utolsó telkeken,
 tudjuk, hogy sosem lesz végük.
 Az új járdát beletörődve, mint az autópályákat,
 az egyre táguló határtól messzebb tesszük le,
 és felírjuk a pajta falára a rohadt almák húsával,
 hogy mégiscsak időben kellett volna metszeni,
 úgy minden sokkal könnyebb lenne most.

Római jog

Másfél sarokra vagyok tőled.
 Idelátszik az ablakod. Világít.
 Római jogot tanulsz. Nem megyek fel hozzád,
 mert római jogot tanulsz, és nem szereted,
 ha a római jog tanulása közben megzavarnak,
 mikor a keddi római jog zh-kra készülsz.

Egyszer csak már nem tudtunk miről beszélgetni,
 mert római jogot tanulsz,
 aztán már nem is lett volna alkalmunk.
 A keddi zárthelyik körbelengik a háztömbödet,
 nem mehetek egy saroknál közelebb hozzá,
 te pedig nem is jönnél távolabb ennél,
 mikor a keddi római jog zh-kra készülsz.

*Talán majd egy szerdán, azt mondod,
akkor benézünk minden kocsmába,
ami messzebb van egyetlen saroknál.
Nagyokat fogunk beszélgetni,
a római jog filozófiájáról meg bármi másról.
Ha megérjük, talán még fel is mehetek,
fiókba teszed a tankönyveket, lefűzöd a jegyzeteket,
én pedig nem szólok majd hozzád, nehogy megzavarjalak,
mikor a keddi római jog zh-k nyomait próbálsz eltiúntetni.*

Használati utasítás

*Először csak a közös viccektől búcsúszol,
amiken most már másként kell nevetni.*

*Aztán jönnek a titkok: az övéi,
amiket tovább kell őrizned, és a tieid,
amiket a föld hallgat el tovább
ezentúl kibeszélhetetlenül.*

*Később megérted, hogy pusztán csak vele
tudnál csevegni róla és a hiányáról,
és hogy bizonyos szavakat már
soha többé nem mondhatsz ki.*

*Persze ezt a soha többét sem igazán érted,
és napokba telik, míg elfogadod, hogy egyáltalán van
az időnek valamiféle másik oldala vagy tagadása,
amit csak elfogadni tudsz, de megérteni nem.*

*Legvégül rájössz, hogy tovább élsz:
a dolgokkal, amiket tőle tanultál,
a tulajdonságokkal, amiket kedvelt benned,
és a változásokkal, amikre ő hatott.*

*Legvégül rájössz, hogy továbbadta a premisszáit,
és most belőled kell következzen valami,
amit csak becsületből építesz fel,
mert már te fogod ellenőrizni is.*

*Legvégül rájössz, hogy mostantól
egyedül van dolgod magatokkal.*

PHILIPPE

Stark András emlékének

Hideg volt. A reggeli köd már felszállt, de a nap nem süttött ki. Az égen, mint Párizsban oly gyakran, és nem csak novemberben, szürke felhők húztak kelet felé.

A szeme sarkából észlelte, hogy a fiú vagy fiatalember már másodszor megy el a kirakat előtt. Egyébként is megszokta, hogy szemmel tartsa környezetét, több jó oka is volt erre. Ezúttal azonban a leskelődő puszta megjelenése is elegendő ok lett volna arra, hogy észrevegye és figyelni kezdje. Magas volt, széles vállának és kissé görnyedt testtartásának ellentéte még feltűnőbbé tette, mennyire. Ettől még nagyra nőtt kamasz is lehetett volna, arca azonban, így távolból is, gyerekre vallott. A kettő együtt kényelmetlen érzést keltett abban, aki látta. Finom posztófelöltője kissé nőies, úgynevezett raglán szabású, olyasféle, amilyenben akkoriban gondos polgáranyság járatták fiacskáikat. Csapott karimájú kis kalapja lehetett volna akár az északi vizeket járó breton halászoké, ha nem hasonlított volna egyúttal gyerekfejfedőre is. A bulvár túloldalán, a place de la Bastille felől érkezett, és Le Flaouternek nyomban szemet szúrt a gyér délelőtti gyalogos forgalomban. Egy ideig téblábolt, majd továbbhaladva kiúszott a kirakat keretéből. Valahol a takarásban átkelt a bulváron, és ezúttal jobbról bukkant elő, megállt a kirakathoz, belelapozott a könyvekbe a bejárat melletti polcon, és ekkor Le Flaouter közelről is láthatta az arcát. De most megint csak a szeme sarkából, mert észrevette, hogy a fiú meg őt figyeli. Aztán sarkon fordult, és körülbelül tíz perc múlva meglepő módon ismét balról bukkant fel a kirakat keretében, a fodrászüzlet felől, amely összeközzelhatatlanul ondolált hajjal kecsegteti a hölgyeket. Nyilván befordult a rue du Chemin Vert-re, aztán Geindre vendéglőjénél ismét jobbra a rue Amelot-ra, majd a háztömböt megkerülve keveredett vissza a bolthoz.

Le Flaouter tudni vélte, hogy ez mit jelent. Egy spicli nem ilyen ügyetlen. Egy cimborája szeretne bejönni hozzá. Talán körözik, talán kelepccétől tart, talán az idegeibe ivódott félelem, az üldözöttek paranoiája dolgozik benne. De nem túl fiatal ehhez? És nem is jelezte senki a jövetelét. Igaz, a szigorú konspiráció korszaka elmúlt. A mozgalmat manapság egymással laza kapcsolatban álló magányos lázadók vagy baráti csoportok alkotják. Az eszméhez jobban illik ez. A konspiráció fegyelme, a vak engedelmesség egy központi akaratnak csak a kommunistáknak való.

Megáll. Megfordul, elindul visszafelé. Megint megtorpan. Visszajön, a kirakatot nézi. Engem néz. Nem is láthat, idebent nem ég a lámpa, neki sötét van. Tükör. Az ég tükröződik az úvegen. Gyorsan változik, közel az óceán. Még itt is, bár nem annyira, mint Morbihanban. Vagy Brestben, a sólyák fölött. De utáltam.

Közben feljött a vevő az alagsorból, beszélgetni. Régi vendég, általában hagyom, hogy egyedül válogasson, nézelődjön. Főleg csak nézelődik. De most Louise lent van a konyhában, üzeni, teát főz.

A régi vendég végre távozott, és a gyerek vagy fiatalember azon nyomban benyitott a boltba.

– Jó napot, cimborá!

Párizsban vagyunk, 1923. november 24-e van, szombat, késő délelőtt...

Ezt a történetet novellaként akartam megírni. Az anyaggyűjtés lezárása után hónapok teltek el azzal, hogy három – legalább három – lehetséges változatát ide-oda forgatva megpróbáltam valamennyire is kompakt formává összeilleszteni, mint a Tetrix nevű, mára divatjamúlt játék darabjait. Sehogy sem sikerült. Ráadásul rábukkantam Stefan Zweig irodalmi feldolgozására,¹ amelyik szintén azt bizonyította számomra, hogy ez a történet elbeszélhetetlen. Teltek a hónapok, és egyszer csak azt vettem észre, hogy tervemből olyasféle ábránd, soha meg nem valósuló projektum lesz, mint amilyent nem egyet veszünk elő életünk válságos időszakában, hogy képzeletbeli megvalósításukban keressünk vigaszt.

Beláttam, hogy bármennyire édes az ilyen végtelenbe tartó halogatás, bármilyen kényelmes is szándék és képesség párhuzamosainak reménybeli találkozására hagyatkoznom, nem igazság, hogy ez a történet, pusztán mert többel kecsegtet, a megíratlansága révén tökéletes maradjon. Megírom tehát így, tökéletlenül, ahogy tudom.

A történet egy kevés híján tizenöt éves kiskamasz, Philippe Daudet haláláról szól. Philippe a Daudet család harmadik nemzedékéhez tartozott, Alphonse unokája, Léon fia volt. Bemutatom a történet szereplőit:

Charles Bajot középkorú férfi, levallois-i illetőségű taxisofőr. Ő az első, mert ő az utolsó, aki Philippe-et élve látta. Ő volt az, aki halálos fejszével a Lariborisière kórházba szállította. Ha kiderülne, hogy kapcsolatban állt akár az anarchista mozgalommal, akár a Sûreté générale nevű politikai rendőrséggel, akkor tudhatnánk, hogy Philippe nem öngyilkos lett, hanem megölték.

Pierre Marie Le Flaouter történetünk idején harminckilenc éves, sokoldalú személyiség, anarchista aktivista és a Sûreté générale besúgója. Katonaként *Bernard* néven részt vett a szindikalista mozgalomban. A háború után *Flotter* néven cikkeket írt a *Libertaire* című anarchista lapba, ezért sokan ezen a néven emlegették. Az *Action française* újságírói – gondolom, kétszínűségére utalva a két névváltozat összevonásával – makacsul Le Flaouter néven emlegették. Az 1884-ben Lorient-ban (Bretagne) született Le Flaouter 1911-ben szerepelt először a rendőri nyilvántartásban, mint akinek „felbujtóként szerepe volt az utóbbi évek csaknem minden hajóipari sztrájkjában Brestben”.² Ekkor már az építőmunkások szakszervezetének titkára volt. Már 1921-ben, a Zalewsky-botrány kapcsán felmerült a gyanú, és az *Humanité* meg is írta, hogy agent provocateur.³ 1923-ban mégis a Comité

¹ Stefan Zweig: *Irrfahrt und Ende Pierre Bonchamps. Die Tragödie Philippe Daudets*, Bécs, Neue Freie Presse, 1926.

² „a fomenté presque toutes les grèves du bâtiment qui ont eu lieu à Brest ces dernières années”, lásd *Dictionnaire des anarchistes*.

³ Alekszandr Abramovics a Komintern megbízottjaként 1919-ben érkezett Európába, hogy előkészítse a talajt a Komintern első kongresszusának megrendezéséhez. Először Németországban tartózkodott, ahol részt vett a Bajor Tanácsköztársaság létrehozásában, sőt a tanácskormányak is tagja lett. 1920 novemberében utazott Franciaországba Frantisek Zalewsky névre kiállított hamis útlevelel és a Bank of American Expressnél beváltható biankó csekkfüzettel. A csekkfüzet a rendőrség kezébe került, és Abramovicsot szökés közben, Nizzában letartóztatták. A Santé börtönben az ott fogvatartott fiatal kommunistáknak elmesélte, hogy vezető francia kommunisták nagy összegekre kiállított cikkeket kaptak tőle, a pénzt azonban saját céljaira fordították. Le Flaouter volt az, aki – Flotter néven – a fiatal kommunisták megbízásából fölkereste Marcel Cachint, az *Humanité* igazgatóját, és megpróbálta megzsarolni. Az esetről mind az *Action française*, mind az *Humanité* beszámolt, persze homlokegyenest ellenkező nézőpontból, de abban egyetért-

général pour l'amnistie⁴ titkárává választották. Történetünk idején a felesége tulajdonában lévő könyvkereskedés vezetője. Kapcsolata (ma úgy mondanánk: tartótisztje) a Sûreté-nél Auguste Lannes felügyelő volt, aki egyébként – lehet, hogy történetünk szempontjából ez sem közömbös – felesége révén Raymond Poincaré (akkor éppen miniszterelnök) sógora volt.

Le Flaouter a könyvesbolt alagsorában pornográf irományokat és metszeteket tartott és kínált azoknak, akik ilyesmire vágytak, ami a Philippe halála ügyében folytatott nyomozás során, jóllehet január 14-én a vizsgálóbíró tüzetes helyszíni szemlét tartott, furcsamód nem derült ki. Vagy mint lényegtelen mozzanattól, egyelőre eltekintettek ettől? Vagy mint besúgónak, járt neki ez a kedvezés? Mindenesetre egy évvel később elítélték közérkölcst sértő tevékenységért. Ezután Nantes-ba költözött, és *Hogyan öltem meg Pierre Daudet-t* címmel írt egy könyvet,⁵ amely semmi újat nem tartalmazott a vizsgálat során tett vallomásaihoz képest. Egy ideig annak a könyvkereskedőnek dolgozott, aki az ő könyvét is kiadta, majd vásározó lett. 1960-tól 1981-ben bekövetkezett haláláig kapcsolatban állt az Anarchista Munkásszövetséggel.⁶ „Titkát magával vitte a sírba” – írta róla a *Réfractaire* című anarchista újság. Ha volt neki titka. Ez azonban kétséges. Ha nem volt, akkor ő az utolsó előtti személy, aki látta Philippe-et és beszélt vele.

Georges Vidal nyomdai korrektor, költő, anarchista. A Bibliothèque Nationale Française kilenc szerzői álnevét tartja nyilván. Történetünk előtt egy évvel költözött Párizsba, miután Marseille-ban két hónapot ült börtönben egy verse miatt, amelyben a Clémenceau elleni sikertelen merénylet elkövetőjét, Émile Cottint dicsőítette.⁷ Történetünk idején tizenkilenc éves, a *Libertaire* szerkesztője. 1924-ben ő is írt egy könyvet a Philippe Daudet-ügyről.⁸ 1927-ben öt barátjával Costa Ricába távozott, abban a reményben, hogy csatlakozhat Raoul Odin anarchista telepéhez.⁹ Amikor Odin kísérlete kudarcot vallott, Vidal saját farmot vásárolt. 1929-ben tért vissza Franciaországba. Felhagyott anarchista kapcsolataival, és a harmincas években sikeres ponyvaíró lett, 1936-tól 1964-ben bekövetkezett haláláig számos bűnügyi és kalandregényt publikált.¹⁰

---

ve, hogy Flotter valószínűleg az agent provocateur szerepét játszotta az ügyben. Abramovicot később kiutasították az országból. Annak ellenére, hogy fecsegésével súlyos indiszkréciót követett el, zavartalanul folytatta karrierjét a szovjet pártban és a Kominternben, 1949-ben még Leninrendet is kapott. 1961-ben ment nyugdíjba. Ez elég különös, hiszen ennél sokkal kevesebért is tarkólövés járt. Lehetséges, hogy az indiszkréció szándékos volt?

⁴ Valószínűleg kommunista fedőszervezet volt, amelyet a Nemzetközi Vörös Segély égisze alatt kommunisták, anarchisták és szocialisták működtettek.

⁵ Pierre Marie Le Flaouter: *Comment j'ai tué Philippe Daudet*, Finistère, Tréboul, 1925. A cím természetesen ironikusan értendő.

⁶ Alliance ouvrière anarchiste.

⁷ Richard David Sonn: *Sex, Violence and the Avant-garde. Anarchism in Interwar France*, Penn State Press, 2010. 56. Cottin 1918-ban rálőtt Clémenceau-ra, aki csak könnyű sérülést szenvedett. Cottint előbb halálra ítélték, majd miután Clémenceau közbenjárt érdekében, és a *Libertaire* hatásos kampányt folytatott ügyében, büntetését tíz év börtönre változtatták. 1938-ban a spanyol polgárháborúban halt meg.

⁸ *Comment mourut Philippe Daudet*, Blois, Épi, 1924. Vidal szerint Philippe-et a titkosrendőrség gyilkolta meg.

⁹ A telepet Mastatalban eredetileg az individualista anarchista Charles Simoneau alapította. Odin 1927 januárjában érkezett, és egy 100 hektáros területet vásárolt a telepnek, de nem bírta a klímát, hat hónap múlva fel kellett adnia terveit.

¹⁰ A BNF katalógusa 77 címről tud.

Jean Gruffy 19 éves anarchista, festő-dekoratőr, aki alkalmilag a *Libertaire*-nek is dolgozott. Georges Vidal mutatta be Philippe-nek. Szeretője ekkoriban Marcelle Weill 28 éves cipőgyári munkásnő volt. Annyit tudunk még róla, hogy 1927-ben Marseille-ban, dezertálási bűncselekményekért két év felfüggesztett börtönre ítélték.¹¹

Germaine Berton vasmunkásnő 1902-ben született. 16 éves kora óta radikális szakszervezeti mozgalmak résztvevője volt Tours-ban, elvtársai „a fekete szűz” néven emlegették. 1921-ben Párizsban egy rendőrségi titkár megpofozásáért három hónap elzárásra ítélték. Szabadulása után a *Libertaire* szerkesztőségében adminisztratív feladatokat látott el, de hamarosan elkergették, mert odáig ment a magántulajdon megvetésében, hogy pénzt, postautalványokat és leveleket tulajdonított el. Sokszor kért kölcsön is úgy, hogy sohasem adta meg. 1922-től nem volt munkája, egészsége megrendült, nyomorúságos körülmények között elvetélt. Kilátástalan helyzetében cselekvésre szánta el magát. Léon Daudet-val vagy Charles Maurrasszal akart végezni, egyrészt mert a szélsőjobboldali *Action française* alapítóiként és vezetőiként megtestesítői voltak mindannak, amit gyűlölt, másrészt őket okolta Jean Jaurès meggyilkolásáért¹² és Almereyda haláláért.¹³ 1923. január 22-én, miután előző nap Daudet lakásába nem sikerült bejutnia, majd aznap a miséről távozó Maurras sem adott jó célpontot, a szerkesztőségbe ment, és az *Action Française* Ligájának titkárával, a *Fédération nationale des Camelots du roi*¹⁴ vezetőjével, Marius Plateau-val végzett egy pisztolylövéssel, majd maga ellen fordította a fegyvert, de csak könnyebb sérülést szenvedett. Szeretője, az Armand Gohary nevű anarchista könyvesbolti eladó nem sokkal ezután, február nyolcadikán két (!) revolverlövéssel végzett magával. Germaine tizenegy hónapot töltött a Saint-Lazare női börtönben. Az anarchisták széles körű kampányt folytattak érdekében, a szürrealisták dicsőítették. Végül a bíróság fölmentette. Fölmentésében szerepet játszhatott, hogy egzaltáltsága miatt – és mert nő volt – nem tartották teljesen beszámíthatónak, de az is, hogy a kiélezett politikai helyzetben nem kívántak egy mártírt adni az anarchista mozgalomnak. Kiszabadulása után előadásokat tartott Párizsban és vidéken. Egy bordeaux-i összejövetelen kitört verekedés miatt ismét letartóztatták, és négyhavi elzárásra ítélték. A börtönben éhségstrájkot folytatott, zavartan kezdett viselkedni, többször öngyilkosságot kísérelt meg. Szabadulása után szakított az anarchista mozgalommal. 1925-ben férjhez ment egy festőművészhez, majd egy nyomdással élt együtt. 1942-ben, négy nappal Léon Daudet halála után, altatóval öngyilkosságot követett el.

Történetünkben testi valójában nem szerepel, személyiségének és tettének kisugárzása mégis meghatározó jelentőségű.

Léon Daudet szélsőjobboldali újságíró, politikus, számos regény szerzője, Alphonse Daudet író idősebbik fia, az *Action française* nevű „integráns royalista” szervezet és napilap egyik

¹¹ *Action française*, 1927. január 13.

¹² Jaurès a Dreyfus-ügy óta Léon Daudet gyűlöletkampányainak egyik célpontja volt, a háború előestéjén többször is leplezetlenül a halálát követelte az *Action française* vezércikkeiben.

¹³ Miguel Almereyda (eredeti nevén Eugène Bonaventure Jean-Baptiste Vigo) anarchista, majd szocialista fényképész és újságíró, a *Bonnet rouge* című pacifista hetilap alapítója. 1917 májusában a svájci határon 150.000 frankot találtak a lap egyik szerkesztőjénél, amely egy mannheimi bankártól származott. A szerkesztőt letartóztatták, a lapot felfüggesztették. Léon Daudet az *Action française* hasábjain gátlástalan gyűlöletkampányt indított Almereyda ellen, akit részben ennek eredményeként augusztusban szintén letartóztattak. A börtönkórházban valaki egy zsineggel megfojtotta.

¹⁴ „A király rikkancsainak nemzeti szövetsége” – formálisan az *Action française* terjesztését végző ifjúsági szervezet, amely valójában a politikai ellenfelek megfélemlítésével, összejöveteleik megzavarásával, összetűzések, nemegyszer halálos kimenetelű verekedések kiprovokálásával a szélsőjobb rohamcsapataként működött.

alapítója. Az *Action française* köre a század első éveitől kezdve, de kiváltképpen az első világháború óta a nacionalizmus, a militarizmus, az antiszemitizmus, az antiliberalis, antirepublikánus és klerikális reakció kristályosodási pontja volt Franciaországban. A művelt, kitűnő irodalmi ízléssel rendelkező¹⁵ Léont súlyosan mániás és nárcisztikus személyisége tette a légből kapott vádaktól, bizonyítékok hamisításától, gyűlöletkampányoktól és rágalomhadjáratoktól vissza nem riadó ügynevezett „vélemény-újságírás” máig felül nem múlt megalapítójává. Ő és második felesége, a „Pampille” („Paszomány”) néven publikáló Marthe Allard 1923. november huszadikán, kedden reggel látták utoljára élve elsőszülött fiukat.

Philippe iskolába indult. Anyja szerint felöltöt viselt, és a sárga bőr iskolatáskája volt nála. Nem sokkal később azonban már a táska nélkül, egy szövethátizsákkal szállt vonatra a Saint-Lazare pályaudvaron – vagy legalábbis így érkezett meg Le Havre-ba, ahol szobát vett ki egy szállodában Pierre Bouchamp néven, hamis lakcímmel. Volt pénze rá, 1700 frankot emelt el szülei fiókjából. A „foglalkozás” rovatba azt írta, villanyszerelő. A szállodai inassal szóba elegyedett, és amikor megtudta, hogy az járt Kanadában, hosszan elbeszélgetett vele, és a hajózási ügynökségek irodái felől érdeklődött. Ideges alkata, fokozott érzékenysége ellenére, úgy tűnik, könnyen barátkozott idegenekkel.

A következő nap délelőttjét a kikötőben töltötte, megpróbált jegyet váltani egy Kanadába induló hajóra, de kiderült, hogy ehhez nem elég a pénze. Ekkor azzal próbálkozott, hogy a viteldíj fejében munkát kapjon egy hajón. Ehhez azonban nem voltak meg a szükséges iratai. Ráadásul, hiába volt korához képest magas növésű, viselkedése elárulta, hogy gyerek még. A keze sem egy kétkezi munkásé. Csalódottan tért vissza a városba, kis időt töltött egy templomban, majd a szállodába ment, és estig a szobájában olvasott és írogatott.

Huszonkettedikén, csütörtökön korán a vasútállomásra indult. A szobájában hagyott könyveket – Malherbe, Ronsard, Chénier műveit meg „A treff hetes” című, angolból fordított kalandregényt – a szállodai inasnak ajándékozta, akivel előző nap összebarátkozott. A szobalány takarításkor egy *Humanité*t talált a szobában, a papírkosárban pedig egy összetépett levelet, amelynek darabkáit az inassal kíváncsiságból összeillesztették:

Szeretett szüleim

Bocsássátok meg, ó bocsássátok meg a szörnyű fájdalmat, amelyet nektek okoztam. Csak egy nyomorult tolvaj vagyok. De remélem, megbánásom letörli ezt a szégyenfoltot. Visszaküldöm a pénzt, amit nem költöttem el, és könyörgök, bocsássátok meg nekem. Mire megkapjátok ezt a levelet, már nem leszek életben. Búcsúzom, de mindennél jobban imádlak benneteket.

*Kétségbeesett fiatalok, Philippe... Öleljétek meg nevemben Claire-t és François-t, de ne mondjátok meg nekik soha, hogy a bátyjuk egy tolvaj volt.*¹⁶

Valószínűleg lekéste a Párizsba induló reggeli gyorsot, mert taxival ismét a kikötőbe vitette magát, a kikötőmedence körül járkált, az érkező és induló hajókat nézegette. (Az ember azt hihetné, ekkor búcsúzott az ábrándtól, hogy prémsvadász lesz Kanadában. Ám később kiderült, hogy nem így volt.) A taxi visszavitte az állomásra, és a tizórás személlyel visszatért Párizsba. A taxi ülésén az *Humanité* aznapi számát hagyta ott. Délután fél ötkor már ismét a Saint-Lazare pályaudvaron volt, ám ahelyett, hogy hazament volna, taxival a Louis Blanc utcába, a *Libertaire* szerkesztőségébe vitette magát.¹⁷ Itt Georges Vidal fogad-

¹⁵ Többek közt Pablo Picasso, Marcel Proust és Louis-Ferdinand Céline korai méltatója volt.

¹⁶ Közli, többek között, Eugen Weber (*Action Française*, Stanford CA, Stanford UP, 1962. 170.)

¹⁷ Innen kezdve majdnem minden a Szajna jobb partján történik, ahol nem nagy a távolság a belső körutak polgári rendje és a kintebbi városrészek proletárvilága, a Kommun hajdani helyszínei

ta. Philippe, anélkül hogy kiletét elárulta volna, anarchistának mondta magát. Előadta, hogy Le Havre-ből jött, és egy revolverre van szüksége, mert bosszút akar állni Germaine Bertonért (aki ekkor még a Saint-Lazare foglyaként ügyének tárgyalására várt). Merényletet szándékozik elkövetni egy jobboldali politikus ellen. Vidal nyilván látta, hogy egy gyerekkel van dolga, vagy lehet, hogy agent provocateurnek tartotta, vagy mindkettő. Mindenesetre megpróbálta lebeszélni, de Philippe tovább erősködött, tudni akarta, hogy Poincarét vagy Millerandot,¹⁸ esetleg Léon Daudet-t tartja-e megfelelőbb célpontnak. Vidal természetesen ebben sem tudott segíteni neki.

Történetünk itt ágazik ketté először. Az eddig elmondottak a nyomozás által feltárt tényeken és elfogulatlanok tekinthető tanúk vallomásain alapultak, innen kezdve azonban az események szétszalazásában egyre nagyobb mértékben szorulunk a történetben így vagy úgy érdekelt személyek tanúvallomásaira, amelyek ezért tényszerűségek megállapítására nem, csak feltételezések megfogalmazására alkalmasak.

Az apa, Léon Daudet természetesen tagadta, hogy Philippe anarchista lett volna. Eleinte azt állította, hogy Philippe ezzel a naiv csellel akart az anarchisták bizalmába férközni, majd hiszékenységüket kihasználva bosszút állni a meggyilkolt Plateau-ért, akin gyermeki ragaszkodással csüggött. Később arra célozgatott, hogy fiát erőszakkal kényszerítették vagy hipnózissal vették rá,¹⁹ hogy anarchistának vallja magát.

A dolgok logikájából kifolyólag egy ilyen elágazásnak nem csupán előremenő következményei vannak (az alternatívák egyre távolabb sodródnak egymástól, és elkerülhetetlenül újabb elágazásokat generálnak), hanem visszamenőleg is megváltoztatják a történetet. Ha Philippe-et nem az apjával szembeni ödipális indulatok ösztönözték, akkor természetesen Le Havre-i kirándulása sem lehetett lázadás, hanem *patológiás, zavart elmeállapot* következménye. Philippe valóban produkált korábban furcsa szökéseket, egyszer Marseille-ban lakó rokonoknál kötött ki. Lélektanilag labilis volt, amit a kezdődő kamaszkor válságai tovább fokozhattak. Léon újra és újra visszatért arra, hogy Philippe-nek semmi oka nem volt a szökésre, és bagatellizálni igyekezett azt. 1929-ben megjelent *Paris vécu* („A megélt Párizs”) című könyvében például gyerekes bolondériának nevezte.²⁰ Ugyanitt „elkényeztetett gyermeknek”, „a család kis királyának” nevezte a fiát, ami viszont nem éppen szeretetteljesen féltő apára vall. Többen tudni vélték, hogy Philippe epilepsziában szenved, ami annak a következménye, hogy szülei veszélyesen közeli vérrokonok.²¹ Léon természetesen hallgatott erről.

De ugyanígy lehetséges, hogy Philippe-nek, aki Léon szerint szelíd, engedelmes és kötelességtudó (elnyomott és megfélemlített) gyermek volt, elege lett erőszakos természetű apja zsarnokságából, és ezáltal a zsarnokságból egyáltalán. Ez logikusan vezette el az anarchizmushoz, amely a húszas évek Franciaországában úgyszólván benne volt a leve-

---

között. A magyar olvasó Illyés Gyula *Hunok Párizsban* című félbehagyott memoárjából ismerheti a húszas évek jobbparti Párizsát.

¹⁸ Alexandre Millerand, köztársasági elnök, a mérsékelt jobboldali *Bloc National* vezetője.

¹⁹ „Végtére is Le Flaoutter foglalkozik hipnózissal és szuggesztióval, és nagyon ügyesnek számít ebben a mesterségben.” *Action française*, 1923. december 31. Léon medikus korában a hipnózissal gyógyító Charcot famulusa volt.

²⁰ „Nem volt egyébként semmi ok arra, hogy Philippe, ez az elkényeztetett gyermek, a család kis királya valami kétségbeesett elhatározásra jusson, amikor korábbi szökéseiért semmiféle komoly szemrehányást nem kapott, semmiféle kényszer nem alkalmaztunk. Orvos vagyok, és tudom, mit jelent a szökés egy gyermek esetében, egy »plantié«, ahogy Provanszban mondják, ahol gyakoriak az efféle bolondériák.” *Paris vécu. 1. Rive droite*, Párizs, Gallimard, 1929. 74.

²¹ „It is possible that the consanguinity of Léon and Marthe Daudet led to physical problems for their son Philippe, who was a frail child and was rumored to be epileptic.” Sonn, 55. Philippe szülei kétszeresen is unokatestvérek voltak, Léon második felesége, Marthe Allard ugyanis apja, Alphonse Daudet húgának (Anna Daudet) és anyja, Julia Allard öccsének (Léon Allard) a lánya volt.

gőben. Azért ábrándozott arról, hogy Kanadába megy, hogy ne kelljen megölnie az apját, és amikor az nem sikerült...

Mindez azonban nem egyéb, mint variáció egy vándormotívumra. Az apai tekintélyhatalom ellen lázadó fiú indítékainak patológiája éppúgy végigkíséri a polgári család fennállásának egész történetét, mint a hatalmára féltékenyen fiait felfaló Szaturnusz ellenétes képzete.

Akár őszinte buzgalomból, akár cselből tette, Philippe mindenesetre 200 frankot adott át Vidalnak „erőszakos cselekmények céljaira”, és további 100 frankot letétbe helyezett nála, majd a *Libertaire* embereivel együtt megebédelt Madame Roy „Találka a garázsban” nevű, nyilván nem túl előkelő éttermében. A délutánt a jelek szerint a *Libertaire* szerkesztőségében töltötte, majd Vidal magával vitte a rue de Bretagne-ba, a fiatal kommunisták gyűlésére, ahol összeismertette Jean Gruffyval. Philippe aznap éjjel Gruffy padlásszobájában, a távollévő Marcelle ágyában aludt. Másnap reggel Gruffyval is közölte, hogy meg akarja ölni Léon Daudet-t, majd tíz óra körül hátizsákját hátrahagyva távozott. Újabb fordulat: Frédéric Rouquette-et, a „francia Jack Londont” kereste föl a *France et Islam* folyóirat irodájában. Rouquette népszerű útleírások és kalandregények szerzője volt, elsősorban *Le grand silence blanc* („A nagy fehér csönd”) című, Alaszkában játszódó regénye tette híressé. Philippe ismét Pierre Bouchamp néven mutatkozott be, és azt állította, hogy nincsenek szülei. Kanadai kalandjairól faggatta az író, és könyörgött neki, hogy legközelebbi útjára vigye magával, amit az természetesen elhárított. Akár az apját akarta megölni, akár valamelyik anarchistát, élete utolsó előtti napján még kétségbeesetten keresett másik megoldást az életére.

Visszament a *Libertaire* szerkesztőségébe. Vidalt és egy másik szerkesztőt, Henri Faure-t találta ott. Vidalt szerkesztőségi teendők kötötték le. Philippe Faure-ral beszélgetett, ismét a tervezett merényletről, amellyel Germaine Bertonért akar bosszút állni. Egy revolvert is mutatott Faure-nak. Rejtély, honnan szerezte, bár az is lehet, hogy Faure rosszul emlékszik az időpontra. Miután ugyanis hármásban megebédeltek, ezúttal is Madame Roy intézményében, Philippe váratlanul távozott. Ez egy óra tájban történt, és három körül bukkant föl ismét. Nem tudni, hol járt, mit csinált. Lehetséges, hogy ekkor szerezte a revolvert. Viszont ha Faure jól emlékszik, és már előbb is nála volt, akkor csak Gruffytól kaphatta. Persze ha egyáltalán volt nála revolver.

Philippe átadott Vidalnak egy „Les parfums maudits” című kéziratköteget, amely baudelaire-i ihletésű szabadverseket tartalmazott. A szövegek gyengék, nem vallanak különösebb tehetségre, egy kiskamasz jellegzetes nagyzolásával romlott lányokkal töltött éjszakákról ír bennük, meg útnak indulásról titokzatos messzeségek felé. Átadott egy lezárt borítékot is, azzal a kéréssel, hogy ha vele valami történne, továbbítsák anyjának. Vidal ellenvetésére, hogy hiszen azt sem tudják, ő kicsoda, azt felelte, hogy ha majd az a bizonyos dolog megtörténik, meg fogják tudni. Megállapodtak, hogy este tízkor találkoznak a „Grenier de Gringoire” nevű kabaréban (zenés kávéházban), majd fél négy tájban távozott. Ismét nem tudjuk, merre járt és mit csinált, talán csak annyit, hogy este tíz körül egy újságárusnő vallomása szerint belelapozott az újságokba a place Saint Michelen lévő bódéja előtt. Ha igaz, akkor ez volt történetünk egyetlen balparti helyszíne. Éjfél után fél kettőkor ért a Grenier de Gringoire-ba, amikor Vidal és a többiek már rég elmentek.

Ez a kávéház a Montmartre tövében, amelynek tulajdonosa egy Charles d'Avray nevű énekes volt, az anarchisták kedvelt találkahelyének számított. Egy „kétes hírű kabaré, ahol a jobb családok »értelmiségit« játszó szökevényei között kokótól és étertől bódult lányok alélnek el a házigazda epekedő dalaitól, az anarchia és a rendőrség e búvóhelye, ahol megannyi sötét alakot láttunk felbukkanni Bertontól a kis Philippe gyilkosaiig” – írja

Maurice Pujo a Philippe halálát gyilkosságként tárgyaló cikksorozatában.²² Philippe összeismerkedett a tulajdonossal, d'Avray-val, és bevallotta neki, hogy nincs semmi pénze és nincs hol aludnia. Lévén hogy kedden tekintélyes összeggel, 1700 frankkal indult el otthonról, ez elég meglepő. Ismert kiadásai néhány száz frankot tehetek ki mindössze, még akkor is, ha mindenhol olyan busás borraivalót adott, mint amilyenről a Le Havre-i taxis beszámolt. D'Avray tíz frankot adott neki, és Philippe nekivágott az éjszakának.

Léon és Maurice Pujot szerint az eseményeknek ez a változata kizárólag anarchisták – d'Avray, Gruffy, Le Flaouter és cinkosuk – egy taxisofőr, Charles Bajot – tanúvallomásain alapul. Ezzel szemben Philippe péntek délután Gruffyhez ment vissza a hátizsákjáért, és attól kezdve az anarchisták fogságában volt, akik ekkorra már rájöttek – vagy talán kezdetől fogva tudták –, hogy Philippe becsapta őket. Nem igaz tehát d'Avray állítása, hogy éjszaka megjelent a Grenier de Gringoire-ban; Vidal azért várta ott hiába este tízkor, mert már fogoly volt.

De menjünk tovább. D'Avray szerint Philippe reggel ismét felbukkant a kabaréban, egy asztalra borulva szendergett, amikor ő megérkezett. Elmondta, hogy az éjszakát a Halles (a Nagyvásárcsarnok) körül kóborolva töltötte. D'Avray ismét kölcsönzött neki 25 frankot, Philippe pedig egy Vidalnak szóló cédulát adott neki:²³

Kedves cimborám,

Az imént kölcsönöztem 35 frankot d'Avray-tól. Kérlek, fizesd ki neki annak az összegnek a terhére, amit a Libertaire-ben letétbe helyeztem.

Cimborád

A *cimbora* („copain”) az anarchisták között akkoriban használatos megszólítás volt.

– Jó napot, cimborá! – lépett be valamivel később egy könyvesboltba a Beaumarchais körút 46. számú házában. Az eladó ebből már tudhatta, hogy vendége szintén a mozgalomhoz tartozik. Philippe Baudelaire *Les fleurs du mal* című verseskötetét szeretne volna megvenni, és az eladó, Pierre Le Flaouter mutatott is neki néhány kiadást. Philippe azt mondta, sajnálja, de neki a zsebkidásra volna szüksége. Le Flaouter följánlotta, hogy délutánra megszerzi. Megállapodtak abban, hogy délután négykor újra találkoznak. Philippe mindössze öt-hat percet tölthetett a könyvesboltban, de ezalatt sikerült Le Flaouter tudomására hoznia, hogy valóban, maga is anarchista. Vidékről jött, a szervezete bízta meg azzal, hogy egy fontos politikai személyiség, Poincaré, Millerand vagy Léon Daudet ellen merényletet kövessen el. Előző este érkezett Párizsba vonattal, és egész éjszaka a Nagycsarnokban dolgozott, nem ment szállodába, mert titokban akarta tartani kilétét. Egy browningot is mutatott, hogy azzal fogja végrehajtani a merényletet. Le Flaouter igyekezett lebeszélni, rámutatva az ilyesféle merényletek célszerűtlen voltára, és megpróbálta megtudni vendége kilétét, de ez nem sikerült neki, a vendég távozott.

A Le Havre-i szálloda személyzete előtt, a *Libertaire* szerkesztőségében, Gruffy padlás-szobájában és itt is – Philippe-et Rouquette irodáján kívül ötnapos odüsszeiája minden egyes állomásán ugyanilyen kényszeres közlésvágy jellemezte. Szorongásos állapotban szoktuk így vadidegen emberekre rázúdítani körülményeink készenlétben tartott magyarázatát, amelyre senki sem kíváncsi és amelyben magunk sem hiszünk igazán. A tervezett merénylet motívumáról, amely elsőre legalábbis hihetőnek látszhatott, ez a rögeszmés

²² *Action française*, 1923. december 15. A nyomozás során rögzített tényeket és tanúvallomásokat is nagyrészt ebből a következő évekre is átnyúló cikksorozatból veszem.

²³ *Action française*, 1923. december 4.

ismételgetés elárulja, hogy ürügyként szolgált. Igen, még az is meglehet, hogy Léonnak igaza van, Philippe eleinte azért kereste az anarchisták ismeretségét, hogy bosszút álljon apja ellenségein. De most már csak tartozni szeretett volna valahová. Abban az életkorban volt, amikor valahová tartozni kell.

Le Flaouter, aki nemcsak jó cimbora, hanem rendőrségi besúgó is volt, előbb megebédelt, aztán fölkereste Auguste Lannes-t, aki a szomszédja volt – a boulevard Richard-Lenoiron ugyanabban a házban laktak –, és egy ideje bizonyos értelemben kollégája is, habár ezt a vizsgálat során mind a ketten tagadták. Lannes, értesülve arról, hogy egy fölfegyverzett fiatal anarchista készül politikai merényletet elkövetni, nyomban riasztotta a Sûreté générale és a rendőrség illetékeseit. Delange felügyelő vezetésével három órákor tizenkét, más források szerint tizennyolc titkos és „rendes” rendőr állított csapdát Philippe-nek a bolt körül.

A bolt a Chemin Vert metrómegálló közelében, a rue du Chemin Vert és a boulevard Beaumarchais Bastille felé eső sarkával szomszédos házban volt. A lekerekített sarkot ma egy gyógyszertár foglalja el, ezután jön a lépcsőház bejárata, majd egy bank üzlethelyisége. A bank helyén osztozott történetünk idején Le Flaouter (feleségének) könyvesboltja és egy fodrásüzlet. A rue du Chemin Vert közepesen lejtős, és körülbelül húsz méter után a rue Amelot keresztezi. Három alagsori ablakot találunk itt a gyógyszertár kirakata után, majd a rue Amelot felé eső alsó sarkon, már az említett alagsorral egy szinten, újabb üzlethelyiség nyílik, amelyben ma egy kávépörkölő-kávékimérés (torréfacteur) működik, történetünk idején pedig, a meglehetősen furcsa „Maison a Geindre” nevű vendéglőszerűség volt ott, mindkét utcafrontján több nagy, kirakatszerű ablakkal. Az épületbe nem tudtam bemenni, de a Le Flaouter-nél 1924. január 14-én tartott házkutatás jegyzőkönyvében megtaláljuk az enteriőr elég tüzetes leírását: „[a boltból] a helyiség végében jobbra nyíló lépcsőn az alagsorba jutunk, egy helyiségbe, amelynek egyik falát könyvekkel teli, fehér fapolcok foglalják el [...] Ehhez a helyiséghez egy konyha-étkező csatlakozik, és attól jobbra egy harmadik helyiség is van, egy egyszemélyes vasággal. Az első helyiségben fölfigyeltünk arra, hogy a jobboldali utolsó polcsor polcait eltávolították, és észrevettünk egy zsineget, amely az ajtóablára emlékeztető falon lógott. Meghúzva ezt a zsineget az ajtó tényleg kinyílt, és egy újabb szobába jutottunk, ahol egy kétszemélyes vaságyat találtunk. Azzal az ajtóval szemben, amelyen bejöttünk, van egy biztonsági retesszel és belülről tolózárral ellátott másik ajtó is, ez a pincébe vezető lépcsőre nyílik.” A jegyzőkönyv nem tér ki rá, de Léon állítja, hogy az alagsorból át lehet jutni a rue Amelot sarkán lévő üzlethelyiségbe (rue Amelot 39.) is.²⁴ Gondolom, a pincébe vezető lépcsőnek lehetett, ha volt, egy kijárata arrafelé is.

A „rendes” és titkos rendőrök este hatig silbakoltak az utcán, ezalatt körülbelül ötven személy fordult meg a boltban, de egyik sem felelt meg a Le Flaouter-től kapott személy-leírásnak. Így dolguk végezetlen távoztak. Le Flaouter viszont azt vallotta, hogy Philippe négy óra körül meglehetősen feldúltan beállított. „Figyelik a boltodat – mondta –, spiclik vannak köröskörül, a Bastille óta követnek; kedvem lenne közéjük pörkölni, és kettőt-hármat megölni közülük!” Le Flaouter igyekezett lebeszélni erről, mondván, hogy ha kettőt megöl, tíz áll a helyükbe, amiképpen egy meggyilkolt politikust is azonnal helyettesít egy másik. Azt tanácsolta Philippe-nek, hogy inkább menjen vissza vidékre, és mivel sejtette, hogy nincs pénze, önként felajánlotta neki nyolcvan frankot. Philippe megkérdezte, nincs-e másik kijárata a boltnak. Le Flaouter azt felelte, hogy nincs. Philippe ekkor távozott, ugyanarra, amerről jött, a Bastille felé.

²⁴ *Action française*, 1924. január 15.

Itt ismét egy fontos, ráadásul többszörös elágazáshoz értünk. Delange felügyelőtől megkérdezte a vizsgálóbíró, miképpen lehetséges, hogy a keresett személy tucatnyi tapasztalt rendőr szeme láttára besétált a boltba, majd ugyanígy kísétált onnan. A felügyelő azt válaszolta, Le Flaoutertól úgy tudták, hogy a keresett személy homokszínű felöltőt visel, Philippe felöltője ezzel szemben sötét árnyalatú. Ez elég hülyén hangzik, de egyelőre tegyük fel, hogy tényleg nem látták Philippe-et. Egyrészt lehet, hogy Léonnak volt igaza, Le Flaouter viszont nem mondott igazat: volt egy kijárat a rue Amélot felé, amiről a rendőrök nem tudtak, és Philippe azon át távozott. Másrészt lehet, hogy Le Flaouter még nagyobb hazudott, Philippe nem is ment vissza délután. Lehet, hogy reggel sem járt ott, mert – lásd fentebb – már régen az anarchisták tartották fogva. Lehet, hogy reggel ott járt, de mindjárt foglyul is ejtették, és ott tartották Le Flaouter rejtélyes, rókalyuk-szerű alagsorában. Továbbá az is lehet, hogy Delange is hazudott, és sikerült elkapniuk Philippe-et. Az viszont elképzelhetetlen, hogy ez a tucatnyi rendőr szeme láttára és közreműködésével megtörténhessen úgy, hogy közülük utólag soha egyik sem kotyogja ki a titkot. Viszont az lehet, hogy Delange és Le Flaouter együttműködtek. Georges Vidal ilyesmit feltételezett 1924-ben megjelent könyvében, és sok légből kapott „adaton” alapuló hosszú nyomozása végén Léon is erre a következtetésre jutott. Csakhogy mindezeknek a változatoknak van egy bökkenőjük.

A bökkenő neve Charles Bajot. Ő az a taxisofőr, aki szombaton kevéssel öt óra előtt szólt az utcán posztoló rendőröknek, hogy egy fiatalember meglötte magát a taxijában. Ez a boulevard Magenta 126. szám előtt történt. Az átlótt fejű, haldokló fiatalembert egy rendőr és egy ápoló hordágyon bevitte a közeli Lariboisière kórházba, ahol fél hét tájban meghalt.

Bajot vallomása szerint aznap két óra tájban indult el otthonról, Levallois-ból. Előbb egy ismert kerékpárversenyzőt vitt az avenue Victor Hugóról a rue Richer-re, majd háromnegyed négykor egy hölgyet a place de la Bastille-ra. Ott vette föl a fiatalembert, aki a Cirque Medranót²⁵ jelölte meg úticélul. A boulevard Magentán járt, amikor csattanást hallott. Azt hitte, kocsijának valamelyik kereke durrant ki, ezért kiszállt, és körüljárta. Ekkor észrevette, hogy a bal oldali küszöb véres. Kinyitotta az ajtót, és utasát az ülésen eldőlve találta, fejéből bőven ömlött a vér. Az ülésen ott hevert a fegyver, mint később megállapították, egy 6,35 mm-es kaliberű Atlas márkájú automata pisztoly.

Léon, Bajot és Vidal összeesküvés-elméletei közül bármelyik csakis akkor lehet igaz, ha Bajot hazudott. Ha Philippe-et akár az anarchisták, akár a rendőrök, akár mind együtt már átlótt fejű tették be a taxijába. Bajot utolsó előtti utasát, a hölgyet nem sikerült megtalálni, lehetséges, hogy nem létezett. Ha így van, Bajot-nak tizenöt-húsz perce lehetett arra, hogy valahol – Léon szerint Flaouter rókalyukának hátsó kijáratánál – fölvegye a meglőtt Philippe-et. Ehhez azonban – mobiltelefon még nem lévén – előre kidolgozott tervre és pontos időzítésre volt – lett volna – szükség. Bajot mellett szól, hogy később semmi olyasmit nem tett vagy mondott, ami fölvetette volna annak gyanúját, hogy együttműködik akár a titkosrendőrséggel, akár az anarchistákkal. Márpedig abban biztosak lehetünk, hogy Léon Daudet, Maurice Pujo, „a király rikkancsai” és az *Action française* országszerte sokezerényi, gyanakvásra és följelentésre kiváltóképpen hajlamos híve árgus szemekkel figyelték.

Cinkosságra utaló jel lehet viszont, ha két tanú egybehangzó vallomása hamis állítást tartalmaz. Nos, egy ilyen volt. Bajot azt állította, hogy utasán nem volt felöltő. Ez nemcsak a többi szemtanú vallomásának mond ellent, hanem a tényeknek is, ugyanis a kórházban ott volt Philippe felöltője. Ugyanakkor Gruffy és d'Avray szerint Philippe el akarta adni a felöltőjét, hogy pénzhez jusson. Le Flaouter vallomása szerint pedig Philippe felajánlotta neki a felöltőjét, és ő 80 frankot adott érte. Az öngyilkosság ellen, és következésképpen

²⁵ Párizs négy „téli cirkuszának” egyike a boulevard Rochechouart-on. Afféle varietéként ma is működik.

Bajot ellen szól továbbá, hogy a pisztolyon nem volt ujjlenyomat; hogy bár kedden, december negyedikén egy töltényhüvely előkerült a taxiból, a zárt fülkében se a golyót, se a golyó nyomát nem találták.

Léon Daudet és felesége, Marthe kedden délután hiába várták haza fiukat az iskolából. Eleinte nem nyugtalanodtak különösebben, hiszen Philippe „szökési betegségben” szenvedett, és már többször elkóborolt. Két nap elteltével azonban komolyan aggódni kezdtek. Azt hitték, Philippe ismét Marseille-ban van, ezért Léon a másnapi vezércikkéhez fűzött utóiratban kódoltan üzent neki:

*U.I. – Egy tudósítónknak Délen: tanácsolom, haladéktalanul térjen vissza. Ez a legegyszerűbb.*²⁶

Nem történt semmi. Aztán vasárnap reggel Marthe ezt találta a *Petit Parisien* negyedik oldalán, a „Vegeyes hírek” rovatban: „Egy húsz év körüli fiatalember öngyilkosságot kísérelt meg a boulevard Magentán egy taxiban revolverrel fejbe lőtte magát. Súlyos állapotban, Lariboisière”. Szinte semmi nem indokolta, mégis nyomban arra gondolt, hátha Philippe az. Megkérte a család orvosát, menjen el érdeklődni a kórházba. Így tudta meg a család, hogyan ért véget Philippe története.

A sors iróniája, hogy az *Action française* aznapi száma is lehozta ezt a hírt. Vallomása szerint Le Flaouter ott találta meg, és ugyanekkor ő is gyanút fogott. Tizenegykor átment Lannes-hoz érdeklődni, hogy végződött az előző napi rendőri akció, majd délután, nem tudni, hogyan, bejutott a kórházba, és a halottban felismerte a fiatalembert, aki előző nap nála járt.

Ekkor még Léon is elfogadta, hogy öngyilkosság történt, az ügyészségen alá is írt egy ilyen értelmű nyilatkozatot, hogy elkerüljék a boncolást, majd a család orvosával kiállított egy igazolást, mely szerint Philippe zavart elmeállapotban cselekedett. Így öngyilkossága ellenére egyházi temetésben részesülhetett.

Huszonhetedikén, kedden Charles Maurras az *Action française* első oldalán búcsúztatta Philippe-et, és Vidal ebből megtudta, ki volt a rejtélyes fiatalember, akivel csütörtökön és pénteken találkozott. Most már azt is tudta, ki a címzettje a nála letétbe helyezett levélnek. Felbontotta a borítékot. A levél így szólt:

Szeretett Anyám,

Bocsásd meg a szörnyű fájdalmat, amit neked okozok, de én már régóta anarchista vagyok. Most szólított az ügy, és hiszem, hogy meg kell tennem, amit teszek.

Nagyon szeretlek.

PHILIPPE

Utóirat: *Öleld meg nevemben a kölyköket.*

Louis Lecoin emlékirata²⁷ szerint, amikor a levél olvastán Vidal gyanút fogott, hogy a nála járt fiatalember Léon Daudet fiával lehet azonos, André Colomer²⁸ társaságában elment

²⁶ *Action française*, 23. november 23. Ez bevett gyakorlat volt a lapnál, híveiknek, támogatóiknak és informátoraiknak hasonló kódolt „utóiratokkal” üzentek.

²⁷ Louis Lecoin: *Le cours d'une vie*, Párizs, a szerző kiadása, 1965. Idézi Sonn, 58. Lecoin nyomdai korrektor volt, militáns pacifista és szindikalista. Küzdelmes élete folyamán tizenkét évet töltött börtönben. Pujo „az anarchia rendőrprefektusának” nevezte.

²⁸ André Colomer tanár, újságíró, költő, anarchista, anarcho-szindikalista, majd kommunista. Ekkoriban a *Libertaire* szerkesztőségi titkára. Pujo tévesen főszerkesztőnek nevezi. 1927-ben belépett a kommunista pártba. 1931-ben Moszkvában halt meg.

hozzá tanácsot kérni. Lecoin ismerte az ápolónők szakszervezetének titkárát, és az ő segítségével bejutottak a kórházba. Miután meggyőződtek a két személy azonosságáról, úgy döntöttek, a történet túl jó ahhoz, hogy ne használják föl, különös tekintettel Germaine Berton egy hónap múlva esedékes perére.

Vidal a levelet lefényképezte, majd a saját levele kíséretében továbbította az anyának, Marthe Daudet-nak:

Asszonyom,

Ma teszek eleget a feladatnak, amellyel huszonnégy órával a halála előtt az ön fia, Philippe bízott meg. Továbbítom a levelet, amelyet pénteken, november 23-án letétbe helyezett nálam az ön számára, és arra kérem, bocsásson meg, amiért késlekedtem e levél továbbításával. Ennek több oka is volt. A fia azért keresett meg, mert egy anarchista merényletet akart végrehajtani. Mindent latba vettem, hogy erről lebeszéljem, mert habár az erőszakosettek híve vagyok, nincs jogunk senkit ilyennek a végrehajtására ösztönözni. (Egyébiránt az összes, biztosíthatom, szigorúan tényszerű részletet közreadom a LIBERTAIRE ma megjelenő számában, amelyet el fogok önnek küldeni, mihelyt megérkezik a nyomdából.) Mivel fia nem közölte velem a nevét, tudakozódnom kellett, hogy személyazonosságát megállapítsam. És mivel másfelől eléggé ismerem ahhoz az ACTION FRANÇAISE-t, hogy biztos legyen benne, el fogja ferdíteni a tényeket, kénytelen voltam felhasználni fia levelét, hogy napfényre kerülhessen az igazság. Egyébként biztos vagyok benne, hogy így cselekedvén fia végakarátát teljesítem, aki nagyon határozottan foglalt állást.

Higgye el, asszonyom, mélységesen fájlalom, hogy politikát kevertem a könnyekbe, de nem cselekedhettem másként. Az a néhány nap, amelyet Philippe-pel töltöttem, megkedveltette őt velem, és én is jobb szeretnék csöndesen sírni. De az ön barátai, sajnos, kötelességemmé tették, hogy beszéljek. Ne nehezteljen rám ezért, asszonyom, és fogadja legmélyebb hódolatomat.

*Georges Vidal
a LIBERTAIRE titkára
rue Louis Blanc 9.*

A *Libertaire* szombati különszáma „Az anarchista Philippe Daudet tragikus halála. Apja, Léon Daudet eltussolja az igazságot” szalagcímmel jelent meg. Vidal vezércikkében előadta, hogy Philippe névtelenül jelentkezett nála, anarchistának mondta magát, és beavatta őt abba a szándékába, hogy egy politikus meggyilkolásával tegyen szolgálatot az ügynek. Az említett nevek között Léon Daudet-é is szerepelt. Két napig élt együtt az anarchistákkal, majd miután szerzett magának egy revolvert, eltűnt, egy lezárt borítékot hagyva hátra, amelyet majd akkor kell felnyitni, ha végrehajtotta a tervezett merényletet. Ez a boríték az anyjának írt levelet tartalmazta, amelynek másolatát ő, Vidal, most mellékelten közreadja.

Vidal különös jelentőséget tulajdonított annak, hogy a végzetes pisztolylövésre éppen a Saint-Lazare női börtön előtt került sor, ahol Germaine Berton raboskodott. Feltételezése szerint Philippe szerelmes volt Bertonba. Nos, a Saint-Lazare (rue du Faubourg Saint-Denis 107.) nagyjából öt percre van attól a helytől, ahol Bajot megállította a kocsit. Így Vidal feltételezése csak akkor lehet igaz, ha Philippe nem előre megfontoltan követte el tettét. Ez esetben némi időbe telt, hogy rászánja magát, elővegye és kibiztosítsa a fegyvert, és a ravasz meghúzásához is lélektani gátlást kellett legyőznie. Ezalatt a taxi megtehetette az ötpernyi utat.

Képzeltethetjük, hogyan fogadták mindezt az *Action française*-nál. Ha Vidálnak igaza lenne, akkor nemcsak a fiát gyászoló Léon Daudet-nak kellene szembenéznie dédelgetett

önképe összeomlásával – a csorbíthatlan tekintélyű apáival, aki maradéktalanul élvezi fia bizalmát és akire fia rajongva néz föl –, és ráadásul azzal, hogy ez a legszélesebb nyilvánosság előtt történik. Rossz fényt vetne az *Action française*-ra és a mozgalomra is, amelynek ideológiájában az egész társadalomra kiterjesztett patriarchális tekintélyelv idealizálása központi szerepet játszik, ha a dédelgetett Philippe Daudet, a király kis apródja, hogy úgy mondjam, keblükön melengedett anarchista kigyónak bizonyulna.

Tehát nem lehet igaz. Mint általában, ezúttal is a zsidók és a németek zsoldjában álló anarchisták fondorlatáról van szó. Politikai hasznot próbálnak húzni Philippe öngyilkosságából. Sőt, az öngyilkosság meséje túl jól jön nekik ahhoz, hogy ne legyen benne részük. Igen, ők hajszolták öngyilkosságba a fiút. Sőt, egyenesen ők végeztek vele.

Az anarchisták bűnösségét azért is bizonyítani kellett, mert Philippe levelének hitelességéhez nem férhetett kétség. De tartalmát csak az magyarázhatta, hogy valakik, ki tudja milyen eszközökkel, kényszerítették a megírására. Na kik?

Innen kezdve az *Action française* szerkesztősége „tényfeltáró” kampányai szokásos ügymenete szerint kezelte a problémát.

Léon még aznap levélben kérte a főügyészt, indítson nyomozást ismeretlen tettes ellen gyilkossági ügyben, ugyanis: „Az *Action française*-hoz szünet nélkül beérkező információk,²⁹ amelyeket különösképpen megerősít a *Libertaire* legutóbb megjelent száma, [korábbi feltételezésemmel] ellenkezőleg azt látszanak alátámasztani, hogy fiamat egy kegyetlen fondorlatot követően meggyilkolták.”

Az *Action française* vasárnapi száma „Kegyetlen bosszú. Philippe Daudet-t meggyilkolták” szalagcímmel jelent meg, és első helyen közölte Léon levelét. Ezt követően a szerkesztőség közleménye elárulja, hogy Philippe-et egy ideje egy minden orvos által jól ismert tünet, beteges szökési hajlam miatt kezelték. Az anarchista összeesküvők ezt használták ki, hogy Germaine Berton perének előestéjén csapást mérjenek Léon Daudet-ra, és rajta keresztül az egész mozgalomra. A közleményt jegyző Charles Maurras, akár csak néhány nappal korábbi nekrológiájában, nem mulasztja el Philippe royalista elvhűségét, az eszme iránti odaadását hangsúlyozni és számos példával alátámasztani, kidomborítani, mennyire abszurd az állítás, hogy meggyőződéses anarchista lett volna.

Még mindig az első oldalon az *Action française* triászának harmadik tagja, a főszerkesztő Maurice Pujo „Hogyan halt meg Philippe Daudet” címmel megkezdte tényfeltáró cikksorozatát, amely majd a következő évtizedre is átnyúlik.

December negyedikén, kedden a nyomozással megbízott Barnaud vizsgálóbíró házkutatást tartott Georges Vidalnál, Lecoinnál, André Colomer-nál, Charles d’Avray-nál. Mindegyik eredménytelen maradt. Vidal lakásán azonban arra utaló jeleket találtak, hogy Philippe hiányzó személyes iratai Georges Vidal Marseille-ban lakó anyjánál lehetnek. Azonnal sürgönyöztek a marseille-i prefektúrára, a rendőrök kiszálltak, de az iratokat nem találták ott. Megtudták ellenben, hogy Colomer felesége aznap Marseille-ban járt. Amint Párizsba érkezett, megmotozták a pályaudvaron, és a melltartójába varrva (!) megtalálták Philippe szabadverseit, a Vidalnak írott cédulát d’Avray kölcsönéről, és egy keddi keltezésű, Le Havre-ban készült följegyzést:

Íme. Megcsináltam. Vége. Megszálltam Le Havre-ban, a Bellevue hotelban. Hosszú utazás megható emberekkel. Fölszerelkezem, aztán amilyen hamar csak lehet, megyek Északra. Szegény papa és mama!

²⁹ Ezen nem kell csodálkozni. Nem volt olyan politikai, és különösen erőszakos természetű esemény, amellyel kapcsolatban a mozgalom hívei el ne árasztották volna följelentésekkel és összeesküvés-elméletekkel a szerkesztőséget. Régi, bevett gyakorlat volt ez, még a háború előlőtről, és számos „bizonyítékkal” szolgált az *Action française* rágalomkampányaihoz.

Pujo elmélete szerint a „lebukást” megrendezték, hogy kiderüljön, csak ezek az iratok voltak náluk. Ám az is lehet, hogy Vidal gyanútlanul bízta anyja őrizetére az iratokat, amikor még nem tudta, ki a tulajdonosuk, majd amikor kiderült, nem akarta az anyját belekeverné az ügybe, tehát megszervezte, hogy visszakerüljenek hozzá.

Szombaton Jean Gruffy lakásában tartottak házkutatást, és megtalálták Philippe hátizsákját, amelyben ruhaneműkön és egy üres jegyzetömbön kívül nem volt más.

Barnaud vizsgálóbíró tizennégy hónapig tartó nyomozása annak megállapításával zárult, hogy nem történt bűncselekmény. Laugier vizsgálóbíró nyomozása Léon Daudet újabb följelentése nyomán még ugyanabban az 1925-ös esztendőben ugyancsak. Az *Action française* csapata azonban tovább folytatta a maga nyomozását. Egyre gyanúsabb tanúkra és följelentésekre hivatkozva követeltek újabb és újabb vizsgálatot.

A tragédia lassan komédiába fordult. Léon pontosan tudta, hogy összeesküvés-elméletének kulcsa a taxisofőr cinkossága. Ezért egyre durvábban támadta. Az *Action française* csapata kiderítette például, hogy Bajot fia, Lucien, szintén taxisofőr, Bajot tanúvallomása után visszakapta egy kihágás miatt bevont jogosítványát; továbbá hogy 1925 augusztusában le tartóztatták lopás miatt, ám az ügyészség elejtette a vádat.³⁰ Léon mindebben annak bizonyítékát látta, hogy Bajot a titkosrendőrség védelmét élvez. Az lett a vége, hogy Bajot rágalma zási pert indított ellene. A felperest Louis Noguères képviselte.³¹ Taktikájának középpontjában Philippe öngyilkosságának bizonyítása mellett Léon kveruláns karakterének érzékeltetése állt (amiről a bíróság a tárgyaláson is meggyőződhetett), és megnyerte a pert.

Pedig éppúgy lehet, hogy Léonnak igaza volt, mint ahogy nem.

A bíróság mindenesetre 1925 januárjában öthavi elzárásra és 1500 frank kártérítésre ítélte. 1927-ben kellett volna megkezdenie büntetése letöltését, ehelyett az *Action française* székházában „a király rikkancsainak” védelme alá helyezte magát. Három napig ellenszegült a rendőrség ostromának, végül megadta magát, és bevonult a Santé börtönbe.

Az igazi vígjátéki fordulat ezután következett: a királyi rikkancsok csellel megszöktettek és Belgiumba menekítették. De ez már az ő története.

---

³⁰ *Action française*, 1925. augusztus 16. A lopás tényállását nem lehetett megállapítani, inkább hanyagságról lehetett szó. Lucien elvitt egy autót a garázból azzal, hogy este visszaviszi, de nem tette; az autót később sértetlenül megtalálták.

³¹ Ő is írt egy könyvet az esetről: Louis Noguères: *Le suicide de Philippe Daudet*, Párizs, Librairie du Travail, 1926.

KONFLIKTUSOK ÉS KANYAROK

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: Az ismerőseid tudják, de talán az irodalmi szakmában sem mindenki, hogy te, a sokoldalú irodalmár – költő, műfordító, esszéista, könyvkiadó – eredetileg orvos voltál. Külső nézőpontból, netán bölcsész perspektívából nézve ez meglepő fordulat. Persze, ismerünk néhány, hasonlóan meglepő fordulatot, mint például Esterházy Péter matematikus voltát, ám azért ez mindenképpen olyan váltás, amit érdemes lenne megmagyarázni. Ráadásul az indulásod komoly volt szakmai szempontból, Grastyán Endre, a neves agykutató professzor körében dolgoztál, nem körzeti orvosként valahol vidéken. Igaz, arról is lehet tudni, Csorba Győző is említi életrajzi interjúkötetében, hogy nagyon korán, kiskamasz korodban megjelentél nála a kockás füzetedbe írt verseiddel. Hogyan történt az irodalom felé való fordulásod, illetve hogyan lettél irodalmár hivatásszerűen?

Csordás Gábor: Végig megvolt ez a kettősség fiatalkoromban, még általános iskolás voltam, amikor Csorba Győzőhöz jártam, talán 12 vagy 13 éves, nem emlékszem pontosan. Elég korán meg is jelentem a *Jelenkorban*, 16 évesen, tehát gimnazistaként. De persze nem voltam csodagyerek, azok nagyon rossz versek voltak. Gimnazista koromban végig francia szakra szerettem volna jelentkezni, habár közben a természettudomány is érdekelt, a megyei matematika-szakkörbe jártam, sőt gimnazista koromban részt vettem a – hangzatosan úgy hívták – „kis tudós” képzésben. Akkor a kémia, a biokémia izgatott, bejárhattam az egyetem kémiai intézetébe, ott mindenféle pancsolásokat végeztem, később pedig – még mindig gimnazista koromban – Grastyán Endréhez jártam be, tőle kaptam cikkeket a magatartás-fiziológiai kutatás meg a kísérleti pszichológia témakörében. Amikor el kellett döntennem, hova menjek, akkor mégis francia szakra akartam jelentkezni, mert a francia irodalom izgatott, nagyon szerettem Apollinaire-t és környékét, meg Aragont, akit most méltatlanul elfelejtenek, de nagy költő. Aztán a szüleim addig győzködtek, amíg végül is jelentkeztem az orvosira, nem igazán jókedvvel, és aztán próbáltam megtalálni az értelmét. Orvos semmiképpen nem akartam lenni, elhatároztam hát, hogy akkor viszont kutató leszek. Így kerültem az egyetem elvégzése után, illetve már harmadéves koromtól a Grastyán-csoportba.

– Szüleid mindketten orvosok?

– Nem, a kettősség ott is megvolt, mert édesanyám irodalomtanár, apám pedig orvos. De mindketten úgy gondolták, hogy orvosnak lenni mégiscsak biztosabb megélhetés, meg komolyabb presztízs, mint széltoló irodalmárnak lenni.

– Ebben igazuk volt végső soron.

– Hát igen, ebben igazuk volt, de lényegesen kevesebb a szabadságfoka annak, ha az ember orvos. Aztán még medikus koromban beleszagoltam az egyetemi hierarchiába, és az nyilván egyre kevésbé tetszett nekem. Kutatóként is azt tapasztaltam, hogy egyáltalán nem a képességeid alapján érvényesülsz. Nem hiszem egyébként, hogy kutatóként nagy képességeim lettek volna. Voltak körülöttem nálam sokkal tehetségesebbek, egyikük, Buzsáki György, akivel együtt kezdtem, egy ideig egy laborban is dolgoztunk, már Nobel-

---

Az itt olvasható szöveg a 2020. május 27-én és 28-án a *Jelenkor* pécsi szerkesztőségben folytatott beszélgetés szerkesztett változata.

díj közelben van. Az én gondolkodásom túl fegyelmezetlen a tudományos kutatáshoz, erre elég hamar rájöttem. Amellett, bár maga Grastyán Endre laza, liberális ember volt, az egyetemi élet egész mechanizmusát, egész struktúráját elviselhetetlennek éreztem. Ezzel együtt hat évig dolgoztam diplomásként az egyetemen, és előtte még négy évet töltöttem diákkörösként az intézetben, tehát összesen tíz évet húztam le magatartásfiziológiai kutatásokkal és az életem oktatásával.

– *Milyen volt a városhoz való viszonyod, milyen volt fiatakként itt élni Pécsen.*

– Attól kezdve működött nekem Pécs, amikor beköltöztünk a Zsolnay utcából a belvárosba, a József utcába. Nyilván fogalmam sem volt még a mediterránról, de már kiskamaszként Pécs délies jellege vonzott. Alig vártam tavasszal, hogy kisüssön a nap, órákig mászkáltam az utcákon, és baromira élveztem. Nekem a nap nagyon fontos, nem tudom, hogy miért, de mindig a délt szerettem és délre vágytam. Imádtam a Mecsek déli lejtőit, mindenféle rovarokat gyűjtöttem. Anyám egyik bátyjával, aki szintén bogarászott – lemezescsapúakra specializálódott –, nagy gyűjtőutakat tettünk. Később a barátok, a gimnáziumi osztály jelentette a várost. Nagyon jó fizika-kémia szakos osztályba jártam a Nagy Lajos Gimnáziumba, még ma is évente találkozunk, és két-három napra összejövünk az osztálytársaimmal. Két nagyon jó barátom volt akkoriban, véletlenül mindketten orvosok lettek. Egyikük, Pollák György, később borzalmas körülmények között öngyilkos lett. A másikkal, Szerb Antal nagy rajongójával néha találkozom. A többieket is megszerettem – utólag. Mert velük sok konfliktusom volt – az az igazság, hogy általában sok konfliktusom volt. Eléggé kilógtam a sorból, különc voltam, nem vettem részt a közös dolgokban. Sokan kosárlabdáztak az osztályban, az volt az iskola sportja, mások fociztak, egy időben csapatosan motorozni tanultak és kismotorvizsgát tettek, meg persze az akkor kezdődő popzene is közösséget teremtett. A hatvanas évek második fele ez, hatvannégytől hatvannyolcig. Mindezekben én nem vettem részt, kizártam magam a közösségből, nagyon sokáig csak a két barátommal kommunikáltam, illetve a gimnáziumi szerelmeimmel, de az egy más kérdés. Könnyen használjuk a „barát” szót, de nekem egy időben csak néhány barátom volt, azok viszont nagyon fontosak. Mint később Parti Nagy Lajos. Amikor a *Jelenkor*hoz kerültem, ő már ott dolgozott, sülve-főve együtt voltunk. Elég közel is laktunk egymáshoz, és Lajos sokszor átjött, elkezdtünk beszélgetni, borozva vagy pálinkázva a konyhában, és néha az lett a vége, hogy én kidőltem, Lajos meg a széken ülve elaludt, és reggel jöttünk rá, hogy ottmaradt.

– *Ebben a hatvanas évek közepi állapotban mennyire érzékeltétek a város kiépülő kulturális intézményrendszerét, mennyire éreztétek elevennek? Például '61-ben megalakult a Pécsi Balett. Ezek a ti számotokra léteztek-e, vagy például a hatvanas évek eleji Jelenkor, ami az '58-as indulás után felővel szakaszba lépett. Jelentett-e valamit akkoriban ez a lap vagy esetleg egy másik? De említhetem a képzőművészet területén Martyn Ferenc vagy Lantos Ferenc jelenlétét, akiknek a tanítványaik révén szétsugárzott a munkásságuk. Vagy például az akkor már működő létező Művészeti Szakközépiskola? Mi volt ezekhez a viszonyod?*

– Én a hatvanas években ezekhez a dolgokhoz nagyon kislány voltam. Művészeti körökbe egyáltalán nem voltam bejáratos, eljártam viszont a Déryné (Mária) utca és a (Szent) Mór utca sarkán lévő művelődési házban havonta tartott *Jelenkor*-estekre. A Tüskés Tibor által szerkesztett *Jelenkor*al semmiféle kapcsolatam nem volt, mert mire én egyáltalán elkezdtem tájékozódni, addigra már – '64-től – Szederkényi Ervin csinálta. Meliorisz Béla is csak '69-ben került Pécsre. A minden hónapban más színű, groteszk betűs avantgárd borítóval megjelenő *Jelenkort* mindig megvettem, ha megláttam a hírlapárus kirakatában. Gimnazista koromban nagy élvezettel olvastam, de Bertha Bulcsu írónkkal készült interjúim kívül semmire sem emlékszem belőle.

– *'63-ban, Mészöly Miklós Ablakmosójának közlése táján például két szám is nagy Kassák-verssel indult. Persze voltak töltelékanyagok is, de Pilinszkytól Kodolányiig jó pár ember megjelent benne, aki nem igazán volt comme il faut a hatvanas évek elején.*

– Ezt én történetileg ismerem, de gyerekként rám nem hatott. Amikor már szerkesztetem a *Jelenkort*, akkor dolgoztam fel történetileg ezt a korszakot, ami tényleg csodálatos volt. Tüskés Tiborral nem volt igazán jó a kapcsolatom, ő alapvetően sértett ember volt. Voltak, akik rajongtak érte, köztük egy nagyon jó barátom még a gimnáziumból, Stark András, aki pszichiáter lett, és a mentálhigiénés intézetet vezette. Volt egy alkotóköriünk még a gimnáziumban, ahol András is rendszeresen felolvasott. Ő járt Tüskéshez, írt is róla, rajongott érte. Nekünk Tüskéssel valahogy nem illett össze a személyiségünk, egyszerűen ez történt. Kapcsolatom a művészeti élettel igazából a hetvenes évek elején kezdődött, egy személyes véletlen, a házasságom révén. A feleségem ismerte a kicsit hóbortos Dombay Győző festőművészt, meg az akkor már Párizsban élő Major Kamillt. A szomszédunk volt Gellér Brúnó, akivel nagyon jóban lettem, és rajta keresztül megismerkedtem a Pécsi Műhely tagjaival, meg Bocz Gyulával, aki ki volt tiltva az általa kitalált szobrásztelepről, és egy gyárvárosi garázsban, nyomorúságos körülmények között dolgozott. Így kerültem bele lassanként, tulajdonképpen már elég későn, már huszonévesen a pécsi szellemi életbe.

– *Gellér B. István mennyivel volt idősebb nálad? Tájékozott és művelt művész volt.*

– Néhány évvel, '46-ban született. Abban a korszakban, a hetvenes évek elején két embertől tanultam sokat: Brúnótól és Stark Andrástól. Brúnónak egészen másfajta műveltsége volt, az európai neoavantgárd képzőművészetet próbálta megszerettetni velem, albumokat, katalógusokat mutatott, a kasseli Documenta kiadványait. Vitakoztunk persze sokat, mert én szörnyű szektás voltam, lukácsista vagy ilyesmi, és rémes dolgokat mondtam neki, ő viszont türelmes volt velem.

– *Erről is szeretnélek kérdezni. Tizennyolc éves vagy, amikor a '68-as csehszlovákiai bevonulás zajlik, illetve a párizsi események, és az egész világon végigsöpör ez a rebellis szellem. Diákmozgalmak, az emberarcú szocializmus kísérlete Csehszlovákiában, aztán a kommunista országok augusztusi intervenciója, ami véget vet ennek. Akkoriban fiatalon eléggé magától értetődőnek tűnt, hogy valaki baloldali, persze ennek különböző árnyalatai voltak. Neked ekkoriban hogyan alakult a gondolkodásod, és hogyan viszonyultál a csehszlovák ügyhöz?*

– Nem volt következetes, amit erről gondoltam. Mert egyfelől dogmatikusan baloldali voltam, sőt az akkori szélsőbal felé tájékoztam. Így aztán a bevonulás nem váltotta ki azt a felháborodást belőlem, mint korosztályom tájékozottabb, főként Pesten élő tagjaiból. Másfelől viszont ez a dogmatikus baloldaliság a magyar nemzeti sötétség, *Konstancinápolygyűlöletéből* táplálkozott. Azon a nyáron a család Jugoszláviában nyaralt, augusztus második felében Biogradban voltunk egy kempingben. Akkor egyszer már elkezdtem „jugoszlávul” tanulni, megvettem rendszeresen a *Borbát*, olvastam a híreket és kommentárokat a csehszlovákiai helyzetről. Érzékeltem, hogy szimpatizálnak azzal, ami Csehszlovákiában történik. Mivel a jugoszláv öngazgató szocializmust autentikusnak gondoltam, egy kissé már ez is befolyásolt, drukkoltam, hogy ne legyen semmi baj. A másik, erősebb hatás, valósággal lórúgás a bevonulás másnapján egy szlovákiai magyar tanítótól érkezett, aki szintén a kempingben nyaralt a családjával. Azt mondta, a szlovákok megérdemlik, amit most kapnak, végre megint bevonultak a magyarok. Ez engem olyan mértékben undorított, hogy az egész csehszlovákiai beavatkozást gyalázatossá tette a szememben. Ami a franciaországi történéseket illeti, tudnod kell, hogy Pesten voltak a tájékozódásnak informális körei, de a vidék tökéletesen el volt szigetelve információs szempontból. Nem volt Facebook, nem volt internet, semmi nem volt, csak a televízió hazugságai, meg a *Magyarország* című hetilap még hatásosabb – mert féligaz – kommentárjai.

– *Még a vonalas telefon is nagyon kevés volt, akár más kommunista országokhoz viszonyítva.*

– Igen, én például valahogy minden évben a tizenvalahányadik voltam a telefonra várakozók listáján. Réges-régen főszerkesztő voltam, amikor kaptam volna otthoni telefont, de köszöntem szépen, nem kértem, mert akkor már tudtam telefonálni a szerkesztő-

ségből. Az anyósom marosvásárhelyi volt, és esténként az utcáról hívtuk föl egy telefonfülkéből. Agrém. Valós információk híján egy képzeletbeli világban zajlott számomra a történelem. Guevara története teljesen lenyűgözött. Persze nem a valódi, hanem a mitikus. És akkor guevarista lettem. Így keresett formát magának az ellenérzésem, némelykor undorom azzal szemben, ami Magyarországon zajlott.

– *A kispolgári szocializmussal szemben?*

– Igen, nagyjából ezt a címkét aggattam arra, ami nem tetszett. Persze sejtelmem sem volt róla, kinek a nótáját fújom. Csak emlékeztetlek: ez a magyar gazdasági reform elleni egyesült moszkovita és népnemzeti propaganda-hadjárat időszaka. A fridsider-szocializmus ostromozásáé, avagy a kesudióé, hogy a nemes küzdelem egyik pécsi hőroszát ideidézzem. Volt egy barátom, akivel egyfolytában hülyítettük egymást. A harmadik világ felszabadításáról szóttünk ábrándokat.

– *Említetted, hogy már '68-ban elkezdted szerbiül tanulni, és hogy Jugoszláviában jártatok. Ez előremutat az irodalmi munkásságod felé, a különböző szláv nyelvek fordításának irányába. Hogyan kezdődött? Aztán Lengyelországban jársz '80 környékén, közölted az arról írott naplódát. Én úgy tudtam, hogy a lengyel volt az első fordítói nyelved, de ezek szerint vannak előzmények az előzmények előtt, és az eredet tényleg a homályba vész.*

– Az eredet az volt, hogy kisiskolásként faltam, magyarosan mondva, Verne Gyula könyveit, és azokban meg voltak lábjegyzetelve az idegen szavak. Én ezeket – nem tudom, miért, azt kell hinnem, valami velem született hajlamból – kiírtam magamnak egy kis füzetbe, és megtanultam. Széchenyi Zsigmond vadásztörténeteiből a szuahéli szavakat írtam ki és tanultam meg. Kis szótárakat készítettem, egyszerűen izgatott a nyelv, nem tudom, miért. A véletlen úgy hozta, hogy az első nyelv, amit tanulni kezdtem, a szerbhorvát volt. Balatonfenyvesen az iskolai táborban együtt nyaralt a mi iskolánk, a Séta téri iskola a délszláv általános iskolával. Ott voltak a horvát lányok, szépek is voltak, kedvesek is voltak, és elkezdtem tőlük horvátul – illetve akkor még jugoszlávul – tanulni. Az igeragozás elemeit, jelen idő, múlt idő, főnévragozás, ezeket akkor megtanultam, de aztán abbahagytam. Amikor nyaranta az Adriára jártunk, akkor újra elkezdtem tanulni. Persze mindjárt minden jól összekeveredett, mert hol Dalmáciában, hol Montenegróban voltunk, tehát teljesen különböző nyelvváltozatokkal találkoztam, de nem jutottam el odáig, hogy ezeket érzékeljem. Aztán megint abbahagytam.

Az első nyelv, amit tényleg rendesen megtanultam, a lengyel volt. '66 nyarán cseregyerekként a szüleim kiküldtek Krakóba. Előtte két hónappal vettem egy lengyel nyelvkönyvet, bemagoltam körülbelül ezer-ezerötszáz szót meg az alapvető nyelvtant, és kint elkezdtem beszélni. Ismeretségeken keresztül egy Nowa Huta-i rendőrcsaládhoz kerültem. Sötét társaság volt, két hülye gyerekkel, akik állandóan gyanakodtak, hogy biztos valami értelmiségi vagyok. Rémes volt.

– *Egy igazi szocialista iparvárosba kerültél tehát.*

– Nowa Hutának megvan a maga bája, mert hatalmas közösségi terei vannak, és nagy közösségi élet folyt a házak között. Megismerkedtem például egy szomszéd tanárral, aki latin idézetekkel nyüzött. Tényleg nagyon művelt volt, érdekes dolgokat mondott. A két hülye gyerekkel közben egy tószerséghez jártunk fürödni. Egy hétig bírtam, utána elhátároztam, hogy körbejárom Lengyelországot, nem fogok itt rohadni ezeknél a rendőrök-nél. Rémes volt a lakás is, minden rémes volt. Varrattam egy ismerőssel, talán ennek a tanárnak a feleségével, egy lengyel zászlót magamnak, volt egy kis aktatáska-szerű táskám, gyakorlatilag semmi pénzem, mondjuk pár száz zlotym – és elindultam tizenhat évesen autóstoppal körbejárni Lengyelországot. A végére nagyon mocskos lettem, iszonyú fáradt és iszonyú éhes, mert nem volt már semmi pénzem. Hat vagy hét napig tartott, amíg körbejártam. Főnt voltam egészen, végig a tengerparton, aztán Poznań felé vissza, Katowice, és így tovább. A vendéglátóim frászt kaptak ettől, halálosan megsér-

tődtek. Még egy hetem lett volna náluk, de annyira utáltak, hogy egyszerűen összepakoltam, és hazajöttem. Viszont mire visszafelé jöttem a tengeről, már túrhetően beszéltem lengyelül.

– *A családotban van bármiféle megragadható nemzetiségi vonal?*

– Van, csak az nem működött, anyámnál blokkolódott. A nagyapám, elmondásból tudom, erős sváb akcentussal beszélt. Pécsdevecseről jött be Pécsre lakatosinasnak. Lakatosmester lett, a Zsolnay utcában, az udvarunk végében volt a műhelye, amit az én születésem idejére már persze államosítottak. Azon az ágon sok sváb rokonom van, de anyám már egy mukkot nem tudott németül. Nagyon ambicionálta, hogy ő magyar. Magyartanár is lett, a Parasztpártnak korteskedett '46-ban, a Kisgazdapárt táncsoportjában táncolt – ott ismerkedett meg apámmal –, tehát így megszakadt ez a vonal. Apám minden szempontból magyar származású, ősei részben Felvidékről, részben Biharból valók. Ő elég jól megtanult angolul és németül. Tanulmányúton járt Angliában, egy évet töltött Humboldt-ösztöndíjjal Németországban. Voltam kint nála tizennégy éves koromban, elég megrázó élmény volt az akkori Nyugat-Németország.

– *Melyik városban?*

– Homburgban, a Saar-vidéken, ez az a kis ficak Franciaország mellett, abszolút a nyugati, a rajnai Németország. Ráadásul apám egy vasas szakszervezeti vezetőnél bérelt szobát, rendkívül kedves ember volt, szocdem, nagyon más mentalitás, mint amit addig ismerhettem. Még sokáig tartottuk velük a kapcsolatot. Persze Németország még nem volt igazán demokratikus, ez a '68 előtti, Adenauer-féle Németország volt. Nem fenéig tejfel, de hát Magyarországgal, a magyar társadalmi viszonyokkal nem lehetett összehasonlítani azt, ahogy ott viselkedtek egymással az emberek.

– *Édesapád hogyan jutott el addig, hogy orvos legyen, mik voltak a felmenői? Magától értetődő volt, hogy orvos lett?*

– Egyáltalán nem volt magától értetődő, ehhez a nagyszüleim óriási áldozata kellett. Nagyapám Biharból származott, ott született, ahol Konrád György gyerekeskedett, Berettyóújfalun. Az ő apja, a dédapám pedig börtönőr volt Nagyváradon. A nagyapám két testvére, akiket még ismertem, Nagyváradon lakott. Az öccse nagyon jó matematikus volt, bankár lett, és Bécsbe ment, ahol egy híres színész nő hűgát vette feleségül. Aztán Németországba került, és ott is bankban dolgozott. A nagyapám viszont a vidéki tisztviselők dzsentriszkedő, kisúri életét élte. Telekkönyvi hivatalnokként ide-oda helyezték, éltek Tabon, éltek az Alföldön több helyen, a végén Kalocsán kötöttek ki. Rövid ideig Pécssett is voltak, és apám épp akkor született.

– *Mikor is?*

– 1926-ban.

– *Tehát már a Trianon utáni időszakban.*

– Nagyapám, ha tehette, urizált. Egy időben vadászni járt, legalábbis mindig arról mesélt. És hegedült, rémes dolgokat, magyarnótát. Akárhová került, összehozott egy bandát. Nekem is hegedült, taníttatott, nem sok sikerrel.

– *Ismerős Mészöly Miklós prózájából, például a Családáradásból ez az osztály.*

– Annál ők egy kicsit még lentebbi szinten éltek szerintem Kalocsán, az úgynevezett Bürgerkertben. Nagyon számon tartották, melyik szomszéd „úriember”, és melyik „paraszt”. Úriember volt például a szembeszomszéd, egy félig agyalágyult városi hivatalnok a szörnyű bajszos feleségével. Aki egyébként bögrecsárdát üzemeltetett, bort mért ki a közeli orosz laktanya tisztjeinek, viszont a lányukat énekórákra járatta, és nagy operett-reménységnek tartotta. Nagyanyám nem szerette, hogy a második szomszédhoz, K-ékhoz járok, pedig pompás szökőkút volt a kertjükben, és a kedvemért beindították. Viszont parasztok voltak.

A nagyszüleimnek három fiuk volt, óriási áldozatok árán mindhármukat kitaníttatták. A legidősebb jogász lett, Pécssett volt bíró. Előtte sok helyen megfordult, de végül itt kötött

ki. Apám orvos lett, a legkisebb pedig a kertészeti egyetemre járt, de fiatalon meghalt rákban. Én ma is levakarom az utolsó csepp vaját vagy margarint a papírról, és ha felütök egy tojást, a fehérje maradékát az ujjammal kikotrom – ezeket mind nagyanyámtól láttam, tőle tanultam el önkéntelenül. Konyhakertje volt, baromfit tartott, a baromfitartáshoz pedig kukoricaföldet béreltek, amit nagyapám kapált. Az életmódjuk nemigen különbözött a parasztoktól. Nagyon kellett spórolniuk, hogy a három fiút taníttassák. Azt hiszem, apám sokat éhezhetett egyetemista korában. Ő már a háború után végezte el az egyetemet, '49-ben.

– *Ugorjunk vissza oda, hogy tizenhárom éves korod körül megjelentél a füzetekkel Csorba Győzőnél. Ez a szál milyen módon vezetett el addig, hogy végül 1980-ban Szederkényi felvett a Jelenkorhoz?*

– Én mindig írtam, annak idején nagyon sokat, füzeteket írogattam tele rémesnél rémesebb versekkel.

– *Csak verset írtál?*

– Egyszer próbáltam novellát írni Bécsy Tamás biztatására, aki egy évig volt a magyartanárom. A *Helikon* pályázatára akarta beadatni velem, egy hétig kínlódtam, az eredmény megsemmisítő vereség volt. Sokkal később volt két vagy három valamim a *Jelenkorban*, de azok sem igazi novellák. Én nem tudok prózát írni.

– *Bécsy Tamásról mi volt a benyomásod?*

– Akkor nagyon jó, mert a többi tanárhoz képest rendkívül laza ember volt. Egy kicsit érzékeltem, hogy pozőr, mert azért az volt, de egy tanárnál ez egyáltalán nem baj, mert akkor tud hatni. Később aztán megváltozott róla a véleményem, nem igazán előnyére. Ő csak egy évig helyettesített, az igazi magyartanárom Szende Béláné volt, akinek borzasztóan sokat köszönhetek. Tétélesen nem sokat tanultam tőle, mert én akkor már régen önállóan tájékozódtam, és mindenfélét összeolvastam. Két dolgot köszönhetek neki. Egyrészt rájött arra, hogy engem nem lehet belegyúrni a szisztémába, tehát békén hagyott. Másrészt úgy tűnt, hogy őszintén érdeklí a véleményem. Ez akkora ritkaság volt akkoriban egy gimnáziumban, hogy el sem lehet mondani.

A másik fontos tanárom az osztályfőnökünk volt, aki nagyon jól tanította a matematikát. Én szerettem a matematikát, de vele súlyos konfliktusba keveredtem. Vörös Györgynek hívták, később a főiskolára került. Antiszemita volt és klerikális reakciós – ezekért ma kitüntetést kapna, ha élne szegény –, és mindkét minőségében gyűlölte a barátomat, Pollák Gyurit, aki az osztály KISZ-titkára volt és zsidó. Állandóan próbált fogást találni rajta, az osztályfőnöki órák egy időben másról sem szóltak. Egyszer aztán felugrottam, hogy megvédjem a barátomat. Ostoba módon népszerűség-hajhászással vádoltam – az erkölcsi érzékem nem engedte, hogy olyasmivel vádoljam, amitől komoly baja eshet. Szép példa arra, milyen fedetten zajlottak az összecsapások a Kádárkorszakban. Az ügyet egy békéltető tárgyalás simította el a szülei jelenlétében az igazgatóhelyettes irodájában, de attól kezdve kölcsönösen gyűlöltük egymást. Szerette volna, és meg is próbálta lerontani a jegyemet matematikából, és abból látszik, milyen jó tanár volt, hogy nem tudta.

– *Csorba Győzőre visszatérve: hogyan alakult a további kapcsolatod? Amikor bejártál hozzá, a régi megyei könyvtár épületében dolgozott.*

– Igen, a lépcső melletti galériáról nyílt a szobája, szép régi könyvek voltak a szekrényben, erre emlékszem, és ott üldögéltünk. Figyeltem, hogy gyújt rá fél kézzel, és csodáltam. Felhívta a figyelmemet olyasmikre, hogy versmérték (*nevet*) és hasonlók. Tanácsokat adott, hogy miket kellene elolvasnom, verstant, ilyesmit. A költőket, akiket ajánlott, már többnyire olvastam.

– *Említetted, hogy tizenhat éves korod körül közöltek a Jelenkorban. Akkor abban neki volt szerepe? Ismert téged, megjelentél a horizontján.*

– Amint gimnazista lettem, vérszemet kaptam, és talán '64 végén bementem a szerkesztőségbe is. Győző bácsi ezt soha nem tanácsolta, sőt, inkább lebeszélte róla, amikor egy párszor megpendítettem neki. Egyébként ő is elég későn ment vissza a folyóirathoz.

– Igen, '64 nyarán menesztették Tüskés Tibort, és '65 januárjában Csorba kilépett a szerkesztőbizottságból. Ekkor Lázár Ervin már nem dolgozott a lapnál. Így tehát amikor te megjelentél ott, akkor épp szétzilálódott a régi szerkesztőség.

– '66-ban Győző elkezdett visszatérni, bár még nem hivatalosan.

– '75-ben jelenik meg újra a neve a szerkesztőbizottságban. Persze, addig is közreműködött, és mondják, Szederkényi jó minőségérzékkel tudta, hogy ő a mérce a pécsi irodalomban.

– Amikor elkezdtem behordani a verseimet, akkor még nem volt a lapnál, a tótumfaktum versügyben Pákolitz István volt. Megvannak a maga értékei, ám az én szempontomból nem jelentett valami nagy segítséget. Ráadásul a saját tehetségtelenségemet is felmenthettem azzal, hogy őt egy konzervatív figurának gondoltam, akinek azért nem tetszenek a verseim, mert én nagyon újító vagyok. Persze nem erről volt szó, hanem a verseim minden tekintetben gyatrák voltak. Még azok is, amiket aztán '66-ban közöltek. Talán szükség volt új nevekre, mert a régi szerzők közül néhányan beintettek Ervinnek, és a nulláról kellett építkeznie? Nem tudom. Talán kicsit föl is lehetett fújni, hogy milyen fiatal vagyok? Mindenestre ettől kezdve rendszeresen részt vehettem a szerkesztőségben tartott összejöveteleken. Azt hiszem, ezek az írócsoport összejövetelei voltak.

– Azokra bemehettél a felnőttek közé?

– Igen, mivel helybéli szerző voltam.

– De nyilván nem voltál írószövetségi tag, ugye?

– Nem.

– Mindez a régi szerkesztőségben, a Széchenyi tér 17-ben zajlott, a volt takarékpénztári, nagy központi térben?

– Nem a nagyteremben, hanem hátul, ahol a pingpongterem volt később, az volt a szerkesztőség. Mert az első helyiségeket a Nőtanács használta, folyton ülészetek, gőzöm sincs, miről, és a fal mellett osonva lehetett bemenni egy függöny mögött a belső részbe, egy kis előtérbe. Onnan jobbra nyílt a véce, balra pedig Ervin szobája, a kisszoba. Szemben pedig a nagyszoba volt a szerkesztőség. Hogy ott akkoriban milyen sötét, hülye szövegek hangzottak el, hogy szellemileg az egész milyen színvonalon állt, azt nem akarom részletezni, és azokat az embereket sem akarom bántani, de elég vegyes társasággal kellett Szederkényinek lavíroznia, folyóiratot készítenie. Volt ott mindenféle, persze besúgó is.

– '64-ben, amikor Lázár Ervin elment, Pintér Zoltánt tették oda, aki nagyon vonalas marxista volt, hogy véget vessenek a lap ideológiai „tévelygésének”. '85 környékén még nekem is volt abban a szerencsében részem, hogy valami marxizmus-leninizmus órára kellett hozzá járnom. Az maga volt a rémület.

– Én meg esti egyetemre, úgynevezett foxi-maxira jártam hozzá – dettó.

– Bertók László '65-ben költözik Pécsre, fokozatosan beépül szerzőként, majd a szerkesztőbizottságba. Amikor '80-ban napvilágot lát a Fél korszó hiány című antológiátok, bábáskodik a kötet körül, szerkeszti azt. Parti Nagy Lajost már említetted, de voltál-e más valakivel kapcsolatban a pécsi irodalmár társaságból a hetvenes években? Említem például Rajnai Lászlót, aki kvalitásos irodalmár volt, ugyanakkor nehéz ember. Ahogy Csorba emlékezésében mondja, volt olyan, hogy behajította Szederkényi íróasztalára a recenzálandó két könyvet, mondván, az egyikről semmit nem tud írni, a másikról meg legfeljebb két sort, de azt sem köszönnék meg. Közben Walter Benjamint fordított, nem volt akárki. Kire emlékszel közülük akorról?

– Lajos csak a hetvenes évek vége felé bukkant fel.

– Érdekes, ő például nem mert bemenni a szerkesztőségbe sokáig, ahogy egy tévéinterjúban elmondta nekem a kilencvenes évek elején. Még jóval később is, amikor megszólalt a kis harang a

bejárat fölött, összeszorult a gyomra. Aztán visszahallotta magáról később, „milyen szemtelen, biztos nagyra tartja magát ez a gyerek, hogy be sem jön hozzánk személyesen”, miközben épp ellenkezőleg, félt a találkozástól.

– Ezt nem tudtam. Hát, nekem nagy pofám volt, én bementem. Rajnait valószínűleg láttam ezeken a szerkesztőségi összejöveteleken, de nem figyeltem fel rá. Makay Ida volt barátságos velem annak idején, Bertókkal sokkal később ismerkedtem meg. Amikor később a folyóiratot csináltam, voltam Rajnainál az uránvárosi lakásán, próbáltam visszaédesgetni a Jelenkorhoz. Úgy emlékszem, pár dolgot közöltünk is akkor tőle, de nagyon nehezen kezelhető ember volt, nagyon keserű akkor már.

– Az Újhold környékén indult kritikusként, rendkívül nagyra tartották. Később valahányszor Rába György levelet váltott egy pécsi kollégával, mindig megkérdezte, mi van Rajnaival, ismert volt arról, hogy nehéz körülmények közt él. Rémlík, hogy valamelyik újholdas még egy kabátot is küldött neki.

– Nyomorgott akkor is, amikor én jártam nála, lehetett látni, hogy nagyon kevésből él.

– Várkonyi Nándorral nem találkoztál?

– Nem. Legalábbis nem emlékszem rá. A hatvanas években úgy volt, hogy időnként bebattogtam a megyei tanácsra, mert Pákolitz a művelődési osztályon volt valami előadó. Eleinte kézírással vittem a verseimet, aminek nem örült. Egyszer aztán odaültetett egy írógép elé, hogy gépeljem le. Persze nem tudtam gépelni, elég sokáig tartott, jól beleizzadtam, mire végeztem, és akkor elolvasta. '68-ban, az érettségire kaptam a szüleimtől egy kis táskairógépet.

– A nevezetes antológiákban, ami irodalomtörténetileg is méltánylandó, a veled egyidős Meliorisz és a nálatok fiatalabb Parti Nagy mellett a negyedik résztvevő Pálinkás György. Valamikor a hetvenes években az Ifjúsági Házban működött egy alkotói körötök, amiben fontos szerepet vállalt. Mások is jártak ide, például Gállos Orsolya, aki kiváló szlovén műfordító lett. Beszélj erről a körről, kérlek.

– Ennek a körnek a mozgatója tényleg Pálinkás Gyuri volt, ő járta ki, hogy az Ifjúsági Házban rendszeresen találkozhatunk. Körülbelül '77-től kezdtünk el összejárni, elég sokan voltunk eleinte. Nekem, Szendénének köszönhetően, volt némi tapasztalatom arról, hogyan kell szerzőkkel a verseikről beszélni. A gimnáziumban már másodévtől kezdve benne voltam egy alkotókörben, amit Stark Andrásék, a kettővel fölöttem járók alapítottak, ám én hamar átvettem a vezetést. Mindenki a verseit hozta, tagja volt a körnek Rapai Ágnes, aki a pályán van most is, aztán Szigeti Lajos Sándor, aki irodalomtörténész lett, valamint Pákolitz fia, ifjabb Pákolitz István. Hozták a verseiket, és beszélünk róluk, főként én. Sokat olvastam, volt miről beszélnem.

– Tehát alapvetően a saját verseiteket elemeztétek?

– Eleinte kevésbé, aztán, ahogy szűkült a társaság, és főleg, mikor megcsináltuk az első antológiát, akkor már igen. Mert nem a Fél korsó volt az első, hanem a Pécsi Műhelyesekkel csináltunk egy zöld füzetet, amibe ők betűkből készített grafikákat tettek – ez a letreset korszaka volt. Abban mi négyen voltunk benne, akik később a Fél korsóban is, valamint Jádi Ferenc, egy nagyon tehetséges, okos ember, aki orvosból művészetpszichológus lett, és később Berlinben a Prinzhorn-gyűjtemény kurátora és a Kunstakademie művészetpszichológia tanszékének tanára.

– A JAK-füzetekben megjelent, József Attiláról szóló „Köztetek lettem én bolond...” kötet társszerzője volt.

– Igen, akkoriban pszichiáter volt, és itt a klinikán dolgozott, Stark Andrással együtt.

– Említetted a Pécsi Műhellyel közös munkát, és Pinczehelyi Sándor készítette rólatok a fotókat a Fél korsóba is. Milyen volt a viszonyod hozzájuk?

– Aztán ő csinálta az első kötetem borítóját is. Gellér Brúnóval és Pinczehelyivel voltam leginkább kapcsolatban a Pécsi Műhelyesek közül. A hetvenes években ott voltam

azon a kerti akción, amit Brúnó kertjében csináltak. Azon egyébként Pálinkás Gyuri is részt vett. A háztetőn ült, a bejárat fölött, és egy hosszú papírszalagra valami végtelenített verset gépelt, aminek lógott le az ajtó elé az eleje... *(nevet)*. Jó dolgokat csináltak.

– *Kik voltak még Pécsen akkoriban, akikkel kapcsolatban álltál?*

– Akkoriban az is jó volt Pécsben, ami talán ma már kevésbé jellemző, bár a mai helyzetet kevésbé ismerem, hogy sok kis különböző kör létezett. Az egyik a Fiala Értelmiségiek Klubja, ott működött, ahol most a Csontváry Múzeum, az úgynevezett Tudomány és Technika Házában, a földszinten, amit Bartók Klubnak hívtak. Ez főként a műszaki értelmiségiek találkozóhelye volt. Gimnazista koromban vitt be oda Kun László és Stark András. Talán ők is vezették a klubot. Évekig jártam oda, fiatal művészekkel, jogászokkal lehetett találkozni, s talán már közgazdászok is voltak az akkortájt induló egyetemi képzésből. A másik kör kimondottan a művészeké volt. Orbán György valamikor a hetvenes évek közepe táján lett a képzőművészek helyi szövetségének a titkára, ő vezette a Grafikai Stúdiót, amit a képzőművészek használhattak. Kitalálta, hogy összehozza a különböző művészeti ágak képviselőit, és létrehoztuk a Fiala Művészek Klubját. Ő volt ennek a lelke. Volt egy saját, színes nyomású kiadványunk, *Ég, föld, tűz, víz* címmel, amiben az Ifjúsági Házban akkor működő alkotóköri tagjai voltak benne, a címben foglalt témákra írt szövegekkel, és képzőművészeti reprodukciók. A borítón Csizmadia László érdekes képe látható, amin az ég, föld, tűz, víz összejön: egy lavór víz háttérben egy tűzhányó köpi a lángot az égre. Ez előzménye volt a *zöld füzetnek* és a későbbi *Fél korsó hiánynak*. Rendeztünk egy kiállítást is, ahol iparművészek készítették „illusztrációkat” a verseinkhez. Az enyémekekhez Füzesi Zsuzsa csinált kerámiákat. Mindezek az akciók és tevékenységek a hetvenes évek második felében végigkísérték az életünket.

– *Aztán '80-ban bekerültél a Jelenkorba szerkesztőnek.*

– Azt hiszem, azt Bertók Lacinak köszönhetem. Csak utólag ismertem meg a dolog hátterét. Az történt, hogy Arató Károly súlyos alkoholizmussal távozott a szerkesztőségéből, Pákolitz István pedig nyugdíjba ment. Arató helyére egy évvel korábban odakerült Parti Nagy Lajos, Pákolitz olvasószerkesztői helyét pedig Szederkényi felajánlotta Bertók Lacinak, aki rémülten visszautasította, és kibúvóként – meg hogy pártoljon, mint fiatalabban – azt javasolta, hogy engem kellene odavinni. Kósza pletykák szerint egyesek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy aki orvos lett, az nem megy el irodalmárnak, ez teljes képtelenség. Végül Ervin mégis megkérdezett.

Ervin rendkívül érdekes ember volt. Később sokat beszélgettünk ezekben a fotelekben ülve, ahol most ülünk. Ervin az ujjával kaparászta a karfán azt az esztergált fagolyót, és közben gondolkodott. Lassan beszélt, nagy csöndekert tartott közben, állandóan kombinált. Az a gyanúm, hogy az én kinevezésem eshetőségére is jó előre felkészült. Volt egy olyan szokás, hogy évente meghívtak a szerkesztőbizottsági értekezletre egy-egy külsőt, hogy értékelje a lap évfolyamát. Egyszer csak, derült égből villámcsapásként, azt hiszem, '78-ban Ervin engem kért meg, hogy tartsak ilyen évfolyam-értékelést. A versrovatról lecsújtó véleményem volt, borzalmas is volt egyébként, olyan régről ott ragadt szerzőkkel, hogy csak egy nevet mondjak, mint Kárpáti Kamil. Egy vastag üledékhalmoz, bár szerencsére Weöres Sándor is rendszeresen megjelent, tehát voltak értékesebb részei is a versrovatnak, de az átlag ilyen volt. Én persze elmondtam, naná, hogy ez így sehogy sincs rendben. Persze az én nemzedékemnek akartam ott helyet csinálni, az akkori barátaimnak, Zalán Tibornak, Tóth Erzsébetnek, ami nem volt sokkal jobb ötlet. Mindegy, szerintem Ervin akkor már játszott a gondolattal, hogy esetleg fölvesz engem, és meg akart futtatni, hadd lássák a többiek, kiről van szó, meg kipróbálni, hogyan gondolkodom.

– *Bertók ezt a történetet úgy meséli, hogy elküldték őket Szederkényivel a Szovjetunióba, Örményországba írószövetségi küldötteként, amikor ez a fölkérés már megtörtént irányába, és ott örmény konyakok hatására jókedv kerekedett. Laci mondott néhány keresetlen szót az oroszokról,*

mire másnap Szederkényi erősen megróttá, mondván, hogy a vendéglátók között biztosan akadt spicli, aki továbbítja az illetékes hatóságnak az efféle megnyilvánulásokat. Ezt követően, amikor hazajöttek, Bertók jelezte, hogy mégsem vállalja a megbízatást.

De beszélj még Szederkényiről, akit én nem ismertem. '87 februári halála után jelentem meg valamikor a szerkesztőségben egyetemistaként, „közművelődési” vagy „esztétikai” gyakorlat címmel, ahol veled és Csuhai Istvánal ismerkedtem meg. Aztán '93-ban a Jelenkor 35. évfordulójára készítettem egy másfél órás tévéműsort. Kismányoky Károly, aki korábban szintén a Pécsi Műhely tagja volt, irányította akkor a pécsi városi tévét, ő adott lehetőséget arra, hogy interjút készíthessek veled, Parti Nagy Lajossal, Csuhai Istvánal, aki akkortájt vette át tőled a folyóiratot, Bertók Lászlóval és Csorba Győzővel. Jól emlékszem arra, amit Szederkényiről mondtál. Hogy fontos az esztétikai értékítéletünk megoszthatósága, az érvelés, erre tanított. De például arra is, hogy amikor reggel bementél a szerkesztőségbe, és kilenc óra elmúlt öt perccel, akkor nem szólt semmit, csak jelentőségteljesen fölnezzet az órára.

– Dehogyan kilenc! Nyolc! Bárcsak kilenc lett volna... Ervinnel kapcsolatban utólag a legfőbb élményem az, hogy mennyire különbözött a karakterünk, mégis milyen jól működünk együtt. Ő lassú volt és körültekintő, én gyors voltam és hebrencs. Politikailag is más-hogy gondolkodtunk. Amiben csak lehet, mindenben különböztünk, és mégis tudtunk együtt dolgozni, konfliktusokkal, de nagyon jól. Minden konfliktust rendezni tudtunk, az utolsót kivéve, amikor nagyon fölkaptam a vizet. Sok olyan eset volt, amikor Ervinnek nem tetszett, amit csináltam, olyanfélék is, mint amit Bertókról meséltél. De leültünk, és meg tudtuk beszélni anélkül, hogy nekem bármit is vissza kellett volna vonnom a véleményemből, vagy abból, amit tettem. Párttag voltam, nagyon korán, a szélsőbalos korszakomban, '72-ben még orvostanhallgatóként beléptem a pártba. Akkoriban már, a nyolcvanas években azt kerestem, hogy mászhatnak ki belőle. De nem akartam botránnyt a folyóiratnak.

Elmondok egy esetet. '84-ben történt, hogy Pécsen is Dialógus Békecsoport szervező-dött. Három főiskolás lány volt a vezetője, de benne volt az ismerőseim közül Derdák Tibor, Heindl Péter, Légrádi Tibor közgazdászhallgató, aki később a Könyvtárellátó igazgatója lett. A közgazdászok korábban többször meghívtak minket a kollégiumukba beszélgetni, és eléggé szabadon nyilatkoztunk ott. Egyszer aztán jött Heindl Péter, hogy baj van, mert ki akarják nyírni a végzős főiskolás lányokat. Várkonyi Zsuzsa javaslatára, aki akkor pártfunkcióban volt, olyan jellemzést kapnak, amivel sehol nem fognak tudni állást kapni. (Ungváry Krisztián kutatásából ma már tudjuk, hogy Várkonyira csak a felsőbb utasítás végrehajtójának szerepét osztották.) Elmentem a kari párttitkárhoz, Vonyó Józsefhez, akit KISZ-táborokból, mozgalmi vonalon ismertem. Elmondtam neki, mekkora mellényúlás készül. Ha ezeket a lányokat bántják, fölöslegesen gyártanak ellenségeket. Tudtam, hogy ez nem épp így van, de erre a dallamra lehetett megzenésíteni a dolgot. Vonyó megígérte, hogy tájékozik, aztán leállította az ügyet (legalábbis én azt hittem; ma már tudjuk, hogy Vonyó hatalma ehhez édeskevés volt). Szederkényit ismeretlen, ilyenkor mindig kéznél levő jóakarók azonnal értesítették, hogy én ellenzéki személyeket próbáltam védelmembe venni. Behívott a szobájába, dült-fült, ilyen dühösnek még soha nem láttam. Őszintén föl volt háborodva, rádásul úgy érezte, hogy kiszúrtam vele, hiszen ha a vád igaznak bizonyul, súlyos tétellel terhelte volna meg a pártközpontnál vezetett bonyolult könyvelését. Na de Ervin, én párttagként mentem párttaghoz, a párt érdekében, mondtam. Nem tudom, elhitte-e, de látta, hogy ez jó szöveg, ezzel ő visszamehet a pártközpontba, és így rendeződött a konfliktus. Még más esetek is voltak, amikor tudtam, mit kell mondanom Ervinnek, amit ő aztán föl tud használni a védelmemben. Akkor ez így ment.

– Mesélj még a Jelenkor működéséről: kinek milyen feladatai voltak? Hogyan tudott a két fiatal szerkesztő Szederkényivel együttműködni? Milyen volt a hangulata a munkának? És egy kicsit a legendássá lett pingpongasztalos hátsó részről, ahol sokan megfordultak. Igazi találkozóhely volt, ahova mindenholnan jöttek a fiatal írók.

– Ami a munkamegosztást illeti, többnyire Lajos húzta a rövidebbet, mert hivatalosan ő volt a tördelészerkesztő, én meg az olvasózerkesztő.

– *Ő járt le a nyomdába?*

– Volt, amikor én mentem, de általában ő járt le a nyomdába, és a dilettánsok nagy része is rá hárult, amiből aztán gazdag életművet hozott létre.

– *Vasutas versek a sárbogárdi állomás faliújságján...*

– Például. Nagy levelezéseket folytatott dilettánsokkal. Ervin hamar észrevette, hogy jól viszonyulok a szöveghez, helyre tudom rántani a kifcamodott mondatokat, és van némi műveltségem, tehát észreveszem a tartalmi hibákat, úgyhogy a legjobb dolgokat általában velem csináltatta. Az *Emlékiratok könyvének* itt megjelent fejezeteit mind én szerkesztettem. Előnyösebb helyzetben voltam tehát, mert jó szövegekkel dolgozhattam, de a dilettánsokból nyilván nekem is kijutott. Mi ketten Lajossal összejártunk. Persze Ervin tudta ezt, tehát nem a háta mögött, hanem szemben vele, de mégis vele szemben játszottunk össze: a lírai rovatot megpróbáltuk kicsit megtisztítani az évtizedes üledéktől. Volt, aki pisztollyal fenyegetőzött, amikor Lajos megírta neki, hogy sajnós nem közöljük. Némelyikük később megpróbálta kihasználni az egymást követő rendszerváltozásokat, előbb a kommunista elnyomás áldozatának szerepében lépett föl, mostanában meg a liberális izlésterror sérelmezi. Volt itt egy ilyen kedves macskós figura, aki utólag üldözött ellenzékként állította be magát, de minden ünnepi alkalomra írt egy párthű verset a *Dunántúli Napló*ba. Egyszer augusztus huszadikán arról szólt a dal, mennyire biztonságban tudhatja magát a magyar szocializmusban az ember. Az egyik sorban „a vasárnapi levesben ringó zsírkarikák” szerepeltek. A nyomda ördögének vagy az ízlés lázadásának jóvoltából ez így jelent meg: „a vasárnapi levesben fíngó zsírkarikák”. De ez még hagyján. Költőnk ugyanis borzasztóan felháborodott, és követelte, hogy jelenjen meg a helyesbítés. A helyesbítésben pedig, ugyebár, meg kell ismételní a helyesbítendő hibát... Tehát még egyszer megjelent ugyanaz. Nagy cirkusz volt, rengeteget röhögtünk ezen.

– *Szónyei Tamás 2012-es könyvében, ami az irodalmi besúgásokról szól, érdekes jellemzést olvashattál magadról. Kiderült, hogy Bókay Antal készítette rólad a titkos jelentést. Hogyan viszonyulsz ehhez, megbeszéltétek azóta?*

– Amennyire tudom, őt besúgóm volt, tehát öten írtak rólam mindenfélét. Az egyik egy nálam fiatalabb költő, akinek nem akarom már a nevét ebben a vonatkozásban előhozni. Ő odajött hozzám, elmondta, hogy jelentéseket írt rólam, és bocsánatot kért. Ez az egyik véglet, és ezt én becsülöm. A másik véglet a karrierbesúgó esete. A Szokolay Zoltáné, akinek a besúgói életműve lényegesen jelentősebb a költőinél. Ő még most is mindenfélét összehord rólam. Én vagyok a galád párttag, és ő az elnémított igazság. Akárhova ment az ember a nyolcvanas években szerkesztőségekbe, kiadókba, Szokolay ott ült az előszobában az aktatáskájával, az aktatáskában a kézírataival. Bókay jobb minőség, de ehhez a véglethez van közelebb. Abban, hogy Szederkényi halála után évekig nem neveztek ki főszerkesztőnek, a jelentéseinek nem csekély szerepük volt. Mint ellenzéki aktivistát jelentett föl többször is, úgyhogy ezek miatt a jelentések miatt, még ha akarták volna, akkor sem nevezhettek volna ki főszerkesztőnek '87-ben. Tudom, hogy Takács Gyula, mint megyei elnökhelyettes nyomás alatt tartotta a pártbizottságot, hogy nevezzenek ki. Úgy emlékszem, Rajnai elvtársnak hívták az agit-prop titkárt. Ő mindig barátságos volt velem, de bizonyos dolgokat nem lehetett meglépni. És persze – Örkény István meg Rejtő Jenő hazájában élünk – akadtak kabaréba illő besúgók is, mint például a Földessy Dénes nevű újságíró.

– *Albert volt a fedőneve.*

– Például a feleségemmel, Gabival kimentünk Lengyelországba, és ő azonnal kikombinálta: azért mentünk, hogy a pápával találkozzunk. Ez áll a jelentésében. Ő volt Vári Éva följelentője is.

– *Kik voltak azok, akiket szerettetek volna abban a számotokra elavult versrovatban publikálni?*

– Itt két különböző korszak létezik. Az egyik, amikor még Lajossal együtt dolgoztunk – ez főleg arról szólt, hogy kitől kell megszabadulni. Abban, hogy kiket hozunk ide, tulajdonképpen mindketten eléggé rosszul tájékozódunk, komoly, nagy sikereink nem voltak. Azt azért sikernek könyvelem el, hogy Tolnai Ottót megnyertük, vele személyes jó kapcsolatban voltam már korábban is. Fontosnak tartottam, hogy ő megjelenjen itt. Működött egy rendszeres határon túli szemlerovata a folyóiratnak, ott voltak a legnagyobb sikereim. Olyan embereket tudtam beszervezni, akik sokkal jobbak voltak az előzőeknél: Végel Lászlót a délvidéki szemléhez, Kántor Lajost az erdélyihez. Ők egyértelműen minőségi változást jelentettek a korábbiakhoz képest. Ez a kitekintés rovat mániám volt akkoriban, a közép-kelet-európai egységes kulturális tér eszméje, amiből sajnos nem lett semmi, de ami akkor nagyobb fokú szabadsággal kecsegtetett.

– *Ekkor hogyan álltál a lengyelen túl más egyéb nyelvekkel?*

– Akkor gyakorlatilag még csak lengyelül beszéltem, meg a nagy nyugati nyelveken olvastam: angolul, németül, franciául. A szerbet igazából akkor tanultam meg, amikor '86-ban kiléptem a szerkesztőségből. De még az előbbihez: Ervin az igazán fontos szerzőkkel nem engedett minket össze. Azokat fönntartotta magának. Tehát ha jött Mészöly, vagy jött Alexa Károly, aki akkor fontos szerző volt, akkor bevonult velük a szobájába.

– *Alexa készítette Mészölyvel '81-es interjút, ami miatt aztán a szöveg szélére állították Szederkényit. Ennek a dokumentumait, az „igazoló jelentést” és egyebeket közöltük később a Jelenkorban.*

– Velük tehát nem volt személyes kapcsolatunk, a kézírataikat gondoztuk. Amit meg kitaláltunk, hogy Lajos például Gyurkovics Tibort hozta ide, én meg mindenáron Zalánt, Tóth Erzsit meg Szervác Józsefet akartam idehozni – hát az mellényülés volt, az az igazság. Annak örülök, hogy Utassy Dzsót idehoztam. Vagy Rózsa Endrét, aki pécsi származású bányászgyerek volt, a Kilencek közé tartozott, őt nagyon kedveltem, és sikerült behoznom a versrovatba. Mindenképpen jobbak voltak azoknál, akiket Lajossal kipateroltunk. De nem a csúcsmínőség. Habár Kukorelyt például sikerült megjelentetni.

– *Aztán '86-ban Parti Nagy Lajos elment Pécsről.*

– Igen, de előbb én mentem el a laptól. Erről eszembe jut: Petri Györgyöt szerettem volna még nagyon megjelentetni a lapban. Barátkoztam vele, sokra tartottam, és elkezdtem Ervint bombázni, hogy közöljük. Petri akkor még kvázi be volt tiltva, de persze ilyen listát senki sem látott, csak mindenki félt, hogy X vagy Y rajta lehet. Kicsit olyan volt ez, mint a medve halállistája, ha ismered a viccet. Én úgy éreztem, hogy Ervin korán fél. Mások voltak a tapasztalatai persze.

– *Igen, hiszen úgy került a Jelenkorhoz az Ablakmosó-féle történet után, hogy az előző főszerkesztő nem tudta pontosan, hol van az öncenzúra határa. Mészöly és Tüskés levelezése a Volt idő című kötetben bizonyítja ezt, hogy tehát egyikük sem tudta, hol van pontosan a határ. „Az ég tudja, hogy mit akarnak ebben az irodalmi krecliben” – ahogy Mészöly fogalmazott egy levelében a botrány közepette. És visszafelé sült el a darabhoz írott szerzői jegyzet, amit Csorba Győző javaslatára kértek tőle.*

– Miklós gyakorlatilag följelentette magát.

– *Igen, Pándi Pálnál nem is annyira a darab, mint inkább a jegyzet verte ki a biztosítékot. Ebben Mészöly kifejti, hogy nemcsak a szocialista realista, hanem általában a realista ábrázolásmóddal szemben a vizionárius, nem mimetikus művészetnek létjoga van – kard ki kard. Szederkényi nyilván okult a történetből, arról már nem is szólva, hogy eggyel korábban, a pécsi Dunántúli főszerkesztőjét, Szántó Tibort pedig még a fekete autó vitte el.*

– '56 miatt. Annyit ehhez hozzá kell tennem, hogy nem is tudhatták. Nem lehetett tudni, hol vannak a határok, mégpedig két okból. Az egyik ok az volt, hogy létezett egy húzd meg, ereszd meg játék. Mindig jött egy liberálisabb korszak, hiszen muszáj volt

mindig kiegészíteni, valamit adni az értelmiségnek, mert nem volt bázisa a hatalomnak, ellenben amikor ez már túlságosan messzire ment, akkor figyelmeztetni kellett mindenkit, hogy pofa be. Akkor kreáltak pár esetet, amivel elhallgattatták a többieket. Soha nem lehetett tudni, hogy nem te leszel-e az, akin éppen most példát fognak statuálni. A másik ok pedig az volt, hogy párhuzamos hatalmi struktúrák működtek. Egyfelől volt az állami közigazgatási struktúra, a tanácsi rendszer, másfelől a párt. Sőt, még egy harmadik is működött, a politikai rendőrség. Ennek a háromnak az összejátszásából a legváratlanabb esetek adódhattak. Tehát olyasmiről, amiért az egyik kitüntetést kapott, a másikat kirúgták, még egyazon időszakban is, mert máshogy jött össze ennek a három hatalmi mezőnek az összjátéka. Ezek kölcsönösen számon tartották, hogy ki mivel tartozik a másiknak, és amikor lehetett, akkor behajtották egymáson a tartozást. Hihetetlenül szövevényes dolog volt, és nagyon jó szimat meg tapasztalat kellett ahhoz, hogy az ember valamennyire meg tudja jósolni, hol a határ. Petri esetében az történt, hogy Ervin elfogadott három verset, mire nagyon boldog voltam, úgy éreztem, van értelme annak, hogy itt vagyok. Egyszer aztán rákérdeztem, mikor jelenik meg. Azt felelte, hogy nem fog megjelenni. Miért? Mert letiltotta a pártközpont, az APO, az Agitációs és Propaganda Osztály. Knopp András volt akkor a vezetője, emlékezetes név, azt hiszem, később orosz vonalon lett kapitalista vállalkozó. De honnan tudták? – kérdeztem Ervint. Fölhívtam őket, hogy lehet-e közölni. Mondtam neki, de hát ha megkérdezed, akkor persze, hogy nemet mondanak. Nem kell megkérdezni. De hát azt nem lehet megcsinálni, válaszolta. Ekkor mondtam, hogy rendben, akkor én ezzel befejeztem. Ez '85 végén történt, bejelentettem, hogy januártól kilépek.

– *Bizonyára előre le akarta védeni magát.*

– Nem! Tudta, hogy mit fognak mondani, annyira nem volt naiv. Nem mertte közölni, és jó ürügynek tűnt, hogy a pártközpont nem enged. Ez az iszapbirkózás évtizedek óta zajlott Magyarországon, és kialakult annak a gyakorlata, hogy az ember a felelősséget hogyan hárítsa másra. A felháborodásom főleg annak szólt, hogy Szederkényi nem mer valamit, és rákenni a pártközpontra. Nem ilyenek ismertem Ervint, és nem is tudom, miért volt ez, lehet, hogy már a betegsége is közrejátszott. De mégsem, mert ahhoz korán történt. Rossz passzban volt, ilyet még nem tapasztaltam tőle, és elegendő lett belőle. Nem Ervintből, az egészből lett elegendő – hogy az emberek ilyen játszmákra kényszerülnek. És akkor elmentem szabadúszónak.

– *Ekkor volt az, amikor mindenféle dolgot fordítottál?*

– Ponyvákat is fordítottam, de jót is. Herman Wouk háborús trilógiáját, ami lektúr, de színvonalas. És mindenféle vacakot is, persze. Akkor határoztam el, hogy kell még egy nyelv a fordításhoz, megtanulok szerbül. Szereztem egy nagyon gyenge egyetemi továbbképzési ösztöndíjat, és lementem Belgrádba három hónapra. Most olvasom és gépelem újra az akkori naplómát. Elég érdekes, '86 október–decemberében született, és '86 augusztusában tört át a szerb nacionalizmus az Akadémia memorandumával, amely Milošević mellé állította az értelmiséget – vagy az értelmiség mellé Miloševićet? Mindegy. Milošević megjátssza a nacionalista kártyát, megalapozza ezzel a hatalmát, és ez a szerb értelmiség katasztrofális tönkremenetelének a pillanata. Ott voltam októbertől decemberig. Októberben beszéltem Milan Komnenić költővel, még egészen normálisnak látszott, franciás műveltségű européer volt, decemberben pedig megjelent egy eposza a Koszovóból elűzött szerbek szenvedéseiről. Milorad Pavić ott nullázta le magát a szemem láttára az iszlamofób paranoiájával, és még másokat is említhetnék. Nagyon tanulságos volt. Aztán még novemberben egyszer hazaugrottam, benéztem a *Jelenkorba*, hogy mi újság, és Ervin megkérdezte, mi lenne, ha visszajönnék. Feltételeket támasztottam, egyeztetett a pártbizottsággal, a feltételeket elfogadták, és visszajöttem. De mire munkába álltam, Ervin már kórházban volt, mert decemberben rosszul lett az írószövetségi választmányi ülésen.

– *Ismeretes, hogy közvetlenül a halála után nem vehetted át a helyét.*

– Igen, elfelejtettem mondani, hogy közben ki is léptem a pártból. Végre. Amikor már nem voltam szerkesztő, azonnal kiléptem.

– *Hallama Erzsébet volt ebben az átmeneti időszakban a főszerkesztő. Ez az időszak hogyan telt?*

– Ez úgy telt, hogy Erzsi ült bent Szederkényi szobájában, és mindent én csináltam. Minden információt kézben tartottam, és én szerkesztettem a folyóiratot. Ez elég jól működött, ő kellő öniróniával viselte, tudta, hogy szívességből van itt, hogy én csinálhassam tovább a dolgomat, mert közben a szerzőgárda kiállt értem, ragaszkodott hozzám. Ez úgy kezdődött, hogy decemberben jött egy telefon, Balassa Péter hívott. Soha nem beszéltem vele előtte. Ő, Varga Lajos Márton és Kis Pintér Imre, ez volt a kritikus triász akkor a *Jelenkornál*, jó barátok voltak. Szeretnének velem beszélni, menjek fel Pestre, Kis Pintér Imréék lakásában várnak. Egyiküket sem ismertem személyesen. Meglepődtem, amikor Péter széles arcát, nagy szakállát megpillantottam, mert afféle kákabélű filosznak képzeltem el. Nagyon becsültem az írásait, addigra már többször szerkesztettem. Ők hárman tehát rábeszéltek, hogy vigyem tovább a lapot. Igaz, nem nagyon kellett, mert nagyjából már eldöntöttem, hogy folytatom. Nyilvánosan is kiálltak mellettem, Mészöly és mások – Sándor Iván, Poszler György – is megpendítették, hogy jobb lenne, ha nem szórakoznána a pártbizottságon megint. De ott csak abba mentek bele, hogy Hallama lesz névleg a főszerkesztő, és én csinálhatom a tényleges munkát. Volt egy kínos eset. Takács Gyula megyei elnökhelyettes, azért, hogy jó pontot szerezzek nekem a pártbizottságon, elkezdte forszírozni egy Aczél Györggyel készített interjú közlését. Amikor én nemet mondtam, elkezdték Erzsit mint főszerkesztőt presszionálni, hogy közölje a *Jelenkor* az interjút.

– *És lejött?*

– Nem. Mondta Erzsi, hogy közölni kellene, én mondtam, hogy szó se lehet róla. Őt nyomorgatták, én meg nem voltam hajlandó, és így bekerült a mozsár meg a törője közé szegény. Nehéz egy-két hónap volt. Becsületére legyen mondva, állta a sarat. Soha nem jelent meg a szöveg.

– *Jóval a halála után kiderült, hogy Hallama is írt titkos jelentéseket.*

– Nem tudom, hogy jelentett-e. Egy '90 táján közkézen forgó névsorban benne volt, de nem láttam, hogy bárhol lenne erre konkrét bizonyíték. Nem tudok róla. Nem lehet kizárni sajnos. Nagyon jóindulatú ember volt. Amikor egyetemista koromban összevesztem a családommal, újságot árultam, és efféle hülyeségeket csináltam, megpróbált beszervezni külsősnek a *Dunántúli Napló*hoz, hogy segítsen rajtam. Kiküldtek egy helyszíni tudósításra, a Gyárvárosi Úttörőzenekar játszott valahol Gyárvárosban, térzenét adtak. Egy fotóssal mentem tudósítani. Összeizzadtam egy egyoldalú, rendkívül költői szöveget, hogy mennyire felemeli a lelket az ilyesmi – egy borzalmas hülyeséget. Hál' Istennek csak a képet hozta le az újság, meg egy képaláírást, hogy a Gyárvárosi Úttörőzenekar épp térzenét ad. Ez volt az én újságírói karrierem.

– *Utóbb, a rendszerváltáshoz közeledve végül is kineveztek főszerkesztőnek. '88 végén aztán bevezetted a számítógépes tördelést a lapnál, és programot is írtál, ha jól emlékszem.*

– Kis programokat írtam, szövegkonvertáló programokat hozzá.

– *Ezt a váltást javasolta valaki, vagy neked mint természettudományban, matematikában jártas embernek megvolt hozzá az affinitásod?*

– Alig vártam. Mert amikor regényt fordítottam, három példányban, indigóval kellett a szöveget írógéppel írni – hát olyan gyötrelmem még egy nincs! Nálunk először a Videoton kis játék gépét lehetett elérhető áron megvenni, egy hatvannégy kilobájtos agyrémet. Azonnal vettem egyet magamnak, mert elbűvölt, hogy miután begépeltem, akárhányszor kinyomtathatom és javíthatom a szöveget. A fiatalabbak nem tudják elképzelni, hogy ez micsoda nagy változás volt. Kutató koromban már gyártottam nagy gépre

kisebb alkalmazásokat. Most írtam a játékkomputeremhez szövegszerkesztő programot, és különböző nyelveken betűkészleteket gyártottam hozzá. Otthon már két éve ezt használtam, mielőtt a *Jelenkor*ban elkezdtem bevezetni. Ez úgy ment, hogy vettünk egyetlen számítógépet, amivel egy lézernyomatot meg lehetett hajtani, de a szövegek begépelése a Videoton kis játékszámítógépeivel folyt még sokáig. A *Jelenkor* volt az első számítógéppel szedett folyóirat Magyarországon. Elektronikusan könnyebb volt a szövegeket kezelni, óriási lépés volt, de nem ezért siettem vele. Hanem főleg azért, mert akkor a folyóiratot még a Lapkiadó Vállalat adta ki, és a Szikra Nyomdában nyomták, ez pedig a politikai rendőrségi vonalat jelentette, amitől én mindenáron meg akartam szabadítani a lapot. Ezért álltunk át a számítógépes szedésre. Először discen akartuk a Szikra Nyomdába vinni az anyagot kinyomtatni. A Szikra Nyomda akkori igazgatója mondta, hogy jól van, akkor hozzák azt a „deszket”, aztán majd meglátjuk. Ekkor már tudtam, hogy ezt nem fogjuk meglátni. Molnár Csaba nyomdászhoz fordultam, aki egy családi házban két kis Romayorral dolgozott egy grafikus pincéjében. Ott kezdődött a *Jelenkor* digitális korszaka.

– Amikor főszerkesztő lettél, Csuha István és Takáts József dolgozott veled.

– Csuhait még Ervin hívta. Mert mire én visszajöttem, addigra elment Parti Nagy Lajos. Felköltözött Pestre.

– Valóban, Pistát Szederkényi hívta, de soha nem dolgozott vele együtt, mert addigra meghalt.

– '87 januárban vele együtt kezdtünk. Takáts Jóska-t pedig Csuha javaslatára már én hívtam. Elmentem Szegedre, beszéltem vele. Az ő ajánlója is a *Harmadkor*, a szegedi egyetemisták folyóirata volt. Ennek voltak ők a szerkesztői, nagyon klassz dolog volt. De Jóska nem volt beosztott szerkesztőnek való, csak főnökként tudott volna létezni. Főszerkesztőnek jó lett volna talán, de sokkal előbb elege lett az egészségből, és kilépett.

– Szóval nem volt harmonikus a kapcsolatotok.

– Nem, ő rugalmatlan ember. Nagyon okos, és abszolút rugalmatlan. Senkivel sem tud együttműködni, csak akkor, ha ő mondja meg, mi legyen, és ez velem nem ment, így megromlott a viszonyunk. Személyesen nem, csak nem akarta már tovább csinálni a munkát.

– A rendszerváltás környékén felbomló cenzurális viszonyok közt vált egyáltalán elgondolhatóvá, hogy a folyóiratból ki lehet növeszteni egy kiadót. Azt persze tudjuk, hogy évtizedekre visszamenőleg voltak a pécsi könyvkiadásnak próbálkozásai, például a *Jelenkor-Magvető*. Máig az egyik legjobb kortárs magyar szépirodalmi könyvkiadó a *Jelenkor*, immár a Libri Csoporton belül. Beszélj a kiadó hőskoráról, kérlek. Nagyon erős volt a közép-európai karaktere, Mircea Dinescuval, aztán Tadeusz Konwicki, Milorad Pavić, Tomaž Šalamun, és sok mindenki a kilencvenes évek elején. És azok a hazai szerzők, akiket az akkoriban összeomló magyar könyvkiadói viszonyok közt meg tudtál nyerni: Petri, Rakovszky Zsuzsa, Bodor Ádám és mások, akikkel megalapoztad a kiadó hírnevét.

– Mai fejjel valószínűleg nem kezdenék bele. Ez volt az az időszak, amikor a Szépirodalmi Kiadó halódott, a *Magvető* teljesen padlón volt, sorra adták vissza a kéziratokat a szerzőknek, a *Jelenkor* folyóirat szerzőinek is. Az én nagy feladatom a folyóirat átmentése volt ezen a válságon, ami nagyon komoly válság volt, és igen nehéz volt megtartani a folyóiratot. Ez tényleg majdhogynem napi huszonnégy óra munkát jelentett. A folyóirat és a szerzők megtartása érdekében találtam ki azt, hogy elkezdtem kiadni a könyveiket is. Az első négy könyv: Hegyi Lórándtól, képzőművészeti rovatunk kulcsfigurájától az *Utak az avantgárdból*, Mészöly Miklóstól *A pille magánya*, Balassa Pétertől a *Hiába: valóság* és Parti Nagy Lajostól a *Szódalovaglás*. Az ötödik már egy lengyel szerző, Konwicki. Ez volt tehát a fő célom, és a fő profilja a kiadónak. Aztán nemsokára, '92-ben már Nádas is csatlakozott.

– Márton Lászlótól az *Átkelés* az üveget is abban az évben adtad ki, Darvasi László Veinhageni rózsabokrokja '93-ban jött. Garaczi egy kicsit később érkezett. Ekkoriban csaknem mindenki Esterházyt kivéve a *Jelenkornál* jelent meg a java írók közül.

– Szinte az egész nemzedék ott jelent meg először, vagy ott lett sikeres, Borbély Szilárdig bezárólag.

– Beszéltünk a kiadó közép-európai érdeklődéséről és arról, hogy a kortárs hazai szerzők java részét sikerült megnyerni. Ám arról még nem esett szó, hogy a kilencvenes évek második felétől kurrens filozófiai műveket adott ki. Érdekes, hogy nemcsak könyvei jelentek meg Derridának vagy Rortynak, hanem meg is fordultak Pécssett, ami – tekintettel arra, milyen sztárok voltak akkoriban – nem volt magától értetődő. Hogyan jött ez létre?

– A Jelenkor folyóiratnak nem volt erőssége a filozófia közlése. De úgy gondoltam, reagálni kell arra, hogy vége lett a marxista filozófia hegemoniájának, illetve hogy sok 19. századi alapszerző és -mű nincs kiadva magyarul, például Spengler vagy Kierkegaard. Másrészt pedig volt egy izgalmas kortárs filozófia Habermastól a francia posztstrukturalistákon keresztül Rortyig. Kezdetben olyanokon gondolkodtam, hogy a hiányzó régebbieket, például Spenglert kellene kiadni, de aztán láttam, hogy minden kiadó erre kapott rá, ezeket publikálta – többnyire rossz fordításokban egyébként.

– A régi zsargonban az úgynevezett „irracionalista filozófia” nevet viselte.

– Igen, amit Lukács György megbélyegzett Az ész trónfosztásában. Én egyébként nem voltam ennek a filozófiának a híve, de tudtam, hogy ismerni kell. Végül ebbe nem vágtam bele. Épp akkoriban telepedett haza Svájcból Boros János, aki megkeresett, és írt pár érdekes cikket a Jelenkorba kortárs filozófiai témákról. Megismerkedtem a feleségével, Orbán Jolánnal is, és az ő ösztönzésükre egyeztem bele, hogy hármasan Derridát fordítsunk. Minél tovább él az ember, annál többet csalódik. Ma már nincs kapcsolatom velük, de akkor még egészen más volt a helyzet. János azzal jött haza, hogy korszerű filozófiaoktatást honosítson meg a „foxi-maxi” után. Később felbukkant Weiss János is, aki a Közgázról érkezett. Az ő műveltségükre, tájékozódásukra alapozva kezdtük el a filozófiai programot.

– A kiadó közép-európai érdeklődése párhuzamos volt a te műfordítói tevékenységeddel, az ezzel járó tájékozottságoddal. Jól emlékszem, hogy a szlovéniai Vilenicán is veled voltam először (és Gállos Orsolya szlovén fordítóval), a talán legismertebb közép-európai irodalmi találkozóhelyen.

– Igen, akkoriban egy kivételével valamennyi vilenicai találkozón megfordultam, mert a szervezők magyarországi tanácsadója lettem. Most már nem járok.

– Én is jelen voltam, amikor az egyik alkalommal az ottani fordulat megtörtént. A szlovén írószövetség vezetője egészen más hangütésű beszédet mondott, mint az ott korábban szokásos volt, és akkor a hallgatóság demonstratívan feljött a nagy karsztbarlangból, ahol a beszéd az ünnepélyes díjátadó kapcsán elhangzott. Beszélj, kérlek, arról a személyes nemzetközi kapcsolatrendszeredről, ami számomra is látható volt. Ma is élesen emlékszem, ahogy a találkozónak otthont adó szálloda folyosóján, társalgójában éjjel zajlottak az értelmiségi, irodalmi informális összejövetelek, sűrű cigarettafüstben és nem kevés alkohol mellett. Ebben a közegben az ember találkozhatott például Herta Müllerrel, évekkal a Nobel-díja előtt. És sorolhatnám.

– Igen, Herta Müllerrel nagyon jóban voltam. De ott találkoztam Peter Handkéval is, még a botrányok előtt. A személyes kapcsolatrendszered annak köszönhettem, hogy kiszabadulhattam Jugoszláviába, ahol egészen más világ volt. A szerbek és a horvátok is, de főleg a szlovének rendszeresen szerveztek efféle találkozót. Belgrádban volt az Oktobarska susreti, az Októberi Írótalálkozó, ahova az összes európai országból érkeztek irodalmárok. Szlovéniában különleges kapcsolataim voltak, nagyon jó barátom volt Aleš Debeljak, aki nemrég halt meg tragikus körülmények között, vagy például Boris A. Novak, könyvkiadó, költő, akinek a verseit is fordítottam, s aki a szlovén PEN Club titkára lett. Ezekon a találkozókon nemcsak jugoszláviai írókkal ismerkedtem meg, hanem másokkal is. Nagyon jó barátság fűz máig Mircea Dinescuhoz, akivel talán Belgrádban találkoztunk először. Ő akkor csak franciául tudott, én meg csak angolul, így szinte mutogatással kommunikáltunk egymással, de rögtön erős rokonszenv alakult ki közöttünk. Később aztán a feleségem révén sokat jártunk Erdélyben – gyerekkoromban egyébként Nagyváradon töl-

töttem a nyarakat, ott elkezdtem egy kicsit románul tanulni –, így valamennyire olvasok románul, bár nem nagyon beszélek, meg a nyelvtanban sem haladtam sokat. Verset tudok fordítani, például Dinescutól. Megismerkedtem Dorin Tudorannal is, aki arról nevezetes, hogy éhségstrájjal kényszerítette ki, hogy kiengedjék Nyugat-Európába. Én először még Romániában találkoztam vele, de később már úgy is, hogy Amerikából jött Párizsba, ott többször is összefutottunk. Volt tehát egy román kapcsolatrendszerem, ami bővült, igyekeztem tájékozódni a nagyszerű román irodalomban. Magyarországon én kezdtem el Mírcea Cărtărescut kiadni.

Szlovéniában történelmi pillanatok tanúja voltam. Boris Novakék rendszeresen meghívtak a szlovén PEN bledi találkozójára, a Blejske susretira. Jelen voltam akkor is, amikor már esett szét az ország, és a szerbek meg a koszovói albánok szakításra játszottak. Az utolsó pillanatban történt, '91-ben talán, hogy a szlovének kitalálták: odahívják Dobrica Ćosićot, a szerb nacionalista vonal szószólóját, valamint Ibrahim Rugova albán író, aki akkor a koszovói ellenzék vezére volt. Az ebédlőben az egyik ült az egyik asztalnál, a másik a másikon, és a szlovének futárszolgálatot láttak el a kettő között, hogy valami megegyezést hozzanak létre. Ez egyébként nem sikerült.

Boris Novak egyszer megkérdezte tőlem, hogy ugye benne vagyok a magyar PEN-ben. Az akkoriban enyhén belügyes társaság volt, persze hogy nem voltam benne. Boris a hátamra ütött: „Jól van haver, akkor a szlovén PEN Clubnak leszel a tagja”. Attól kezdve minden rendezvényükre meghívtak, számon tartottak, információkat küldtek, teljesen úgy kezeltek évekig, mintha a szlovén PEN tagja lennék.

– *Tomaž Šalamunt is kiadtad. Ő is Vilenica alapítói közé tartozott?*

– Nem. Šalamun nagy költő, aki azért fél lábbal mindig Amerikában élt. Van egy *Imre* című verseskötete, amit Oravecz Imréről írt. Együtt voltak valahol az USA-ban a Közép-Nyugaton egy alkotóházban, és Šalamunnak meggyulladt a nagy, göndör haja a gáztűzhely fölött, amit Imre oltott el. Erős történet.

Ami a lengyel kapcsolataimat illeti, Kovács István segítségével először a krakkói „új hullámos” költőket ismertem meg, Adam Zagajewskit, Julian Kornhausert, Leszek A. Moczulskit, akkoriban jöbani is voltam velük, de ez a kapcsolat elszorvadt. Kornhauser egyre kevesebbet írt (jogoszláv irodalmat tanított a Jagelló Egyetemen, szerb fordítóként is működött), Zagajewski külföldre ment. A Szolidaritás idején és az utána következő években sokat jártam Lengyelországba, viszont sok barátomat elvesztettem. Voltak, akik elkurvultak – minden ilyen fordulatnál adódik bizonyos veszteség, én harminc százalékra saccolom a magam tapasztalatából.

– *Ez a Jaruzelski-féle fordulat ideje, ugye?*

– Igen, a Jaruzelski-puccs után. És nagyon sokan emigráltak. Így sokakat elveszítettem, például Zagajewskit is, bár egyszer még Párizsban találkoztunk, vagy Zbigniew Herbertet, aki Németországba emigrált, nem sokkal azután, hogy kapcsolatba kerültünk. Viszont Wisława Szymborskánál többször jártam Krakóban, őt nagyon szerettem.

– *Fordítottad és ki is adta a verseit...*

– Igen, egy kötetét szerkesztettem az Európának, egyet meg ki is adtam. A hadiállapot, „stan wojenny” alatt illegálisan élő vagy internálásból frissen szabadult írókkal is találkoztam, egyszer le is buktam.

– *Hogyan történt?*

– Varsóban egy kávéházban egy internálótáborból szabadult korombeli íróval találkoztam, aki a „drugi obieg”, az illegális folyóirat- és könyvkiadás fontos szereplője volt. Kaptam is tőle egy csomó szamizdatot, az asztal alatt adogatta át. Akkoriban Lengyelországban az egész valamirevaló irodalom átment szamizdatba. Szappanszagú nyomatok voltak, mert a szitafesték szappannal készült. Néha, ugye, parfümös szappant sikerült szerezni...

– *Akkor messziről illatozott a szamizdat...*

– Az Instytut Kultury, ez a nagy lengyel emigráns központ Párizsban működött, ott adták ki sok lengyelországi író könyveit. Ezeket aztán a lengyel szamizdat-ipar kicsinyített változatban másolta tovább, mert úgy könnyű volt zsebben hordani, kézből kézbe adni.

Azt hiszem, ott a kávéházban szűrt ki egy spicli. Hazafelé jövet a varsói repülőtéren kiemeltek a sorból. A nagy fekete táskám tele volt illegális nyomatokkal. Megmotoztak, levetkőztettek meztelenre, faggattak, hogy kitől kaptam. Rám akartak ijeszteni, és hát elég ijesztő is volt. Félelmetesek voltak ezek a feketeruhások, a ZOMO, a lengyel rohamrendőrség emberei. Biztos meg is ijedtem volna kellőképpen, csak az volt a szerencsém, hogy a LOT-gép lengyel személyzete észrevette, mi történik, és egyszerűen nem indították el addig a repülőgépet, amíg én meg nem érkeztem. Állandóan bementék a hangosbemondóba, hogy várnak, és ezt én is hallottam abban az elkerített kis fülkében, ahol nyuvasztottak. Úgyhogy elég nagy lett a pofám. Megkérdeztem tőlük, hogy most mi van, meg akarnak verni. Nem tudtak mit tenni, mert mindenki azt figyelte, hogy ez a „Pán Szordász” hol van, és mikor fog már előkerülni.

Romániában ugyan nem a forradalom idején, de mindjárt utána jártam. Volt, ma is van egy Ifjúságért Egyesület Pécsen, aminek a vezetőségi tagja voltam és vagyok. '90 januárjában Pörös Béla vezetésével egy adománnyal megpakolt bérelt busszal bementünk egészen Székelyföldre. Nagyon érdekes utazás volt, teljesen kaotikus állapotok uralkodtak még. Aztán szintén még '90-ben, amikor én még az Írószövetség tagja, sőt választmányi tagja voltam, Koczkás Sándorral kettőnköt küldtek Bukarestbe, fölvenni a kapcsolatot a Román Írószövetség új vezetésével. Tudniillik akkor a Román Írószövetség elnöke az én Mircea Dinescu barátom volt. Nyilatkozatot szövegeztünk, együttműködési szerződést kötöttünk. Tejből-vajból fűrésztörttek minket, egy kis bojár kastélyban laktunk Bukarest külterületén.

– *Ugorjunk most vissza az időben még a rendszerváltás előtti időbe, mert nem esett szó még a József Attila Körben való tevékenységéről.*

– 1978-tól voltam vezetőségi tagja az akkor még FIJAK-ként működő szervezetnek. Megszerveztük a szentendrei találkozót '80 nyarán, ha jól emlékszem. Első este Zalán Tibor és talán Elek István összeállítottak egy követeléslistát. Változtathassuk meg a nevét József Attila Körre, adhassunk ki könyveket, folyóiratot, legyen nagyobb autonómiánk az Írószövetséghez képest. Ezeket a követeléseket nyilvánosságra hoztuk a tanácskozáson. Nagy cirkusz lett, rögtön felfüggesztettek minket. Hosszú ideig nem tárgyaltak velünk, az akkori írószövetségi elnökön, Dobozy Imrén keresztül próbáltak presszionálni minket. Közben a vezetőségben nagy viták folytak arról, hogy mit csináljunk. Én inkább amellet voltam, hogy próbáljunk megegyezni, mert többet nyerünk vele, mint ha szembeszállunk. Röviden összefoglalva, a lengyelektől megtanultam a „szerves munka” fogalmát. Nem rajtunk múlik, hogy megdőle a rendszer, az viszont igen, hogy milyen állapotban lesz akkor a társadalom. Nem kockáztatni, hanem erősíteni kell a meglévő civil intézményeinket. Ami azóta történt, szerintem sajnos engem igazol. Csengey Dénes volt a radikális tábor vezetője, ők a végsőkig akarták vinni a dolgot, bár hogy mi a végső, azt aligha tudták volna megmondani. Valamiféle forradalom lebegett a szemük előtt, a fark akarta csóválni a kutyát. A kör titkára, Szilágyi Ákos közbülső álláspontot foglalt el, és ügyesen taktikázva sok mindent elért: akkor indult el a JAK-füzetek sorozata, a Műfordító Füzetek, és létrejött maga a JAK, aminek talán még két évig benne voltam a vezetőségében. Utána tagja lettem az Írószövetségnek, sőt a választmánynak is, és a nyolcvanas évek közepén már ott mentek a meccsek.

– *Beszéltél már a párttal való kapcsolatodról, a Dialógus Békecsoportról, viszont a rendszerváltás utáni kultúrpolitikai szerepedről még nem. Pécsen az önkormányzat szabaddemokrata képviselője voltál, a kulturális bizottság elnöke. Hogyan kerültél oda?*

– Régóta kapcsolatban álltam a demokratikus ellenzék pesti vezetőivel, és helyben is ebben az irányban próbáltam tájékozódni, valamikor '89-ben elmentem az SZKH (vagy már SZDSZ?) itteni toborzógyűlésére, amit nagyon vidékiesnek és kaotikusnak láttam, és úgy ítélt meg, hogy ebbe a társaságba nem akarok tartozni. Ekkoriban az antikommunizmus volt a fő csapásirány, ezért egy csomó frusztrált, indulat vezérelte ember csődült oda. Az egyetemi pártszervezetből ismert fiatalok megkerestek, hogy indulnék-e képviselőjelöltként az MSZP színeiben, amire azt válaszoltam, hogy szó sem lehet róla. Aztán a helyhatósági választások előtt Bretter Zoltánnal találkoztam, és ő elvitt egy SZDSZ-es gyűlésre, ami már jobb benyomást tett rám. Vállaltam, hogy indulok, be is kerültem egy kertvárosi körzetből. A városi önkormányzatban az SZDSZ és a Fidesz koalícióban többséget tudott szerezni, és a koalíciós tárgyalásokra másodmagammal engem delegáltak, mert voltak fideszes kapcsolataim, és a két párt közös jelöltjeként nyertem. A Hunyadi úton volt a Fidesz irodája, rengeteg narancslevet meg kellett innunk... Hasznosítani tudtam az állampártban szerzett tapasztalataimat, meg eléggé kikupálódtam a szerkesztőségben is. Jó megegyezést kötöttünk, ami kiválóan működött az első négy évben, csak sajnos gyenge embert jelöltünk polgármesternek az utolsó pillanatban. Az elején sok mindent elértünk, aztán kezdtek sokasodni a bajok. Ahogy fogyott a pénz, egyre több kellett volna a színháznak. Miközben az adminisztráció a saját életszínvonalát védte, a színészek helyzete egyre romlott. Vitát kezdeményeztem, hogy hogyan lehetne átalakítani az intézmény működését. Óriási felzúdulás támadt, hogy tönkre akarom tenni a színházat. Mivel összevissza beszélt mindenki, és hazugságokkal korbácsolták fel az indulatokat, egy ke-rekasztal-megbeszélést kezdeményeztem, amire még Törőcsik Marit is odahozták. Megbeszélésről szó sem volt, mindenki fújta a magáét. Azt mondtam, rendben van, akkor nem lesz reform. Megkap a színház annyit, amennyit lehet, és viszontlátásra. Még maradtam egy ideig bizottsági elnök, bár rossz kedvvel, mert láttam, hogy nem lehet már semmilyen lényeges változtatást elérni. Az tette be végleg a kaput, amikor a képviselőtársaim megszavazták, hogy a párház előtti Lenin-szobor helyére állított művet, Bencsik István munkáját el kell távolítani, mert sérti a közízlést...

– *Sokkal absztraktabb volt annál az a fehér márványtorzó...*

– ...Az MDF-es és kereszténydemokrata képviselők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „nem lehet egy pinát a város közepére kitenni”, és folyton lefújta valaki festékekkel. Végül az SZDSZ beadta a derekát, eldöntötték, hogy elvitetik Bencsik szobrát. Akkor lemondtam a kulturális bizottsági elnökségről. Még másfél évig maradtam képviselő, amíg tartott a mandátumom, de egyre kisebb lelkesedéssel vettem részt az egészenben.

– *Ennek a szoborhelynek zaklatott sors jutott, hiszen a Bencsik szobra előtt ott álló Lenin-szobor ügyében majdnem utcai küzdelem zajlott. Krassó György a Magyar Október Párt nevében le akarta dönteni, de Böszörményi István fiatal szobrászként nem engedte, mert úgy gondolta, nem lehet így bánni a műalkotásokkal, még az ideológiailag terhelt művekkel kapcsolatban sem a megsemmisítés a megoldás. Szóval ehhez az esethez kötődik a kultúrpolitikai tevékenységem befejezése.*

– Sok más, kisebb ügy is volt, például az utcák átnevezése. Az én időmben még Doktor Sándor utca és Marx út is volt, ezeket nem engedtem megváltoztatni. Az én ötletem volt ugyanakkor a Maléter Pál utca a szovjet Sárohin tábornok helyett. Már akkor az volt a nóta, hogy Doktor Sándor hazaáruló, szerb bérenc, és ez a tipikusan korlátolt, stupid, nacionalista hozzáállás azonnal érvényesült, mihelyt kivettem a lábam. Dr. Doktor Sándor bábaképzőt alapított, a baloldali demokratikus, átmeneti kormány vezetőjeként sok érde-me volt. A stupiditás azóta csak fokozódik.

– *Térjünk vissza a kiadóhoz, amiről korábban valami olyasmit mondtál, hogy ma már nem vágnál bele. Amikor kiadót menedzselsz, akkor nyilván nincs időd írni. A kérdés az, ha nem ezt csinálnád volna, akkor mit tettél volna, vagy mit kellett volna tenned?*

– Meséltem neked, hogy eredetileg a gimnázium után francia szakra akartam jelent-

kezni, ez tartós mániám volt. Most végre tudok azzal foglalkozni, amivel akkor akartam. A kiadó nélkül valószínűleg előbb kezdtem volna. Meg esszéket írtam volna, fordítottam volna. Tudod, a fordítással ma már az a baj, hogy... tulajdonképpen mindenhol outsider vagyok. Minden nyelvből megvan az a nem túl sok jó fordító, akit alkalmazni tudnak, és hiába, hogy most már hét nyelvből tudnék fordítani, alig jutok munkához. Amit sajnállok, ha arra gondolok, mi mindent fordíthatnék még le. Ha csak a franciát veszem, lefordítottam Montaigne összes esszéjét meg Rabelais *Pantagruel*jének harmadik kötetét, de évek óta hiába keresek kiadót egy Rabelais-összesre.

Belevágtam a kiadóba, hogy a folyóiratot megmentsem, és aztán a dolog megevett. Aránytalanul nagy energia kellett ahhoz, hogy némi eredmény létrejöjjön. A végén majdnem csődbe vittem a kiadót, ugyanis nem volt pénzem, és tőke nélkül nem megy. Nem tudtam növekedni, nem tudtam odáig eljutni, hogy ne közvetlenül én csináljak majdnem mindent. Soha nem tudtam olyan munkatársat alkalmazni, akire rá lehet bízni egy fontosabb szektort. Ez soha nem működött, csak hát az elején annyira nem működött semmi, hogy nem tűnt föl. Míhelyt végre beindult a könyvpiar, kiderült, hogy ott nekem nem terem babér. Az utolsó pillanatban sikerült eladnom a kiadót egy tőkeerős csoportnak.

– *Most visszadolgozol a saját volt kiadódnak. Nádas kötetein, legutóbb Meliorisz Béla verseskötetén is ott a neved.*

– Igen, szerkesztőként. Tavaly elég sok kötetet szerkesztettem, fordításokat főleg meg versesköteteket, és Nádas Péter könyveit.

– *Hogyan alakultak úgy a dolgaid, hogy mostanság már nem Magyarországon élsz? Sőt már az elmúlt néhány évben sem...*

– Egyszer innen Pécsről, illetve a megyétől delegáltak egyhónapos tartózkodásra Marguerite Yourcenar villájába, Lille mellett, ahol mindig hárman vannak, általában egy könyvillusztrátor, egy francia és egy külföldi író. Nagyon jól tudtam ott dolgozni, és rájöttem, milyen hülye voltam, hogy addig nem használtam ki ezeket a lehetőségeket. Attól kezdve folyton pályáztam ilyen helyekre. Többször voltam Lengyelországban, Svájcban, Franciaországban, és ezeknek az utaknak az egyikén találkoztam egy olasz műfordítóval, ami tartós kapcsolatnak ígérkezett. Nagyjából két évet Torinóban töltöttem, meg is tanultam valamennyire olaszul. Ahhoz persze ott kellene élni, hogy jobban tudjak beszélni. Amikor a kapcsolatunknak vége lett, már nem akartam, nem tudtam Magyarországon maradni. Pánikszerűen elkezdtem keresni valami lehetőséget, és baráti alapon sikerült Párizsban a belvárosban egy ötödik emeleti egyszobás lakást, studio-t bérelnem. Ott laktam csaknem két évig, fantasztikus volt. Egyáltalán Franciaországban lenni, és rájönni arra, hogy ha a jövedelmeimet átváltom euróra, és megtanulom, hol lehet olcsón vásárolni, akkor szűkösen, de ki tudok jönni. De aztán a tulajdonos emelni akarta a bért, és azt már nem tudtam volna kigazdálkodni. Vidékre kellett mennem. Arles-ban ugyanannyiért, sőt kicsit kevesebért háromszobás lakást tudtam bérelni. Van ott egy nemzetközi műfordítóház, jól felszerelt könyvtárral, egyébként ugyanabban az épületben, az Hôtel-Dieu-ben, ahol Van Gogh-ot ápolták, amikor levágta a fülét. Ott eltöltöttem már korábban három hónapot, és megszerettem Arles-t, jó kis város. Huszonegynéhány kilométerre van a tengertől, mellette van az Alpilles, egy szép mediterrán, karsztos régió, a Rhône két ága között meg a Camargue, egy sós mocsaras terület...

– ...*a vadlovakkal...*

– Igen és a bikákkal, amiket ott tenyésztenek, a híres bikafuttatásra. Egy Julius Caesar alapította római város, amfiteátrummal, meg egy csodálatos román székesegyházzal a főtéren. Kisváros, de nagyon szeretem.

– *Hogyan telik ott egy napod?*

– Olvasok meg fordítok. Amikor jobb idő van, akkor kerékpárra pattanok, és nagy túrákat teszek a környéken. Vagy vonattal, busszal elutazom valahova – a környéket most

már nagyjából ismerem. Vagy lemegyek a tengerhez. Egy euróért odavisz a városi busz. Télen is gyönyörűek a fények, hatalmas kagylókat, csigákat lehet találni. Májustól meg lehet fürödni, és nekem az úszás nagyon fontos. Télen uszodába járok, tavasztól őszig a tengerre, még október elején is, ha nem fúj a misztrál. Annyira fontos ez nekem, hogy amikor Párizsból el kellett jönnöm, sokáig haboztam, ne inkább Nápoly környékére menjek-e. Tudtam volna gyakorolni az olaszt, és nem olyan drága, ha az ember nem turistaként él. De az már túl messze lett volna. Persze Arles is messze van.

– *Beszélg még egy kicsit a magánéletről. Említetted, hogy második feleséged miatt sokat jártál Erdélyben. Koszta Gabriella eredetileg színész volt, de alaposan kivette a részét a Jelenkor Kiadó munkájából. De korábbról is kezdheted.*

– Volt egy korábbi házasságom, amiből Dávid fiam született. A Tettyén laktunk. Alattunk három mérnökcsalád lakott, fölöttünk Gellér Brúnó képzőművész, még följebb Vidákovics Antal koreográfus. A kerteken át jártunk szomszédolni. Bármennyire kellemes volt, kezdtem azt érezni, hogy lenyel, megbénít ez a polgári életmód, és kimenekültem belőle. Sajnos ennek a fiam itta meg a levét, mert egy ideig nem tudtam elég gyakran találkozni vele. Második feleségemmel, Koszta Gabival Bertók László ismertetett össze, ő szólt, hogy jött egy színész Erdélyből, ismerjem meg. Amikor a *Fél korszó hiány* tévéműsorát készítettük, Gabit kértem meg a verseim felolvasására.

– *Ez a korabeli MTV pécsi regionális stúdiójában készült, ugye?*

– Igen, Bükkösdi László vezetésével. Gabival volt egy közös barátunk is, Hervay Gizella, akit nagyon szerettem, utolsó kötetének valójában én voltam a szerkesztője. Barátilag összeraktam neki a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* című kötetét, még a hivatalos szerkesztője előtt. Nagyon jó barát nők voltak Gabival, még Erdélyből. Aztán összeköltöztünk Gabival, és született egy lányunk. Ez még a Ceaușescu-korszak kellős közepén, a nyolcvanas években történt. Jártunk át Erdélybe látogatóba, infernális kalandjaink voltak a határon, volt, hogy egy napot álltunk ott a csecsemő kislányunkkal. Viszont eléggé megismertem az együttélés sajátos módozatait. Gabi egy vegyes lakosságú kisvárosból, Erdőszentgyörgyről származik. Ott az idősebb románok jól beszéltek magyarul, sőt volt olyan, aki már nem is tudott románul. A magyarok viszont soha nem tanultak meg rendezsen románul. Megtanultam, hogy semmi sem fekete-fehér, az egymás mellett élésnek vannak barátságos meg kevésbé barátságos mozzanatai. Így aztán se a sovinizmusra, se a doktriner kozmopolitizmusra nem vagyok vevő.

– *Ez Maros megye, nem?*

– A Küküllő völgye, igen. Arrafelé változó volt a nemzetiségi összetétel, bizonyos falvakban románok, másokban magyarok éltek, ebben a kisvárosban összekeveredett a két népesség. Érdekes tapasztalat volt, sokáig jártam oda vissza. A román kapcsolatrendszerem is erősítette, hogy velük sokkal jobban tudtam Gabin keresztül kommunikálni. Őbelőle pedig a Jelenkor Kiadónak köszönhetően román fordító lett, mára a leginkább felkapott Magyarországon.

– *Cărtărescut is ő fordította.*

– Őt és sok más is. A két legelső könyve Florina Ilis regénye volt, meg az *Egy komcsi nyanya vagyok!* Dan Lungutól, amiből egy színész nő monodráját is készített.

Aztán jött az olaszországi kapcsolatom, amiről már beszéltem. Kicsit megismertem az országot, megtanultam valamennyire a nyelvet, érzem az olasz mentalitást, ami roppantul rokonszenves számomra. Voltunk együtt Amerikában is.

Most pedig egy svájci költő az élettársam, Anne-Marie Kenessey, akivel a balatonfüredi műfordítóházban ismerkedtem meg, illetve előtte a svájci Zugban már találkoztunk egyszer. Ő félig magyar származású, az apja '56-os menekült volt, aki nem akart otthon magyarul beszélni. Annamarinak kamaszkorában a nulláról kellett elkezdenie magyarul tanulni. Most már elég jól beszél, de ha nem jut eszébe valami, akkor átvált német-

re, és úgy folytatjuk, aztán megint vissza. Zürichben él, ezért folyton Magyarország, Provence és Svájc között háromszögelünk.

– *A lányodról, Katáról még nem beszéltél, aki verseket is közölt már a Jelenkorban.*

– Az nagy meglepetés volt számomra. Katának nagyon korán erős affinitása volt a színház és az irodalom iránt. Az anyja próbapéldányait, amiket normális embernek eszébe sem jut elolvasni, már kislány korában vitte be a szobájába, és lelkesen olvasta. Így aztán abban reménykedtem, hogy majd lesz, aki a kiadót folytassa. Egy ideig dolgozott is szerkesztőként, de nem szerette, nem érdekelte igazán. Most egy pályázatíró cégnél dolgozik, a megélhetését ebből biztosítja. Nagyon kellemes meglepetés volt, amikor láttam, hogy elkezd írni. Először egy novellával jelentkezett, amitől annyira nem voltam elragadtatva, de a versei kimondottan jók. Örülök, hogy ír, és remélem, folytatni fogja.

– *Szó volt már a személyes nemzetközi kapcsolatrendszeredről, de beszélj arról is egy kicsit, milyen művészetet, milyen irodalmat szeretsz. És aztán arról is, hogy a magyar irodalom jelentős alkotóihoz milyen kapcsolat fűzött, gondolok itt Mészöly Miklósról vagy Nadas Péterre, akiknek a könyveit kiadtad. Először az első kérdés: mi az, ami téged igazából „beránt”.*

– Nehéz kérdés. Elég régóta a francia reneszánszsal foglalkozom, és az elhúz arrafelé. Például Montaigne-t hatalmas figurának tartom, szívesen fordítottam, és tanulmányozom az életét, a kor összefüggéseit – erről könyvet is szándékozom írni. Aztán nem véletlenül fordítottam annyit a szarajevói horvát Miljenko Jergovićot. Zseniális, izgalmas író. Mostanában olvasom újra Proustot, ezúttal franciául, és így nagyon más. Többrétegű, rejtelmesebb és szellemesebb. Nagyon szeretem Szymborskát, a megjelent két kötete óta is fordítom, most készitünk elő egy újat a FISZ műfordító sorozatában a Kalligram Kiadónál. Zenében könnyebb választanom: Purcell és Debussy azok, akiket a leggyakrabban hallgatom. Purcellben lenyűgöz a humora. Nem tudom, mennyire nyilvánvaló ez, de például az *Artúr királynál* mulatságosabb zenét nem tudok elképzelni. Elég sok operát hallgatok mostanában, amit korábban nem csináltam.

– *És a képzőművészetben?*

– A képzőművészet őszintén szólva kevésbé foglalkoztat, de leginkább a posztimpresszionisták ragadnak meg, élükön Cézanne-nal, aki a legcsodálatosabb festő. De hát én ehhez nem értek igazából. Vannak kortárs képzőművészek is, akiket szeretek, meg performerek, mint Marina Abramović. Nagyon izgalmas dolgokat művel, a szembenézésses performanszai egészen elképesztők. Az ilyesmi azért megérint.

Az irodalommal az a baj, hogy hatalmas, beláthatatlan terület. Dosztojevskijnél nagyobb nehezen tudok elképzelni. Thomas Mann értéke sokat csökkent a szememben az idők során. Rajongtam érte fiatalabb korban, és ma már túlságosan kimódoltnak érzem. Tolsztoj igen, kivéve a *Feltámadást*, ami katasztrofálisan gyenge munka, bár tudom, hogy most népszerű az ájtatos zöngéje miatt. De az *Anna Karenina* nagy könyv, a *Háború és béke* meg még inkább. És a novellái is csodálatosak. Nagyon kedvelem Stendhal szárazságát, aztán Mérimée-t, furcsa módon a novelláit, ő is nagyon izgalmas író.

– *Mészöly Miklósról beszélj, kérlek, akinek az életműsorozatát kiadtad, felesége, Polcz Elaine műveit is megjelentetted. Nyilvánvaló, hogy volt köztetek tényleges kapcsolat. Mészölyt szerkesztőként megörökölted, ahogy Mészölyt a Jelenkornál valamiképpen minden szerkesztő megörökölte. Azzal kezdődött, hogy Várkonyi Nándor már a Sorsunkban lekötölte 1943-ban az első novelláját, aztán még hat írása jelent meg ott '48-ig, sőt a lap vidéki szerkesztőjének titulálták. Aztán megjelent néhányszor az ötvenes években a Dunántúlnál, majd Tüskés Tibor vette át a stafétát, amikor megnyerte a Jelenkor szerzőjének. Ekkor jött az emlékezetes történet: az Ablakmosó közlése és annak következményei. Majd a Szederkényi-féle Jelenkorban is újra megjelenik úgy '70 körül. És hozzá magával a fiatalabbakat: Nadast, Esterházyt...*

– ...Nadast, Esterházyt, Lengyel Pétert, Hajnóczy Pétert, Bereményi Gézat...

– ...és Balassa Pétert. Tehát Mészölynél tartunk.

– Mészöly Miklóssal jó kapcsolatom volt, bár későn találkoztam vele. Amikor már én szerkesztettem a *Jelenkort*, sokat jártam hozzájuk a Városmajor utcai lakásba meg Kisorosziba is. Ám mégis furcsa viszony volt ez. Nem én voltam az igazi szerkesztője, hanem Szederkényi Ervin, illetve még előbb Tüskés Tibor. Jól látszott ez egy bizonyos eseten, amikor az *Ablakmosót* még a fordulat előtt, '88-ban vagy '89-ben előadták a pécsi kamaraszínházban. Mészöly lejött Alaine-nel a bemutatóra, és bár én voltam a szerkesztője, és nyüzsgöttem összevissza, ők ketten tapintatosan, de határozottan úgy intézték, hogy Mészöly Tüskés mellé ült le beszélgetni, engem pedig Alaine semlegesített, vele társalogtam. Az ember, amilyen hiú, megjegyzi az ilyesmit.

Arról már beszéltem, hogy Balassával hogyan találkoztam, és hogy ez a barátság sokáig tartott, nekem sokat jelentett, tanultam is belőle. Nem tárgyi, hanem szemléletbeli dolgokat. Én, ugye, először szektás baloldali voltam, aztán népfí lettem, a fasizmuson kívül a magyar szellemi élet teljes spektrumán végigmentem, míg eljutottam oda, ahol végül is kikötöttem a nyolcvanas években. Fontos volt Péter hatása ebben a kijózanodásban.

Esterházyékkel együtt jártunk Szigligetre családostul nyaralni. Sokat beszélgettünk, faggatott, hogy erről vagy arról mi a véleményem, úgy láttam, tényleg érdekli. Ezekből a beszélgetésekből soha nem kerekedett vita, de egyre több olyasmi derült ki, amire nem is gondoltunk volna. Nagyon jó együttlétek voltak ezek, szerettem Pétert. Annak ellenére, hogy nem volt a kiadó szerzője, sokszor találkoztam vele, jártam náluk.

– *Nádashoz alapvetően munkakapcsolat fűz?*

– Vele akkor találkoztam először, amikor tucatnyi pesti szerzőnkkel együtt lejött Szederkényi Ervin temetésére.

– *Meg is írta a '87 februári részben az Évkönyvben.*

– A szerkesztőségben vártuk a pesti különítmény érkezését, akkor már lehetett tudni, hogy én viszem tovább a lapot. Bejött egy nagy társaság, Balassán és Mészölyön, illetve Alaine-en kívül szinte senkit nem ismertem, és az volt az érzésem, hogy valaki néz. A sarokban állt az a valaki, a kisszoba és a folyóiratraktár felé nyíló két ajtó között. Egy erős kék tekintet. Valaki, aki nagyon kíváncsi volt – Nádas mindig kíváncsi egyébként –, hogy ki ez az alak, akit nem ismer személyesen, és aki Ervin után fogja vinni a boltot. Aztán sokat találkoztam vele, főleg akkortól, amikor '92-ben odaadta a *Párbeszédet* a kiadónak, ez volt az első könyve nálunk.

– *...Richard Swartz-cal közös kötet, akinek a nevét, ahogy Nádas mondta egyszer, a magyarban körülbelül három ká-val kell ejteni (Rikkard)...*

– Vele szintén megismerkedtem, egyszer együtt voltunk Montenegróban. Akkoriban történt, amikor Đukanović próbált megszabadulni Szerbiától, önállósítani az országot, Milošević pedig fenyegetőzött. '99 nyarán úgy nézett ki, hogy a szerbek bevonulnak Montenegróba. Ekkor a kedves német barátom, Wolfgang Klotz – aki korábban a frankfurti Palais Jalta igazgatója volt, és mindig kész kiállni Kelet-Európa elnyomottjaiért – horvát barátommal, Nenad Popovićsal együtt kitalálta, hogy egy konferenciát szervezzen Montenegróba, és a lehető legtöbb nyugat-európai újságíróat odacsődítik. Akkor próbáljon meg Milošević bevonulni, amikor ott van a nyugati sajtó jó része. Meg is csinálták egy svéd alapítvány segítségével, és engem is bevontak. A részletekbe most nem megyek bele, a bevonulásra nem került sor. Visszafelé Dubrovnikból Zágrábra repülővel mentünk, aztán a Zágrábban hagyott kocsimmal hazavittem Richardot az Isztriára – van ott egy házuk a feleségével, Slavenka Drakulić horvát írónővel. Közben sokat beszélgettünk, aztán náluk is aludtam, úgy jöttem haza.

A kapcsolatrendszeremnek – a folyóirat akkori kapcsolatrendszerének – egy további köre a nyugat-európai emigráns magyar íróké. A hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjaira többször is meghívtak, és oda az angliai és a franciaországi emigráns írók is

eljártak. Így ismertem meg Albert Pált (Sipos Gyulát), akivel később Párizsban többször is találkoztam, Karátson Endrét, akinek több könyvét is kiadtam, vagy Sárközi Máttyást Londonból. Egyszer a román forradalom után elvittem oda Mircea Dinescut is. Elbűvölte őket a humorával és a szabadszelleműségével.

– *Többször szóba jött már Párizs, ami meghatározó városélményed.*

– Úgy kezdődött, hogy egy ma már Amerikában élő magyar barátom felvett egy autóstoppot a nyolcvanas évek elején. Egy francia diákot, aki meg akarta ismerni Magyarországot, a barátom pedig elküldte hozzám Pécsre. Ebből máig tartó ismeretség lett, és náluk laktam néhányszor Párizsban. Aztán három egymást követő évben meghívtam Párizsba. Először Danielle Mitterrand, az elnök felesége kezdeményezett „Europe – Continent Culture” címmel egy monstre értelmiségi találkozót, aminek az volt a célja, hogy helyreállítsa a francia befolyást Közép-Európában. A konferencia a Blois-i kastélyban zajlott, és elvittek minket más Loire-menti kastélyokba is, például Chenonceauban. Ekkor találkoztam többek közt Paul Gomával és a franciaországi román emigráció más tagjaival, és megismertem Marin Sorescut, a nagy román költőt. Aztán a következő évben a magyarok kerültek sorra a Beaubourg „Szép idegenek” című rendezvénysorozatában, és Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázssal, Lengyel Péterrel, Mészöly Miklóssal és másokkal bekerültem a tizenöt fős delegációba. A fölölvasást és beszélgetést követően szétosztottak bennünket, engem Nemes Nagy Ágnessel az Abbaye de Royaumont-ba, egy Párizshoz közeli gótikus apátságba küldtek, ahol francia költőkkel együtt a verseinket fordítottuk franciára. Utólag egyeztettem, hogy az egyik költő, Pierre Alféri, Jacques Derrida fia volt (Derridát akkor még nem ismertem). Egyszer meg, nem tudom, ez előtte vagy utána volt-e, egy nagyobb írói társaságot meghívtak a párizsi könyvszalonna. Mészöly Miklósról és Esterházy Péterre emlékszem, meg arra, hogy ott volt Bohumil Hrabal is, mindvégig erősen sörközi állapotban. Igen, ez épp ’90 márciusában volt, amikor Marosvásárhelyen egymásnak mentek a románok meg a magyarok. Emlékszem, a *Libération* újságíróinak próbáltuk elmagyarázni, mi történik.

– *Ez volt a „fekete március”.*

– ’89-ben pedig akkor voltam ott, amikor Nagy Imre kivégzésének évfordulóján a Père Lachaise temetőben fölavattuk a szimbolikus sírját.

– *Ennek akkor ’88. június 16-án kellett lennie. A párizsi élményeid után mint „sokfele bolygott” embert kedves közép-európai helyeidről kérdezlek.*

– Nagyon szeretem Trogirt, arrafelé sokat nyaraltam, de mára sajnos megöli a turizmus. Mondom aztán Krakót, szintén sokszor megfordultam ott. És Bukarestet is nagyon kedvelem, eleven, érdekes, vidám város, ha be van osztva az idő, akkor nyilván a kelletnél lazább és felelőtlenebb, de jó hangulatú. Marosvásárhely is ott van a listán, a maga kissé provinciális jellegével együtt. Kedves hely, számomra kedves emberekkel, az élen Kovács András Ferencsel, és más, kevésbé neves, de számomra fontos személyekkel. És Ljubljana, amely főváros léteére valójában kisváros.

– *Eredetileg tartományi székhely volt, összesen körülbelül 300 ezer lakosa van.*

– Igen, Laibachként volt ismeretes. A közepén áthaladó folyóval finom látványt nyújt.

– *A rakpart és a folyó belvárosi szakaszának egységes elrendezése Jože Plečnik építész dicséreti.*

– Úgy van, például a Hármas híd, a Tromostovje. Aztán ha mostanában Magyarországon vagyok, akkor Velencére járok le vonattal, és körülbiciklizem a tavat. Hiába, hogy igazából egy pocsolya, nagyyszerű a nádasaival, a madárvilágával, és úszni is jó benne.

– *Említetted KAF-ot, akit mindketten nagyra tartunk. A fiatalabbak közül kiket olvasol, kiket kedvelsz?*

– Nem a fiatalabbak közé tartozik, de Tolnai Ottót mondom legelőször. A legmélyebb és a legrégebbi barátság Parti Nagy Lajoshoz fűz. A fiatalabbak közül sokáig jó barátok voltunk Márton Lászlóval, ám ez az utóbbi időben akadozik, főleg, mióta nem vagyok itthon.

Most is működik Schein Gáborral a barátságunk, gyakran találkozunk, beszélgetünk, jól megértjük egymást. Tóth Krisztával ugyancsak jóban vagyok, bár ritkábban találkozunk. Akit nagyon szeretek a fiatalok közül, az Mora Teri, néha levelezünk, legutóbb Berlinben találkoztam vele. Izgalmasnak tartom azt, amit ír, de a személyiségét is kedvelem.

– Nemrég, a Jelenkor áprilisi számába, Esterházy hetvenedik évfordulójára mint német fordítójától kértem tőle esszét a hozzá fűződő viszonyáról. Itt a fordítási kérdések boncolgatása során is látszik, milyen elképesztő érzeke van mind a magyar, mind a német nyelvhez, milyen nüanszokra képes figyelni.

– Igen, ő íróként fordít, nem véletlenül érzi annyira közelről a nyelvet, mind a kettőt. Csodálatos adottsága, hogy tényleg kétnyelvű, mind a két nyelven egyformán differenciáltan tudja kifejezni magát. Ez iszonyú ritka. Általában van egy főnyelv, ami a másikat elnyomja. Egyébként Frankfurtban ismerkedtem meg vele, amit meg is írt az egyik *Poetikvorlesung*-jában. Az történt, hogy a Palais Jalta zárórendezvényén neki Zilahy Pétert kellett bemutatnia. Eörsi Pista viszont hozott otthonról pálinkát és császárszalonnát, kiporciozta mindenkinek, és én ezek hatására szabotálni kezdtem Zilahy felolvasását. Teri rossz néven vette, mert neki kint kellett ülnie a pulpituson. Sós mogoróval kezdett dobálni, hogy moderáljam magam. A végén fölkertem őt táncolni, mondván, nem akadály, hogy nincs zene, majd én dúdolok a fülébe. Így keringőztünk, és közben elkezdtünk a regényeiről beszélgetni, ebből lett a barátságunk. Azért merem elmesélni, mert ő is megírta. Állítólag adtam neki egy tippet egy írói problémájának a megoldásához. Én erre nem emlékszem kristálytisztán...

A legfiatalabb korosztályból pedig Terék Anna jut eszembe, aki eléggé tehetséges. Szeretem néha azt, amit Jónás Tamás ír, bár elég hullámzó színvonalú.

A középnemzedék prózáját, ami annak idején olyan csillogónak látszott, és ma is sikeres, az utóbbi időben egy kicsit unom. Én voltam a kiadójuk, de most úgy látom, egyikük sem tudott megújulni. Fájó szívvel mondom ezt, de már nem érint különösebben. Schein Gábort azért is szeretem, mert nem modoros, tud valami mást hozni a prózában. Vele egyébként rendszeresen elküldjük egymásnak az esszéinket, és megvitatjuk.

– Sok mindenről kérdeztelek, de a költészetéről még nemigen beszéltünk, pedig három önálló versesköteted jelent meg, '80-ban a nevelő nevelése, '84-ben a Kuplé az előcsarnokban, majd sok évvel később, 2002-ben a trükkös című javítások rontások. Úgy tűnik, mintha utólag leértékelnéd őket. Befejezésül azt kérdezem tehát, hogyan viszonyulsz ma a költői életművedhez?

– Nézd, amit nem lehet elmesélni, arról nem érdemes beszélni. Pláne nem nekem kellene az úgynevezett „költői életművemről” nyilatkoznom. Hagyjuk ezt inkább a haragosaimra.

A HAZA HALÁNTÉKÁNAK SZEGEZETT DALOK

Közelítések Csordás Gábor költészetéhez

*22 éves lettem s arra vágyom
ha nem lehetnék mégse halhatatlan
úgy vesszek el hogy részben megmaradjak
(Európai Európé)*

*emlékszel kedvesem
együtt tüntetttél velem
már túl vagyunk már túl vagyunk
vagyunk a hetvenen
(Túlélési gyakorlat)*

(személyes) Valamikor 2009–2010 környékén, talán a legjobb pécsi verset megszavaztató *Versben élő Pécs* című játék révén olvastam először Csordás Gábortól, méghozzá a *Lvov-kertvárosi szonettet* (legalábbis ez vált emlékezetessé). Egészen lenyűgözött.

Lvov-kertvárosi szonett

*reggel kilencszáz forintocska jött
váratlanul valami versekért
vettem egy üveg vodkát délelőtt
estig megittam annyi bánat ért*

*szokványos ügyek itt-ott elfeledtek
s én mint afféle megbántott alak
szenvedtem és egy szobában nevettek
és körös-körül zúgtak a falak*

*jártak a tévék kattogott az óra
és lenéztem az autóparkolóra
és neonfény siklott a nikkelen*

*kegyetlen szépség szép kis oltalom
és lekókadtt s a konyhaasztalon
kések között pihent szegény fejem*

Talán utólag tűnik így, talán már nekifogtam a mitizálásnak, de több mindent kötök ehhez a vershez. (1/a) Nem e vers alapján jöttem rá, de ennek hittem el, hogy nemcsak az Üllői úti fákról lehet verset írni, hanem arról a városról is, amit ismerek, ahol élek. Sőt, arról az

akkori felfogásomban menthetetlenül költőietlen városrésze-ről, ahol hétévestől tizenhat éves koromig magam is lehúztam tizenkét évet. (1/b) Meg azt is (bármit is beszéltek korábban a közoktatásban Baudelaire *A dög* című verséről), hogy a költői téma nem feltétlenül szép meg fenséges. Szóval, hogy lehet költészetet csinálni abból, hogy a szomszéd nevet, horkol vagy veszekszik, vagy abból a betonszürke alapon megjelenő szín- és fénykavalkádból, ami egy lakótelep. (2) És bár szeret(t)em Varró Dániel 2007-es *Szódesszertjének* virtuóz szonettjeit, e vers miatt úgy kezdtem gondolni, hogy inkább ilyenek kellene lennie a kortárs szonetteknek. Persze ebben a versben is van költői bravúr jócskán: az első szakaszt domináló, mégsem hivalkodó v-s, az utolsó tercínát uraló kemény k-s alliterációk, általában véve a vers szépen megkomponált hangzása, a soráthajlások és a rímek látszólagos keresetlensége. Önmagában az a tény, hogy ez a kis életkép hibátlanul, ránézésre akadálytalanul és könnyedén belesimul a petrarcai szonettformába. Ezek a verstechnikai momentumok értékelik fel számomra a szöveget. (3) És – ismét Varróval összevetve – e vers fanyar (ön)ironiáját is közelebbinek éreztem és érzem magamhoz, mint a szórakoztató sziporkákat. (4) Idővel azt a meglepetést is megismertem, milyen érzés honoráriumot kapni „váratlanul valami versekért”. És arról is lett tapasztalatom, hogy milyen könnyű azokat a honoráriumokat rögvést elkölteni. (5) Eddigre már Pécs belvárosában laktunk a családommal, ám egyszer csak feltűnt, valamiképpen az identitásom részévé vált a kertvárosiság, pedig sosem volt ott közegem. De valahogy ezt a kertvárosiságot már ennek a versnek a szűrőjén át szemléltem, része lett ennek a képnek, hogy „egy szobában nevettek / és köröskörül zúgtak a falak”, meg az is, hogy a parkolóban „neonfény siklott a nikkelen”. Tehát Csordás lírája, amelyen témaként végigvonul a szocialista lakótelep élete, beleíródott a Kertváros-képembe.

(a lírai életmű) Ha a költő Csordásra gondolok, egy világmegváltásra törő újbalos neoavangárd költőre gondolok, aki az első két szociálisan érzékenyebb, közérzetes, politizáló, formanyelvileg kísérletező kötete – a *nevelő nevelése* (1980), *Kuplé az előcsarnokban* (1984) – folyamán(?), után(?) posztmodernné klasszicizálódott, és 18 év múltán egy klasszikusabb formanyelvű, de az avangárd hagyományjegyeket még mindig őrző és vállaló kötettel – *javítások rontások* (2002) – rukkolt elő. A fenti szonett is ebből az utóbbi kötetből való. Ez már csak azért is érdekes, mert különös kettősséget teremt. A harmadik kötet poétikai érdekessége a klasszicizálódás ténye – ami ugyanakkor nem meglepő, hiszen például Kassák mind politikailag, mind formanyelvileg stimuláló költészete is visszafogottabbá vált az 1930-as évektől, azt gondolhatjuk, előbb-utóbb a legtüzesebb forradalmároknak is meg kell állapodniuk. Ami feltűnő, hogy Csordás véleményem szerint emlékezetesebb versei mégis ebben a kötetben olvashatók: a *Lvov-kertvárosi szonett* mellett például három prózavers a kilencvenes évek elejéről, a *Teta Marija*, *A fordító kalandja*, illetve a Szederkényi Ervinre emlékező *E*, s a kötetet záró *Találkozás* dalforma strófákban megírt nagy ívű parlandója (de figyelemre méltók még a kötetből a *Sorscédulák*, illetve az *(egy összetört regény darabjai)* alcímű 1984 némely passzusai is). Ezzel szemben poétika, formanyelv tekintetében az első két kötetet sokkal izgalmasabbnak és a közérzetisége, rendszerkritikussága miatt részleteiben aktuálisnak is tartom. Aktuálisnak abban az értelemben, hogy a jelenlegi politikai rendszer is elkezdte kitermelni a maga közérzeti irodalmát – sok esetben, akárcsak Csordás idejében, a történeti és neoavangárd hagyományának (újra)felfedezésével kéz a kézben –, amit tekinthetünk egyfajta válságterméknek, amiképpen Dérczy Péter válságterméknek látta Csordás korai költészetét (vö. Dérczy Péter: *Bildungsredőny – Csordás Gáborról*, *Alföld*, 1991/1, 50–55., 54.). Az ellentmondásos kettősség tehát egyszerűbben úgy szól, hogy bár a versminőség egyértelműen az érett Csordás mellett szól, mégis a korai megszólalás tűnik izgalmasnak és aktuálisnak. Ez pedig azzal is jár, hogy első reflexből mindig a kertvárosi „bázis nélküli forradalmárra” (vö. Dérczy Péter: „Föld alá bújtak verseim”, *Jelenkor*, 1985/1,

90–93.) gondolok, amikor Csordásra gondolok, s csak aztán, emlékeztetve magamat, a klasszicizált, érett költőre, aki természetesen társbérleti, lakótelepi léttapasztalatokon túl sok mást is megírt.

(az egyetlen forradalmár a városban) Csordás első versei tizenhat éves korában, az 1966. decemberi *Jelenkorban* jelentek meg. A közlés élén (két érdektelegebb darab előtt) álló *Parabola* első szakasza így szól:

*Jöttünk csecsemő-bömbölés
hullámain
s most
felnöve akaratlan
szánakozunk magunkon hogy élünk
Ó jaj hogy élünk!
Nyávogó ezüstrakéták
börtönében remegnek vágyaink
vasállatok sárhányói előtt
ténfergünk kedvtelen
úmott nyugalommal
Ó jaj lemaradtunk
a forradalmak páncélvonatáról
s torkunkhoz nyúl a csönd –
hízásra hajlamos
hivatalnok
Ó jaj megfulladunk!
Szemünkbe lóg a hajunk
s valami nagyot
akarunk minden pillanatban
Csókok és cigaretták
keserednek a szánkon
Ó jaj a szánkon!*

Van a versben valami megmosolyogtató, de nem tudom eldönteni, hogy inkább kamaszos, vagy az avantgárd van akarva vagy akaratlanul önparódiáig hajtvá. Mert nemcsak a refrénszerűen ismétlődő „Ó jaj” képtelenül patetikus felkiáltásán mosolygok, vagy a „valami nagyot / akarunk minden pillanatban” naiv (és talán mégis irigylendő) heveségén, hanem az olyan avantgárd ihletésű szóképeken is, mint a „nyávogó ezüstrakéták”, a „forradalmak páncélvonata” meg a „torkunkhoz nyúl a csönd”. S idáig jutva vegyük észre a versfelütés Ady-áthallását, a szájon keseredő csókok és cigaretták Radnóti-allúzióját, a panaszos József Attilát idéző vershelyezetet.

Szinte úgy tűnhet, hogy a tizenhat éves Csordás első publikált versében teljes fegyverzetben lépett a publikum elé. Hiszen például az első kötet *Level* című versében mintha hasonló heveség dolgozna.

*ez a macska nem küldött táviratot Nixonnak
ez a macska nem gyűjtött gitárra
ez a macska nem idegeskedte el az első kefélest
ez a macska unalmas azt mondom ég veled
Michigan ég veled
Amúr ég veled*

Harlem krétarajzai ég veled
Nabatija beomlott házai ég veled
szerelmem Angela Davis ég veled
Lumumba ég veled
Rudi Dutschke ég veled
Cienfuegos ég veled
ég velem minden halottad
 1962
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
hazamegyek
 [...]

szánkra kiülnek a mesterlövészek
Gyuri lakást kapott Sztálint felejtse el
lefűjjük a keserű habot
a lottó törzs szahemjei kiikszelik az ötödfeles jambust

Mi a különbség? Először is a kamasz szertelenségű hév megérett, magabiztosabb lett, formát kapott. Határozottabban látszik a kollázsjelleg, amire a tördelés is rásegít. S itt már nem a szertelenség mosolyogtat, hanem az erőt sugárzó versbeszéd lendülete. Illetve hangsúlyossá válik a(z új)balos szimbólumrendszer.

S a második kötet *Jázmínok* című verse is hasonló: ugyan kordában tartott, de heves kiábrándulást közvetít. „elsiettem az epilógust / most egy természeti kép következik / kezdjük előlről – / kert-Magyarország dalai / köszöntik e másodosztályú bolygó vegetációját [...] szájjpadlásunkat lesöpörték / éjszakáinkat összejárták / macskatalpú vallatóbiztosok / dalaink a haza halántékának szegezve / béke nélkülünk térképoltás és / kettes találat egy jelölőlistán [...] én áhítozom testvériségre [...] lehányva az ország kabátja”. Itt is érdemes a szöveg humorát megfigyelni, amely fanyarabb, cinikusabb, s amelybe az önreflexió révén (ön)íronia vegyül. (Ezek a metarefektív, metapoétikus mozzanatok egyébként a *Kuplé...* kötet újdonságai. Csak néhány beszédes cím: *Két évig csiszoltam ezt a verset; Mire gondolt a költő; Kérdések az olvasó számára*. Jóllehet már az első kötet *Kraut* című ciklusában is találunk egy-két ilyen mozzanatot, például: „senki nem dolgozik e versben / nincs benne domb és rajta fák / hiányzik otthonod belőle / és általában a világ”, vagy: „tilos az egyszerű beszéd / a szintaxist düh veti szét”).

(egy közbevetett világirodalmi párhuzam) Csordás nyolcvanas évekbeli beszédmódja számomra olykor kifejezetten az NDK-s kortársa, a reformkommunista kiábrándult baloldallivá lett Volker Braun versbeszédét idézi (verseiből magyarul Petri György fordításában olvasható egy vékony füzetke – találmra egy szemléltető idézet: „Ezen a munkanapon azt kérdezem magamtól / Váratlanul a gépteremben, / Mely úgy cirpel a hőségben, hogy a kezeimet összecserélem: / Mit várok még magamtól / Vagy töletek? Megszállott / Masinák, megszokott / Fogások fogságában, / A mindenkori jövőben, ezt kérdezem magamtól / [Akit talán szintén összecserélek]: mit akarunk, / Mi van a konok terveken túl még? // Ez nem lehet minden” – *Általános várakozás*, in: *Volker Braun versei*, Európa, Bp., 1986, 58. Illetve, ha szabad, egy saját fordításból: „Fel fel harcra / Ti fegyver-

telenek, titkos / Tanácsok halála. / Asszonyos szemérmertlenség // Az ölelésben. / Az igazi érzéki ember / A finnországi hangulatú / Szaunában // Eszméletlen. / Vagy Rudi Bahro Oregonban / A narancsra festett községben / Életösszefüggéseket // Keres sarlóval és kapával / A kitoloncolt / Előttünk menekül / A jobb kőkorszakba” – *A befékezett élet, Hévíz*, 2018/4–5, 407.). Ezzel persze meg lehetne nyitni a világirodalmi párhuzamok sorát: az Apollinaire-t konkrétan megidéző daraboktól (*Hommage à Apollinaire; Guillaume Kostrowicki* – később, a harmadik kötetben: *Találkozás*) kezdve egy lehetséges Yeats-rájátszáson át (még hozzá azt hiszem, *A pirosfehérzöld pilóta* című vers finoman megidézi az ír költő *An Irish Airman Foresees His Death* című versének alaphelyzetét) végül számba lehetne venni Csordás megannyi – szerb, horvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, román, francia, angol és német – nyelvből készített saját fordításait. Ám ez messzire vezetne, s egyébként is beláthatatlan szövegmenyiségről beszélünk. (A több nyelvből dolgozó műfordítók sanyarú sorsa, hogy senki sem vállalkozik, mert nem vállalkozhat munkásságuk teljes körű áttekintésére.)

(a hagyománytudat) Csordás olyan neoavantgárd költő, akinek a kezdetektől hátszágát képezik a klasszikusabb költészetek is. Már az első kötetben találunk a közkeletű kereszt-rímes dalformákon túl a trubadúr hagyományból eredő fatras formában írott verseket. Az *Európai Európáé* című versfolyamban antik mitológéákat aktualizál. Az *Előszó* címűben metaulálásként bukkan fel Radnóti: „gép száll lenéz a Jenki / R. M. szerint / mást lát a látcsőn mint mi”. A *Spanyolországban nyaraló ismerősének* című vers két alkaioszi strófájában egy Erynnisz és Federico García Lorca találkoznak. Az *Erdő* Balassi-strófában íródik. A *Horger Antal emlékezete* pedig talán a lehangsúlyosabb hagyományelemet villantja föl: József Attila költészetét. A második kötetben haiku-szekvenciákat is találunk. A Gellér B. István képeire írott *Akril táj* egyszerre idézi fel a töredék műformáját és a képleírás, tehát az ekphraszisz műfaját – ám ironikusan, mivel a vers egyszersmind karcolatként vagy bökversként is olvasható: „ez a szomszéd grafi / aki a létrát kölcsön / mikor a teteje beázik // vigyázz azt mondja / se létra se grafi”.

Ezektől a hagyományosabb versektől sem idegen a politikum, ám ahogy az a *Kuplé...* kötet *Árulás térképei* című verses naplójának egyik fatras-jából látszik, nem feltétlenül a magvas kijelentésekben manifesztálódik: „míg itt alant pöszög a kartell / szeretnék széjjelnézni fent // míg itt alant pöszög a kartell / és egyre véresebb a malter / s folyik a nagy experiment / (a központ készen jött a tervvel / 11 pallér mégse termel / ki jobbra ment ki balra ment / – a rímhiány rég parlament –) / csak lépked az ingó teherrel / K. Kelemen: »ez összekent fűgákban kedvesem heverj el / szeretnék széjjelnézni fent«”.

(fél korszak) Természetesen nem lehet említés nélkül hagyni az 1980-as *Fél korszak hiány* antológiát sem Csordás kapcsán. Amikor ez a Csordás mellett Parti Nagy Lajos, Meliorisz Béla és Pálinskás György verseit egybegyűjtő irodalomtörténeti jelentőségű kiadvány megjelenik, még csak Csordásnak van kötete: az antológiával jóformán egy időben napvilágot látott a *nevelő nevelése*. Az antológiában azonban vegyes anyag olvasható tőle: versek az első kötetből, újabb írások a készülőben lévő másodikból, és olyan szövegek is, amelyek aztán nem kerültek be egyik könyvébe se.

A társakhoz viszonyított helye, helyi értéke is nagyon érdekes. Határozottan ő a legpolitikusabb – a válogatást a feljebb kiemelt *Levél* és a *Jázmínok* keretezi –, de Parti Nagy vagy Pálinskás hasonló jellegű, közérzetes sorai mellett ez nem kirívó (PNL: „sorokká rendeződni, / s ezen is túl még verssé, esély / alig-alig van, mégcsak ki sem fehérül, / marad üveghíg-sárga, végképp / átlátszhatatlan, és szétverik a Hírek / amik itt pingpongoznak a görbülő / szobában, akit hálóba ütnek, az itt / most pontot érő, ami itt nem ér asztalt, / az kell a győzelemhez, / szabályt az ütő diktál, fehérül akit / ütnek, s ki tudja,

rámegy végül / a jövő meccslabdája, annyira nincs már / asztal, annyira asztal minden” – *Hó, hírek, híreink*; Pálinkás: „Ha nem volna ez a prés / még talán keszonbetegséget kapna itt mindenki” – *Amikor jöttetek még nem volt*; „Asszonyom igen előrehaladott állapotot / Példáz e vízfej országot” – *Bekiabálnak hozzám a gyerekek*).

Csordás válogatása formanyelvileg is a legváltozatosabb. Van itt lendületes neoavantgárd szöveg (*Levél; Jázminok*), konvencionális rímes formavers (*Színház üres házban; Ónarc-kép 1971-ből*), játékos fatras-k, haikus, egy egyszerűbb képköltemény (*Madár*). Ez a tág spektrumú hagyománykezelés nemcsak azt mutatja meg határozottan, mi mindenből építkezik az éppen megszülető magyar posztmodern líra, hanem ha ténylegesen kötetként szemléljük az antológiát, termékeny párbeszédbe képes lépni akár Parti Nagy meglóduló, szójátékos, a nyelvvel gyurmázó, avantgárd lelkületű verseivel, akár Meliorisz szintén avantgárd gyökerű, de tömörebb, kevésbé hivalkodó, kisformákhoz vonzódó költészetével, akár Pálinkás avantgárd hardveren futtatott paneltrubadúr líraszoftverével. Szóval bizonyos tekintetben Csordás anyaga tűnik a válogatás origójának, ami talán nem véletlen, ha figyelembe vesszük, hogy annak a tágabb társaságnak, amelyből kitűnt ez a költőnégyes, Csordás volt az egyik teoretikusa (vö. Meliorisz Béla: *Felderíteni az ént – interjú, Jelenkor Online*, 2020. 04. 22.).

(retorikus zárlat) Csordás első kötetének fülén ez a(z ál?)szerény bemutatkozás szerepel: „1950-ben születtem Pécsen. Egyik nagyapám lakatosmester volt, a másik ügyesen bánt a fával. E mesterségekben én csak a fűzfasípfaragásig, reszelőszírszásig jutottam. Szüleim nyomán értelmiségi pályára léptem. / 1966-ban, amikor a Jelenkorban bemutatkoztam, olyasmit írtam, hogy a világot meg kell változtatni. Ma sem írhatok mást.” (Egész pontosan így szólt az a bemutatkozás: „Tizenhatéves vagyok, harmadikos gimnazista. Biokémikusnak készülök. Két éve írok rendszeresen verset. Pécsen születtem, gyermekkori élményeim örök háttére: külvárosi utcák, alig-füves játszóterek, a Balokányliget. Most vagyok abban a korban, amikor egyre sürgetőbben fellép a »világmegváltás« igénye. Mégis eljutottam már a felismeréshez: a világot nem megváltani, hanem javítani kell. S ez a nehezebb”.) Máig aktuális: meg kell változtatni. Ugyanakkor én igyekszem úgy gondolni, a kultúra és a művelődés apránként változtat a világon. (Persze széllel szemben gondolom ezt, naivan talán, talán önvédelmi mechanizmus csupán, mert ha nem ezt gondolnám, azt kellene gondolnom, hogy semmi értelme nincs annak, amit csinállok, amit csinálunk.) Most csak Csordás Gábor költészetéről szóltam részletesebben, és – méltatlanul röviden – épp csak megemlítem, hogy ugyanő létrehozta és évtizedekig működtette a rendszerváltás utáni egyik legfontosabb kiadót, a Jelenkort, a szerkesztői munkája mellett pedig számos lírai, prózai és értekező írás fordítása is a nevéhez fűződik – vagy tíz nyelvből. Úgy tűnhet talán, hogy 1966 óta semmi sem változott, mert még mindig meg kell változtatni a világot. De számomra úgy is tűnik, hogy Csordás Gábor jóvoltából már nagyon sokat változott.

DÖMI ÉS A NAGY VERSEK

A Levél és a Találkozás

Van Csordás Gábornak két hosszúverse, amelyeket kifejezetten nagy versnek tartok. Mindkettő májusban jelent meg (az egyik 2002-ben a *Holmiban*, a másik 2004-ben a *Jelenkorban*), mindkettő körülbelül 700 szóból áll (pontosan: az egyik 720-ból, a másik 698-ból), mindkettőnek egyetlen szó a címe (a korábbi a *Találkozás*, a későbbi a *Levél* címet viseli), mindkettő központozatlan, rímes szöveg, és mindkettőnek ugyanaz a főhőse (egy bizonyos Dömi). Ebben az írásban elsőként az utóbbival foglalkozom. A szoros olvasást követően a *Találkozást* elsősorban a *Levél* által felvetett szempontokból tárgyalom, tehát a két költeményt egyetlen korpuszként kezelem. Az elemzés során – reményeim szerint – kiderül, hogy a két szöveget – külön-külön és szövegpárként egyaránt – miért tekintem klasszikus értelemben vett nagy versnek.

Előtte viszont egy rövid kitérő: nem vagyok elkötelezett rajongója Csordás Gábor költészetének. A nyolcvanas évekbeli kötetek nem hagytak bennem túl mély nyomot, a *javítások rontások* pedig kötetként izgalmas olvasmányélmény volt, viszont a záró darabig (a *Találkozásig*) nem tűnt olyan könyvnek, amelyhez sokszor visszatér az ember. Aztán egyszer csak ott állt – vagy ha úgy tetszik: megtörtént – a *Találkozás*, ami végül elvezetett a *Levél*hez is. A 2004/5-ös *Jelenkorban* Németh Gábor írt a *javítások rontások*ról. A Kertész-blokk, a Marc Martin-közlés és a hozzá kapcsolódó Nádas-esszé miatt egyébként is kiemelkedő lapszám pedig – Németh Gábor szövege előtt – a *Levél*lel kezdődik, amely ugyanazokat az olvasói benyomásokat váltotta ki belőlem, mint a *Találkozás*: a magas fokú technikai megalkotottság mellett is szépen érvényesülő élőbeszédszerű retorikába úgy épülnek be a neoavantgárd jelentéselbizonytalanító megoldásai, hogy azok – fura mód – nem akasztják meg az olvasás folytonosságát.

Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük a két költemény megszólalásmódjának legfőbb eltérését: míg ugyanis a *Találkozás* Dömiére kezdetben egy külső beszélő (tulajdonképpen egy narrátor) segítségével látunk rá, addig a *Levél*é egyes szám harmadik személyben beszél – leginkább – saját magáról. Utóbbi vers direkt megszólítással indít, és viszonylag gyorsan – már a második versszak elején – kiderül, hogy a megszólaló azonos Dömivel:

*magának írok én ez régi cucc
és együtt jár bizonyos érzelemmel
hogy pislog a homokba mint a strucc
és egy-két rém rossz verset ír az ember
úgy értve hogy egy-kettőt összesen
s nem kecmereg ki ebből győztesen*

*mert nagy tahóság bús klapanciával
kürtölni széjjel hogy az ostoba
öreg Dömi úgy tele van magával
mint egy tükrökkel kibélelt szoba*

A címmel összeolvasott Puskin-allúzió és a nyitó sor megszólítása szerelmes verset ígér, az „úgy tele van magával” viszont kétértelmű. Egyrészt vonatkozhat a megszólított nőre (a versben kiderül, hogy nőről van szó), másrészt *magára* a beszélőre is, s így az első sor állításának fényében – ahogy azt a „tükörrel kibélelt szoba” motívuma is erősíti – önmegszólító versről beszélhetünk. A költemény zárata egyébként tényleg erre a poénra fut ki:

*magának írok én de egy valódi
én ez a Dömi énje ugyanő
aki hajlamos vérig meghatódni
ha nem gebed utána úgy a nő
és ehhez képest most már minden éjjel
itt piszmoz ezzel a rohadt levéllel*

*de végigírja ha rosszul ha jól
bár amikor egy homályosabb sorhoz
kissé lihegve közelebb hajol
megcsapja egy férfias eau d' Kolónosz
hagyma- dohány- és alkoholszaga
mert ő maga a címzett nem maga*

A megszólítás jelentéskettőző játékánál viszont sokkal izgalmasabbak a költemény – tehát a levél – keletkezésére történő önreflexív utalások. Nem is az írás tényének rögzítéséről van szó, inkább az éppen íródó szöveg folyamatos minősítéséről, tehát a beszélő alkotó megnyilatkozásának lefokozásáról. Ennek nyilvánvaló jele a nyitányban a „klapancia”, illetve a „rém rossz vers” vagy később a „süket szöveg” szókapcsolata, de önironikus mozzanat a „magának írok én” rontott szórendű variánsa is („itt most pedig írok magának én”). A „süket szöveg” ráadásul élőszóbeli fordulatként is értelmezhető, ahogy a „rossz dumával” vagy a „rinyálok itt” szókapcsolatok is, tehát a lefokozás nem csupán az íródó levélre, hanem a levélben rögzített verbális megnyilatkozásokra is kiterjed. Ezekhez a szöveghelyekhez szervesen kapcsolódnak a levélformának az irodalmi variánsánál egyszerűbb változatai: a cédula és az apróhirdetés a költői levéllel ellentétben a szöveges üzenetek mindennapi használatára utalnak:

*az ajtófélfán szálkás horzsolás
egy költözésből a gázdíjbehajtó
cédulája ki tudja hányadik
ahol a hűvös kőre hullhatik*

[...]

*s egy rossz dumával úgy megszöktetem
hogy kereshetik apróhirdetésben*

A fenti fogások feladata eltávolítani az olvasót attól, hogy tisztán magasirodalmi szöveggént tekintsen a versre. A *Levélben* többször előkerülő tudományos fogalomhasználat (lásd a regresszió, fikció, elfojtás stb. szavak beépítését), illetve a Petrit idéző negatív esztétika hasonló célt szolgálhat. A versben szereplő motívumok nagy része rendelkezik valamilyen fajta esztétikai hibával, egy másik részük pedig amolyan szocialista korszakszemélyként funkcionál. Az „összekarcolt barna ajtó / az ajtófélfán szálkás horzsolás” vizuálisan, a „maga ak-

kor már csak egy szép tetem / egy bőrpohár a nagy kockavetésben” metonimikusan, a „hagyma- dohány- és alkoholszaga” a szaglás szempontjából közvetít negatív esztétikát.

Szocialista korszakszemelvénnyen a szocializmus időszakából ismert tárgyi (és részben személyi) jellemzőket értem. Az UAZ, a kék selyemszegéllyel horgolt blúz, a Sokol rádió tárgyi szinten idézik meg a korszakot, az otthonka leírásakor pedig szó szerint is megemlíti a beszélő a szocializmust. Ez a fajta korszakidézés az ötödik versszakban kezdődik. Előtte két versszakon keresztül a beszélő alapattitűdjébe szépen simuló tagadó formulákat olvashatunk, és legfeljebb a „nincs az a házszám emelet lakás” sor, valamint a „gázdíjbehajtó” említése idézheti a szocialista közeget (vagy annak örökségét). Az ötödik versszak elején viszont – a tagadások után – hirtelen a nyitással kapcsolatos motívumokkal találkozunk (a levélnyílással és a függöny széthúzásával). A – nyitással kapcsolatos – motívumok összekapcsolódnak a megszólított nő alakjával, a vers pedig a szexualitás regiszterével bővül:

*s a levélnyílás fedele lekattan
és virágmintás előlgombolós
ruhája sem lesz amit köztudottan
otthonkának becézett a valós
szocializmus és nem kell alája
fehérenemű sem bolyhos pongyolája*

*amely nehéz függönyként nyílna széjjel
de nem mutatna festett díszletet
sem horgolt blúza kék selyemszegéllyel
amihez viszont melltartót vehet
és egyáltalán nem lesz semmi rajta*

A két részből álló költemény első szakaszának végéhez a megszólított, s immár szexuális asszociációkkal bővített alak ábrázolása vezet el. A cezúrát követően a beszélő visszatér a szocialista időszakhoz, ám ezúttal – a megszólító formula megtartásával – nosztalgikus hangnemben. Ám a Sokolon fogott Luxemburg Rádió nem csupán a szocialista közeget utal, hanem egyfajta időbeli változást is jelez, hiszen a korábban említett torzított idézés itt már kiterjed az *Anyegin* puskini eredetijére is. A „Ja k vam pisu” puskini levélkezdlet szórendjét ugyanis az „Én írok levelet magának”-hoz hasonlóan variálja a beszélő (vesd össze a „ja pisu k vám” sorral), mindezt a nosztalgikus – egyben ironikus módon csonkoltan, rímhelyzetben leírt – motoroz(ás) kontextusában:

*az kéne most a maga Dömije
egy ropogós érvényes útlevelemmel
amikor még nem hullt ki semmije
először is Krakkóban nézne széjjel
aztán hajrá dél felé motoroz
és Sárbogárdról egy rozzant orosz*

*UAZ platóján irány Simontornya
ja pisu k vám röhögve dől hanyatt
az officér s kezdődik víg szivornya
meg fogdosás a hosszú haj miatt*

Ezen a ponton érdemes visszakanyarodni Németh Gábor szövegéhez, és rajta keresztül a *Találkozáshoz*: „A címet nyugodtan ráérthetjük arra az önkéntelen randevúra, ami Csordást hozta össze alakmásával, Dömivel [...] ez a Dömi szellemi proli, pedig csak a hülye nem látja önarcképnek”.¹ Bár Németh Gábor formabontó kritikájának ajánlása is „Döminek” szólt, mégis célszerű egy kicsit hülyének maradni, és az állítás első felét alapul venni. A szerző által körülírt értelemben ugyanis a *Levél* Dömi is „szellemi proli”, sőt, a *Levél* és a *Találkozás* kapcsolata Dömi alakján túl is tartogat izgalmakat.

A *Találkozásban* ravaszabb a lírai megszólaló kezelése, elsősorban azért, mert a mű inkább tűnik elbeszélő költeménynek, mint hosszúversnek. Nem véletlen, hogy Balla Zsófia is ezt a műfaji jelzőt használta a szöveg kapcsán,² illetve hogy Németh Gábor is a *János vitézhez* hasonlította a *Találkozást*. A költemény kezdetén (ahogy a zárlatban) ugyanis egy külső elbeszélő szemszögéből látjuk Dömit. A szituáció meglehetősen prózai: a – látszólag – esetlegesen Döminek nevezett, ápolatlan „magyartanárr vagy levitézlett bolsi” benyomását keltő karakter a „pusztaszabolcsi resti / előtt a pesti gyorsra várva” megpillant egy simontornyai nőt, a szintén esetlegesen elkeresztelt Tinát, és egy – vagy több – ital kíséretében beszélgetni kezd vele a restiben. Pontosabban beszélni kezd a nőhöz, ám ezt alig vesszük észre, Dömi szólama szinte észrevétlenül érkezik meg a szövegbe:

és vilmoskörtét javasol Dömi

*és mint aki ezt megengedheti
mikor a garszon az italt kitölti
lazán a lábát keresztbe veti
és emleget különös messzeföldi*

*szokásokat mint aki otthonos
ebben a zagyva elcseszett világban
hol napsütésben utazgat a fos
a színarany meg lent rohad a sárban*

*holott aki mindent jól megfigyel
hogy majd teljes mértékben profitáljon
annak kéne utazni higgye el
egy nő is más ha járt külföldi tájon*

*egy csomó rejtett képesség előtör
ha nem csak ül már bocs a punciján
ő meg harmincöt múlt mikor először
Párizsban járt egy konferencián*

*volt ott egy ilyen svéd nő egy szösz
ne féljek mondta nem esik teherbe
de merszi non azt mondtam nem köszi
még menjünk el inkább a Szensapelbe*

¹ Németh Gábor: A csendes Don – beszélések. *Jelenkor*, 2004/5. 490.

² Balla Zsófia: A költészet használata. *Élet és Irodalom*, 2002. július 12.

A „mint aki otthonos / ebben a zagyva elcseszett világban” szakasznál érzékelhető először váltás, a hasonlat első felében ugyanis az elbeszélő tudósít a keresztbe tett lábbal magyarázó Dömiről, a „zagyva, elcseszett világban” passzus folyamszerű közlése viszont már Dömi „higgye el” beékelésével szakad meg. Ezt követően ismét megjelenik az elbeszélő: „ő meg harmincöt múlt, mikor először / Párizsban járt egy konferencián” – mondja Dömiről, hogy aztán utóbbi ismét átvegye a szót („ne féljek mondta nem esik teherbe”). Ez a fajta váltakozás uralja aztán a versbeszédet.

*na jó megint bocs mondjuk hogy popó
viszont hogy a témához visszatérjen
mert ezt jelenti ám az apropó
és nem hogy úgy eszembe jutott éppen*

vagy a vers végéhez közeledve:

*egy kutya túl rövid ideig él
hogy ne tudjon halálig ragaszkodni
amit én még nem láttam senkinél
vagy pszihésen olyan a génje vagy mi*

*mert más az őse farkas vagy sakál
hogy neki nem egy fogalom a húség
az ember viszont folyton variál
hogy például hamu lesz hogyha tűz ég*

*és amit gondolt ő is aszerint
érezte magát nem valami jól
és csak most kezd észrevenni mint
dob vagy harang a szív is ütve szól*

Dömi és az elbeszélő szövege tehát néhol elkülönül egymástól, sokszor viszont összeér, következképp nem mindig világos, hogy melyikük beszél a költeményben. A lírai alak énjének elbizonytalanítása tehát a *Levél*től eltérően nem az (ön)megszólítás terén látható, hanem az elbeszélő és a lírai hős megszólalásának összemontírozásában. Ettől függetlenül Dömi alakja egyik versben sem tekinthető önazonosnak.

A *Találkozás* legfontosabb témái közül a nő lírai alakja hangsúlyos a *Levél*ben is. Előbbi Tinája a költemény végéig passzív hallgatóként funkcionál, utóbbiban pedig egyáltalán nem jut szóhoz. A *Levél*ben ráadásul nem világos, hogy a megszólított „Te” azonos-e a versben megjelenő Nusival, akiről annyit tudunk meg, hogy felkötötte magát. A két lírai alak közti kapcsolatot a már idézett „mert maga akkor csak egy szép tetem” sor teremtheti meg, ám ez – a sorba kódolt jelentés önállósága miatt – egyáltalán nem tűnik biztosnak. Annyi viszont bizonyos, hogy az aposztrophé alakzata az önmegszólítás mellett folyamatosan fenntartja a „nőhöz” szóló beszéd lehetőségét is. Korábban utaltam rá, hogy a *Levél* első szakasza végén – éppen a megszólított női alak láttatásakor – megjelenik a szexualitás témaköre, ami az élettelen női test tárgyiasítását követően („egy bőrpohár a nagy kockavetésben”) erősödik fel:

*s talán egy angyal őrzi lelkemet
mikor a létből kimered magában
és föl-le föl-le föl-le jár magában*

[...]

*s míg dugattyúm magában föl-le jár
áll az idő magában és lejár*

[...]

*hát szemlélttem magát egy racsniban
birizgáltam forgattam tapogattam
s nem vettem észre mindig merre kattan*

Az idézett szöveghelyeken nyilván a „maga” jelölője, illetve a meredés, a dugattyú, a tapogatás és a racsn (tehát a fogaskerék) motívumainak összejátszása ajánlja fel a szexualitás értelmezési körét. Ugyanez a téma a *Találkozás*ban Dömi szövegeiben jelenik meg:

*egy csomó rejtett képesség előtör
ha nem csak ül már bocs a punciján*

[...]

*kit érdekel egy boldog apaság
vagy egy dugás hetente már bocsánat*

A két példából szépen látszik, hogy a *Találkozás* Dömié – a *Levél* Dömiéjéhez hasonlóan – egész egyszerűen szexista. Mindez persze a költemények kontextusában értelmezendő, főleg, hogy a két szöveg között a „nő” és a vele kapcsolatos szexualitás vonatkozásában egy egészen konkrét intertextuális játék is jelen van, ami megítélésem szerint messze túlmutat a „szellemi proli” férfiszemszögű megszólalásán. Az időben korábbi *Találkozás*ban Tina bemutatásakor a következő olvasható:

*még vígan röpköd ég felé a lába
csöppet se kell hogy csalódott legyen
csak megáll néha a fürdőszobába
unatkozok hol van a köpenyem*

A szöveghely párja a *Levél* harmadik versszakában:

*és nem biztos hogy földig ér a lába
földet nem éró lábak istenem*

A két vers telis-tele van magasirodalmi és tömegkulturális utalásokkal. A *Találkozás*ból származó fenti idézet utolsó sorában a Pilinszky-n átszűrt Dosztojevszkij ismerhető fel, konkrétan a *Sztravogin elköszön* című vers első sora („Unatkozom. Kérem a köpenyem”). Ennél is fontosabb viszont az ég felé röpködő láb, illetve a földig érő láb utalása. Az intertextusok felfejtése nélkül a Tináról szóló passzusból – főleg a fürdőszobai köpeny említésével – nem nehéz kiolvasni a szexuális tartalmat, a *Levél* „földet nem éró lábak istenem” sora pedig direkt módon utal vissza a *Találkozás*ból ismerős lábakra (leginkább ez a kapcsolat indokolja, hogy egy korpuszként kezeljem a két verset). Ezen felül külön pikantériája a két idézetnek, hogy az „ég felé a lába” szókapcsolat Arany Jánostól származik *A nagyidai cigányok* hőskölteményéből, a „földig ér a lába” pedig a *Megy a juhász a szamáron*

című híres Petőfi-vers második sora.³ A negatív esztétikát működtető és a szocializmus emlékeit felelevenítő *Levél* tehát Petőfi segítségével emlékezik a *Találkozás*ból ismerős, s ott Arany János segítségével ábrázolt lábakra. A *Találkozás* „szellemi prolija” viszont nem nosztalgikus alak. Elbeszélőjével együtt gyakran vált témákat, ám ezek a témák meglehetősen könnyen összefoglalhatók: az említett nőiség kérdéskörén kívül elsősorban az európaiság és az ahhoz viszonyított magyarság érdekli, tehát az itthon és a külföld viszonya. A resti pincére – a *Ponyvaregény* nyitó jelenetéhez hasonlóan teljesen oda nem illő módon – „garszon”-ként tölti ki az italt, Dömi a lengyelek franciás nyelvi műveltségéről beszél („a tenger mőzse de a partja plázs”), Magyarországról pedig lesújtó véleménnyel van:

*és persze marhaság
a prospektus hogy ungarise Puszta
de ez az ország tényleg pusztaság
csak bennszülöttek nem annyira guszta*

*nagyon jól látta régen valaki
hogy aki nem mer innen disszidálni
az begolyózott vagy tök maradi*

Ebből az aspektusból a külső elbeszélőt nélkülöző, érzelmdúsabb beszédmódot alkalmazó *Levél* Dömije némileg másféle „szellemi proliságot” képvisel, mint a *Találkozás* Dömije. Ugyanúgy intellektuális-ironikus karakter (a kint és bent kanti kettős viszonyát a kukkolás szempontjából magyarázza, miután a *Trisztán és Izolda* törpéjét említi), hasonló retorikai fogásokkal dolgozik, ám jóval lendületesebb és nyersebb a dikciója. Ha a fenti allúziópár nyelvén akarjuk megfogalmazni: inkább Petőfi lendülete, mint Arany ravaszága jellemzi, és ez nyilvánvalóan nem független attól, hogy a *Levél* a jelenből elsősorban a szocializmus időszakára fókuszál, a *Találkozás* pedig a jelenen belül Magyarországot és a külföld viszonyára. Előző időben orientál, utóbbi térben.

Van viszont egy utolsó, fajsúlyos oka is annak, hogy a *Levél* Dömijének megszólalása érzelmileg fűtöttebb: éppen verses levelet ír, akcióban van. A *Találkozás* Dömijéről annyit tudunk meg, hogy egy meg nem értett költőről van szó, aki nem kevés önironiával franciáisan „ön poet”-nek nevezi magát, meg nem értettségéért pedig – a korábbiakhoz hasonlóan szexista módon – az irodalmi közeg működését okolja:

*csak ha beküldi mindig visszakapja
vagy jobb esetben máskor meg nuku
mert akinek nem brancsbeli az apja
vagy legalább ott lent nem kétlukú...*

Dömi a *Találkozás*ban inkább az irodalmi intézményrendszer működésébe belesimulni képtelen zsenit idézi fel. Az asszociatív, sokszor fragmentált dikciójú versben felvillannak gyönyörű passzusok. Mint ez:

*egy szempárban kigyúl a sápatag láng
a nő meg szépen visszanéz neki*

³ Az Arany-életműben jelenlévő szexualitás kapcsán Szili József nemrég – többek között – épp ezzel a szöveghellyel példálózott az *Irodalmi Szemlé*ben. Szili József: A szexualitás Arany költészetében. *Irodalmi Szemle*, 2017/9. 19.

*ha minden ilyen nézést összeadnánk
hány elfelejtett óra jönne ki*

A *Levél* Dömjében több van a meg nem értett dilettáns pózából. Az éppen keletkező verszövegek az elemzés elején említett minősítései, a tudományos fogalmak mellett a szlen- ges elemek beemelése („magának írok én ez régi cucc”; „víg szivornya”; „süket szöveget nyomok” stb.) megmutatja, hogy milyen is Dömi, amikor romantikus indulattal, érzelmi túlfűtöttségben ír épp verset. Félbe kell hagynia a szöveget (lásd a cezúrát), dohány- és alkoholszagot áraszt (lásd a vers zárlatát), s közben kivételesen erős strófákat ír meg: a lepke-allegória összekapcsolása Ginsberg *Üvöltésének* kezdetével („Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjaiban...”) egészen emlékezetes példája ennek:

*bár félénk lett itt-ott megalkuvó
és szörcsögésbe fulladt lepkesége
száraz takony a szép selyemgubó
s elmondhatja hogy látta nemzedéke
legjobb elméit egy efféle báb
romjából kúszni hernyóként tovább*

A regiszterkeverés és az önreflexió persze szándékos, ez jól észlelhető a *Levél*ben, mégis- csak arról van szó, hogy a beszélő lelkileg zilált állapotban önmagának és az elhunyt sze- relmének egyszerre ír levelet, s utóbbi „bájos fikció”-ként – romantikus, igaz, a szocialista romantika víziójaként – meg is jelenik előtte. A *Találkozásban* a költői, illetve a beszélt nyel- vi elemek keverése nem kevésbé hangsúlyos, a költemény formájára utaló önreflexió vi- szont szó szerinti – tehát a beszélő által kimondott – szempontból kimerül az Apollinaire- utalásban, ami a *Levél*énél finomabb – kevésbé petőfis, inkább Aranyra jellemző – megoldás:

*de hadd rendeljek még egy Gijjomot
volt egy ilyen nevű Apolliner*

*se nagybetűket se írásjelet
nem használt és ezáltal föltalálva
a szabadverset világhírű lett*

A két Dömi viszont lírai alakként ugyanaz: a szellemi proliként létező, rendszeren kívüli szexista költő, aki kevés verset ír. Alakmás? Jó kérdés. Németh Gáborhoz visszakanyarod- va, nem tudom, hülye vagyok-e, ha nem önarcképként értelmezem Dömit, annyi viszont bizonyos, hogy aki Csordás Gáborhoz hasonló költői tudással elenyésző mennyiségű ver- set közöl, az előszeretettel építi be a szövegeibe a „kevés vers”-témát (lásd Várady Szabolcs lírai életművét). A *Találkozás* Dömjé „egy-két verset néha elkövet”, a *Levél*ben „egy-két rém rossz verset ír az ember / úgy érve hogy egy-kettőt összesen”.

A kevés vers persze telis-tele van a dolgozatban felmutatott fogásokkal (költői önrefle- xióval, nyelvi regiszterváltással, tömérdek, funkcionális utalással, beszélő-játékkal, iróniá- val stb.), és ezek a fogások Csordás Gábornál két rímes, központozatlan hosszúversben, a *Levél*ben és a *Találkozásban* bontakoznak ki legteljesebben. Akár párban, akár önállóan ol- vassuk őket, mindkettő nagy költemény.

AZ ÚJRAOLVASÁS ÖRÖME

Negyven éve jelent meg a Fél korszó hiány antológia

„Négy fiatal költő verseit tartja kezében az Olvasó” – kezdi 1980-ban a *Fél korszó hiány* című antológia előszavát Csorba Győző. A kötet első lapján a Pécsi Műhely kiváló tagjának, Pinczehelyi Sándornak a felvétele; rajta négy bozontos szakállas férfi, pulóverben a téli tájban: Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor, Meliorisz Béla és Pálinkás György. Negyven év eltelt, e nevekből pedig már tudhatja a mai olvasó, milyen fontos könyvet tart a kezében. A *Fél korszó hiány* ugyanis amellet, hogy Bertók László által kiválóan szerkesztett és változtatott szépirodalmi kötet, fontos kordokumentum is. Nemcsak egy szellemi műhely lenyomata, melyből aztán ki-ki a maga módján indult el, ám mind a négyen elismerésre méltó életutat járnak és jártak be, hanem a magyar irodalom fordulópontjának egyik fontos jelzőköve. Egyesek a posztmodern líra kibontakozását láthatják benne, mások – mint én is – inkább az avantgárd művészettel vállalt folytonosságot.

Ahogy lapozgattam az elszíneződött, megtört gerincű kis könyvet a maga pontosan száz oldalával, zavarba jöttem. Negyven év. Számomra szinte beláthatatlan távolság, hiszen a felénél alig többet éltem le. Talán ez az oka annak is, hogy a *Korszó* korabeli fogadtatása mennyire meglepett. Nem is elsősorban az értékelés, ugyanis a kritikusok többsége bizonyosan osztotta Csűrös Miklós kedvező véleményét. A *Mozgó Világ* 1980/6. számában ezt írja a kötetéről: „meglatolt értékeket, kialakult, önálló költői egyéniségeket vonultat föl” (Csűrös Miklós: Valódi antológia, *Mozgó Világ*, 1980/6., 84–85., 84.). Előrebocsátom, így látom én is. Meglepődöttségem oka sokkal inkább az értékeléseket kísérő apologizálás volt, amelynek főbb pontjait már maga Csorba Győző is felvezeti a kötet előszavában.

„Íme, négy fiatal, szép költő-arc” – írja Csorba. Én pedig végiglapozom a kötetet, megállva a szerzőkről készített fotóknál, és nézem – hol hátulról, hol szemből – az irigylésre méltóan sűrű szakállú alakokat és Pálinkás György szokásosnál magasabba kúszó homlokát. Negyven év távlatából egészen furcsán hat *fiatal* költőkként számon tartani őket, akik közül a legfiatalabb is – Parti Nagy – már huszonhét éves a megjelenés idején. Nem vitatható persze, hogy más mércével mérve valóban négy fiatalemberről van szó: „Még az élet nagy próbáin innen, de már sok megszenvedett tapasztalattal, s tele komolysággal, felelősséggel” – ahogy az előszóban olvasható. Mégis, a jelző használata napjainkban, mikor a pályakezdők első kötetei olykor már húszéves koruk körül megjelenik, elgondolkodtat.

Újraolvastva Szilágyi Ákos „fiatal irodalomról” írott értekezését, megilletődöttségem alábbhagy. „Röviden: az új, kényszerűen egymásra torlódott irodalmi generációk, az új irodalmi tendenciák és az új alkotók »kiskorúsításának«, »nivellálásának«, »eltömegesítésének« idologémája.” (Szilágyi Ákos: A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat, avagy a „fasírozott anatómiája”, in: Uő.: *Nem vagyok kritikus!*, Budapest, Magvető, 382–404., 382.) Így látta Szilágyi és több kortársa is az irodalmi értelemben vett fiatalság kategóriáját. Azok a szerzők, akiket ebbe soroltak, a tömegével megjelenő antológiákban kaptak helyet. Hogy valakit fiatal íróként tartottak számon, semmi jót nem jelentett, leginkább egy olyan homogén mezőben való részvételt, amelyben az adott szerző sem poétikáját, sem témáját illetően nem különbözik a többiektől. Csorba mindennek tudatában nagyon körültekintően járt el, amikor a problémából fakadó kétkedések elé menve kérte az olvasót, hogy a kötetet fogadja „nyílt szívvel, még inkább jóhiszeműen, s leginkább a meg-

értés szándékával". Nem nehéz eleget tenni kérésének, hiszen mindaz, ami akkor és ebben a kötetben idegenként hathatott, monográfiák, tanulmányok és értő kritikák szerzőinek köszönhetően a kétezres évek elejére irodalmi anyanyelvvé vált, amelytől aztán – hatásiszony! – az újabb irodalom már kényszeredetten távolodott és távolodik most is.

Meglepődöttségem másik oka a „pécsi költő”-státuszhoz kötődő magyarázkodás. Ahogy Csorba írja: „Én azonban a csábító lokálpatrióta büszkeség ellenére jobb szeretném, ha a »pécsi« jelzőn a lehető legkisebb hangsúly lenne. Magyar költők ők, ha pécsiségük adott is nekik néhány témát, képet, egyéb verselemet.” A városi táj vonzataival együtt mind a négy szerző esetében valóban fontos részét képezi a verseknek, ugyanakkor ez sosem szűkül Pécs biztosan megragadható utcáira, tereire. A mai olvasónak érthetetlen, miként is lehetne rásütni a provincializmus címkéjét egy olyan kötetre, amely éleslátásról és tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, szerzői az ország legfontosabb irodalmi lapjaiban és antológiáiban jelentek meg, ráadásul dinamikus párbeszédet folytatnak az irodalom legkülönbözőbb hagyományaival.

Hogy miért érezte mégis szükségét Csorba, és aztán több kritikus megtenni e megelőző értelmezői lépést? Tudni kell hozzá, mit jelentett antológiát kiadni ekkoriban. A hetvenes évektől kezdve ugyanis egyre-másra jelentek meg gyűjteményes kötetek. Történetesen 1980-ban, tehát a *Korsó*val egy időben adtak ki *Ébresztő idő* címmel Salgótarjánban is egy antológiát. D. Rác István az *Alföld* 1981/4. számában írt róla a *Korsó* mellett. Az *Ébresztő idő* kapcsán válogathatott, hogy mely szerzőket emeli ki a kötetből, hiszen szép számmal voltak benne, de még így is a „kiforratlanság”, „zavaró utánérzés” különböző fogalmi változatai kerültek elő legtöbbször bírálatában. A korabeli antológiák általános szerkesztői gyakorlata az *Ébresztő idő*éhez állt közelebb: minél több szerző kapott bennük helyet, annál kevesebb esztétikai kritériumot állítottak verseik közzétételével szemben. Nem csoda hát, hogy e kötetek többségét mint vidéki antológiát, adott földrajzi terület irodalmi almanachját tartották számon. Ettől Bertók szűkített válogatása gyökeresen eltért.

A *Korsó* szövegeit költői képek, témák és hasonló poétikai megfontolások finom hálózata fonja össze. Parti Nagy *Szelíd tájban fél korszó hiány* című versének sorai jól példázzák a kötet egészére érvényes látásmódot: „Napok sora szomorúra, / válik söre keserűre. / Hab apad, megmarad / kiválás jogán fél korszó hiány.” A *Korsó* szerzői mind észlelik ezt a hamis önfeledtséget. A teljesség látszata csak egy ideig áll fenn, a teret kitöltő hab alatt ugyanis a sör félkorszónyi, ahogy az élet is csak félélet. A meghasonlottság, az illúzió felbomlása az, ami a kötet szövegeinek alapját képezi, az erre épülő költészet azonban szerzőnként jelentős eltéréseket mutat.

A kötet első költő-arca Parti Nagy Lajosé. Összesen tizennégy verse olvasható a válogatásban, közöttük megtaláljuk a *Beszállás*, a *Hó, hírek, híreink* és a *Hazajöttél, a szonettek meg strandra mentek* című verseket, amelyek aztán, ha nem is rögtön az *Angyalstop* (1982) című önálló kötet megjelenésekor, de az 1995-ös gyűjteményes kötetével, az *Esti krétával* széleskörűen ismert „sztárversekké” váltak. Már ezekben a korai versekben megtalálható mindaz, ami miatt Parti Nagy az egyik legelismertebb kortárs költő: az észlelt világ elszövegesítése, a versnyelv sodró lüktetése, egyedi, merész képzettársítások, az egymásnak ellentmondó esztétikai minőségek összekeverése és az udvarias ironia. A versekben a látszat giccsé emelése történik meg, és a látszat giccs általi kiforgatása: „nagyotálban, cukortél, cukorút, cukoreste, cukornyugalom, / látom angyalországot képeslapon” – írja az *Angyalstop*-ban.

Ami számomra jelentős eltérést mutat a korai Parti Nagy-líra és későbbi verseiben újraformálódó költészete között, az egyrészt a vállalt hagyományban keresendő. Csorba nemcsak a *Korsó*-ban mutatta be költőtársait, hanem különböző folyóiratok lapjain is írt néhány előzékeny mondatot a szerzők versei elé. 1979. február 13-án így ír az *Élet és Irodalomban* Parti Nagyról: „Kassák Lajost vallja mesterének. Nehéz fölfedezni a hatást. Talán még leginkább a tág lélegzet és a versbeszéd lendülete emlékeztet rá.” Hogy a *Korsó* szerzői között

szeretett olvasmányok lehettek a Kassák-versek, jelzi a kötetben helyet kapó hommage vers is, melyet Pálkás György írt. Elővéve az *Angyalstop* kötetet, ott is találunk egy verset *Kassák* címmel: „Kassák István / érsekújvári patikaszolga / ezernyolcszáznyolcvanhétben / a higanynál nehezebb / fajsúlyú / és a gyémántnál is / keményebb fémet állított elő / melyet saját magáról / nevezett el / a Kassákot az egész világon / ismerik / ezerkilencszázhatvanhét óta / Magyarországon / is / bányásszák.” Németh Zoltán Parti Nagy-monográfiájában a „(neo)avantgárd poentírozó gesztusköltészetének paródiájaként” említi, e paródia szerinte sikertelen, mivel a „gesztus paródiája azonban maga is csak gesztus marad”. A vers ugyan élcelődik, de nem Kassákon, inkább annak magyarországi (nem)fogadtatásán. A paródia Németh szerinti sikertelenségének oka inkább abban rejlik, hogy a vers nem paródia, hanem az, aminek láttatja magát: hommage. (Németh Zoltán: *Parti Nagy Lajos*, Pozsony, Kalligram, 2006, 38.)

A *Korsóban* helyet kapó *Mélyles* című versben számomra Kassák képei köszönnek vissza, amelyeket valamiféle prózai monumentalitással tudnék jellemezni: „a verstelen vásárnapnak vége van / és immár szárazat vizelnek sótorjú hentesek”. Parti Nagy korai költészete még nem bővelkedik parafrázisokban, ahogy verseinek jelentős része sem emlékeztet a későbbi szövegekre, melyekben a versritmus tartása érdekében kicsavarodnak a szavak és a hangok. Korai verseinek többsége jóval lassabb ritmusú, melyek Csorba megjegyzéséhez hűen valóban a lélegzés ritmusát követik. Apró megjegyzés itt, hogy 1985-ben jelent meg a magyar neoavantgárdhoz is köthető *Lélegzet* antológia (benne többek között Erdély Miklóssal), kezdőszövege pedig egy Allen Ginsberg által írt esszé fordítása, melynek első mondata így hangzik: „A költészet ereje a lélegzet, ahogy mi lélegzünk.” Mintha Parti Nagy és a *Lélegzet* egyes szerzői más irányból, de egyfelé mozdultak volna.

A korai Parti Nagy-versek különbözőségének másik okát a megszólalás jellegében látom. Payer Imre *A rontott újraírás poétikája Parti Nagy Lajos költészetében* című tanulmányában a következőt írja: „Parti Nagy szövegei inkább a satirikus pastiche olvasási stratégiájának kedveznek, nem a paródiáénak” (in: Németh Zoltán [szerk.]: *Tükördara*, Budapest, Kijárat, 2008, 59–75, 67–68.). Payer abból indul ki, hogy amíg a satíra a szövegen túli világra vonatkozatható ismereteket közvetít, addig a paródia sokkal inkább a szövegszerűséghez kapcsolódik. Azt nem gondolom, hogy az állítás érvényes lenne Parti Nagy egész életművére, miként ezt Payer állítja. Úgy látom, a *Szódalovaglás*tól kezdve sokkal nagyobb hangsúly van a műfaji kódok és a régebbi korok szövegszervezői eljárásainak imitációján, kifordításán, ez pedig nyilvánvalóan vonzóbbá teszi, hogy paródiaként olvassuk a verseket. Mindenesetre a *Fél korszó hiányba* került szövegek valóban közelebb állnak a satírához. A versek többsége nem reflektál műfaji kérdésekre. Vannak persze kivételek, mint a *Sheila, súlyos tompa tárgygyal*, amely a krimisorozatok kódjait eleveníti fel, hogy aztán a beszélő valóságával összefolyjon: „a szombat este merő / izgalom, újratermelődik a munkaerő, / mercedes típusú kocsiba ugrik a felügyelő, / mögéje ül a lakótelep, a képzelet, az óvodás / gyerek, még én is, én is hazaérhetek”. Úgy érzem, még itt is kevésbé van jelentősége a műfaji kódoknak, sokkal nyilvánvalóan rajzolódik ki a szöveg társadalomra vonatkoztatott kritikai attitűdje.

Hasonló megoldásokkal találkozunk Csordás Gábornál, akinek (későbbi) költészetéből (is) széles körű ismeretanyag, tájékozottság és mesterségbeli tudás sugárzik. *A Folyamodvány állampolgárságért* című versben Jézus születésének története válik émelvítően édessé: „én itt szeretnék letelepedni végleg / nyalókás Bethlehemben”. A felülstilizált kép kedves, mívelt látszatán azonban átüt az otthontalanság érzete: „hol háromkirályok zománccsillag / alatt kezünkben akatáska / futkosunk ideológiai oktatásra / [...] / s míg feltorlódunk az előszobákban / kislányok hasában nevetnek rajtunk / fejjel feléle akik majd / megértik a törvényeket”. A *Korsóban* Csordás anyaga a legváltozatosabb. Verseinek többsége már címével pontosan kijelöli saját megszólalásának kereteit. Jól ismert műfajokat használ fel és gondolt újra, felhasználva az avantgárd eszközeit. Olvasunk képverset, haikut, fatras-t, életképet, melyekben közös a megszólaló kivettségének, otthontalanságának érzete.

Verseinek beszélői ugyanakkor nem ragadnak bele a személyességbe. Csordás a közösségi megszólalás lehetőségeit kutatja, ám nem ironia nélkül. *Őnarckép 1971-ből* című verse a műfaj kifordítása, hisz a beszélő jóval homályosabb, helyette környezete rajzolódik ki élesen: „főbérlnök a bányászcsalád / képes újságot szótagol / miénk egy szék a sezlón és / a kulturális monopol”. A tér ironikus felrajzolása ugyanakkor egy József Attilát idéző tragikus zárlatba fordul: „mind a népfontra szavazunk / és nehézkedve konokon / fekszünk egymásan fenve mint / kések a rózsás abroszon”.

Amilyen határozottan és nyíltan mond kritikát Csordás a nyolcvanas évek világaról, hasonló nyíltsággal és határozottsággal szervezi meg az 1968-as nemzedék mítoszáat, nem tartva az emelkedett hangvétel használatától sem. Sajátos terhe ez a Csordás-lírának. A nyolcvanas évekre már egészen nyilvánvalóvá vált, hogy a '68-as lendület megszűnt, aki pedig osztozott annak örömeiben, kiábrándult, börtönbe került vagy öngyilkos lett. Aki Csordás verseiben megszólal, ezt pontosan tudja. Magára maradt a forradalom után annak utópikus eszméjével: „szerelmem Angela Davis ég veled / Lumumba ég veled / Rudi Dutschke ég veled / Cienfuegos ég veled / ég velem minden halottad / 1962 / 63 / 64 / 65 / 66 / 67 / 68 / 69 / hazamegyek” – olvasható a *Levélben*.

A *Jelenkor* 1987. januári számában Csordás Gábor Esterházy Bevezetéséről írt, amelynek egyes részeit nem lehet nem saját költészetéről tett vallomásként érteni. Mindjárt a szöveg elején megjelöl két irodalmi stratégiát, melyek keresztmetszetében vizsgálja a könyvet: „a kiváltképpen nehezen induló 1950 körüli évjáratok irodalomszemlélete minden eddiginél erőteljesebben polarizálódik két [...] szélsőséges nézőpont körül. Az író a nemzet élő öntudata legyen, avagy modern mindenestül” (Csordás Gábor: Mi van? [Esterházy Péter: Bevezetés a szépirodalomba], *Jelenkor*, 1987/1, 80–84., 80.). Haza vagy haladás? – teszi fel a kérdést Csordás, költészetében pedig igyekszik összeegyeztetni a kettőt. Számomra úgy tűnik, és remélem, az eddigi idézetek többé-kevésbé alátámasztják meglátásom, hogy a hiány a Csordás-versekben nem témaként jelenik meg, mint Parti Nagynál, hanem etikai-politikai kérdésként manifesztálódik. Az irodalmon kívüli kérdésekre a versek pedig poétikai válaszokat kívánnak adni. Ez az impozáns törekvés a *Korsó* szövegeiben sikeresnek mondható. Példaként érdemes megemlíteni a *Jázminok* című verset, amely szürrealista nyelvezetével izgalmas vállalkozás („három bokor saláta / indulók Európa kizáródott sérveiben / három bokor saláta / ama fehér ló szőre nyekteti nagyapám hegedűjét / három bokor saláta / gyakorlott mozdulatok bedó-rendszerű söntéspultokon / három bokor saláta / lehányva az ország kabátja / viszi a sofőr mosásba”). Későbbi köteteknek formanyelve klasszicizálódik, ami megbontja a téma és a poétika közti kényes egyensúlyt, ám ezekben a kötetekben is találunk izgalmas szövegeket, ilyen például az Andreas Baadernek és Ulrike Meinhofnak ajánlott *Túlélési gyakorlatok (Kuplé az előcsarnokban)*, (1984), amely az avantgárd szavalókórus-művek gyakorlatát idézi meg.

A harmadik költő-arc Meliorisz Béláé. „Költészete a társainál hagyományosabb. Inkább folytatás” – írja róla Csorba. És valóban, Meliorisz versei csendesek, jóval közelebb állnak ahhoz a költészeti hagyományhoz, amely természeti képeken keresztül nyílik meg különböző egzisztenciális kérdések irányába. Mekis D. János találóan a *látható láthatatlanságként* ragadta meg Meliorisz poétikáját (Mekis D. János: Életre hívni Eurüdikét [Meliorisz Béla: *Vagyunk örökké*], *Jelenkor*, 2020/4, 396–400.), amely nemcsak legújabb, *Vagyunk örökké* (2020) című kötetére, hanem már a *Korsóban* olvasható műveire is igaz. Egyetemes irodalmi képekből építkezve „Van Gogh-ragyogású” tájakat szervez, melyen azonban újra és újra átszűrődik valami fenyegető. Meliorisz költészete a hiányérzettől való menekülés, és e menekülés lehetetlenségének beismerése.

Verseit alapelménye az otthontól való távollevés. A beszélő azonban mégsem Odüsszeusz, ahogy hazája sem a vágynál Ithaka. Ez alól talán kivétel az *Ereszkedem délnek* versben megszólaló alak: „néhány csapás / elmaradnak a kikötő nélküli partok / de eljutok-e jó hazámba / kívánva meleg vacsorát / asszonyom tenyeréből / kihajt-e a nárcisz”. A víz

szinte minden versben kulcsfontosságú szerepet kap, ám attól függően másként jelenik meg, hogy az otthon vagy egy távoli hely szcenikájába lát bele az olvasó. „Mozdul az idő / fordítja dérverte arcát / a vidék / s belátva ismét / a dolgok lényegét / fűzőtlen bakancsban / ember igyekszik a kihalt / vasútállomásra / jéggé vált vizekre / madár szalad” – így a *Belátva ismét* című vers. A prózai esemény leírása végül nagyon is lírai szentenciába fordul, melyben a hétköznapiok kisszerűsége, esetlensége kap tragikus hangot. Aki a Meliorisz-versekben megszólal, mintegy fonák-Odüsszeuszként távoli tengerparti tájban leli meg nyugalját, miközben az otthon képei újra és újra megbontják az idillt: „füstös nevetések közt / ködlik föl / a történelem / söröskorsók mélyén / habként ring hazám / távoli hajókürtök / törnek át az éjszakán” (*Rostocki kocsmában*). A versekben dísztelen, virtuóz formai eszközök nélkül épül fel vágyakból és álmokból egy élhető világ, amely azonnal összetörik az illúzióból kitekintve: „júniusvégi szél indul / a hegyek felől / hogy játsszon velünk / Ruhád alá kap / és énekes melleid alatt / gömbölyödik / légbőlkapott fiam” (*Szél indul*).

A hagyományos költészeti formák mellett azonban társaihoz hasonlóan ő is merített az avantgárdból. Mohácsi Balázs hívta fel a figyelmet Meliorisz költészetéről írt esszéjében (Mohácsi Balázs: Dárdás április. Meliorisz Béla költészetéről, *Jelenkor*, 2015/4, 409–413., 412) a *Korsóban* is olvasható *Meztelenül* című versben rejlő avantgárd hatásra: „A »dárdás április« szintagma jelzője a magyar avantgárd kifejezetten kedvelt, jellegadó, hasonlítások helyett álló, fokozó, jelentéssűrítő neologizmusaira emlékeztet”. Az *Utazzunk Pardubicébe* (1999) kötetét is az utazás és az emlékezés kettőse szervezi, melyben szintén találunk Kassákra tett utalást. Az *Engesztelő kísérlet* című darab fontos adalékkal szolgál Meliorisz költészetéhez: „havas győri esték / ringtak el így, közben kassák-könyveken éltem, rettenetesen / fájt a fogam egy oldalkocsis motorbiciklire, de ezt csak a barátaimmal beszéltem meg, időnként sörökkel és cigarettával ki- / sérleteztünk, s bizonyára az önéletrajzi regény hatására min- / denáron csavarogni akartam”. E verstől visszafelé olvasva a *Korsó* szövegeit, látható, hogy az Odüsszeusz és Szindbádod megidéző szövegek mellett Kassák is formálta Meliorisz utazó-verseit.

A *Korsó* hatvankilencedik oldalán újabb Pinczehelyi-fénykép, fölötte írott betűkkel: Pálincás György. Nem véletlen, hogy a kötetet a két P-betűs, Parti Nagy és Pálincás szövegei keretezik. Nemcsak párverseik adnak okot rá, hanem feltűnően udvarias, egyben ironikus stílusuk hasonlósága, mely Kassákot idéző vaskos, nehezlülő képiséggel keveredik. Összehasonlítva Parti Nagy Pálincásnak címzett *Vagy egy teljes* és Pálincás Parti Nagynak címzett *Szelíd tájban félkorsó hiány meg egy teljes* verseiket, mégis fontos poétikai különbségek tűnnek fel. Mindkét vers dialógusszerű szituációt teremt. Parti Nagynál pontosan felépített szcenikába lépünk: „Ülök itten kérlekszépen e sörrel. / Régen. / Körben felgyűrve az abrosz, / matrózruha, zubbony, pizsamakabát. / Ez egy ekkora resti. [...] Habnak maradni képtelenség, / sörré horpadni hiány.” Jól látható, az ötletes megoldásokkal felépített versben a hiány témaként jelenik meg. Pálincás esetében a hiány azonban maga a poétika: „Mely időben a dagály ez a dobozolt telítettség / Végigömlik poros fűtőcánkon kiváltképp hasonlatos / Mikor tejért igyekszik a városi gyermek a por és / Tőgyszagú alkonyatban hol félkorsó hiány meg egy teljes / És itt van még néhány nótaszó közepette valamint / Ha szolfézsórán lennének a munkásotthonban”.

Központozás nélküli versei egymáshoz alig kapcsolódó kép- és gondolattöredékekből állnak össze, összefüggésük látszatát a töredékek közti kötőszavak teremtik meg, ami kedvelt eljárása volt az avantgárd, neoavantgárd poétikáknak is. A Pálincás-versek egyfolytában szóba elegyednek valakivel, beszédük pedig folytonos mellébeszélés, vagy még inkább körülbeszélés: „És a fellobogózott házakat sem / Értem Asszonyom és a házakon / Mindenféle feliratok hisz / Könnyen hajlítjuk a szót / S lesz ezután is aki / Tudom én / [...] / És jött a Mester szembe velem / Alig hallhatóan de mintha mondta volna / – Mirevaló” (*Ünnepre készülődve*). Pálincás első verseskötetének címe, a *Rendezünk sűgdőső partit* remekül jelzi, hogy verseiben, ami jelentős, mindig a versen kívül marad, csak a

megteremtett személyes dialógus közben cinkos összekacsintásokban vagy más számára nem hallható sugdolózásban csíphető el. Pálinkás versei távol állnak attól, amit 1980-ban „nemzedéki hőbörgésnek” tituláltak, a felmerülő etikai-politikai kérdéseket a maga iróniájával fogalmazta újra: „Tartózkodjunk ezért a közönséges beszédtől / Ha nem volna ez a prés / még talán keszontbetegséget kapna itt mindenki” (*Amikor jöttetek még nem volt*).

Lenyűgöző, ahogy a kilencvenes évekre megújult Pálinkás írásművészete. A *Korsóból* ismerhető poétikához hasonlólt működtetett a *Názáretben nincs hol landolni* (1987) verseskötetében is, utána azonban a próza felé nyitott. A töredékes, kihagyásra épülő versnyelvet felváltotta a bőbeszédűség. Első regényében, a *Herminában* (1990) mintha *Az eltűnt idő nyomában* hosszú szövegfolyamát kívánta volna rövidebb formában újraalkotni. A regény nyelve költői eszközök használata mentén formálódott. Fokozottan érzéki szövegvilágot alakított ki, melyet tovább árnyaltak az egyes fejezetek után beillesztett múlt század eleji fotók. Hasonlóképpen épült fel *A városban esik az eső* (1994) és a *Felhők könyve* (1996) is. Közülük *A városban esik az esőt* tartom Pálinkás legjobb szövegének. Az emlékek és gondolat-töredékekből felépülő, szabadversben írt mű (Thomka Beáta szavát használva) *fátyolos-ságával* az észlelés változatos formáit hozza elő. A könyv oldalaira illesztett képek szorosan kapcsolódnak a szöveghez, oda-vissza értelmezik egymást. *A városban esik az eső* lényegében az időt felfüggesztő, kimerevített képek statikus állapotát oldja fel, lassú mozgásba hozva őket, miközben nem feledkeznek meg az emlékek és a múlt közti távolságból eredő kérdésekről. Képzletbeli könyvespolcomon Mészöly Miklós *Film* és Nagy Pál *Hampsteadi semmítévők* című könyvei közt tartom.

Általános vélekedés, amely elsők között Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetében fogalmazódott meg, hogy a posztmodern irodalom „nem vezethető le az individuumszemlélet és jelhasználat eladdig uralkodó formáit meghatározó művészi létértelmezésből” (Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, Argumentum, 1993, 160.). A *Fél korsó hiány* az irodalomtörténet olyan metszéspontjában helyezkedik el, amelyben jól láthatók az avantgárd művészet szemlélet hatásai, miközben a szövegek posztmodern irodalmat leíró fogalmak mentén is értelmezhetők. A különböző megszólalási formák keverését, az egymásnak ellentmondó költői képek használatát és a nyelvkritikai attitűdöt jellemzően posztmodern találmányokként tartják számon, mégis megtaláljuk őket a neoavantgárd művészek többségénél. Ők Kassákból kevesebbet merítettek, jellemzően a nyugat-európai kortárs avantgárd jelenségeivel mozogtak együtt – sokszor anélkül, hogy tudtak volna róla. Ha tehát nem is ugyanazon az úton mentek végig, mint a *Fél korsó hiány* szerzői, megoldásaik számos ponton párhuzamba hozhatók egymással. (Történelmi adalék, bizonyító ereje nincs, ugyanakkor érdekes, hogy Erdély Miklós 1979-ben művészetelméleti előadást és kiállítást is tartott Pécsen az INDIGO csoporttal.) A *Fél korsó hiány* olvasásából számomra az következik, hogy az, ami a nyolcvanas évek második felében berobbant az irodalmi köztudatba, visszhangja pedig a mai napig hallható, nem a semmiből keletkezett. A posztmodern első generációja, Esterházyval és Kukorellyvel, valamint a *Korsó* szerzőivel együtt – legalábbis korai írásaikkal – aligha lógnak ki a neoavantgárd művek sorából.

A *Fél korsó hiány* négy költőjének portréi mögött negyven év alatt komoly életművek gyűltek össze. Egy része megőrződött az irodalom emlékezetében, egy része kihullott onnan, mindenesetre ez az antológia sajátos pillanatát rögzíti a magyar irodalomnak. Egyes korszakokban a tartalom hangsúlyosabb, máskor a megformáltság. A kötet pedig akkor született, mikor az a képzletbeli inga, amely a két pólus között oda-vissza leng, éppen közepén állt. A *Fél korsó hiány* újraolvasása alkalom arra, hogy felidézzük, amit elfelejtettünk, és újra gondoljuk, amire emlékszünk. A *Fél korsó hiány* újraolvasása alkalom az örömrre.

MÉSZÖLY – JELENKOR – HOLMI

„Ott voltam 1989 októberében Budapesten a *Radnóti Színház*ban a *Holmi* bemutatkozó estjén a nézőközönség soraiban, és izgatott voltam, csodálkozó és számító, mert nem egyszerűen nézőként ültem a tömött széksorok egyikében, hanem szerkesztőként, aki a vetélytársait jött meghallgatni. A *Jelenkor* fiatal segédszerkesztője voltam akkor, a nyolcvanas évek magyar irodalma vezető folyóiratáé, s úgy sejtettem, úgy is lett, hogy olyan folyóirat lép színre a *Holmival*, amely át fogja rendezni az irodalmi lapok terét; talán nem úgy, ahogyan a szerkesztői remélik, a *Nyugat* örökébe lépve, de átrendezi, megváltoztatva az én lapom helyzetét is.” A *Holmi* bemutatkozására (megszűnése alkalmából) visszaemlékező segédszerkesztő, Takáts József „lapjának”, a vadonatúj budapesti folyóirat által óhatatlanul „megváltozott helyzetbe” kerülő pécsi *Jelenkornak* volt egyik legfontosabb szerzője az akkoriban éppen elismertsége csúcsán álló, a tekintélyes méretű és korszakos jelentőségű, nagyepikai léptékű 1989-es kötetet, a *Volt egyszer egy Közép-Európát* jegyző Mészöly Miklós. Aki nem lett a *Holmi* szerzője. Kritikákat ugyan közöltek a kilencvenes években megjelenő könyveiről, ámde műveket tőle csak a halála után, és ráadásul nem is elbeszélő prózát, hanem eszmetörténeti tanulmányt (*A zsidókérdés útvesztői*) és magánleveleket. Miközben, a kortárs irodalmi mérleg másik folyóirat-serpenyőjében, továbbra is megbecsült írója maradt a *Jelenkornak* – a kilencvenes években szerzőként és kritikák, tanulmányok tárgyaként, a kétezres években már csak az utóbbi minőségben, illetve a hagyaték-ból közreadott szövegek egykori szerzőjeként.

De mi volt a *Jelenkor* 1989-ben?

A rendszerváltozás előtti időszak irodalmi életének, változó irodalmiságának, azon belül az „új prózának”, még azon is belül Mészöly prózájának az egyik legfontosabb megmutatóközi terepe (a régi *Mozgó Világ* mellett). Otthon, műhely – és az 1989 utáni folytatás talán legfőbb intézményes garanciája. Ráadásul a pécsi folyóirat nyolcvanas évekbeli szerzői közül Mészöly jelentős előtörténettel rendelkezik, különösen ha hozzávesszük, hogy legelső novelláinak egyike, a *Bridge és a nyúl* is már a *Jelenkor* előfutárának tekinthető, 1941-ben alapított és a fordulat évében megszűnt pécsi folyóiratban, a Várkonyi Nándor által szerkesztett *Sorsunk*ban látott napvilágot. (Továbbá a *Sorsunk* felszámolódása és a *Jelenkor* elindulása közötti aszályos időszak pécsi kiadványában, az 1956-ig létező *Dunántúllban* is szerepelt Mészöly szerzőként három alkalommal, illetve ugyanitt Lengyel Balázs kritikát írt *Hétalvó puttonyocska* című mesekönyvről.) Az 1958-ban induló, 1960-tól Tüskés Tibor által szerkesztett *Jelenkor* már azonnal közölt részletet *Az atléta halálából*, de itt jelent meg 1962-ben *A három burgonyabogár* is. Noha a lap történetében, sajnos, jóval fontosabbnak bizonyult *Az ablakmosó* és a hozzá tartozó Mészöly-jegyzet közlése az 1963. szeptemberi és októberi számokban, mivel leginkább ez vezetett 1964-ben a főszerkesztő párthatározati leváltásához – aki viszont kinevezett utódja, Szederkényi Ervin idejében is rendszeresen publikált a lapban, többek között *A jelentés öt egérről* című Mészöly-kötetről szóló elemzését az 1968. évi ötödik számban. Az új főszerkesztő pedig – kommunista párttagsága ellenére, vagyis éppen hogy annak köszönhetően – később teret biztosított a *Jelenkor* irodalmi arculatát egyre jobban meghatározó, a hivatalos irodalmisággal óhatatlanul

---

Egy hosszabb, Mészöly Miklós prózájának működéséről és hatástörténetéről szóló munka részlete.

nul szemben álló, és ha nem is *támogatott*, de azért nem is *tiltott*, hanem inkább *tűrt* irodalmi folyamatoknak. Mészölytől például közölte, többek között, a *Noteszeket*, később az *Érintéseket*, és még sok más fontos szöveget. Meg persze kritikákat a könyveiről, az első években például Rajnai Lászlótól *Az atléta haláláról* (az 1968. évi nyitószámban), vagy Pályi Andrástól a *Pontos történetek, útközben* című regényről (az 1971. évi második számban). És a későbbiekben, a hetvenes és a nyolcvanas években is rendszeresen küldenek a *Jelenkorba* Mészöly-kritikákat és -tanulmányokat a kultúrpolitikai, gondolkodásmódbeli és nyelvhasználati értelemben összetett időszak meghatározó irodalmárai, Béládi Miklóstól Pomogáts Bélán át Thomka Beátaig (aki például legelső *Jelenkor*-közlését történetesen a *Megbocsátásnak* szentelte az 1985. évfolyam ötödik számában). A folyóirat ezekben az években, Szederkényi 1987-es halála után is, immár Csordás Gábor főszerkesztésével: az „új próza” íróinak és értelmezőinek legfontosabb fóruma volt.

És mi készült lenni a *Holmi* a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján?

Annak a bársonyosan *konzervatív forradalomnak* az Auróra cirkulója – a *Jelenkor* más-ként forradalmi, *kortárs* ízlésével szemben az *egykor* tényleg forradalmi ízlésű *Nyugat* lobogójával –, amelyet Takáts negyedszázaddal később, bőséges példákkal alátámasztva, így látta: „Az első számától kezdve erősen törekedett arra [...], hogy azonosítani lehessen néhány íróval, akiket szinte csak náluk találhat meg az olvasó, s akiket szinte mindig megtalál. Első évfolyamaiban így a *Holmi* főként Petri, Rakovszky, Orbán Ottó, Vándy, Lator, Mándy, Bodor, Kertész Imre műveinek folyóirata volt. E névsor, azt hiszem, nem egyszerűen a szerkesztők által leginkább respektált szerzőket tartalmazta – válasz is volt, a *Holmi* válasza a nyolcvanas évek magyar irodalmára. / Legalábbis így láttam akkor, 1989 őszén, az első évfolyamok idején, olyan fiatalemberként, aki a nyolcvanas évek irodalmát tanulta meg »anyanyelvként«. A *Holmit* válasznak is láttam a líra kritikai leértékelődésére, a regény felértékelésére, a posztmodern irodalomra, az »új prózá«-ra és Balassa Péter kanonizáló kritikusai törekvéseire, az *Újhold* újraéledésére, s később a minimalista rövidtörténetre. [...] A *Holmi* befogadta a nyolcvanas évek formáit és nyelvezeteit is, ám a karakterét e befogadás csak kevésbé módosította.” Ez a „karakter” pedig több olyan rész-karakterből tevődött össze, amelyeknek egybehangzó eredőjeként a *Holmi* nem a nyolcvanas éveket akarta folytatni, hanem újra kívánta rendezni, mégpedig a hetvenes–nyolcvanas évekbeli „prózaforradalom” mérvadó (ön)értelmezéseiben kijelölt hagyományoktól eltérő hagyományokra támaszkodva, a huszadik századi magyar irodalom történeti folytonosságát. Keveredett ebben a vágyban például – a Mészöly-életművet magában foglaló kortárs széppróza megítélése szempontjából is – a főszerkesztő Réz Pál nyugatos-újholdas irodalomeszménye és Kádár-kori könyvszerkesztői múltjából fakadó ízlésirányultsága, a prózarovatot gondozó Domokos Mátyás népfrontos jellegű tárgyi nyitottsága és konzervatív ízlésének zártsága, valamint a kritikarovatot vezető Radnóti Sándor művészetfilozófusi látómezeje és ellenzéki-szamizdatos ízlésköre. Szükségszerűen lett hát kiemelt prózaírójuk: az (egyébként a *Jelenkorban* is rendszeresen közölt) újholdas Mándy, akit „hangos memoárjában” Réz határozottan szembeállít az *Újhold* belső körén kívül maradó Mészölyvel, akinek a kéziratát ráadásul vissza is utasította az induló *Holmi*: „Az igazsághoz tartozik, hogy ebben a periódusban Miklós már nem volt olyan erős, mint régen. De azt is meg kell mondanom, hogy ha Mándy küldött volna egy súlytalan kis novellát, azt alighanem leadtuk volna. Iván volt a mi fő prózaírónk”. (Az első mondat felütésének „igazság” szava kettős helyi értékű: egyrészt a köznyelvi fordulat szintjén jelöli az élőbeszéd esetlegességét, másrészt meg azért utal a *causeur* Réz Pál – és a *Holmi* – értékválasztásának retorikusan megjelenített igazságigényére is.) Minek értelmében ott is látjuk Mándyt az 1989 októberében induló *Holmi* nyitószámaiban (és engedjék meg egy rövid seregszemle, ábrázolandó a folyóirat Takáts által hangsúlyozott „karakterét”): az elsőben *A veterán* című novellával, közvetlenül a programadónak tekinthető Vörösmarty Mihály-

vers (*Mi a baj?*), Nagy Lajos-regényrészlet (*Budapest Nagykávéház*), Weöres Sándor (*Majtény, Világos stb.*) és Németh László-verskéziratok (*A tortúra s felnagyulás*), valamint Vas István 1948-as és 1956-os költeményei (*Az eretnek vallomásai; Az új Tamás*) után; a második szám lelegején pedig *A társaság* című novellával, megelőzve így Petri (*Valami ismeretlen; „Jövőkép”*), Orbán Ottó (*A tisztességtelen előny; Korforduló*), Takács Zsuzsa (*Emeljétek föl szíveteket!*) és Kántor Péter (*Történelem; Mint egy trükkfilmben; Valahol a budavári Hilton Szálló és egy liverpooli dokk között*) verseit. (Mindeközben az első három számban találjuk a *Holmi* első számú költőjéről, Petriről szóló tanulmányt a folyóirat szerkesztőbizottsági tagjától, későbbi szerkesztőjétől, Fodor Gézától.)

Mészöly (a pannon prózák kisformáival kísérletező idős Mészöly) nem fért be a *Holmi* vitán felül előkelő szerzői körébe – egyrészt a folyóirat konzervatív (a *Nyugatra, az Újholdra* és a Kádár-korszakban kibontakozott jelentős életművekre hagyatkozó, azoknak értékeit a kortárs jelenségekre normaként alkalmazó) ízlése miatt, másrészt pedig a szerkesztők (különböző eredetű és összetevőjű) egyéni ízléseinek tulajdonképpen véletlenszerű összecsengése miatt, harmadrészt meg (és ez tűnik most már a legkevésbé fontosnak) a kölcsönös félreértések és sértődöttségek miatt. Álljon itt most példaként a szerkesztő Radnóti Sándor 2018-as Mészöly-portréjából az a részlet, amelyben nagyon hasonlóképpen vélekedik a kéziratával visszautasított idős szerző életművéről, mint főszerkesztőtársa, aki szerint egyébként „a kommunizmusban több jelentős író alkotott, mint a szabad időkben”, és aki Mészöly életművéből is leginkább *Az atléta halála* és a *Pontos történetek, útközben* című regényeket becsülte, vagyis ízlésében nem tudott átlépni a *Film* vagy a *Megbocsátás*, pláne a kései „pannon töredékek” Rubiconján. Miként Radnóti sem: „számomra Mészöly nagy könyvei nem jelentettek eminens irodalmi élményt, nem is írtam róluk sohasem – egyedül a *Saulusról* [...]. Esszéi s különösen aforizmái jó esetben hidegen hagytak, s emlékszem, hogy amikor a mára már szinte teljesen elfelejtett Hermann István Mészöly egy vaskos értekező prózai gyűjteményében komisz módon bírálta az önmérséklet hiányát, sajnos teljesen egyetértettem vele.” Nagyra nyílt tehát az ízlésolló a *Jelenkor* és a *Holmi* között, ami talán éppen az „új próza” emblematikus alakjának, pátriárkájának nagyon eltérő megítélsmódjaiban látszik a legélesebben. Éppen ezért tűnik tanulságosnak sorra venni az egyes Mészöly-művekről a két folyóiratban párhuzamosan közölt kritikákat, az 1990-es *Wimbledoni jácintról* publikáltaktól az író halála után hat évvel sajtó alá rendezett *Műhelynaplókról* szólóig, természetesen nem megkerülve a 2001-ben és 2002-ben megjelent búcsúztatókat, emlékezéseket.

A *Holmi* 1990. októberi *Figyelő* rovatának lelegején két méltató bírálatot is olvashatunk a *Wimbledoni jácintról*: az elsőt a lap konzervatív ízlését képviselő szerkesztőbizottsági tag, Fodor Géza írta, a másodikat az „új próza” szemléleti hagyományát folytató *Nappali ház* szerkesztője, Károlyi Csaba. Míg az előbbi értekező alapos szerkezeti elemzésnek veti alá a kötetet, módjával utalva az életmű belső összefüggéseire, addig az utóbbi kritikus kihegyezi a kései Mészöly-próza értelmezésének kérdéses voltát, már írása felütésében is: „Mészöly Miklós nyolcvanas évekbeli prózája gyakran tanácsalanná teszi olvasóját. Újabb munkáinak fogadtatása ez idáig nem érzékeltette eléggé ezt a tanácsalanságot, holott elemzői számára nyílt titok, hogy nemely szövegeinek értelmezése komoly erőfeszítést igényel.” Kettejük közül értelemszerűen Fodorra, az ő módszertanilag alázatos feltérképezésére hivatkozik a *Jelenkor* 1991. januári, szinte teljes egészében a hetvenéves írónak szentelt számában a *Wimbledoni jácintot* elemző Erdődy Edit, aki egyfelől a kötet szerkezeti átgondoltságára („A rövid és hosszú írások ritmikus váltakozása, az egyes motívumok, figurák, poétikai eszközök, hatáselemek szabályszerű ismétlődése következtében hangsúlyossá válik a kötet zárt, koherens kompozíciója.”), másfelől az egyes novellák erejére összpontosít. A könyv nyitó és záró novelláinak egymás mellé állításával indítja egyébként Balassa Péter saját köszöntő esszéjét Mészöly „öregkori, késői módon áradó,

kisformákba koncentrált nagyepikájáról". De ugyanebben a számban találjuk az 1990-es Mészöly-kötetben szereplő és először éppen a *Jelenkor* 1988. évfolyamában publikált, *Az ügynök és a lány* című elbeszélés német fordítását (Wilhelm Drostétól), valamint eredeti újraközlését, továbbá – sok más fontos írás mellett – Takáts József *Bolond utazás*-értelmezését, amely mintegy előkészíti a pár hónappal később ugyanitt megjelenő *Megbocsátás*-mitoszelemzését. Öröndetes együttállás, hogy a *Holmi* néhány hónappal korábbi, kettős kritikai számvetésének végegyenlege nem mutatott mást, mint a *Jelenkor* köszöntőszámában megnyilvánuló közösségi értékfelfogás.

Nem változik ez a békés helyzet az 1991-ben megjelent Mészöly-könyv kapcsán sem. A *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról* című, a *Végleges változatok a hagyatékból* alcímet viselő, két hosszú elbeszélésből, negyvenhat „videoklipből” és két rövidke meséből álló novelláskötet a lehető legérzékenyebb és legelfogadóbb kezekbe került – a *Jelenkornál* is, és a *Holminál* is. Az előbbi 1991. októberi számában a Mészöly-kutató Thomka Beátaéba (*A befogadás kihívásai* című sorozatának hatodik részeként, a kritikai rovat élén); az utóbbi 1992. évi nyitószámában az Ottlik-hagyaték gondozójaként a kötet alcímével jelölt műfajformai sajátosságok iránt mintegy hivatalból is megértő, vájt fülű író-társ Lengyel Péterébe (a rovat lelegejére szerkesztett, *Az angol lobogó* című Kertész Imre-regényről szóló kritika után). A regény műfajának elkötelezett, azon belül „mindenevő” Lengyel a kivételek közé sorolt novellisták (Borges és Mándy) mellé állítja a mozaikos, töredékes kisformákban fogalmazó idős Mészölyt, azok közé tehát, akik „a mindent pakolják be öt vagy negyvenöt oldalba”, akiknél tehát „a novellának mégiscsak [regényszerű] épülete van, nagyszabású íve és lélegzete” – minek értelmében: „A *Pannon töredék* [című elbeszélés] nem töredék természetesen, a többi írás sem az, alcím és cím írói fogás, azt hangsúlyozza, hogy a teljes műveknek új nagyságrendű formáját tartjuk kézben.” És ez a minőség mutatkozik „legtöbnyében” a *Negyvenhat videoklip* kisformáiban. A regényíró (és szenvedélyes regényolvasó) kritikus által hangsúlyozott „új nagyságrendű formát” értékeli a *Jelenkor* irodalomtudós kritikusa is, aki szerint „vázlatról, töredékről a poétika régóta nem mint befejezetlenségről, hanem mint végleges formáról alkotott fogalmat, ilyen módon tehát az alcímbe ellentét [...] az elbeszélői gyakorlat felől is feloldódik”. De mi lesz akkor, amikor Mészöly a mitikus, történelmi és családtörténeti rétegekből felépülő szövegtáját, az öregkori szövegek Pannóniáját már nem „végleges formaként” mutatkozó „vázlatokban” és „töredékekben” kínálja olvasóinak és értelmezőinek, hanem afféle „beszélynek” nevezett regénnyel? Mit kezdenek a két folyóirat által felkért kritikusok a várakozásokkal, sőt elvárásokkal – leginkább regényvággyal – övezett *Családáraddással*?

És ezen a ponton már teljességgel elválnak a megítélés útjai. Merthogy a *Holmi*ban történetesen az a kritikus foglalkozik az 1995-ös „beszéllyel”, aki a *Figyelő* rovat emblematikus, vállaltan konzervatív ízlésű és szándékolta kemény hangú szerzőjeként már eddig is derekasan részt vett az „új próza” még újabb teljesítményeinek, továbbá alapító eszméinek bírálatában – például akkor, amikor szigorú optikájú görcsöve alá vette Ottlik *Budáját* (*Nincs meg semmi*, 1993. december), vagy amikor a hetvenes-nyolcvanas évek prózafolyamatainak hagyományához kötődő írók (Csejdy András, Garaczi László, Hazai Attila, Németh Gábor és Szijj Ferenc) egy-egy művét nemes egyszerűséggel elkeresztelte az „üresség könyveinek” (1992. szeptember). Bán Zoltán András ez utóbbi írásával vitakozott 1994-ben az „új próza” hagyománytörténetének egyik jeles értelmezője, a majdani *Mészöly-díjas* regényíró, Szilasi László, aki rá egy évvel immár a *Jelenkorban* teszi közzé alapos elemzését Mészöly új könyvéről, sorra véve annak friss fogadtatását, benne Bán lesújtó bírálatát is. Tudniillik a *Holmi* kritikusa olyan irányból közelít a *Családáraddához*, ahonnan az tényleg nem tud másnak látszani, mint afféle „holdbéli” prózának, amelynek szerzője „csak valami hangulatban hisz immár, a saját hangjának, intonációjának zengésében, mely sokszor valóban lebilincselően szárnyal, ez tartja rabul érdeklődését, és, elve-

szítve az olvasót és a maga epikai világát, vakon követi saját, kiérlelt retorikája sziréndal-
lamait”. Nem is lehetne ennél pontosabban, azaz „áradóbban” leírni a „regényes rendet”
valamiféle „anekdotikus rendtelenséggel” lecserélő *Családáradást*, illetve a kései Mészöly-
prózát (egybehangzóan egyébként a szerző 1969-es Warhol-esszéjében kifejtett „káosz”-
epikai programmal), legfeljebb értékelni lehetne másként (ahogyan sokan mások teszik,
Thomka Beátától Szilasint át Szolláth Dávidig). Mindenesetre Bán nem mást kifogásol
Mészöly „beszélyében”, továbbá az „újabb magyar próza” egészében, mint az „epikai
világ” hiányát, amelyet ő *extra Hungariam* talál csak meg az érzéki filozofálásnak vagy az
„élet vad prózájának” elkötelezett külföldi példáiban (a német Wolfgang Hildesheimer és
az orosz Vlagyimir Szorokin műveiben). A *Holmi*-bírálat Mészölytől kölcsönzött, nemes
egyszerűségű címével (*A retorika vízjele*) szemben a *Jelenkor* kritikusa – vállalkozása súlyát
retorikus harsánysággal kinyilvánítandó – terminologikusan túlterhelt címet és alcímet
ad írásának, egyébként szintén a *Családáradás* egyik kifejezése nyomán: *Pleonazmus: a vízjel
retorikája. Mészöly Miklós Családáradás című beszélyének domináns trópusáról – ráfogás –*.
A kritikák címalakzatai egyaránt a Mészöly-próza nyelvi alapjellemzőjére utalnak, a „víz-
jelnek” számító „pleonazmusra” (azaz *szószaporításra*), amelyet Bán mindközönségesen
csak „modorosnak”, „halandzsaszerűnek” és „kimódoltnak” nevez, Szilasi viszont
utagyanzt a jelentéstermelő regénybeszéd mozgását összpontosító retorikai-poétikai alak-
zatként látta az okfejtését lezáró, hosszú fogalomtörténeti trillájában, amelynek most
csak a legvégét csippentem ide: „a virtuális középpont körüli »mozgás« alakzata, az
anekdotizmus és a textualitás közötti eldönthetetlen helyzet, anekdotikus példabeszéd,
példázatos-történet, mitologikus és a regényszerű törekvés, egyben anekdotikus rendet-
lenség, egy szöveg »saját« nyelve, mely folyamatosan megcsinálja magát.” Két nagyon
különböző ízlés, két nagyon különböző nyelv és észjárás, két nagyon különböző értékelés:
Bán és Szilasi *Családáradás*-kritikáiban kerül a legmesszebbre egymástól Mészöly alakuló
életművének (és egyúttal a nyolcvanas évek Mészölyhöz kötődő prózaeszményének)
megítélésében a *Holmi* és a *Jelenkor*. Ez a távolság csak az író halálával szűnik meg – persze
különböző szerkesztői döntések tükrében.

A *Holmi* 2001. októberi számában ketten is emlékeznek a nyolcvanéves korában el-
hunyt szépíróra: a hozzá utolsó időszakában talán legközelebb álló, nála jóval fiatalabb
Márton László, aki nagyon sokat tanult a *Filmmel* induló pályaszakaszok prózaváltozata-
iból, valamint a Mészöly korosztályába tartozó, ugyanakkor tőle poétikai értelemben na-
gyon távol álló, leginkább az általa „freskókészítőknak” nevezett regényírók közé sorol-
ható Szabó Magda, aki lírai hangvételű szövegében kizárólag a *Film* előtti időszak
műveire (legsűrűbben a *Magasiskolára*) és motívumaira (leggyakrabban a pusztai gémre)
hivatkozik. És míg az idősebb pályatárs kizárólag a kételyen felül – és a *Holmi* szerkesztő-
inek ízléskörén belül – álló pályaszakasz, az ötvenes–hatvanas évek Mészölyére emléke-
zik, addig a fiatalabb szépíró beszél a későbbi évek jóval vitatottabb műveiről is:
„Intenzíven foglalkoztatta őt a töredezettség és az epikai teljesség összehangolásának
problémája, az a kérdés, hogyan lehet a sűrítéssel, a szilánkok elhallgatásokkal pontosan
kifejezni olyan történeteket, amelyeket aprólékos leírások nem jelenítenek meg. [...] Alkotói pályájának utolsó húsz évét [...] beárnyékolta a »nagy« regény írásának vágya és
e vágy beteljesületlensége.” Két Mészöly-kép körvonalazódik tehát a *Holmi* két visszaem-
lékezésében: az egyik a szerkesztőség ízlésével összecsengő értelemben beszél a korai
Mészöly-epikáról, és hallgat beszédesen az utolsó évtizedek „alakulásairól”; a másik vi-
szont komolyan veszi az „alakulások” újabb változatait is a kései Mészöly-prózában.
Nem véletlenül kötődik az utóbbi írás szerzője legalább annyira a *Jelenkor*hoz (értekező-
ként és epikusként), mint a *Holmi*hoz (értekezőként). A pécsi folyóirat viszont nem közöl-
nekrológot 2001 végén. Ellenben a következő év legelső számát teljes egészében Mészöly
köre szervezi, egyszerre emlékezve a halálára és a (nyolcvanegyedik) születésnapjára. És

ezzel a szerkesztői döntéssel tulajdonképpen – saját rendszerükön belül – csak folytatják a lap több évtizedes Mészöly-hagyományát: a *Jelenkor* 1981-es, 1991-es, 1996-os és 2001-es januári számai ugyanis mindig az 1921. január 19-én született Mészölyt ünnepelték, hol rövidebb, hol hosszabb, hol majdnem teljes terjedelemben. Ugyanakkor – kívülről nézve – a *Jelenkor* 2002. januári száma beszédes párhuzamba kerül a *Holmi* egy évvel és egy hónappal korábban megjelent emlékszámával, amelyet a szerkesztőség a 2000. július 16-án elhunyt költőnek, egyúttal egyik első számú szerzőjüknek, Petrinek szentelt. Komoly veszteség mindkét folyóirat legfelső köreiből – és a magyar irodalom legszelesebb értelemben vett világában.

És egy összevető kitérés erejéig maradjunk még az alkalmi emlékezés szerkesztői műfajánál: hogyan van – vagy nincs – jelen Mészöly a két folyóirat egyfelől negyed-, másfelől fél évszázados múltakra visszatekintő önértelmezéseiben? A huszonöt éves *Holmi* kedves halottainak szentelt számában természetesen nem juthat hely Mészölynek, ámde említés róla igen, mégpedig az 1980-as évek elején induló Tar Sándor rendhagyó helyéről töprengő Bán Zoltán András írásának „akkori magyar prózát” érintő részében: „De a többiek? Mészöly Miklóst reménytelenül kiagyaltak, természetellenesnek tartottam; képtelen voltam (és vagyok ma is) felfogni *Az atléta halála* vagy a *Jelentés öt egérről* úgynevezett filozófiai mélységeit.” Bár akár másfajta „mélységek” után is kutathatna a *Családáradás* egykori kritikus, nem beszélve a kidolgozott „felszín” szövegszerű szépségeiről. Egyébként a *Holmi* 2014. októberi számában Bánon kívül csak Márton László említi Mészölyt – mégpedig többször és persze elismerően – a Darvasi Ferenc által készített Mándy-beszélgetésben. De megszólalt korábban Márton – immár novellistaként – az ötvenéves *Jelenkor* ünnepi, 2008. októberi számában is, amelynek főszerkesztői előszavában olvashatjuk Ágoston Zoltántól az alábbi háromszerzős kiemelés: „ezt a [saját korában nyitottnak, értékközpontúnak mondható] hagyományt örökölte a *Jelenkor*, s a negyvenes évek elejétől, a három lapon [a *Sorsunkon*, a *Dunántúlon* és a *Jelenkoron*] átvélően olyan szerzők teremtettek eleven kontinuitást, mint *Weöres*, *Csorba* vagy *Mészöly Miklós*.” És nem kisebb nyomatékkal említi Mészölyt ugyanitt a korábbi szerkesztők: Csordás Gábor, a *Jelenkor* 1990-es levelesládájából válogatva; Takáts József, az 1988-ban Határ Győző és Balassa Péter között lezajlott vitát és egyúttal a korszak irodalmiságát körüljáró elemzésében; valamint a folyóirat kilencvenes évekbeli főszerkesztője, Csuha István, a nyolcvanas–kilencvenes évek hányattásairól szóló visszaemlékezésében.

Mindazonáltal a Mészöly-veszteség közvetlen felmérését követő időszak munkájából mindkét folyóirat kiveszi a részét – nem meglepő, hogy a *Jelenkor* nagyobb arányban (hátramaradt kéziratok és az életműről szóló szövegek közlésével), mint a *Holmi* (ahol viszont a szerzőként korábban teljességgel elhanyagolt szépirodalmi halálát követő években kilenc alkalommal is találkozhatunk az özvegy Polcz Alaine műveivel, többek között a *Pontos történetek, útközben* című Mészöly-regény előzményszövegével, a *Halál és cserepek* címen, három részben közreadott úti jegyzettel.) Ugyanakkor a budapesti havilap hasábjain is napvilágot lát két Mészöly-publikáció 2004 januárjában és februárjában: *A zsidókérdés útvesszői* című tanulmány és egy bőséges válogatás az író „levelesládájából”. És míg az utóbbi szövegcsoporthoz az egykori barát Fogarassy Miklós adja közre, aki egyébként elemzőként is követte Mészöly pályáját (például a *Megbocsátásról* szóló tanulmányában vagy az *Elégiának* szentelt kismonográfiájában), addig az eszme- és mentalitástörténeti értekezést a zenetudós Wilhelm András bocsátja előszavával együtt az olvasók elé, aki viszont négy évvel később, a *Holmi* 2008. áprilisi számában ezt a kemény címet adja a Thomka Beáta és Nagy Boglárka által sajtó alá rendezett és jegyzetekkel ellátott *Műhelynaplóról* (2007) szóló kritikájának (bármennyire is tisztelője a Mészöly-életműnek, sőt talán éppen ezért): *Egy felesleges könyv*. De vegyük előre a *Jelenkor* 2007. októberi számában megszólaló kritikus, a Mészöly-kutató Szolláth Dávid indoklását arról, miért nem volt „felesleges” kiadni a hagyatékban őrzött

noteszeket: „A *Műhelynaplók* véleményem szerint a posztumusz Mészöly-recepció eddigi legjelentősebb eseménye, vagy legalábbis minden adottsága megvan hozzá, hogy azzá váljon. A kötet a Mészöly-újrólvasás nagy lehetősége, és a lehető legjobbkor jött. A szövegkeletkezés, a szövegalkulás megismerése egyrészt filológiai fogja elmélyíteni a Mészöly-értelmezést, másrészt belső látászöveget biztosít, és ezzel arra készíti, hogy újragondoljuk a Mészöly-életmű egyes vonatkozásait.” És nézzük, mit is érthetünk azon a „belső látászöveg”, amely fontos szempontokat adhat a pálya legvitatottabb szakaszában született művek (az író néhány műfaj-meghatározásával: *Végleges változat Gogol emlékének; Változatok a szép reménytelenségre; Gimnasztika egy regényhez; Végleges változatok a hagyatékból; Pannon töredék...*) értelmezéséhez: „Ahogyan Thomka írja, »Mészölyt, Valéryhez hasonlóan, zavarta a lezárt mű gondolata«. Ilyen szövegalkító gyakorlat mellett az *ultima manus* elve nyilvánvalóan meggyengül, a szerzői intenció esetlegessé, időben szétfolyóvá válik, ugyanakkor felértékelődnek a nem közölt szövegvariánsok.” Wilhelm viszont nem érzékeli ezt a „belső látászöveget”, mégpedig azért nem, mert az ő választott külső „látászöveg” – a kulturális szereptudattal rendelkező *Holmi* kritikusaként – nem is annyira filológusi, mint inkább fogyasztói, a szó legjobb értelmében, a Mészöly-olvasók közvetlen érdekeit szolgálva: „Az igazi problémát azonban nem is az jelenti, hogy ez a szövegváltozat unalmas olvasmány; lehangolóbb, hogy intellektuális naplóról szó sincs: ezek a szövegtöredékek, olykor összefüggőbb mondatfüzerek voltaképpen Mészöly anyaggyűjtései a fénymásolás előtti korszakból [...], más esetben pedig fogalmazványai, előzetes kéziratvariánsai publikált írásainak. [...] többnyire valóban a véglegesített változat előtti fogalmazványok, mondhatnánk: szövegállapot előtti gondolatfoszlányok – ebben a formában használhatatlan, élvezhetetlen fűrészpör.” Függetlenül attól, miként vélekedünk a két kritikus nézetei között megmutatózó ellentétéről, örülnünk kell annak, hogy a magyarországi irodalomértés, azon belül a nem feszültségmentes Mészöly-értés két szimbolikusan is fontos helyén (lásd Takáts idézett visszaemlékezését) két ennyire különböző és – ami még lényegesebb – ennyire határozott értelmezés született a posztumusz megjelentetett *Műhelynaplók*ról. Hogy tehát vitaszerűség bontakozott ki a 2001-ben lezárt életmű körül.

És minél komolyabban vitatkozunk – a *Holmi* hátoldalán Bessenyei Györgytől idézett „szép elmélkedés” jegyében –, annál *pontosabban* látjuk a tárgyat, Mészöly „pontos történeteinek” prózáját.

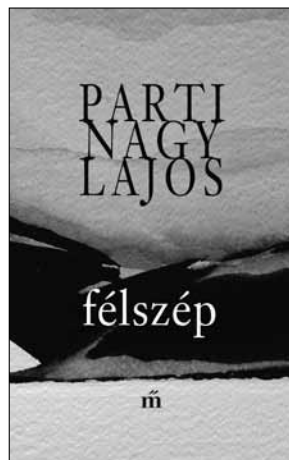
NEM IS TÁN, EGÉSZEN

Parti Nagy Lajos: *Félszép*

„A negyedszázad a huszonöt ünnepi ruhája, díszmagyarja”, hangzik el a könyv *Huszonötátláuk* című, a rendszerváltás huszonöt eltelt esztendejére 2014-ben visszatekintő szövegében, és a *Félszép* gyűjteményként majdhogynem pontosan beteljesíti az ebbe a mondatba a szerzőtől megszokott iróniával belefoglalt számszerűséget. A kötet több mint félezer oldalán (a több mint félezer, ha úgy akarjuk, lehet éppenséggel az 505 „ünnepi ruhája, díszmagyarja”) az 1995 és 2018 között eltelt huszonnégy évnyi időszak prózai írásaiból válogat össze százhatvanhét, tárcának tekintett darabot. Majdnem (vagy egy esztendő híján) negyedszázadnyi, egy „szűk díszmagyarnyi” időszakból tehát.

Ám ez a számolás is azonnal megbicsaklik, a „közel negyedszázad” nem huszonnégy év, valójában csak huszonhárom itt, hiszen az időrendben összerakott, évek szerinti fejezetenként tagolt szövegfolyamból, melyek közül az épp aktuális évet a könyv tipográfiai leleménye az oldaltükrök külső szélén a szövegre merőlegesen, halványan szedett évszámorsóból kövérrel mindig kiugrasztja, hiányzik a 2002-es év. Az említett margó-felsorolásban mindenütt ott van, de 2002-es fejezet még sincs. 2002-ben Parti Nagy Lajos történetesen nem írt olyan szöveget, amiről idő múltán, pontosabban a könyv összeállításakor úgy érezte volna, hogy rá a *Félszép* írásaiban ezt a különben meglehetősen tágan kezelt műfaji kategóriát, a „tárcát” odahúzhatja. Más években ugyanakkor a teremtménykedv kifejezetten *víg esztendőt hoz reá, bőséggel*, a magyar emblémákkal mindenkor szívesen, ebben a könyvben is nemegyszer eljátszó, a magyar ostobaságokat kifigurázó Parti Nagyrol, azt gondolom, mondható így, *jókedvvel áldja meg*, hiszen valamelyik periodika, napi-, heti- vagy havilap felkérésére a tárcái írásával szemmel láthatóan penzumot teljesített – 1995, 1996, 2006, 2007, 2008, 2012, 2013, 2014 feltétlenül ilyen éveknek látszanak, és a dolog természetéből fakadóan nem is biztos, hogy mindig cezúra, vagy ahogy a *Hidegpárnában* más összefüggésben megjegyzi, „buékolás” kívánkozik a megemlített évek közé. És a témát, a feldolgozást, akár még a terjedelmet tekintve is lett itt sokféle dolog, szavakkal szöszöléstől (erre kéttucatnyi példát hozhatnák) a szabályos tárcasorozatokon (erre is kettőt biztosan), klasszikusan lekerekített tárcanovellán (erre legalább hatot), megnyitó beszéden, tematikus számba tervezett kisértékezésen át visszaemlékezésig (ezekre egyet-egyét, de a legutóbbi, a *Jelenkor* 60-ra írt írás a közelebbi műfaj mesterműve) rengeteg minden.

A *Félszép* időszakának kezdőéve, az 1995 viszonylag egyértelmű, hiszen a mostani könyv kvázi folytatása legközvetlenebb rokonának, kertelés nélkül fogalmazzak így, „testvérbátyjának” Parti Nagy pályáján, mégpedig a *Se dobok, se*

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2019
505 oldal, 4999 Ft

trombiták című, a pécsi Jelenkor Kiadónál 1993 őszén megjelent tárcagyűjteménynek (és ez rögtön fényt derít rá, hogy a 2002-es év mellett ezek szerint az 1994-es is tárcátlanul telt az író számára). A *Se dobok, se trombiták* igazi jelentősége mégsem annyira a kötet megjelenésében áll, sokkal inkább annak a sorozatnak a tényleges megírásában, az írás munkájának a folyamatában, amely 1990. szeptember 4-én vette kezdetét, és 1993. augusztus 23-án zárult a Dérczy Péter szerkesztette kéthetilap, a régi *Magyar Napló* hasábjain, valóban kétheti adagolásban (a kötet alcímét, „magyar napló, ’90–’93”, is ezek a körülmények, a tárcáknak otthont adó lap címe és a közrefogott időszak adták meg). Meggyőződésem, hogy annak a sorozatnak az írása, a papírra tétele, a két hétről két hétre elkövetkező határidőkényszere teremtette, formálta meg vagy alakította ki Parti Nagy Lajosban a prózaíró. Azok nélkül az akkori tárcák nélkül valószínűleg másnyelvenek lettek volna és alighanem későbbre csúsztak volna ezutáni prózai kötetei (a *Se dobok, se trombitákra* következő könyve, az 1994-es *A hullámzó Balaton* című novelláskötet jó néhány darabja végső formába öntéséhez az író bevallottan nyersanyagként tekintette a tárcáit, az elbeszéléseket pedig „átiratoknak”, még ha a szót mikrofilológiai nem kell is vétkomolyan venni, a műfaji megjelölés valamilyen viszonyt jelez). Azt is gondolom, azoknak a tárcáknak nagy szerepük volt Parti Nagy írói szocializációjában, bármilyen furcsán hangozzék ez egy akkor a harmincas-negyvenes éveinek fordulóján járó irodalmárról, aki költőként ekkorra nagy becsben állt már, első három verseskötete közül kettőt még Pécsen élő, a *Jelenkor* szerkesztőjeként dolgozó fiatal emberként, a harmadikat már budapestiként, de egy vidéki városban ténykedő, a pécsi székhelyű Jelenkor Kiadónál jelentetett meg. És ha valakit az nem győz meg, hogy a budapesti és a Budapesten kívül élt írói élet mindenkor különbséget jelentett, annak hadd érveljek más irányból: azzal, hogy az írói spektrum ilyesfajta kitérülése bizonyosan új olvasókhöz juttatta el a költőt. A Parti Nagy-versekből addigra jól ismerhető nyelvet, a groteszk vagy meghökkentő nyelvhasználatot ültette át ez a próza egy másik, első látásra tágasabb, nagyobb kifutófelületű, könnyebben megragadható és ismerősebben ható formába és nyelvi közegbe. Ide tartozik még egy harmadik, a mai felületes rátekintés előtt már esetleg elsikkadó, akkoriban mégis jelentőségteljesnek gondolt vonatkozás is: a rendszerváltás idején kifejezetten nagy hangsúlya támadt annak, ha az élő irodalom egy-egy szereplője megtörte a magyar irodalom hatvanas-hetvenes éveiben rögzült szereposztást, és érdeklődése a másik műnem felé fordult (a huszadik század első felében ez egyáltalán nem volt így; de aztán szinte normává vált, hogy a költő verset írjon, a prózaíró pedig regényt vagy novellát, ami alól nyilvánvalóan akkoriban is volt egy-két szabályt erősítő kivétel, de egyenértékű átjárás ritkábban). Parti Nagy Lajos kortársai és a nála fiatalabbak közül nem egyedül és kizárólagosan hajtotta végre ezt a bizonyos műnemváltást, ám a *Se dobok, se trombiták* ennek a lépésnek a foglalata volt, és a belőle kisarjadó, idővel aztán tőle már függetlenül íródó prózai munkái kétségkívül mintaadóknak bizonyultak abban az időszakban és ebben az összefüggésben.

Testvér és báty tehát a *Se dobok, se trombiták* a *Félszép*hez képest, és ha már ennyire a geneziseknél tartunk, megemlítem itt azt is, hiszen Parti Nagy Lajos is szóba hozza most tárcáírásának előzményeként a könyv 2007-es, *Főjton tárca* című írásában, hogy volt egy még idősebb testvérbátyjuk is, ami a szélesebb irodalmi közvélemény előtt kevésbé ismert (könyv alakban ezek az írásai sohasem jelentek meg): az 1980-as évek első felében öt éven át rendszeres gyakorisággal tévéjegyzeteket írt a pécsi napilap, a *Dunántúli Napló* akkori kulturális rovatába, efemer, a kései olvasó számára ma talán már végképp nem, utalásszerűen sem felidézhető anyagról, korabeli tévéműsorokról, de ugyanazzal az ironikus szemlélettel, a nyelv kifordításának bármikori képességével, ami a későbbi jól ismert tárcistát/költőt/prózaíró/színházi szerzőt/szövegátdolgozót is oly mélyen jellemzi. Ezen túl bizonyosan hozzájárultak ezek a tévékritikák az újgyakorlat fejlesztéséhez, a határidőre írás készségének az elmélyítéséhez is. És akkor még egyszer belekezek ebbe a bekezdésbe:

testvér és báty tehát a *Se dobok, se trombiták* a *Félszép*hez képest, testvérvoltuk azonban – ahogy ez igazából is lenni szokott – csak egy-egy esetlegesen ismétlődő vonásban meg a két kölköt nagyon közelről ismerők tekintetében tűnik fel. A *Félszép* mindent összevetve lazább, lezserebb, szertelenebb és bizonyos értelemben sokoldalúbb anyag, vagy inkább úgy mondom, darabjait nem az egyszerű vállalás elhatározása és lendülete köti egymáshoz, mint a három évre előre kigondolt rendbe sűrített *Se dobok, se trombiták* szövegeit. A *Félszép* visszatekintés, összegyűjtés; de a *Félszép*nek is az idő a legfőbb szubsztanciája (a *Se dobok...*-énál sokszorosan hosszabb itt az időtartam), és ez a gyűjtemény is vitathatatlanul „magyar napló” – joggal osztozhatna elődje alcímének oly találó definícióján. Ambíciója azonban távolról sem az, hogy napló, valamifajta beszámoló legyen az általa átfogott időszakról, még akkor sem, ha egymás után sorakozó szövegeiből helyel-közzel felidézhető a mögöt-tünk lévő negyedszázad megannyi közéleti, sokszor a „köz” által elkövetett, és minden-képpen a közre tartozó magyar otrombasága. Nem valamennyi, és egyáltalán nem aprólékos dokumentáló részletezéssel (pontos szimbóluma ennek, hogy az egyes darabok végéről ezúttal elmarad a keltezés, az időben való eligazodást most kizárólag a sorrend, illetve a margószálon futó évszámjegjelölés segíti), az az időben előrehaladva egyre inkább elkomoruló, elkedvetlenedő közérzet, amely ezeknek a tárcáknak az elsődleges generálója, a frivol, sokszor igen vicces, máskor mosolyogatóan ironikus hangvétel ellenére azonban világosan érzékelhető. 1995 körül még lehettek reményeink, hogy a magyarok kezdenek majd valamit az akkor még frissen ölükbe hullt eséllyel, 2018-ban, a könyv lezárásakor ezek a remények (és most nagyon eufemisztikusan fogalmazok) elvesztek látszanak: az „új” Magyarország (talán egy másfél évtizedes kitérő közbeiktatásával) harminc év alatt szívós munkával a „rég” Magyarországgá küzdötte vissza magát. Ne feledkezzünk meg arról sem, ezeknek a tárcáknak az írója azon kevesek közé tartozott, akik ebben az időszakban élesen tiltakoztak a rasszizmus, a mára hivatalosan szentesített nemzeti hőzöngés, a jogtiprás, az általában vett demokratikus normák megszegése ellen, és tiltakozásának ő nemcsak ezekben a tárcáiban adott hangot, hanem más írói műveiben is a *Hősöm terétől* a *Fülkeforr* darabjainak két könyvbeli mutációjáig, mi több, Parti Nagy Lajos személyes presztízsének bevetésével, állásfoglalásával vagy tiltakozásával is kiállt az elvei mellett, és ezt a folyamatot, a reményvesztést, a rá adott személyes reakciókat, a kritikát, a rosszallást, az ellenszegülést a *Félszép* darabjainak sora, főként 2010-től kezdve (de alkalomadtán már ezt megelőzően is) a lehetőségek szerint pontosan reflektálja.

A *Félszép*nek nem erről a szívszorító közérzeti vonatkozásáról szeretnék írni, hanem inkább azzal folytatnám, hogy ha létezik ilyen skála, talán ez Parti Nagy legszemélyesebb, legvallomásosabb könyve, ezekben a szövegekben mondja el a legtöbb valóságos életrajzi tényt önmagáról, itt beszél legnyíltabban írói módszereiről, az írás hogyanjáról, a saját „irály” természetéről. Bejárja azt a teret, amit *Egy teleákkolt, fürdőző papír* című, 2010-ből való írásában olyan pontosan határoz meg: „ami fontos velem a saját hazámban történt, az Pécs, a Balatonfelvidék és Budapest háromszögében elhelyezhető. Ha ezt az idomot fura négyszöggé akarom növeszteni, a negyedik szög Berlin, de ez egy másik dimenzió”; és ez a tér megtelik életének konkrét eseményeivel, saját személyével meg a mindenkori családjával, elsősorban a gyerekeivel. Két kislánya (és közülük különösen a nagyobbik) a szövegek egy részében amolyan nyelvi referenciaponttá válik, olyasvalakik lesznek ők, akiknek a reakcióin, szépérzéken, gyermeki moralitásán vagy fantáziáján egy-egy történetdarab, helyzet vagy akár kifejezés is nagyon evidensen tehető mérlegre (vagy teremthető az érdeklődésükön, a kíváncsiságukon át önálló, vissza-visszatérő figura, mint például Mord Alajos, a szabadúszó apa elnézést nem ismerő szigorú hivatali főnöke). De megjelennek ebben a panoptikumban a felmenők, a szülők és a nagyszülők is, feleségek, barátságok, helyek, helyzetek, helyszínek, rengeteg olyan konkrét életrajzi apróság, amelyek Parti Nagy primer írói munkáiból – ha egyáltalán – csak áttételesen vagy írói kalauzolással hámozhatók ki.

Ugyanez vonatkozik az írói munka természetét megvilágító megnyilatkozásokra. Tucatnyi ars poeticus szöveg vagy szöveghely olvasható a *Félszép* darabjaiban, különböző időkből, különböző helyzetekben, arról most nem beszélve, hogy szinte mindegyik írásba bele van valamilyen módon kódolva a megint csak magától értetődő alap-önreflexivitás, technikai értelemben és az írás ethoszát tekintve egyaránt. Parti Nagy Lajosra én magam nagyon sokáig olyan valakiként gondoltam (és úgy vélem, költészete mindannyiunkat igazol, akik így gondolták), akinek legtermészetesebb poétikai-intertextuális egysége, nyelvének alappontja a szó, nem pedig a mondat (és ezzel az irányultságával az én szememben a kisebbségben foglalt helyet). De a *Félszép* írásaiban megjelenik és folyamatosan artikulálódik, jelentőségre tesz szert a „cédula” mint ennek a prózának, ennek a konkrét tárgyat választó, témájáról jellegzetes diszkurzivitással szóló írásmódnak a minimálegysége (amitől még igaz lehet a közismert formállogikai szabály: *minden szó cédula, de nem minden cédula szó*): „Folytatják egymást, vagy csak elviselik a cédulák, s állnak össze amivé, amivé nem” (*Holdas fakó*, 1996). Aztán a „cédula” (három írásnak is címadó eleme) egy definícióban: „A »cédula« mint műforma a dolgok laza, ám rendíthetetlen összefüggését hivatna kifejezni, azt, hogy egy szöveg terében minden mindennel összefügg. Akár egy halom hasított fa, a cédulák, részek, bekezdések cserélhetőek, egymással is, sőt bizonyos tavaly nyáriakkal is...” (*Kentaur*, 2006). Még tovább, igen jellegzetesen kibújtatva magát az irodalmi megnyilatkozást, formát vagy kommunikációt a szabályosság követelménye alól: „...folytathatnám, végigvihetném a játékot, de hát ezek épp azért cédulák, hogy úgy hagyjam őket, félkészben, fölpöndörödvé. Tán pont attól van kész, hogy nincs végigírva” (*Badacsonyiírás*, 2007). És itt ugyan nem konkrét cédulákról van szó, hanem a világ valóságosan létező, kiválasztott darabjairól, tárgyokról, a megállapításból az írói mesterség vonatkozásában mégiscsak igen jellegzetes, és ebbe a körbe tartozó kijelentés lesz: „Hogy ha a valóság bizonyos elemei sokáig tartózkodnak egymás mellett, egyre mélyebb összefüggéseket képesek imitálni, pontosabban én függetem össze őket, én vagyok a közük. Az üdvösséghez ez tán nem elég, de dolgozni lehet belőle” (*Egy polcdarab leírása*, 2008). Vagy a *cédula* legteltesebb meghatározása, amit itt hosszabban idézek, mert a belefoglalt rövidség-felfogás vagy töredékfogalom, ezeknek a töredékeknek, fragmentumoknak, torzónak az egymáshoz való, látszólag függőben hagyott viszonya pontosan világítja meg Parti Nagy egész prózaírásának lényegét: „Ülök egy jó és munkára való lakásban Budapesten, nyersírok. Összehordok, fölvázolok, a körülötte ólálkodó kérdéssel, hogy mihez képest nyers, ha nincs nyersírás, hisz az írás eleve forma, avagy fordítva: a végén úgyis minden nyers marad. Ez is itt, egyszer csak abbamarad, nem képződik, nem áll össze több *cédula*, ami persze rég nem kis papírtárgy vázlatos, rövid feljegyzésekkel, nem. Hanem egy házi használatú műforma, félperces, egyperces szöveg két csillag, illetve spácium között. Kedvelem, mert van benne valami a közelítésből, az úton levésből, mert bármennyire is igyekszem megdolgozni, töredékesnek hat, ideiglenesnek, nem zár be, szépen továbbenged. Mert írás, nem pedig megírás, véglegesítés. Cédulának hívom, a hajdani papírszeletkének emlékére, ahogy tollnak hívjuk a töltőtollat” (*Az előttes én*, 2010, kiemelés az eredetiben). És végül még egy beszédes hosszabb idézet ugyanebből az egyébként a számítógéppel dolgozásról szóló írásból, mert talán ez fogalmazza meg legpontosabban a pálya különböző időrétegeiben keletkezett szövegek rejtelmes kapcsolódását: „De akkor *van meg* valami, ha beleírom a számítógépbe. Akkor, amikor a legnagyobb esélye van elveszni. Bár hogy elveszik vagy átalakul, az azért kérdés. Éveken, lassan évtizedeken át mozognak, sűrűlődnak bizonyos kéziratok a gépben, érnek, kopnak, alakulnak, keverednek, mint valami betonkeverőben, ha valamit évek múltán veszek elő, találom meg, egészen más arcát, lehetőségeit mutatja. Kicsit misztikusabban: dolgoznak helyettem a szövegeim, dolgoznak egymáson. A gép ilyen értelemben a legfontosabb perifériám. Vagy én a gépé, nem tudom” (*Az előttes én*, 2010, kiemelés itt is az eredetiben). Számomra a *Félszép*

zárjához ez az itt érzékeltett, évekre, akár évtizedekre kinyújtott *mozgás, súrlódás, érés, kopás, alakulás, keveredés* a legkönnyebben elforduló kulcs.

Hiszen maga a címbe emelt szó, a „félszép” is több mint harminc éves immár: „a »félszép« egy terjedelmes dosszié gyűjtőcíme, alkalmi kirakat a készülő *Szódalovaglásból*, ezen dolgozom akkor, ha dolgozom, félszép éji csonkák, 1988-ban Balassa révén kéri és közli az *Újhold-Évkönyv*”, hangzik el a *Jelenkor* hatvanadik évfordulójára írt írásban, a kötet záró darabjában, és valóban, az *Újhold-Évkönyv* 1988/2-es kötetében két könyvoldalon ott olvasható nem egészen hatvan sornyi versszöveg *Félszép éji csonkák* címmel, két évvel a *Szódalovaglás* megjelenése előtt, egészen más elrendezésben még, mint ahogy ezek a sorok vagy versrészek a végső könyvváltozatban szerepelni fognak majd. Lám, azok a versek és verstördelékek is „cédulákként” éltek már, jó néhány évvel a számítógép előtt, fizikailag még kis papírlapokra írva, tulajdonképpen az utolsó pillanatig, a kötet végső leadásáig változtatható és változó sorrendben. Az *Újhold-Évkönyv*-beli cím konnotációja átmenetiséget, félig készséget sugall, mintha a *Félszép* „félkész”-t, „nem egészen kész”-t jelentene – ami viszont megítélésem szerint erre a mostani gyűjteményre egyáltalán nem áll. A *Félszép* nagyon is készen van, igen pontosan őrzi (maradjunk ennél:) huszonvalahány év lenyomatát. Amikor a könyv címét először megláttam, bennem inkább az az aszociáció ébredt, hogy szerzője ezzel akarja érzékeltetni valóságos és kitalált a tárcákban érvényesülő arányát. De bármennyi benne a *van*, és bármennyi belőle az, amit a fantázia teremtett, a *Félszép* minden ízében, legutolsó cédulájáig, félmondatáig és szaváig vérbeli szépíró műve. Amint letettem a kezemből, előállt ennek az írásnak a címe (aki írt már könyvről, jól tudja, micsoda adomány kész címmel nekikezdeni, és mennyivel vesződésesebb a címet utólag kitalálni): *Vagy tán egészen az*. A felével készen voltam már, amikor elolvastam a könyv fülszövegét, és rá kellett jönnöm, hogy a kiadói szerkesztő, Szegő János megelőzött. A „félszép, vagy tán egészen az” spanyolviasznak bizonyult. A saját címadásommal csakis a fent olvasható módon tudok kontrázni rá; de mindenképpen kontrázni akarok, mert a *Félszép* nagyszerű könyv.

„FELTÁMASZTANI? LEHET ILYET?”

Láng Zsolt: *Bolyai*

Láng Zsolt regénye jórészt már befutotta a maga röppályáját, legalábbis egyszer már bejárta útját a magyar irodalom naprendszerében, hogy néhány metaforikus képzavarral kezdjem. Megteremtette nemeuklideszi terét a kortárs prózában. Az, hogy üstöke hagy-e maradandó nyomot a magyar irodalom kanonikus egén, majd évek, évtizedek elteltével fog megmutatkozni.

Egészen más pozícióból és másként ír a kritikus méltatást, bírálatot egy frissen megjelent, még kevesek által olvasott, alig recenzált nagyregényről, mint egy, már alaposan megmértetett, sokat tárgyalt, rangos irodalmi díjat nyert kötetről. Mindkettő felelősség, csak másként. Az utóbbi feladat, amivel épp most próbálok megbirkózni, egyfelől hálás, hiszen egy méltán díjazott, népszerű és olvasott kötetéről kell számot adnom, s mivel sikerének örülök, a recepció alapvetően pozitív értékelésével egyetértek, még ellenesszére sem kell felvértezni magam. Ugyanakkor a feladat nehéz is, mert valamiféle összegzés, az eddigi recenziókra, írásokra való rálátás illene a helyzethez, de az újat, mást mondás belső és/vagy külső elvárása is ránehezedik a kritika írójára. Főként, hogy Láng Zsolt regénye valóban rengeteg lehetőséget kínál, értelmezése már eddig is számos irányba elindult, és jó néhány fontos kérdésbe belefutott. A kritikusok többsége kettősségekbe, párhuzamok és dichotómiák viszonyaiba, összegző (műfaji és regénytípus szerinti) kategóriákba, a regény felvetett témáját és kérdéseit sűrítő kulcsszavakba, olykor csak pusztán felsorolásukba, időnként kifejtésükbe exponálta a regény értékelését. Mindez egyfelől a mű kettős szerkezetéből is adódik, amely önkéntelenül is kiköveteli magának a kettősségre – szerkezet, tér, idő, világlátás stb. – adható reflexiókat, másrészt a *Bolyai* valóban olyan sűrű anyagú nagyregény, amellyel kapcsolatban ezek a „tömeges” szempontok, kategóriák mind-mind okkal merülnek fel, így a kritikai közegben bizonyos esetekben csak jelzés, összegzés értékű felsorolásokba tömörödnek. Láng regényének esetében már csak a vele összefüggésbe hozható műfaji, tematikus, ismeretelméleti, esztétikai kategóriák is nagy regényt sejtetnek. A sokféle értelmezési lehetőség nem befogadói tanácsstalanságot jelez, hanem érvényes javaslatokat, jó értelemben vett komplikált esetet, mint ahogy a kiemelkedő művek mind azok. A *Bolyai*nak mindezekkel a szerteágazó felvetésekkel, lehetőségekkel és a dualista alapon állóval együtt is megvan a maga egységessége, harmóniája; a műfaji, típusbeli, poétikai és tematikus kérdések, a filozófiai problémák szétválaszthatatlanul, szervesen épülnek egymásba, s mindemellett jól olvasható, sőt, kifejezetten szeretnivaló alakokkal, helyzetekkel találkozhatunk. Tehát a szöveg nem adja nehezen magát, mégis rendkívül szövevényes regény-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2019
460 oldal, 4499 Ft

poétikát és nehezen kibogozható viszonyrendszert, illetve életről, halálról, testről, művészetéről szóló komplex felvetéseket kapunk.

A szövevényesség, a dichotómiáknak, dilemmáknak az ügye már csak azért sem könnyen elrendezhető Láng regényének esetében, mert a formai és a tartalmi, implicit és explicit kétely, kételked(tet)és, a felépítés és lebontás, az azonosulás és távolságtartás, a kutatás és nyomozás (merthogy az is van) jelenléte és alakulása folyamatosan átstrukturálja, gyurmázza olvasói elvárásainkat, Bolyairól és egy Herr Láng nevű íróról formálódó képpünket, a maguk által a világról alkotott saját (világ)képüket, és ezáltal, természetesen, az olvasói (világ)képüket is.

Mielőtt ezeknek a beharangozott kategóriáknak, nagy kérdéseknek (ismételt) felsorolásaiba belefognék, érdemes a regény kezdetére fókuszálni röviden. A mű az Esterházy-mottót és a saját fikcionalitására vonatkozó kijelentést („a könyvbeli valóság merő fikció”) mint a regény szépirodalmi beágyazottságára és prózai hagyományhoz való kapcsolódására utaló gesztusokat követően a *Bibliotheca Telekiana* című szövegrésszel indul, amelyben rövid passzusok olvashatók a Bolyai-irodalomból. Már ezek idézése és egymás mellé helyezése felkínálja egy megengedő, „mellérendelő”, „ésleges” olvasat (olvasatok) lehetőségét, a tudománytörténeti, fikcionált és szépirodalmi megközelítések egymásba csúsztatásának elkerülhetetlenségét, hogy minden információ másodlagos, hogy a következtetések, ok-okozati viszonyok és a kikerekített narrációk szerzői-olvasói értelmezések függvényei, melyeknek száma végtelen.

Az ezt követő, 2., azaz a legkisebb prímszámmal jelölt fejezet pedig a narratív „kikerekítésnek”, a szerző általi téma pozicionálásának ironikus kiforgatását mutatja meg a gyakorlatban. A „Hölgyeim és uraim” megszólítással kezdődő rész egy olvasó felé intézett propositio, javaslat, amely némileg megsejteti a regény munkamódszerét, a regényírás közegét, megnyitja tehát a metafikciós regényteret. De ennél fontosabb, hogy rávilágít az építés-lebontás írói módszerére, amikor az első oldal fogalmazványát fellengzősnek és hazugnak minősíti, és rögtön szétszedi saját kifejezéseinek fennhéjázó mivoltát, állításainak hamisságát vagy legalábbis retorikai mellélövését. Mindez a rálátás, a távolság, a saját témához való viszony tudatosságát, reflektáltságát is jelzi a szerző részéről, s némileg talán rámutat arra a csapdára is, miként kerülhet az író túlságosan elragadtatott viszonyba témájával, főszereplőjével.

Ahogy több írás is kiemeli, a merész vállalkozás: regényt írni Bolyairól, az egyik legnagyobb magyar tudósról, számtalan buktatóval fenyegetett, és ahogy Szolláth Dávid fogalmazott, az író „sok-sok Szkülla és Kharübdisz között hajózik el sikeresen” (ÉS-kvartett, *Élet és Irodalom*, 2020/19, május 8.). Az irodalmi feladat, vállalkozás nagyságát, ugyanakkor kikerülhetlenségét nemcsak a mottó és Esterházy dédelgetett, Bolyairól szóló regénytervének felelevenítése, hanem a regény jelenbeli szálának Krasznahorkai-jelenete is jelzi („Feltámasztani? Lehet ilyet?” 67.): nagy dobás, izgalommal teli lehetőség, a magyar irodalom évszázadok óta körüljárt, elvégezetlen ügye, küldetés, amelynek ironikusan kezelt kliséje a könyvtárban a szerzőre boruló kéziratmásolat-halmaz.

E papírkupac mentén artikulálódik tehát a regény két szála, egy 19. században játszódó, Bolyai Jánosról szóló regény, és a Svájcban töltött írói ösztöndíj „története”, a Bolyai-anyaggal bajlódó, regényt író Herr Láng mindennapjai. Metaregény tehát, a két szál, az elbeszélői szintek alá-fölrendeltségi viszonyával; láttunk már ilyet is, mondhatjuk. Láng Zsolt regénye azonban jóval továbbviszi, tovább bonyolítja ezt az alapviszonyt, regényét az teszi működésképpé, és emeli a nagy vállalkozás lehetőségét sikeresen megvalósított műalkotássá, hogy a két regény, a két szál mindvégig termékeny, bonyolult párbeszédben áll egymással. Ez a párbeszéd pedig valóban oppozíciók, ellentétpárok által ragadható meg leginkább, a múltból jelen felé ható kérdések (és kételyek), a jelenből a múltat szemlélő és azt ábrázolni igyekvő író mai antropológiai, pszichológiai, társadalmi, tudomá-

nyos ismereteiből adódó nézőpontjának eltéréseit és távolságát a nemeuklideszi geometria (maga korában felfoghatatlanul) kizökentető, a „megszokottól” eltérő axiómarendszere, és ennek egy sorsra, tudósra, az alkotó emberre vetülő következményei alapozzák meg. Bolyai paradigmabontó elmélete formabontó, nehezen megragadható mivolta miatt fordítható át esztétikai, poétikai kérdésekké, a 19. századi főszereplő és matematikai elmélet ábrázolása ugyanis, a szerző meglátása szerint, megkívánja egy nemeuklideszi regénypoétika létrehozását is, még ha ez a kifejezés mindössze a maga metaforikus jelentésében, képlékenységében értelmezhető is: „Ha valaki a nemeuklideszi tér felfedezőjéről ír regényt, úgy volna illő, hogy a regény nemeuklideszi formáját hozza létre” (124.).

A kérdés tehát az, hogyan lehet a nemeuklideszi geometria egyik megalkotójának alakját, életét, gondolkodását és elméletének fő csomópontját, a párhuzamosok kérdését szépirodalmi formában, regényben ábrázolni, tehát esztétikai formába helyezni. Egy olyan tudóst és olyan életművet, akit és amelyet ráadásul már a saját korában, de azóta is tudományos, tudománytörténeti, társadalmi bizonytalanságok, kételyek öveztek. Kivetettség, félreértettség, felemás, félresikerült kísérletek zsenialitásának érzékeltetésére. A magyar tudományos élet és a magyar kultúra feszítő adóssága. Valamint hogyan egyeztethető össze ez a tudomány, elméleti gondolkodás az étellel, a testtel, hogyan láttatható ez az egész a 21. századból. S ez rögvest az író problémahalmazává is válik, amint a Bolyai János-halommal – konkrétan és átvitt értelemben – kezdeni kíván valamit. A kételyek mindkét világban, mindkét térfélen megfogalmazódnak, Bolyainál: „Világtanon dolgozik, miközben alighanem semmit sem tud a világról. Az emberről. A testről és a lélekről. A betegségekről. A halálról. Annyit sem ért, hogy miként dagad sokszorosára a hímtagja, ha Rozál a hátát nyomkodja” (166.). Herr Láng pedig, miközben Svájcban rengeteg alkalommal el kell mesélnie különböző embereknek, hogy mivel foglalkozik, kit kutat, mit csinál, és miniportrékat, sűrítvényeket fogalmaz meg a helyzetek követelte rögtönzéssel Bolyairól mint korának meg nem értett magyar zsenijéről, szintén kételyekkel és kétségekkel küzd vállalkozása lehetőségességét, sikerességét illetően: „Nem tudom, mit csináljak. Őszintén szólva Bolyai nélkül nem hiszem, hogy valaha is igazi író leszek” (397.).

A regény és a regényről szóló recenziók nagy kérdése tehát a párhuzamosok és a párhuzamos regények párhuzamossága. A két cselekményszál bizonyos pontokon valóban paralelnak tűnik, s bár azonos vagy hasonló kérdések, mint például tudomány és élet, művészet és tudomány viszonya, a zseni és a művész alakja, meg nem értettségének, átlagostól való elkülönülésének kérdése, férfi és nő kapcsolata, test és testi tapasztalás, a világ szenzuális és értelmi megismerhetőségének lehetőségei mindkét történetnek lényeges elemei, ahogy a létezés és az emberi élet gazdagságának, teljességének, kiteljesedésének kérdései is, a két történet között mégsem csak párhuzamosok húzhatók. Vagy amik annak tűnnek, azok is metszik egymást előbb-utóbb. A felvetésekre, a két főhős hasonló dilemmáira más-más válaszok kínálkoznak a különböző korszakokban, történelmi-társadalmi helyzetben és (élet)terekben. A megismerés, tapasztalás módja, a tudáskeret és az információk elérése is egészen más a 21. század elején, mint a 19. században. A regény gazdag cselekményéből, párbeszédeiből türemkednek elő – a kritikákban is többször kiemelt – definíciószerű válaszok Bolyai töprengései, gondolatai vagy a jelen szálát mozgató Láng nevű szereplő beszélgetései közben: „Tehát amikor az igazságról beszél, és az igazság helyét kiemelten kezeli, azzal azt mondja, korát száz évvel megelőzve, hogy különböző terekben más és más az igazság” (298.). Valóban. És nemcsak a terekre és a matematikai törvényekre igaz ez, hanem a különböző idősíkokra mint egymás mellé helyezhető párhuzamos világokra (már megint a párhuzamosok) vagy a különböző társadalmi, tudományos, kulturális feltételek mellett érvényes(ülő) igazságokra egyaránt. De szubjektivistá, individualista megközelítésből, illetve külső és belső nézőpontokból nézve is más-más (rész)igazságok állhatnak fenn.

Az imént elmondottakból, az elméleti matematika tételeiből és definíciószerű megállapításából azonban korántsem következik, hogy a regény egészére ráülne a tudományos kontextus. Sőt, maga a tudomány értelme és a tudományosság mibenléte több esetben kritikai, ironikus reflexiókat kap mindkét cselekményben. Továbbá nemcsak Bolyaiban és az elbeszélő-íróban folyamatosan jelen lévő kételyek, belső vívódások finomítják az elméleti, tudományos gondolkodás regiszterét, hanem mindkét világtanalkotó munkamódszere is. Bolyai mindenféle papírokra, felületekre írt, követhetetlen és szerzteágzó feljegyzései az élet minden területét érintették. Elméjének gondolatterképei, léttöredékei ezek, a lényegtelen, a hétköznapi dolgok között tudományos, matematikai, filozófiai meglátásai rejtőznek, bármiféle rendszer nélkül. A kortárs szerző pedig szintén a hétköznapiság, a „kicsinyes” emberi események naplószerű rögzítése közben érkezik remek megállapításokhoz, nagyjelenetekké kibomló estékhez, beszélgetésekhez vagy a vele kapcsolatban álló mellékszereplők élettörténeteikhez, portréikhoz, amelyek tanulsággal, megvilágítással szolgálhatnak a folyamatosan a felszínen mozgó témájához, Bolyai alakjához és történetéhez. A sok beszédből, fecsegésből kitetsző, lényeges(nek tűnő) dolgok, megállapítások kirostálása pedig már az olvasó feladata, az elbeszélő nem erőltet rá semmit. A sokféle közéletismód, mikrotörténet, szerzteágzó jelenetsorok mindig meghagyják annak lehetőségét, hogy újabb és másféle tükrön keresztül szemléljük Bolyait, a szerzőt és magát az életet.

A párhuzamosok, áthallások mellett az ellentétek is erősen dolgoznak, nemcsak a két regényszál között, hanem az egyes regényszálakon belül is. A tudósportré középpontjában a világ által mellőzött, fel nem ismert tehetség apjával való lehetetlen kapcsolata áll („Az apja tud héberül és ógörögül, ő nem. Kémiából is messze kevesebbet tud nála. Apja tud titrálni, ő nem. Apja zseni, ő nem” 167.). Ám nemcsak a tehetség és zsenialitás elsőbbsége okoz gyöttrő jeleneteket, érzéseket, gondolatokat, hanem a két Bolyai eltérő világlátása, életfelfogása, neveléshez való viszonya, de különösen habitusuk különbsége: érzelmi életük, érzelmeik kifejezőmódja és nőkhöz való viszonyuk teszi feloldhatatlanná a közöttük lévő feszültségeket, ellentéteket. Bolyai Farkas és felesége, Benkő Zsuzsanna, valamint a fiú, János közti hármasság köteleke, az ilyen-olyan arányban továbbörökített tulajdonságok, a gyerek anyjától való eltávolítása, apja általi kisajátításának gyerekkori és felnőttként is cipelt terheivel plasztikus jelenetekben mutatkoznak meg. Ahogy az is, miként válhat a fiatal Bolyai apja önszeretetének kiterjesztésévé, és miként lehet az idősebb Bolyai az elszigetelt, magányos elme tanítómestere és egyetlen kapcsolódási pontja, aki, ha érzelmileg „analfabéta” is, mégiscsak az egyetlen olyan személy, aki felé János a matematika nyelvén, a tudományos gondolatokon keresztül időnként ki tud lépni magányából. S mindebből, az újabb feleségekkel, szeretőkkel terhelt családi viszonyrendszerből ki lehet-e lépni, életképes-e egyáltalán, élhet-e másfajta, boldog(abb) életet, feloldható-e a magány, létezhet-e intim szexualitás, testi-lelki beteljesülés. A Bolyai-regény, akárhogy is nézzük, tragikusra, komorra hangolt, íve lejt, s a későn jött szerelemmel, Juliska alakjával együtt is kifeszített halálképekhez, haláltusához érkezik. Összességében a világban-lét otthontalanságának regénye a Bolyai-regény. Ezen a ponton nem tudok egyetérteni Kardos András (A Világtan mint formaprobléma, *Litera*, 2020. 02. 22., <https://litera.hu/magazin/kritika/a-vilagtan-mint-formaproblema.html>) értelmezésével, aki épp Láng Zsolt interjúszövege alapján próbálja az otthonosság, otthon fogalmát érvényesíteni mindkét regényszálra a párhuzamosság működ(tet)ésének jegyében. Ám e fogalom kapcsán épp a két történet és két szereplő ellentétét kell észrevennünk. Hiszen Láng jelenkori regénye sokkal inkább olvasható szerelmi történetként, a kiküzdött vagy elért magánéleti boldogság, összhang regényeként. Olyannyira, hogy ez a szál és a mű a társ, Éva nézőpontjában átcsúszó szerelmi vallomás – számomra túlságosan édeskés – gesztusával ér véget. Az otthonosság érzete, az otthonra lelés nem csak felsejülő esélyként tűnik fel, mint a haldokló Bolyai esetében, amikor Juliska a kinyújtott téstába rajzolt „domborodó parale-

logrammákban” képes megtapasztalni, megérteni valamit a férfi nagyságából. Herr Láng világa viszont Évában tükröződik, a szerző által némileg túlidealizált nő várásában, megérkezésében, a család mindennapjaiban, az együtt töltött idő harmóniájában, Éva vélemények vagy neki tulajdonított értékítéleteinek autentikussá és autoritássá emelésében.

A regénybeli Herr Láng által olvasgatott kéziratok alapján tervezetett regény végül megszületett, hiszen itt áll asztalomon. Éppen emberek ezrei olvassák. Ez a tény, valamint a szerző és a szereplő nevének egyezése, a szerzőről való ismereteink nyilvánvalóan az autofikciós művek divatos felségterületére is elhelyezik a művet, s ha már Bolyai kapcsán is belebonyolódunk tények, valóság, fikció és regényesítés szövevényeibe, a jelenbeli szál, a folyamatosan mozgó és mozgatott Bolyai-anyaggal (minden mozzanat, beszélgetés Bolyaitól indul vagy hozzá érkezik; az írónak, némi túlzással, mindenről, sőt lassan Láng egész svájci környezetének is, Bolyai jut eszébe) szintén erőteljesen tematizálja ezeket a határviszonyokat.

A komótosan induló jelenbeli cselekmény első személyben görgeti a svájci tartózkodás mindennapjait, időrendben, némileg naplószerűen, ahogy erről már esett szó. Az országban tett utazások, a turista és az „idegen” tapasztalatai, kulturális élményei alapján ez a regényszál az útirajz műfajával is összefüggésbe hozható, valamint egy nem is akármilyen bűnügyi cselekményszál elindítása a krimi és a krimiparódia műfaji kódjait is alaposan megmozgatja. Ezek által a regényével bíbelődő, a metafikció ismert eszközeivel – például a nyomozás mint megismerés- és alkotásmód metaforával – manipuláló „íróregény” is összetettebb kontextust és pergőbb cselekményt kaphat.

Látható, hogy ezek a narrációs ívek, formák már egyáltalán nem párhuzamosak a 19. századi Bolyai-regény poétikájával és narratívájával. Az első személyben írt, időben lineárisan mozgatott svájci történettel szemben Bolyai regénye az időből – nem feltétlenül időrendben – kimetszett, kimunkált jelenetek sora, külső (heterodiegetikus) elbeszéléssel, állóképszerű fejezetekkel, remekbe szabott nagyjelenetekkel, melyek akár önmagukon belül is felbontják az idősíkokat, emlékfolyamok, belső gondolatvíziók, álmok sokaságával, s különösen az „idős”, halálához közeledő Bolyai János tudatformáinak összemosódásával. Hiszen végeredményben Láng művében minden csak eggyel és önmagával osztható, ahogy ezt a prímuszámok sorozatával jelölt fejezetek is érzékeltetik, magába (magányába) zárt és magánvaló. Végző soron megtapasztalhatatlan. Akár a valóságon túli tér, ahonnan igazán látszik, „hogy a nemlét is lét” (238.).

Ennek ellenére, ahogy Láng regénye is mutatja, próbálkozni kell, kísérletezni formákkal, narratívákkal, valósággal, álommal, fikcióval, a nemeuklideszi regényformával. Még ha fogalmunk sincs róla, mi is az. Elképzelhető, sőt könnyen lehet, hogy kakofónia lesz belőle. De jobb (vagy pusztán szerencsés?) esetben a létezés, az emberi sors kitartó firtatása, a figyelmes odafordulás, ráhangolódás, az alkotás szabadsága, a nyelv fesztelensége mégis létrehozhatja a Szövegek Szimfóniáját, azt, „amire korábban nem volt szavunk” (454.), akkordunk, hangszerünk, zenekarunk. Talán azért is, mert ahol a szó elfogy vagy nem elég, érvényesebben szólhat a zene. Magyarázhatom végtelenségig....: „nem lehet leírni a legfontosabbat pusztán ezekkel a tétova karikákkal. Az időben minden együtt van, a létező is, a térben kizárólag a létezők vannak. A létezők közötti viszony teremti meg a tér formáját. A viszony természetét ellenben a létezők és a nem létezők közösen határozzák meg” (375.). Ahogy Láng Zsolt *Bolyai* című regényében is.

PATTAN A LABDA

Zoltán Gábor: Szép versek 1944

(játék)

Ki a vers címzettje?

[...]

*nem keresed, mit és miért akarhat,
csak úgy érzed, nincs más, aki
jobban tudjon bármit, mint ahogy ő tud,
s szentiül hiszed beváltja, amit ígér,
s esküdni kezdel rá, mint Istenre, szentre,
nevével ébredsz, nevével alszol este,
nélküle nem látod a jövőt szépnek,
benne látsz Hitet, Hazát, Törvényt,
s úgy érzed, meghalni érte
a legszebb álommal felér!*

[...]

(előzmények)

Zoltán Gábor *Orgia* című regénye az elmúlt évtized legfontosabb és legmaradandóbb könyvei közé tartozik. Szerzőjének korábban is jelentek meg szépirodalmi írásai, de a szélesebb körű elismerést inkább rádiós munkái (hangjáték-rendezés, irodalmi szerkesztés) és a 2016-os *Orgia* hozta meg a számára. A nyilasok Budapest tizenkettedik kerületében működő szervezetének 1944–45 téli mindennapjait egy dokumentumregény alaposágával és tárgyismeretével, de a magyar prózairodalom legnagyobb teljesítményeivel összevethető regénypoétikai eszköztárral, és nem utolsósorban a történelmiregény-irodalomban egészen újszerűnek számító szemlélettel bemutató regényt aztán nem sokkal később követte a *Szomszéd*. *Orgia előtt és után* című „esszéregény” (2018), amely valahol a műhelynapló, a memoár és a publicisztika műfajainak határterületére pozicionálta magát. Most pedig – az előző két könyv dizájnmegoldásait ügyesen folytató borítók között – a sorozat harmadik darabját vehetjük kézbe, melynek címe *Szép versek 1944*, alcíme: *abszurd antológia*.

A *Szomszéd*ban egy néhány oldalas eszmefuttatásban esett szó először a *Szép versek 1944* ötletéről. Ott ezt olvashatjuk: „Elképezelem, milyen lenne. [...] Pusztán a gondolat kísérlet erejéig, vegyük számításba, mit termeltek a magyar

Kalligram Kiadó
Budapest, 2020
368 oldal, 3990 Ft

költők abban a háromszázhatvanhat napban! [...] Érdekes gyűjtemény lenne, semmi kétség. Eljátszani, hogy egyek voltak ők, magyar költők. Utólag összesodorni a szálakat!”¹ Az új kötet tehát e gondolat kísérlet eredménye, a közéletből – a kultúra közéletéből is – a háború idején és ma is ugyanúgy hiányzó „nemzeti egység” fiktív megkonstruálásának *játéka*, ami, persze, nagyon komoly játék. Ám míg ott mindössze öt költő neve szerepelt mint lehetséges antológiahős (Alföldi Géza, Erdélyi József, Mécs László, Radnóti Miklós, Vas István), a valóban elkészült *Szép versek*ben már több mint száz alkotó kapott helyet. Közülük – csak érdekességként mondom – 1944-ben a legidősebb Heltai Jenő volt hetvenegy évével (a német megszállástól egy éven át kitartóan vezetett naplója néhány éve jelent meg), a két legfiatalabb pedig a tökéletesen – és nem véletlenül – elfeledett Darázs Endre (aki ’44-ben tizennyolc volt) és a nála egy évvel idősebb Erdős Péter, aki később a Kádárkori könnyűzenei politika fő machinátora lett, és zsenéi alapján szintén nem annyira meglepő, hogy végül más hivatást szabott rá a sors. Három tökéletesen különböző életpálya, az egyetlen közös bennük, hogy „egyek voltak ők, magyar költők”.

A kötet címe természetesen a Magvető Kiadónál 1963 óta megjelenő kortárs költészeti antológiára utal, amely egy év legjobbnak ítélt verseit gyűjti össze a folyóiratbeli publikációkból. Ennyiben valóban abszurd a kötet, hiszen 1944-ben nem létezett a sorozat. De Zoltán Gábor könyve erre nem hasonlít; ráadásul műfajjelölő alcíme ellenére valójában nem abszurd és nem is antológia, hanem komoly, kötet terjedelmű esszé, nagyon sok versidézettel. Hogy az esetek túlnyomó részében nem teljes versek, hanem csak hosszú részletek közléséről van szó, annak, mint egy interjúból tudjuk, szerzői jogi okai is voltak – de úgy érzem, ezek végső soron eltörpülnek a koncepcionális és műfaji megfontolások mellett, amelyekből szintén esszéisztikus szöveg és nem verseskötet következik. Zoltán Gábor célja ugyanis elsősorban nem is a versek antológiába gyűjtése volt, hanem – a második világháború utolsó éveinek eseményeit különböző irodalom-, társadalom- és esztétikai megközelítésekkel feldolgozó nagy projektje harmadik állomásaként – a verseken, azok elrendezésén és a hozzájuk fűzött kommentárokon keresztül kívánt kérdéseket és állításokat megfogalmazni.

De miről?

Van egyrészt – a *Szomszéd*ből idézett eredeti ötlet szellemében – egy intézménytörténeti és szociológiai fókuszú, de valójában irodalomtörténeti kérdésfeltevés: hogy milyen verseket írtak a magyar költők 1944-ben? Hogyan néztek ki a lapok irodalmi rovatai? És egyet hátrébb lépve: egyáltalán milyen újságok, folyóiratok működtek akkor, ezeket kik szerkesztették, és kik írták tele? Talán erre vonatkozna az alcímbe jelölt „abszurditás”, de ez nem a legjobb szó, legfeljebb merészségnek mondanám azt a célkitűzést, amelyik a múltnak egy önkényesen kivágott szeletét, az akkori emberek gondolkodását, mindennapjait próbálja meg rekonstruálni fennmaradt írásos dokumentumokon keresztül. De igazán az az újdonság benne, hogy nemcsak olyan személyektől, akiket ma is ismerünk, hanem olyanoktól is, akiket, igaztalanul vagy sem, ilyen vagy olyan okból, elfeledett a közvélemény és/vagy az irodalomtörténet. Tehát ne csak Radnóti és Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes és Kormos István, Zelk Zoltán és Faludy György művei sorakozzanak fel, hanem Alföldi Géza, Csordás Nagy Dezső, Darázs Endre, Liszt Nándor és sok más költő versei is. (Közülük sokat valóban abszurd dolog „szép vers”-nek nevezni.) A könyvnek ilyen irányú érdeklődése a felén túl, egy kiemelt helyen egyértelműen meg is fogalmazódik: „Ezeknek az íróknak, költőknek egy időben, egy térben kellett egymás mellett létezniük. Ha nem beszéltek is egy nyelvet, ugyanazon a nyelven kellett osztozniuk. Akkor is, ha ennek semmi értelmét nem látták vagy nem keresték. Létezik-e egyáltalán bármilyen értelme az egykorúságnak?” (212.) Egyértelmű válasz természetesen

¹ Zoltán Gábor: *Szomszéd*. Budapest, Kalligram, 2018, 302–305.

nincs – a „nemzeti egység” virtuális létrehozásának a minimálprogramja ez: egy az, ami egy időben egy helyen él. Innen lehet továbbgondolkodni.

Ezt egészíti ki azután az az általánosabb kérdés, hogy egy történelmi kor megismeréséhez – ha ez lehetséges egyáltalán – közelebb vihetnek-e az akkor született szépirodalmi alkotások. Zoltán Gábor könyveinél maradvá: hogy a történelmi és levéltári forrásokon alapuló fikciós műnek (*Orgia*), valamint a személyes és közösségi emlékezet összefüggései esszéisztikus feldolgozásának (*Szomszéd*) a tanulságait(?), eredményeit(?) kiegészíthetik-e az azokban tárgyalt események nyomát is magukon viselő vagy csak egyidejű versek. Szélsőséges esetben akár negatív érvelés útján, vagyis hogy ha egy költő – mondjuk, Füst Milán – egyetlen verset sem írt 1944-ben, vagy ha egy másik, mára elfeledett szerző a Balaton fölött fodrozódó felhőről írt negyven költeményt, akkor ezek a hallgatások valami helyett állnak-e? A szerzőt furdaló legfőbb kérdés persze ebből kibomlóan is a „nemzeti egységre” vonatkozik: hogy ez, a kortársi egyidejűség véletlenszerűségén túl, megmutatható-e másban is, akár hetvenöt évvel később, kutatómunka eredményeként. És ha jól értem, arra a kérdésre, hogy ennek az egységnek az utólagos megteremtésére irányuló kísérlet és az azzal járó szellemi munka hozzásegít-e jelenkori közösségi viszonyok megértéséhez, netán megváltoztatásához, Zoltán Gábor óvatos igennel felel.

(kontextus)

Az 1944–45-ös évek eseményeiről való – elsősorban nem történettudományi – beszédben az utóbbi öt-tíz évben, úgy látom, lassan áthelyeződtek a hangsúlyok. A rendszerváltástól kezdődően a holokauszt fogalma volt a diskurzus terének központja, vagyis az bizonyult a leginkább alkalmasnak arra, hogy a korszak borzalmaival megragadja. Érthető: a szabaddá vált nyilvánosságban a legnagyobb teret a legnagyobb botrány kapja. Mára azonban nagy hangsúllyal bírnak a kor egyéb jelenségei, történései is. Ilyen például Budapest ostroma; a nyilasok rémtettei; a rengeteg polgári és nem zsidó áldozat, akiket nem hurcoltak el vagy nem estek semmilyen zsidótörvény hatálya alá; az antifasiszta ellenállás csoportjainak működése; a háború utáni kitelepítések, antiszemita és svábellenes pogromok, vagy épp a változatos felségjelű uniformist viselő katonák által elkövetett nemi erőszak. Persze nem mintha eddig ne tudtunk volna ezekről – ám a vagonírozás és a szervezett emberölés lágerképei olyan erősen voltak mindenütt jelen, hogy hajlamosak voltak elhomályosítani a többi esemény reprezentációit.

Ennek a hangsúlyeltolódásnak sok oka lehet. Az egyik, hogy eltelt 1945 óta több mint hetven év, ami szimbolikusan, de ténylegesen is leképezi azt a háromnemzedéknyi időt, amely leteltével (ahogy Jan Assmann írja) a kommunikatív emlékezet kulturális emlékezetté alakul. Ez akkor következik be, amikor már nem élnek azok, akik az eseményt személyesen átérték; amikor a tárgyi nyomok már a múzeumokban vannak kiállítva; amikor a történekről tudomást csak másod-, harmadkézből lehet szerezni. Aki ma a második világháborúról beszél, az legnagyobbbrészt már nem túlélő, és emiatt természetes, hogy más (is) érdekli, mint a túlélőket.

Egy másik lehetséges ok, hogy a holokausztot a középpontba állító közösségi emlékezetmodell leginkább központi és diskurzusalakító magyar figurája, Kertész Imre, akinek Nobel-díjával mintegy a művelt külvilág ismerte el e beszéd létjogosultságát, később írásai esztétikai minőségében éppúgy, mint közéleti megnyilvánulásaiban igen ellentmondásos nyilvános szereplővé vált, és az is mind több és több – nem jogtalan – kritikát vonzott, ahogyan ő ezt a szerepét képviselte.

De emlékezetpolitikával összefüggő okokkal is magyarázható a fókusz lassú változása. Magyarországon nemcsak „nemzeti egység” nem volt talán soha, de emlékezetpolitikai konszenzusokat sem sikerült évtizedek, de évszázadok alatt sem kimunkálni. És – visszatérve a német megszállás utáni magyarországi eseményekre – hogyha a hivatalosan

erőszakolt narratíva szerint nem történt semmi, amiért magyar ember felelőssé tehető, akkor a kétkedőbb, érzékenyebb, kritikusabb szellemek felteszik a kérdést: tényleg nem? És kiderül, hogy... – Kiderül, a nagyobb közönség számára is, például azért, mert az elmúlt években kiadtak több olyan, korabeli naplót és más feljegyzéseket, memoárokat, amelyek módosítanak korábbi közös tudásunkon vagy hiedelmeinken. Vagy mert a történések is új dolgokat kezdenek kutatni.

Mindenesetre azt hiszem, hogy „a második világháború áldozataira” való közösségi emlékezet Auschwitz-központú, erőteljes hullámának talán utolsó és minden bizonnyal felülmúlhatatlan művészeti alkotása, egyben a diskurzus kinyitója más paradigmák felé, Kertész halála előtt egy évvel, a *Saul fia* volt.

A *Sorsstalanságtól* Márton László *Árnyas fútcájáig* a korszak szépirodalmi emlékeztetének is a holokauszt volt a homlokterében. A figyelem későbbi kitágulása a háború más fontos eseményeire azután tetten érhető volt az utóbbi időben például Nadas *Világló részletek*jében, Térey *A Legkisebb Jégkorszak*jában és *Rosmersholm*jában, Závada Pál utóbbi két regényében, de a legnagyobb erővel, újdonsággal és közönségsikerrel talán Zoltán Gábor *Orgiájában*.

(szép versek?)

A Zoltán Gábor könyvében közölt versek nagy része értéktelen vacak. Ám mivel a szerző alaposan beszámol forrásairól, kutatásmódszeréről, el kell fogadnunk válogatását reprezentatívnak. Ebből a gyűjteményből pedig az derül ki, hogy az 1944-ben írott versek túlnyomó része középszerű. Nagyjából amennyi a vérgőzös hungarista szöveg, annyi a remekmű is, és – néhány kivételtől eltekintve – utóbbiakat azok írták, akiket ma is jelentős alkotókként tartunk számon: Kassák, Radnóti, Weöres, Nemes Nagy, Illyés, Szabó Lőrinc, Áprily, Vas István. Nem érdektelen ugyanakkor, hogy ezek a költők *mit* írtak 1944-ben: Weöres például *A teljesség felét*, Radnóti eclogákat és razglednicákat, Vas István és Illyés Gyula lírai naplót, Nemes Nagy pedig remek szerelmes és szorongó lírai verseket – ezeket ritkán gondoljuk egymás kortársainak.

Vannak aztán olyan szereplői is a kötetnek, akik jóformán tökéletesen ismeretlenek, ám itt közölt műveik (igazi antológiákban) igazi antológiaverssé válhatnak. Ilyen például Urr Ida *Teniszjáték* című verse, a kötet egyik fénypontja, és egyben majdnem az egyetlen olyan szöveg, amely a zsidók deportálására utal („Valami pattan / tompa ütéssel / pattan a labda / pattan 1–2 / pattan 1–2 / nem hagyják abba, // üres a város / vagonba préselt / gyárosok / pékek / szemembe néznek”). De ilyen a szintén elfeledett Vándor Lajos itt közölt verse is (amely így kezdődik: „Sárga folttal a mellükön / menekülnek a körüti fák. // Távolról még utolsót lobban / felgyújtott városuk lángja // a Nyár.”), továbbá Keszthelyi Zoltán vagy Forgács Antal némelyik kiváló verse is.

De még ha ráirányítja is a figyelmet néhány remek versre és szerzőre, jelentős kánonátrendeződést egyáltalán nem ígér a kötet, pedig a módszerből következően akár hozhatna is. A válogatás, a szövegközlés és a kommentárok leginkább figyelemreméltó erénye ugyanis, hogy a szerző nem előítéletes és nem tendenciózus, mai tudását, utólagos irodalomtörténeti narratíváját semennyire nem vetíti rá anyagára. Mivel nem politika-, nem irodalom- és nem társadalomtörténeti művet ír, hanem az ezek közötti intellektuális térben elhelyezhető esszét, ezért megteheti, hogy fittyet hány a tudományos szakmunkák előírásaira, miközben azokat többnyire mégsem sérti meg.

A versek formailag és tematikailag is igen sokszínűek. De nem költészeti freak show a kötet, nincs mutogatás a nyilasokra vagy kommunistákra, elvégre miért ne írhatna bárki *szép verseket*. Olykor – ritkán – még a leginkább uszító propagandaversekben vagy a dilettáns közhelygyűjteményekben is felcsillan valami a nagy költészet lehetőségéből. Például a fűzfapoétának is csak megengedő jóindulattal nevezhető Gellért Sándor *A magyarok há-*

borújának ebben a néhány sorában: „Gyí, jó lovam, ez a pokol / hetes számú folyosója. / Erdőből egy rozstáblába, / rozstáblából szakadékba.” Az első két sor így, kontextusból kiragadva olyan erős szürrealista képnek tűnt, hogy nagy csalódás volt utána oldalakon keresztül ragrimes klapanciákat olvasni a katonáskodásról.

Öt tematikus fejezetre tagolódik a szöveg: az első a bombázások élményét megörökítő verseket, a második a háború közepette idillikus menekülési helynek tűnő balatoni és erdélyi tájra termékeit tartalmazza. A harmadik egységben található a vallási témákat vagy motívumokat használó (például a keresztény magyarokat Krisztussal azonosító) költemények, a negyedikben a szerelmes versek, az utolsó pedig a „haza” címszó alatt összegyűjtött szövegeket, bár inkább úgy látszik, hogy azokat vette fel ide a szerző, amelyek a másik négy csoportba nemigen fértek be sehová. A „haza” egyébként is az egyik kulcsmotívum az egész szövegben, ahogy a kézirásos széljegyzetek is mindig felhívják rá a figyelmet.

A fejezeteken belül általában sűrűn követik egymást a versek, de mindig megelőzi vagy követi őket kommentár. Ebben a vers szerzőjének rövid életrajza olvasható, sok esetben kevésbé ismert anekdotákkal, és mindig az 1944. évi eseményekre kihegyezve. Mivel Zoltán Gábor legfontosabb témája ez az év, abban minden költő és minden vers csak egy kis szereplője a nagy képnek; ezért jut ugyanannyi tér, mondjuk, Weöresnek és Alföldi Gézának. A versek kontextusául pedig egyszerre szolgálnak a belügyi és hadi események, a változó törvényi keretek, valamint a költők gyakran egymással is érintkező 1944-es élethelyzetei, döntései. (Feltűnően sokan nyaraltak például a Balatonnál. Már akit nem vittek el munkaszolgálatba vagy lágerbe. Persze, ott biztonságosabb is volt az élet, mint a nagyvárosokban.)

Jól eltaláltak tűnik ez a kisebb egységekből álló kommentárműfaj, de a kötetméretű esszé formájaként mégsem működik jól. Egyrészt a legtöbb esetben nagyon hiányzik valamilyen tágabb hatókörű reflexiós keret. Érezni, hogy ott van minden mondat mögött ez a szemlélet, de nincs leírva. Másrészt az egymás után sorjázó – ismétlem: többségében középserű – versek és a sok rövid életrajz- és pályakép-ismertetés gyorsan válik monotonná, mert nemcsak kitekintés nincs, hanem a betekintésre is kevés idő jut. A sokadik költőnél épp e miatt a katalógusszerűség miatt nem tudja fenntartani a szöveg azt a figyelmet, amely az érzékeny befogadáshoz szükségeltetne. Az a benyomásom, hogy az alcím („*abszurd antológia*”) volt meg előbb, mint a szöveganyag, és az ehhez való ragaszkodás miatt nem engedte meg magának Zoltán Gábor, hogy a vers és kommentár gyakran katalógusszerűvé váló sorozata helyett azt írjon, amiben pedig sokkal jobb: valódi esszét.

(megfejtés)

A bevezetőben idézett vers a *Szép versek 1944* 156. oldalán olvasható; eredetileg *A Nép* című hetilapban jelent meg 1944 augusztusában. Szerzője Alföldi Géza, a címe: *A Vezér!*, címettje pedig természetesen Szálasi Ferenc. A költő augusztus 13-án egy budai villa kertjében olvasta fel művét a nemzetvezetőnek.² Sajnos nem tudjuk, hogyan reagált rá.

Zoltán Gábor művének legnagyobb eredménye, hogy ezt és a hozzá hasonló verseket, amelyek máskülönben örökre kihullanának mindenki emlékezetéből, nem hagyja elveszni. Ez pedig azért fontos, mert ha valaki elolvassa ezeket a szövegeket – és megismeri belőle valamennyire a kirekesztés, gyűlöletkeltés, uszítás, másrésről pedig az empátia és a szolidaritás irodalmi kódjait, retorikai hagyományait –, akkor feltehetően utána más szövegeket, ma keletkezőket is, másképp fog olvasni.

² Karsai László: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Budapest, Balassi, 2016, 293.

A HAMISSÁG BŰVÖLETÉBEN

Molnár Gál Péter: *Coming out*

Molnár Gál Pétert olvasom, végre. Amikor tudniillik 2004-ben kiderült, hogy annak idején a pártlap vitriolos tollú, rettegett és csodált színikritikusa III/III-as ügynök volt, és ennek következtében másodszer is elbocsátották a *Népszabadságtól*, előbb kijelentette, hogy „elszámolással önmagamnak tartozom”, majd mintegy e rögvest ráégett kijelentés eleven cáfolatául nekiállt megírni megzsarolásának, beszerzésének és egész titkos életének történetét. Ez az a könyv, amit olvasok, most, kilenc évvel a szerző halála után mégiscsak napvilágot látott *Coming out* címmel a *Magvető Tények és tanúk* sorozatában. A sajtó ugyanis akkor egyből beharangozta hamaros megjelenését, csakhogy a szerző, elégedetlen lévén a művel, elállt a közléstől. Sebesi István szerint, aki utolsó éveiben MGP társa volt, és most a hagyaték kezelője, tervezte is az átdolgozását, de erre nem került sor. A jogutód így is jónak látta most megjelentetni, afféle kortörténeti dokumentumként. Ismeretes, hogy 2004-ben egy zugkiadó kalózkiadásban kihozta kis kötetben Luzsnyánszky Róbert (ez volt MGP fedőneve) 1963 és 1978 között kelt jelentéseit, amelyek az Állambiztonsági Levéltárban fellelhetők voltak (hogy valamennyit-e, az vitatott, ám tekintsük ezt itt mellékesnek). Mindenesetre hozzáteszem, hogy Molnár Gál Péter 1978-ban a caracasi színházi fesztiválra tartva megpróbálta kicsempészni az ismert ellenzéki, Kenedi János egy cikkét a cigarettatárcájába rejtett mikrofilmen, ám a ferihegyi vámost – láthatóan eleve tisztában volt a helyzettel – csak a cigarettatárca érdekelte. Ekkor tették ki MGP-t először a pártlaptól, és ezzel ért véget ügynöki pályafutása is. Így a magamfajta olvasónak, akitől egykor – a hetvenes évek első felében – nem volt idegen az az ambíció, hogy az akkori *Magyar Hírlap* munkatársaként maga is legalább némiképp hasonló színikritikusi pozícióra tegyen szert, amire MGP rokonszenve és támogatása is bátorította, bőven lehetett oka, hogy azt remélje, végre túllépve a politikai és egyéb idejét múlt kulisszákon egyet s mászt megtud e vallomásból arról a Molnár Gál Péterről, aki felettebb adott rá, hogy elrejtse igazi énjét, és mondhatni mesterien képes volt saját játszmányának szereplőivé tenni mindannyiunkat, akik kapcsolatba kerültünk vele. E játszma tétje a *szakmai bennfentesség* volt, de szervelesen hozzátartozott bizonyos politikai imázs is, nevezetesen, hogy pártönkívüli pártalkalmazottként – ő maga használja magára ezt a terminust – a hatalom védettségét élvezzi, amit nyilván elsősorban Rényi Péter biztosított számára, és épp ezért, ahogy fordult a kocka, ez a védettség sokkal törekenyebbnek bizonyult, mint hitte. Jellemző módon a ferihegyi affér után még státuszt teremtettek neki a Színházi Intézetben, majd vidéki színházaknál dramaturguskodott. Az ügynökmúlt lelepleződéssel az egykori oltalomból már semmi sem maradt, ki is csúszott a talaj a lába alól, végül teljesen magára maradt. Érezhetően nem akarta ezt bevallani magának sem, legalábbis ebben a könyvben nem, ezért bajos a művét vallomásnak nevezni; egyszerűen azt a játszmat próbálja folytatni benne, amely már nem működik, s abból, ami korábban néha briliáns

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
382 oldal, 4999 Ft

mutatvány volt, máskor hamisítatlan szellemi akrobatikaként hatott, itt üresjárat lesz, mellébeszélés, töltelékanyag. Hosszú, unalmas passzusai vannak az elbeszélésnek, amelyeket ő alighanem szellemesnek vélt. Annak idején azzal kápráztatott el, hogy sziporkáival körülölelte a lényeket, annál is inkább, mert azt akkor nyíltan megnevezni többnyire lehetetlen volt. Most viszont fárasztó, hogy nem akarja kimondani, mit tart lényegnek, rendre elsiklik fölötte, jobb híján egykori fogásait hajszojja, használhatatlan ötletekkel ügyeskedik.

Olvasom hát a könyvet, és nem tagadom, mélységes csalódás tölt el. Már magam mögött tudom az anyag harmadát, amikor *Alapélményeim* cím alatt meglelem a kiindulópontot: „Kisgyerekkoromban kiderült, hogy minden bizonytalan”. Ez az első mondat. Úgy tűnik, ezzel kezdődik Molnár Gál Péter igazi története. A városligeti Fényes cirkuszban vendégszereplő katalán Los Rivels zenebohócait nézi. Úgy meséli el Charlie Rivel mutatványos bohóccsaládját, könnyed attrakcióikat, vad ritmusukat, megbabonázó erejüket, a kopaszparókát, a ragasztott kockaorrot, ahogy trapézszámokban a szoknyaszerű rugalmas trikó virágként úszik utánuk a levegőben, mintha már gyerekefejjel is az esztrádvilág minden titkát ismerné: „az öklömnyi legapróbb Charlie Rivel gyerek is az apja és nagyapja kicsinyített másaként a bohócöröklétet hirdette”. És akkor: „Előttünk a páholsorban, sötét jelmezükben a szép arcú, erőt sugárzó, előkelő SS-tisztek [...] ugyanúgy nevettek, mint a szüleimmel én. Mégis baljósan komorlott jelenlétük a cirkuszban”. Egyszerre felfedezi a maszk mögött az ént, amit szintén maszknak lát, alatta újabb én, vagyis újabb maszk. „Rájöttem: a szerep mögött másik szerep lapul. A szerep mögött megint szerep.” A dolgok nem azonosak önmagukkal, az emberek még kevésbé. Elviselhetetlen viszonylagosság, felszabadító hamisság. A látszat csal, mégis az az igazság, ami annak látszik. Másutt: „Nem kell minden körülmények közt megmondani az igazat, de az ellenkezőjét állítani kifejezetten illetlen”. Ráadásul: „Nem erkölcsi aggályból, de mert fölösleges erkőrfejtést igényel”. Ne feledjük, ugyanakkor a hazugság is megjegyzendő, „a folytonosság érdekében”. Ennél gördülékenyebb relativizmus nem is olvasható ki ékebben másból, mint a színházból, hogy úgy mondjam, a színház alaptermészetéből, a játékból, ahol maga a szemfényvesztés mély, megrendítő igazság lehet. Másfelől, ha így nézzük, az élet legdrámaibb pillanatai a szó szoros értelmében teátrálissá válnak. Íme: „Felnőtté nevelésem 1944-ben új lendületet kapott. Felvarrták zakómra a sárga csillagot: a rendelet életbelépése előtti délutánon ragaszkodtam, hogy lefotózzanak a megkülönböztető jellel. A fényképen derűs kislány látható, idejekorán fölkészült arra, hogy láthatóan jelet visel”.

Vagy egy másik történelmi pillanat, amiktől „könnyű lerészegedni”, 1956. október 23., a *Szabad Nép* székháza a Blaha Lujza téren: „felmentem a megszállt ház első emeletére, felálltam a második lépcsőfokra, beszélni kezdtem a tömeghez: a nyomdát ne törjék össze, szükségünk van rá. Mind többen álltak mögém. Élőláncot alkottunk, és védjük a nyomdába vezető utat, a szedőgépeket. Térdem magasságában felnézett rám egy tizennégy év körüli kislány, szárazon, nem is túl hangosan megjegyezte: – Maga zsidó!

– Igen – feleltem. – Na és?

– Maga zsidó! – ismételte nyomatékosabb hangon.

Hátam mögött egy fiatal munkás a fülemhez hajolva súgta: – Most menjen el!

Lementem a lépcsőn. Haza. [...] Betöltöttem történelmi szerepemet: kirobantottam a felkelést egyetemistaként, és hazamentem vacsorázni mint zsidó.”

Ha a színház élet lesz, az látványos, virtuális kapunyitás, ilyenkor úgy tűnik, képes mindannyiunkat mindenestől befogadni; ha az élet színház lesz, az maga a hamisság. A kettőt könnyű összetéveszteni, hisz alkalmasint mindkettő illúzió, magyarán játék a látással. Utóvégre a színész sem az, akinek mutatja magát, vagyis épp fordítva, ha azzá lett, aminek mutatja magát, már nem az, aki. Egyébként az MGP-féle színészportrék mind ezt a paradoxont feszegetik. Azt írja Charlie Rivel zenebohócairól: „Talán ők tereltek a színház felé. Itt érzékeltem, hogy a színház nyelvek fölötti közlés”. Persze tudjuk, nemcsak az, hanem a hamisság kultikus helye, a mélyén mégis igazgyöngy rejlik. A nagy kérdés minden egyes színházban minden este, hogy tényleg ott rejlik-e az az igazgyöngy. Mint ahogy azt is

tudjuk, nem pusztán Charlie Rivel bohócszámait terelték őt a színház felé. Az édesanyja – Braun Irén – 1945 után gépirónóként a Nemzeti Színház dramaturgiáján Major Tamás egyik jobbkeze, a jövőendő színikritikus itt, a Nemzeti Színházban nő fel, mondhatni naponta a saját szemével látja, ahogy a kor legnagyobbjai úgy találják meg magukat a színen, hogy kibújnak önmagukból. Igaz, ekkor még nem színikritikusnak készül, inkább táncoskomikusnak, színésznek, a főiskolára is rendezőnek veszik fel, csak idővel teszik át dramaturg szakra („Lengyel György szíves közlése” – fűzi Lakos Anna a lábjegyzetbe, amellyel ez ügyben eligazít), hogy végül tanára, Marton Endre ajánlja be őt a pártlaphoz színházi kritikusnak. A hamisság bővölete, amit a színház kínál, nyilván még potenciális táncoskomikusként ragadta el, és egy színésznek, akinek színház az egész világ, nem róható fel, ha életjátszmáit is e bővkör szabja meg. Csáki Judit egyenesen primadonnának nevezi, noha ez már karikatúra, de Csáki a gyakorló színikritikusra érti, amit mond, és valóban ott a bökkenő, hogy MGP a maga nagy bennfentesség-játszmáját, amelynek fentebb csak az amúgy nem mellékes politikai-egzisztenciális aspektusát emeltem ki, valójában táncoskomikusként folytatja, ezért is fontosabb neki a maga tényleges bennfentességénél az, hogy bennfenteknek lássák. Holott valóban kivételes színpadismereti-színház történeti tudással rendelkezik, miközben oda-vissza ismeri a színházi élet minden intimitását és pletykáját.

Végül is mi a bajom ezzel a könyvvel? Hogy mások történeteit meséli – ez valódi MGP-műfaj, mindig is nagyon szerette művelni –, én meg az ő történetét keresem, arra lennék kíváncsi. Eric Berne, az emberi játszmák nagy diagnosztája szerint minden játszma eleve az intimitást célozza meg – a szerelmi játszmák modellje szerint –, s csak akkor elég-szik meg pótszerként holmi külső, társadalmi sikerrel, ha szó sem lehet bizalmas szerelmi, baráti, kollegiális stb. viszonyról, amelyben hajlandó vagyok megmutatni magam és elfogadni a másikat. A *Coming out*, ahogy olvasom, hosszú ideig azt a benyomást kelti, hogy MGP-nek épp azért lételeme a maga bennfentesség-játszmája, mert semmitől nem tartott annyira, mint a teljes védtelenségtől, se az írásaiban, se az életben nem kívánt igazán megnyílni, magyarán eleve megelégszik azzal, amit Berne pótszernek nevez, nem is törekszik többre. Akár sorolnám is, mi minden hibádzik ebben a könyvben, kezdve a rendhagyó függeléként tálalt első hatvan oldaltól, ahol az ügynöki múltjával végre lebukott, egykori félelmetes kritikusan csámcsognak az internetes kommentelők (az emberi lealjasodásnak ezt az új keletű szörnyű tárházát egyszerű higiénias okokból mindig messze kerülöm, itt végig kellett hajtanom magam rajta), egészen addig, hogy például sosem tudom meg, miféle kapcsolat fűzte a pártlap kritikusát, mondjuk, az ellenzéki Kenedihez, miközben ez életének egyik sorsfordító epizódja lett, mert a szerző megelégszik egy egymást froclizó, kissé idétlen presszójelenet előadásával, amikor is habos cukrászsüteménnyel kenik össze egymás öltözékét. Megjegyzem, a caracasi út előtt valóban van még egy epizód a könyvben, amely Kenedi lakásán játszódik, azt sejtetve, hogy bizalmas kapcsolat lehetett közöttük, de ott Kenedi csupán „pártatlan szobaúr”, vagyis nem róluk kettejükéről, inkább MGP és az akkori úgymond „árnyékszervezet-ellenzék” kapcsolatáról van szó, amikor „a törvényen kirekesztettek ítélkeznek fölötté”, akár Fritz Lang *Egy város keresi a gyilkost* című filmjében összeülő alvilági bíróság a düsseldorfi rém felett, nevezetesen Ascher Tamás, Réz Pál és Fodor Géza vonja felelősségre őt, amiért „elárulom a tehetségemet, hülyeségeket írok, ahelyett, hogy igazat írnék”. Ez számomra az egész elbeszélés egyik leghihetlenebb és legfantasztikusabb szcénája, a hozzáfűzött szerzői méltatás azonban igen beszédes: „a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága lapjának munkatársát [...] vonta felelősségre és igyekezett jó útra téríteni egy ellenállócsoport, amelynek hangadói voltak az MSZMP kulturális osztálya alá tartozó Szépirodalmi Kiadó lektora, Réz Pál, és az MSZMP Tudományos Osztálya alá rendelt MTA Filozófiai Intézetében dolgozó Fodor Géza. Vegyük hozzá, ami sem nekik, akik nem tudtak róla, sem nekem, aki természetesen tudtam róla, eszünkbe sem jutott, hogy emellett belügyi informátor is vagyok. Bután és ügyetlenül védekeztem. Kissé untam is a kilátástalan vitát.” Azaz nyilvánvalóan nem érti, hogy e jeles értelmiségiek miért nem saját védettségüket látják a föléljük rendelt pártszer-

vekben, és milyen alapon ítélik el őt, aki náluk sokkal ügyesebben lavírozik a rendszer által felkínált lehetőségek és csapdák hálójában. Ha a végkifejlet felől nézzük az esetet, egészen más tanulság kínálkozna ide, amit már Molnár Gál is láthatott volna, amikor könyvét írta, de nem látta, alighanem nem is akarta.

De ekkor már a Makai Péterről írt fejezetet olvasom. Ez a húsz oldal eleven cáfolata mindannak, amit eddig mondtam. József Attila unokaöccse, József Etelka fia, Major Tamás rendezőnövendéke, akit Nádasdy Kálmán elvisz az Operaházba, és a magyar zenés színház egyik legszerényebb, legnagyobb felkészültségű, leginkább szolgálatkész tehetsége, később teljesen az operaszínpadi tervezésnek élt, de fiatalkori rendezéseiben MGP, akivel barátságuk a főiskolai évekre nyúlik vissza, különös poézist vél felfedezni. De itt most ennél is fontosabb számomra az az empátia és szellemi-lelki közösség, ami a pályatárs életútjának megrajzolásából árad. Épp ezt hiányoltam, pontosan azért, mert e Makai-portré többet árul el a szerzőről is, mint megannyi *bon mot* és szellemes-ironikus szófacsarás: „Rajzolt. Olvasott. Magyarázott. Főleg hallgatott. És rendezett. Működött a színház szolgáltójaként. Tette, amire kérték. [...] Átmenekült az Óperenciákon túli zenés világba. Vitte összeszenvedett poggyászát. Nem kívül állt a magyar világ ügymenetén, csak kissé oldalt, kijebb a többieknél, résen a kijáratú ajtó irányában, hogy legalább a szabadság illúzióját megőrizhesse”. Majd az Erzsike presszóban a saját kéziratával bajlódó MGP, ahogy felnéz a papírjaiból, és megpillantja az imént belépett „szemüveges, pulóveres, tintás ujjú lányt”, „Anouk Aimée és egy Latin negyedbeli diáklány keveréke. De a színészpalánták közé ült le, az Erzsike megtelt meleg, zengő hangjával”. Ez már a Ronyecz Mária-szerelem, a másságát, homoszexualitását nyíltan vállaló MGP szerelmi házassága, amely mégis válással végződik, de Ronyecz gyógyíthatatlan betegsége idején ő ápolja a színésznőt, aki egy csupa szenvedés éjszakán „megkérte a kezemet”, írja, és újra összeházasodtak. De még kanyarodjunk vissza az Erzsikében zajló ismerkedéshez: „Statisztált növendékként a Madáchban. Egyik nap tündér a *Szentivánéjiben*, másnap kurva Kocsma Jenny spelunkájában. Légi tündér és vaskos kéjű. Egyszóval: színész. Átbeszélünk asztalokon, átültünk aztán, végül egyenesen odaültünk egymáshoz már. Mennek Moszkvába vendégszereplésre. Mikor? A jövő héten. Amikor leszállt a Madách gépe, ott könyököltem a seremetyevői erkély korlátján. Egy géppel korábban érkeztem. Örült, megölelt. [...] Budapesten elköltözött férjétől. Nem hoztam. A diákszállóba. Bujkáltunk sokáig. Siófokon randevúztunk, beköltöztünk a Fogasba, ismerős portás révén kaptunk közös szobát. Ültünk a strand előtti padon. Főtt kukoricát árult kosárból egy asszony. Sorra rágtam a csöveket. Nem lévén a közelben szemétkosár, a lerágott csutkákat a pad alá dobtam. Amikor nagy halomban állt alattunk, átültünk egy másik padra. Ronyecz vásárolta a további forró csemegéket, én szégyelltem a falánkságomat. Ez volt a nászutunk.” Ismét pár lap az irdatlan betűtengerben, amit jóleső felszabaldultsággal olvasok. Néhány percnyi élet, amire kezdettől vártam. Az a benyomásom, minél közelebb a vége, annál több ilyen lapot találok a könyvben. Mintha a szerző, aki kezdettől nagyon vigyázott a maga védőállására – annak a bizonyos bevezető hatvanoldalas „függeléknek” nincs más szerepe a műben, mint tudatosítani magában és az olvasóban, hogy az egész világ ellene fordult –, egyszerre meghallana egy (vissza)csábító szirénhangot, mely életközbe csalja. Ülnek Ronyeczcel a szegedi szabadtér nyitó előadásán, Erkel *Hunyadi Lászlóján*, az első felvonás végén megelégedik, lelépnek, betérnek a közeli moziba egy szovjet filmre, az *Elfelejtett ősök árnyai* című hucul szerelmi legendára. Csupán ketten vannak a nézőtérén. „És megismerkedtünk a filmtörténet egyedülálló lángelméjével: az ukrán filmstúdióban forgató, Grúziában született örmény rendezővel. Szárkisz Panradzsian, szovjetesített nevén Szergej Paradzsanov.”

Ha Szegő János azt állítja, hogy a *Coming out* egyfajta önterápia volt MGP számára, akkor ez a *Tbiliszi hegyoldalon* cím alatt olvasható nyolc oldalra minden bizonnyal áll. Nem egyszerűen egy ragyogó, pontos portrét kapunk az 1924-ben született örmény rendezőről, akit apja Ukrajnába vitt, és aki még diplomafilmjét se fejezhette be, máris letartóztatták „ukrán nacionalizmus” miatt, később mégis egy sor néprajzi filmet készített, amelyek do-

bozban maradtak, majd az 1965-ös *Elfelejtett ősök árnyaival* nemzetközi hírnévre tett szert, bár ezt követően minden egyes új alkotását betiltották, a világ és a hazai közvélemény igazán 1990-ben bekövetkezett halála után fedezte fel. MGP így ír: „1973. december 17-én letartóztatják a Moszkvából Kijevbe tartó vonaton. A vád ellene homoszexualitás, szodómia, nemi betegségek terjesztése, devizabűntettek, feketekereskedelem ikonokkal, valamint műtárgyak külföldre csempészése. Ha akadna valaha okos belügyminiszter, kötelezővé tenné a rendőrsékhelyekben a művészetek történetének alapos oktatását. Az utókor mindig a szájukat tartani képtelen, forrófejű művészeknek szolgáltat igazságot a minden körülményt patikamérlegesen latolgató, okos rendőrminiszterekkel szemben...” Már ennyiből is sejthető, hogy önnön sorsát látja bele ebbe a Paradzsian néven világhírűvé lett, Grúziában élő örmény történetébe. De még csak ezután jön a java. Panradzsian 1974-ben egy ukrainai lágerbe kerül, az 1975-ös győzelem napján általános amnesztia van, de őrá nem vonatkozik, nagy nemzetközi kampány indul a kiszabadításáért Louis Aragonnal az élen. 1977 decemberében engedik ki, és nem sokkal ez után MGP kijut a tbiliszi filmfesztiválra, egy Pesten élő grúz nő, Manana Szaladze, Telegdi Polgár István volt felesége helyi kapcsolatai révén megszervezi neki, hogy az örmény rendező fogadja a tbiliszi hegyoldalon álló mesés kis faházában, amelyben született, és amelyet nagy nehezen sikerült visszavásárolnia. Ez a késő esti látogatás a két rézágynyi fogadósobában az akkor hatvanöt éves hírességnél, akit a fesztivál külföldi vendégei mind felkeresnek (ez az oka a kései időpontnak), és aki még mindig csupa dinamizmus, kedély és tiszta, nyílt arc, csavaros agyumenet, nem mindennapi történet. Végig azt érzem, a látogató önmagát keresi benne, miközben a házigazda mind jobban és jobban föléje magasodik. Nem fizikailag, hisz „pöttöm, ősz öregember”, inkább azzal, ahogy előhúzza az ágy alól a kopottas vulkánfiber bőröndöt, ami telis-tele múzeumi remekekkel. A börtönben készült rajzai, fantasztikus bábuk, cicomás asszonyok fodros ruhákban, széles karimájú kalappal a fejükön, a szeszélyes képzelet rögtönzései, amely bármi hulladékból remekművet formál. Valóságos képzuhatag, az ősi népművészetet és a modern francia avantgárdot magától értetődő eredetiséggel vegyítő lendület.

Molnár Gál Péter ott áll megbabonázottan, némán. A mester búcsúzóul szájon csókolja, bár nem őt (ezt a *bon mot-t* MGP sem hagyja ki), hanem a nyakába akasztott, magával hurcolt jóképű tolmácsfiút. Meg is mondta előre, hogy tetszik neki a fiú, hát megteszi. „Életemben nem találkoztam hasonlóan nyugodt, szabad emberrel – tűnődik utólag a látogató. – A börtönben is szabad lehetett. Nem a büntető falakat látta, hanem fogolytársai vidámítására naponta ügyes kézzel ontott, színpompás, tarka világát. Nem búslakodott a szigorú büntetőörizetben. Nem siratta elveszített filmcsinálási lehetőségeit. Megszépítette maga körül a világot. Őreit is lefegyverezte nyíltságával, és azzal a varázslatos képességével, hogy a legszennyesebb tárgy is keze érintésére költészetté szépült. Maga volt a teremtő Atyaúrsten a kopasz fejét ezüst-ősz glóriával konokul viselő, zömök zseni magas nyakú fekete garbóban.”

Számomra ezzel ér véget a *Coming out*, legalábbis, ahogy utólag visszagondolok a könyvre, noha korántsem az utolsó oldalakon található e különös történet, amelyből Molnár Gál is, aki enyhén szólva is kétes vállalkozásba vágott a jelen opusszal, tisztán lép elélem. Engem igazán ez az általa megjárt belső út érdekelt, erre voltam kíváncsi, ez iránt voltak kétségeim, így aztán néhány kézenfekvő kérdésnek, ami a könyv kapcsán nyilván felvetődik, nem sok figyelmet szenteltem. Megtették helyettem mások. A könyv abban az időben jött ki, amikor a magyar irodalmi élet kényszerűen karanténba vonult, s talán ennek tudható be, hogy a szokásosnál több recenzió jelent meg róla az interneten. Magam is úgy vélem, a szerzőnek nemcsak másságának nyílt felvállalása az érdeme, de az is, ahogy kertelés nélkül, apró részletekbe menően beavat abba, ahogy épp homoszexualitásánál fogva a belügyi szervek lépre csalták, megszarolták, beszerverték, ahogy tartóztatásával a kapcsolatot tartotta, amíg csak ki nem szabadult e kelepccéből. Természetesen ez ügyben nem sikerült magát tisztára mosnia, és gondolom, ezért csalódott a maga kéziratában, amikor elállt a közléstől. Sikerült viszont felfedeznie és személyesen is megtalálnia Panradzsian mestert, és nem tagadom, alkalmasint ez nekem elég is.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

PIROGRÁNIT

ESTÉK

— 2020 —

- HOT JAZZ BAND
- GRECSÓ KRISZTIÁN
ÉS BECK ZOLTÁN
- WUNDERLICH JÓZSEF
& KÉMÉNDI TAMÁS
- VÖRÖS NIKI QUARTET
- PLATON KARATAEV
- E.K. AVENUE QUARTET
- TOMPOS KÁTYA
- PREMECZ MÁTYÁS
ORGAN TRIO
- PANNON
FILHARMONIKUSOK

#PÉCSNYITVA

ZSOLNAY NEGYED – PIROGRÁNIT UDVAR

— 2020 JÚNIUS – AUGUSZTUS —

nka

PÉCSI SÖR
PREMIUM LAGER

PAPPAS[★]
PIRASSZÓKAI SÜFFI

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

ÉRTELMISÉGIEK

Radnóti Sándor: *Sosem fogok memoárt írni*

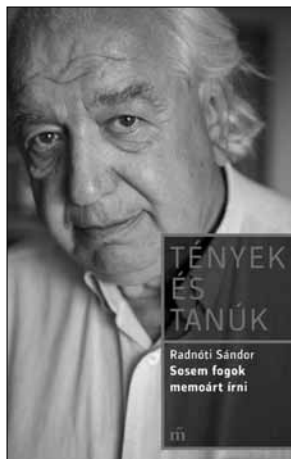
1.

Radnóti Sándor életrajzi tárcakönyve nehéz feladat elé állítja a bírálót. Egyszerre szükséges ugyanis értelmeznie a könyvben feltáruló személyes sorsot (illetve sorsokat), a tárcák alapjául szolgáló kulturális miliót és közeget, a tárcák politikai-közéleti „üzeneteit” (ugyanis találhatók ilyenek), illetve a szóban forgó írásművekben megmutatkozó irodalmi-írói teljesítményt.¹ Azért is nehéz feladatról van szó, mert a kortárs művészetelmélet, illetve irodalomkritika egyik legjelentősebb alakjának munkájáról beszélünk (ez nem pusztán kihagyhatatlan tiszteletkőr), akinek mindegyik könyve esemény, de aki legújabb kötetével nála szokatlan terepen, az irodalmi tárcáírás, szinte már a szépirodalom terepén mutatkozik be.

Radnóti előszava ennek megfelelően „helyezi szituációba” írásait, szinte rögtön érzékeltetve és előre jelezve, hogy ezek a szövegek (legyenek bármilyen figyelemre méltók) sok szempontból érzékeny bírálati felületet is nyújtanak. Feltűnők az előszóban olvasható tagadó/hárító gesztusok: ez nem memoár (ezt állítja ugyebár a kötet címe is), ez nem összefüggő történet, nem kontinuos múltidézés, és így tovább. Radnóti itt utal Bálint Endre festőművész egyik önéletrajzi munkájára is, kihasználva a Bálint 1984-ben kiadott könyvének címében – *Életrajzi törmelékek* – rejlő értelmezői potenciált. Azt viszont nem mondja, hogy ez ne lenne irodalom; sőt, Radnóti maga utal saját szépirodalmi pályakezdésére – mintha ez alkalommal venné fel az oly régen elejtett fonalat.

Hálás feladat lenne szerzőnknek a saját tárcáira vonatkozó, a műfajjal, önéletrajziséggel, múltidézéssel kapcsolatos kijelentéseit összevetni mind magukkal a tárcákkal, mind az idevonatkozó szakirodalmi koncepciókkal, tehát nagyobb hangsúlyt helyezni akár a tárcáírással (műfajelmélet), akár a múlt elbeszélhetőségével (történetelmélet) kapcsolatos teoretikus problémákra. Pillanatnyilag azonban izgalmasabbnak érzem a kötetbe foglalt empirikus anyag és az ehhez kapcsolódó tematikus kérdések, kulcsproblémák elemző áttekintését-bemutatását.

Melyek lennének ezek? Ilyen az a sajátosság, hogy a kötet tárcái egyszerre kötődnek a szerző életrajzához, illetve a

¹ Noha Radnóti tárcái jellemzően a múlt alakjaihoz fordulnak vissza, számos kitétel olvasható bennük, melyek a jelen politikai állapotaira vonatkoznak. Különösen sok ilyen olvasható a Göncz Árpádról és a Soros Györgyről írott szövegekben. Egyébként Soros György az egyetlen még életben lévő személy azok közül, akiknek Radnóti tárcát szentelt.

Magvető Kiadó
Budapest, 2019
290 oldal, 4499 Ft

megidézett alakok életútjához. Ha a kötetből magának Radnótinak a szellemi útját óhajtanánk megismerni, erre is lehetőség nyílik, a portrékon keresztül igen gyakran Radnóti biográfiáját olvassuk; lásd: „portréimban személyes történetemet mondom el...” (5.). Ilyen a kötet írásaiból kirajzolódó „értelmiségi háló” milyensége-mibenléte. Ilyen a korszakhatárok-korszakküszöbök problémája. Végül, noha az imént „tartalmi” szempontú elemzést ígértem, szeretnék megfogalmazni néhány megjegyzést a kötet írásainak műfaji és stílusos problémáival kapcsolatban is.

2.

A kötet szellemi, politikai, magánéleti körök és kapcsolatok bonyolult hálózatát rajzolja fel. Míndezt – hiszen az egész könyv olvasása során kénytelenek vagyunk ezt a kettős optikát érvényesíteni – nézhetjük egyrészt a szerző, vagyis Radnóti Sándor felől: hogy az ő számára miért jelentős valamely figura, életút, történet, milyen személyes élmények kapcsolódnak az egyes alakokhoz, másrészt úgy is, hogy miféle, többé-kevésbé objektívnek mondható társaskapcsolati rendszer képeződik le a kötet írásaiban. Ami az előbbit illeti, igen sokféle attitűddel, élménytípussal találkozhatunk. Kicsit formálisan négyfélet különböztetnék meg, persze, mint mindig, átmenetekkel, határesetekkel, altípusokkal. Természetesen nem szeretném beleerőltetni e sémába a tárcakötet összes írását-alakját.

Az egyik típus a *találkozás* lehetne, mely esetben a véletlenszerűségből, a kapcsolat alkalmiságából, törekeny pillanatnyiságából születik meg valamilyen megörökítésre számot tartó egzisztenciális mozzanat. A következő a *hatás*: ekkor a szóban forgó személy mélyebb és jelentősebb nyomot vagy jelet hagyott Radnóti egyéniségén, fejlődésén, gondolkodásán. A következő az *együttlét*: termékeny és dialogikus együttlétezés, szoros barátsággal, közös élményekkel, nemritkán eksztatikus életmozzanatokkal, együttgondolkodással. Radnóti különös szerencséje, hogy (elsősorban a Lukács-tanítványokon keresztül) olyan baráti-gondolkodói közege kerülhetett már igen fiatalon, mely leszár-mazottja és örököse volt a romantikus *Symphilosophieren*-eszmény reprezentatív hazai megvalósulásának, a fiatal Lukács György környezetében formálódó Vasárnapi Körnek. Végül említeném a pusztá kapcsolódási pontokat, mai szóval *linkeket*, melyek többnyire afféle láncszemek: olyan személyek, akik lehetővé tették az egyéb módon nem hozzáférhető más életvilágokhoz, más hálózatokhoz, más történetekhez való kapcsolódást.

Találkozás-szöveg érthető módon kevesebb olvasható a kötetben, részben azért, mert természetszerűleg olyan írásokra épít inkább, melyek mélyebben átélt viszonyokat örökítenek meg, másrészt, mert Radnóti – ellentétben például Ungvári Tamás önéletrajzi írásaival – érezhetően próbálja elkerülni a *name-dropping*, a híres emberek ismeretségével történő dicsekvés kísértését és csapdáját, erre maga is utal könyvének előszavában. Található a kötetben egy-két határeset, de hát ha Radnóti Sándor édesapja valóban rendszeresen együtt bridzsezett Soros György apjával, mit lehet tenni. A találkozásra a legjobb és legizisztább példa a neves Michelangelo- és Brueghel-kutató Tolnay Károly esete. Itt maga a szöveg is találkozásként rögzíti a szituációt. A szerző Kardos Tibor italianista ajánlásával kereste fel Tolnay Károlyt Firenzében, ahol a művészettörténész (korábban a Princeton, majd a Columbia egyetem tanára) a híres Michelangelo-múzeum, a Casa Buonarrotti igazgatójaként működött.

A Tolnay-tárca azért is érdekes példa, mert Radnóti itt teremt alkalmat arra, hogy Tolnay mesteréről, Fülep Lajosról is szót ejtsen. A kelet-európai értelmiségtörténet szempontjából egyaránt jellemző kétféle paradigma rajzolódik fel a szövegben: az emigrációt választó, majd a reneszánszkutatás terén nagy nevet szerzett tanítvány egyfelől, és a gőg-jébe, sértettségébe, zsenitudatába burkolózó, prófétai pózaiba merevedő, a hazai „belső

emigrációt” választó, nagy esztétikáját soha meg nem író, mégis: egész életében ájult tisztelettel övezett Mester másfelől. Radnóti több helyen is említi könyvében, hogy (noha lett volna lehetősége rá) nem óhajtotta a Füleppel való személyes megismerkedést soha, az idős művészettörténész meglehetősen dermesztő személyiségvonásai miatt.

E ponton Tolnay másik mesterének, Lukács Györgynek a karrierjével való összevetés lehetősége is felmerül, ugyancsak a „menni vagy maradni?” kérdés dilemmájához kapcsolódóan (mely jellemző módon a Radnóti könyvében felidézett pályáivék és sorsok egyik állandó motívuma). Egyfelől a viszonylagos ismeretlenségben megrekedt Fülep, másfelől két nemzetközi hírű-rangú tudós, a nyugati emigrációt választó Tolnay és a legkülönbözőbb emigrációs színtereket (Bécs, Berlin, Moszkva) megjáró, végül repatriáló Lukács.

A *hatások* kérdése sokrétűbb. Hatások emberként és politikusként: itt említhető például a volt illegális kommunista, majd '56-os forradalmár, aztán a Kádár-kori ellenzék fontos alakja, Donáth Ferenc. Fontos hatás az orvos-polgár-életművész apa, Radnóti István (1906–1965) példája is, aki önálló írást nem kapott (pedig szívesen olvastam volna), de akinek izgalmas figurája ugyancsak sokszorosan benne rejlik a könyvben. És rögtön itt, Radnóti apja mellett említhető Fehér Ferenc. „Fehér bizonyára az a férfi volt, aki apám mellett a legnagyobb hatással volt rám” – írja a szerző (107.). „Alighanem az ő hatásából eredeztethető életre szóló elkötelezettségem az irodalomkritika és a művészetelmélet mellett, miközben mindkettőben egészen másra törekedtem, mint ő” (111.). A Fehérről írott tárca egyik érdekes történeti vonatkozása még, hogy egyértelműen – úgy is mint szerveződést, de úgy is mint diskurzust – Fehér személyes konstrukciójaként láttatja az idős Lukács tanítványi körét, a Budapesti Iskolát. Érdekesség amúgy, hogy Lukács maga hiányzik a tárcák sorából, viszont afféle rejtett hős: a másokról írott szövegek egyes részeitől könnyen összeolvasható (lenne) egy Lukács-portré is.

Az *együttlét* a nagy barátságok, szellemi töltekezések és óhatatlanul a nagy (bevallott vagy bevallatlan) vetélkedések paradigmája: legfőképp Balassa Péter és Könczöl Csaba esete. Itt láthatunk bele leginkább a társasági lét azon érzelmi-tapasztalati-szellemi „mélyvilágába” (sőt, néha „mélybugyrába”, annak infernális melléköngéivel), mely a Kádár-korabeli értelmiségi underground egyik meghatározó alapját képezte.² Minthogy Radnóti köteté jellemzően rövid írásokat tartalmaz, némelyikük csak másfél-két oldal, Balassa Péter és Könczöl Csaba portréinál az a körülmény is megemlítendő, hogy ezek a hosszabbak közül valók. Kénytelen voltam úgy olvasni a velük foglalkozó két szöveget, mintha egy-egy már behegedt, de még mindig fájdalmas seb feltépését szemléltem volna; Radnóti maga is említi, hogy a Könczöl személyével foglalkozó írás a „legsomorúbb történet az egészben” (40.).

A Balassával foglalkozó tárca jól felidézi egyrészt hősének ambivalens, egyszerre elragadó és démonikus természetét, másrészt a modern magyar kritikátörténetben betöltött fontos helyét, a „prózaforradalmat” értelmezésében és a posztmodern próza kritikai honosításában betöltött egyedülálló szerepét, de azokat a traumákat, töréseket, konfliktusokat is, melyek abból fakadtak, hogy a nagy kritikai feladatát immár elvégző, kritikai küldetését a nyolcvanas évek végére mintegy beteljesítő Balassa a rendszerváltás utáni irodalmi életben nem nagyon találta helyét-szerepét, noha még könyvek sorát publikálta, köztük egy terjedelmes Nádas Péter-monográfiát. Torzóban maradt életműről, bevallatlan ígéretekről, elherdált talentumokról tehát semmiképpen sem beszélhetünk vele kapcsolatban. Könczöl

² A legsötétebb Rákosi-korszakban is voltak ilyenek, ezek jól rekonstruálhatók a visszaemlékezésekből is, így például Réz Pálnak az ugyancsak a *Tények és Tanúk* sorozatban megjelent beszélgetés-kötetéből, illetve K. Horváth Zsolt alapvető kutatásaiból. Lásd például: K. Horváth Zsolt: Szexuál-lélektani szubkultúra Budapesten. Szempontok a Törzs keletkezéséhez és politikai szocializációjához. In: Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (szerk.): *Mérei Élet-Mű. Tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, 2005, 37–53.

a látványos ellenpélda. Egyetlen, nem túlzottan vaskos tanulmánykötetet hagyott hátra (*Tükörszoba*, 1986), benne valóban elsőrangú kritikákkal és elemzésekkel. Leginkább talán Mihail Bahtyin fordítójaként és úttörő hazai népszerűsítőjeként fog rá emlékezni az irodalomtörténeti utókor, de emellett szamizdatos múltját és egyéb ellenzéki tevékenységét is felidézhetjük. Könczöl esetében valóban az életpálya sajátos íve az igazán paradigmaticus: a párttagságtól az ellenzékiességig, az értelmiségi centrumtól a perifériáig, a szellemi tündökléstől az alkoholista züllésig, illetve a megszállott antialkoholista propagandáig, majd a rendszerváltás utáni helykeresésig.

A *link* talán a legformálisabb viszony: kapcsolat más világokhoz, más hálózatokhoz – ismerni olyan embert, mint például Aczél Márta fotográfust, akinek egyetemi lecke-könyvében (eredetileg irodalmat tanult a heidelbergi, majd a frankfurti egyetemen) olyan tanárok aláírásai szerepelnek, mint Mannheim Károly, Friedrich Gundolf, Max Kommerell, Hans Naumann, és aki közelről ismert olyan személyiségeket, mint Kálmán Kata, Hevessy Iván, Szerb Antal, Kerényi Károly, Bálint György. Hasonló példa lehet Bálint Endre, akivel Radnóti mindösszesen csak egyszer találkozott, és az is csupán egy tiszteletteljes kórházi látogatás volt, viszont belépőt adott Bálint irodalomtörténeti referenciákkal gazdagon átszőtt családi kapcsolatainak világába, melyet illetően olyan személyek említhetők, mint Osvát Ernő, Bálint Klára vagy – ismét csak – Szerb Antal.

3.

A kötet tárcáit vizsgálhatjuk generációs szempontból is: kik azok, akiknek életútja, akár gyerekként, akár felnőttként visszanyúlik a második világháborút megelőző időszakba, vagy akár csak a háborús évekbe. Kik azok, akik nagyjából nemzedéktársai a szerzőnek, és kik fiatalabbak? Radnótinál jóval fiatalabbak nem sokan szerepelnek a kötetben, legfeljebb a korán elhunytak esetében. A kötet zömét az idősebb mesterekre és barátokra vonatkozó szövegek (Lukács György, Tolnay Károly, Szilágyi János György, Weöres Sándor stb.), illetve a szerzővel nagyjából egyívású pályatársakra vonatkozó írások alkotják. A rajtuk keresztül kirajzolódó szellemi-intellektuális körök ismét csak sokfélék. Apró érdekességeket, jellemző vagy éppen árulkodó részleteket tudhat meg az olvasó Lukács Györgyről és szűkebb tanítványi köréről (Fehér, Heller, Vajda) vagy a hetvenes évek derekától formálódó, később a demokratikus ellenzéknek hívott politikai csoportosulásról (Donáth Ferenc, Eörsi István, Petri György), a budapesti irodalmi kiadók és szerkesztőségek sajátos belvilágáról (Kardos György, Réz Pál, Vajda Miklós), jelentős írókról-költőkről (Esterházy, Kertész Imre, Mészöly Miklós, Pilinszky, Tandori, Nemes Nagy, Weöres) és általában véve arról a budapesti értelmiségi underground színterről, mely az alternatíváját képezte a korszak rendszerkonform, úgymond „hivatalos” értelmiségi kultúrájának. Érdekes látni, hogy ez utóbbi világot csupán két figura képviseli Radnóti Sándor könyvében: az egyik a korszak meghatározó irodalomtörténész, a neves Ady-kutató Király István, a másik pedig Radnóti egykori főnöke, egy valóban hidegglélős személyiség, az akkori Magvető Kiadó igazgatója, Kardos György.

Ha ezeket a változatos, noha egyes kulcsfigurákon (Petri, Mészöly, Csoóri, Réz Pál stb.) keresztül össze is kapcsolódó értelmiségi színtereket tekintjük, különösen azon formájukban, ahogy Radnóti tárcáin keresztül az olvasó előtt megmutatkoznak, akkor láthatjuk, hogy ezekben mind a szűkebb értelemben vett intellektuális praxisoknak (irodalom, filozófia, művészet, tudomány), mind a politikacsinálásnak, mind a mindennapi életnek és életstílusnak egyaránt fontos szerepük volt. Feltárul az olvasó előtt a hatvanas-hetvenes évek értelmiségi undergroundjának különös heterogenitása, melyben – jellegzetes kelet-európai módon – az eksztatikus munka, az eksztatikus magánélet, az eksztatikus kicsapongások

egységet alkottak. Radnóti néhány tárcája, pontosabban az azokban felidézett sorsok és élethelyzetek jól illusztrálják azt az eredetileg az orosz-szovjet mindennapi életre vonatkozó, Lev Losev orosz költő-kritikustól származó megállapítást, mely szerint a szovjet élet végtelesen egyhangúságát csupán három dolog tette elviselhetővé (többnyire szimultán módon): az irodalom, az alkohol és a szex, illetve ezek tivornyaszerű fogyasztási formái.³

4.

Ami a korszakhatárok és korszakküszöbök kérdését illeti, amint ez megjelenik a tárcákban felidézett pályaképek nyomán, egyfelől joggal és sokat beszélhetnénk az 1989/90-es rendszerváltásról, illetve az 1990 és 2010 közötti demokratikus berendezkedést a nehezen definiálható mai állapotoktól elválasztó cezúráról is. Pillanatnyilag azonban az 1945 előtti „polgári világ” és az azt követő államszocialista időszak közötti törésekre-folytonosságokra szeretném a hangsúlyt helyezni.

Miért fontos ez? Egyrészt, mert Radnóti Sándor is sok szempontból a polgári világ, illetve habitus örököse, családi hátterét, neveltetését, szocializációját, habitusát, sőt, ízlését tekintve is (24.). Erre a kötet elejére illesztett nagyvizites *Litera*-interjú is felhívja a figyelmet. Mindez különös kontrasztokat eredményezett. Polgári attitűd az államszocializmus világában – ez egyszerre volt merőben korszerűtlen magatartás, illetve a fennálló körülmények valamiféle, gesztusokban, öltözködésben, ízlésben megmutakozó tagadása is. Mindez lehetett a megcsontosodott polgári beidegződések (nemritkán allűrök) továbbélése: kulturális *survival*, a korai szociálantropológia kifejezésével élve. Radnóti esetében a polgári megjelenés, illetve attitűd a szocializációs milió bizonyos külsőségeinek tudatos őrzéseként fogható fel; szolid megjelenése (öltöny és nyakkendő) édesapja szokásos eleganciáját idézte. Ugyanakkor viszont az újbaloldal gondolatvilágához vonzódott, sőt, ezt képviselte, de kizárólag az eszmék terén – mint említi, sohasem hordott például farmer-nadrágot (23.).

Ha a kötetben megrajzolt figurák személyes sorsát-életútját tekintjük, akkor többféle megjelenési formáját is megfigyelhetjük a háború előtti és utáni világ kettősségének. A legkorábban született felidézett személy az 1899-es Tolnay Károly művészettörténész. Őt követi az 1901-ben született Tanay Magda, aki legfeljebb Szerb Antal életrajzából lehet valakinek ismerős; párizsi ösztöndíjas éveik során leveleztek egymással. Radnóti Sándor irodalomórákat vett tőle gyerekkorában, noha, mint megjegyzi, ez volt az a tantárgy, ahol a legkevésbé volt szüksége magánórákra és korrepetitorra; családjá valószínűleg így kívánta támogatni a nehéz körülmények között élő tanárnőt. A legfiatalabb szereplő Radnóti könyvében az 1954-ben született és 2009-ben elhunyt Kisbali László, nagyszerű tanár-egyéniesség és kiváló esztétikatörténész, aki e sorok íróját is tanította a pécsi egyetemen.

Mint Szerb-kutató szinte kényszeresen figyeltem a tárcák olvasása során, hogy kik voltak a felidézett alakok közül olyanok, akik ténylegesen is ismerték Szerb Antalt. Ezeket találtam: Aczél Márta fotográfus (aki férjén keresztül tartozott Szerb baráti körébe), Bálint Endre (Szerb sógora), Nemes Nagy Ágnes (Szerb mentoráltja, illetve segítője a *Száz vers* antológia összeállításának idején), a már említett Tanay Magda, valamint Szilágyi János György és Weöres Sándor. Bármennyire is esetleges e szempont, mégsem tanulság nélkül való. A Szerb Antal valamikori barátaihoz-ismerőseihez kötődő történetek felrajzolják például a második világháborút (benne a zsidóüldözést) követő korszak sorslehetőségeit, túlélési és alkalmazkodási technikáit, továbbá lehetséges értelmiségi karrier-paradigmáit. Aczél Márta önálló fotográfusi karrierje megszakadt a háború után, az Iparterv vállalatnál

³ Idézi Ann Komaromi: The Material Existence of Soviet Samizdat. *Slavic Review* (63), 2004/3, 597–618, 605.

lett műszaki fotós, majd visszavonult. Bálint Endre – noha „vajdalajosos” szürrealizmusa elég távol állt a hivatalos művészetfelfogástól – a kádári rendszer megbecsült festője lett, részben azért is, mert az egyes számú kultúrpolitikus, vagyis Aczél Görgy közeli barátja volt. Nemes Nagy Ágnes az *Újhold* ellehetetlenítése után nemkívánatos szerzőnek számított, majd visszatért az irodalmi életbe, és kötetek sorával vált fontos lírikussá, illetve esszéistává-értekezővé. Tanay Magda osztályrésze a teljes feledés és elmagányosodás lett, végül 1965-ben öngyilkosságot követett el. Weöres a korszak egyik legnépszerűbb költőjeként, noha nem lépett elő hivatalos nagysággá, de minden elismerést (Kossuth-díj, megfilmesítés, összkiadások) megkapott. Az igen magas kort megért Szilágyi János György sorsa talán a legreprezentatívabb. A háború előtt Kerényi Károly tanítványaként Szerb Antal baráti köréhez (is) tartozott, a vészkorszak idején munkaszolgálatot teljesített, az ötvenes években az egyik debreceni múzeumba száműzték, ezt követően pedig a klasszika-archeológia és az etruszkológia nemzetközi rangú művelője lett; egészen 2016-ban bekövetkezett haláláig aktívan dolgozott. Nagyvonalúan számítva vagy nyolc-kilenc társadalmi-politikai rendszert élt át.

A Szerb Antalt még személyesen is ismerők csoportja (hogy tovább időzzek ennél a mondvacsinált kategóriánál) azért is tanulságos, mert felhívja a figyelmet arra, hogy mennyi a valamiképpen megtört életút és karrier a könyvben: sok szereplő csupán zárványként vagy túlélőként töltötte napjait a súlyos traumákkal is együtt járó különféle korszakváltások (a zsidóüldözés, a második világháború, a magyar sztálinizmus, az 1956 utáni megtorlások, a kommunizmus összeomlása) után. Egészen ritka (a kötet teljes ívét tekintve is) a rendkívüli tehetség, a szívós élni akarás és az emberi-szakmai autonómia olyan kivételes összjátéka, mint ami Szilágyi János György pályáját jellemezte. Radnóti saját életútja során velük érintkezve a legkülönfélébb társadalmi, politikai és kulturális tapasztalatokkal szembesülhetett, illetve ezekből a legkülönfélébb módokon okulhatott-gazdagodhatott. Ifjúkorában Bálint Endre festészetének nagy híve volt, de a művész hírességekben bővelkedő családi háttere is minden bizonnyal megragadta-megmozgatta fantáziáját. Nemes Nagy Ágnes személyén keresztül az *Újhold* köréhez kapcsolódhatott; Tanay Magdától magántanítványként irodalmat tanult és Szerb Antaltól hallhatott történeteket. Szilágyi János György pedig Lukácshoz vagy Tolnay Károlyhoz hasonlóan azt is közvetítette Radnóti számára, hogy mit is jelent (egy 1978-as interjúkötet címét idézve, melyben egyébként Lukács és Tolnay is szerepel) a „század nagy tanújának” lenni.

5.

A kötet stiláris állaga sok töprengésre adott okot. Hol is kezdjem? Mindig érdekelt és foglalkoztatott a stílus, melyen keresztül valamely értekező próza szerzője – számomra jelentős és fontos szerzője – kifejezi magát, így Radnóti Sándoré is. Értekezői stílusa a nehezebb-körülményesebb, de paradox módon mégis szenvedélyes német gondolkodói nyelv és a hűvösebb angolszász esszéstílus valamiféle keverékének tekinthető. E nyelvi közegeből a tárca színesebb és élénkebb nyelvére átváltani úgy, hogy valaki évtizedeken keresztül nem ír mást, csak kritikát, műelemzést, tanulmányt, monográfiát, legfeljebb publicisztikát, nem lehetett egyszerű feladat. Radnóti több helyen is említi ugyan szépirodalmi pályakezdését, de ő lírai versekkel indult, nem prózával; és hát Martin Heidegger és Kerényi Károly ugyancsak írt költeményeket, amiktől nem lettek egyből eminens prózáírók is egyúttal. Ráadásul Radnóti életrajzi tárcái esetében nem egyszerűen arról van szó, hogy képes-e színesen, képszerűen, láttató erővel, netán szórakoztatóan fogalmazni, hanem szükségszerűen arról is, miként formál meg történeteket, jelenít meg karaktereket és sorokat, elevenít fel hangulatokat és benyomásokat.

E tárcák esetében gyakran érezhető, hogy szerzőjük számára kissé szokatlan, és nem is éppen az alkatára szabott se a zsurnalisztikus, se a szépirodalmi kifejezőmód. Olykor erőltetett módon, néha a szétesés veszélyével küzdve kapcsolódnak egymáshoz a különféle biográfiai, gondolati, történeti szálak és szólamok. Ehhez a benyomáshoz persze az is hozzájárul, hogy viszonylag sok tárca esetében több, korábban már publikált rövid írásból, jellemzően emlékbeszédekből és nekrológokból tevődik össze egy-egy szöveg, némiképp a mechanikus összeszereltség benyomását keltve.

Érdekes látni, hogy a kötet tárcáit átszővi valamiféle „angolszászos”, hűvösen distanciáló, olykor szarkasztikus, olykor finoman gonoszkodó hang. Megjelenésükkor figyelemmel követtem Radnóti tárcáinak fogadtatását a közösségi médiában, és látni lehetett, hogy ezek a vonások gyakran irritálták az olvasókat. A hangnem kérdését nem tartom különösebb problémának, egyáltalán nem szükségszerű, hogy személyes hőseinkből egyszerszintű kritizálhatatlan bálványokat is faragjunk. Az is kétségtelen, hogy Radnóti hangja számos helyen és esetben (Réz Pál, Könczöl, Balassa, Kisbali) igenis forróvá, szeretettelivé, sőt, tiszteletteljessé válik. Minthogy a híres emberek, irodalmárok, művészek recepciója szinte természetes könnyedséggel siklik át kultuszukba, igen fontosnak tartom a kritikus hangot, különösen akkor, ha ez a hang egyszerre meríti erejét a személyes tapasztalatból (közeli ismeretség, barátság, munkatársi kapcsolat), illetve a kritikával illetett személy munkáinak alapos, nemritkán szakértői szintű, professzionális ismeretéből. Nem látom be, hogy egy életrajzi tárcában miért ne lehetne leírni azt, hogy Bálint Endre festészetében olykor valóban a pompázatoság, a lenyűgöző dekorativitás pótolta a valódi elmélyültséget; hogy Mészöly Miklósnak nem volt érzéke az elvont gondolkodáshoz; vagy hogy Kertész Imrének a Nobel-díj utáni korszaka már válságkorszak, írói és közéleti kudarcok halmozása volt. Annyi talán megjegyezhető, hogy ez a kijózanító hang olykor meglepetés-szerűen, az éppen emelkedni készülő emlékezői szólam brutális lecsapásaként, földre rántásaként jelenik meg a tárcák szövegében. Nem dramaturgiai funkció nélkül, de néha valóban törést idézve elő. A túlzottan kritikus megjegyzéseket ugyanakkor ellenpontozza, hogy a szerző saját magát is kritikával és öniróniával szemléli írásaiban, közszemlére állítva valamikori elfogultságait, balfogásait vagy éppen naivitását.

MASZKULINISTA FEMINIZMUS

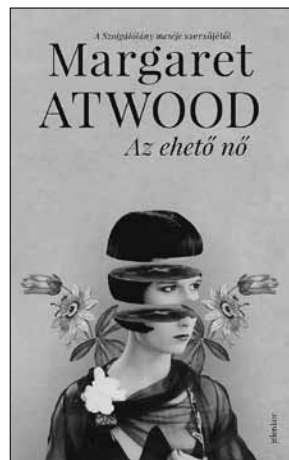
Margaret Atwood: *Az ehető nő*

A magyar olvasók többsége Margaret Atwood első regényét egész biztosan az életmű jóval később született remekművei (elsősorban *A szolgálólány meséje*, de kisebb százalékban *A vak bérgyilkos* és a *MaddAddam-trilógia*) után, azok hatására olvassa, s ezek a könyvek nyilván kijelölnek egy bizonyos referenciális mezőt: hozzájuk képest jó vagy csalódást keltő, sokkal gyengébb vagy csak kicsivel gyengébb *Az ehető nő* – sőt esetleg a híres regényekhez képest más, be nem teljesült ígéretek érezhetünk benne, vagy érezhet egyik-másik olvasó. Előrebocsátom: nem véletlenül vettem fel ennyi opciót, valamennyire mindegyik mellett érveltem magamban olvasás közben; amivel azt is bevallom, hogy kicsit zavarban vagyok. Elképzelem, hogy – nyilván a későbbi művek ismerete nélkül – véleményem kellett volna mondanom akkoriban, a hatvanas évek végén, mondjuk, a könyv kiadásáról (minden ideologikus megfontolás nélkül, kizárólag a regény művészi erejét mérlegelve, amit persze igen nehéz elképzelni): mismásoltam volna: elég jó, de mégse annyira jó, bár a végére nagyon megerősödik, talán igen, talán nem... és a többi.

Az ehető nő egyébként elég sikeres volt, mint ahogy a második regény, a *Fellélegzés* is, és a hetvenes évek végére Atwood már a kanadai irodalom talán legnagyobb alakjának számított – s aztán jócskán megkésve, 1984-ben jelent meg magyarul a *Fellélegzés* az Európa Könyvkiadó gondozásában, majd különböző kiadóknál (Lazi, Jelenkor, megint Európa) jött még egy-egy mű. Mindez azért érdekes, mert azok a regények, amelyek most világszerte (nálunk is) nagy példányszámban kelnek el, és elragadtatott olvasói reakciókat váltanak ki, nagyon sokáig jobbra hidegen hagyták az olvasók többségét. Atwood egyike volt azoknak a Nobel-díj-várományos íróknak (sok ilyen volt és van), akikkel a kiadók sehol nem arattak igazán nagy üzleti sikert, nálunk pedig, ebben a bezárkózó, provinciális, a feminizmust jóformán csak hírből ismerő, sok mindenre (az irodalomban is) megkésve reagáló országban még a sznobsági faktor küszöbét sem érték el, azaz Atwood lényegében teljesen ismeretlennek számított a szélesebb olvasóközönség előtt, amíg *A szolgálólány meséjéből* készült filmsorozat be nem indított egy furcsa láncreakciót.

Mindezt azért mondtam el dióhéjban, mert óhatatlanul felmerül a kérdés: mitől lett szinte egy csapásra (csak egy jól sikerült sorozat hatására?) sokak számára izgalmas az, ami addig – kis túlzással – csak az irodalomtudósok számára volt érdekes? A válasz egyébként kézenfekvő, de azért mondom el banalitásokat, hogy aztán valami olyat is mondhassak, ami talán nem annyira banális... Tehát: ahogy Orwell 1984-e egyszeriben megint világsiker lett, amikor, Sztvetlana Alekszijejics ki-

Fordította Csonka Ágnes
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
464 oldal, 4499 Ft

fejlesztésével élve, „a kor elindult visszafelé”, azaz a világ immár jelentős országaiban is kezdtek ilyen-olyan populista vezetők hatalomra kerülni, és sokan úgy érezték (és érzik), hogy ez egy új totalitarizmus felé vezető folyamat, úgy az új, gyakran patriarchális (sőt macsó) retorikát is használó nemzetvezetőktől elborzadó olvasók – nyilván főként nők – számára hirtelen Atwood feminista disztópiája is egyszer csak valós vészjelzésnek látszott.

És itt, mielőtt próbálnék végre valami kevésbé banálisat is mondani, hadd ékeljek közbe egy-két – talán fontos – megjegyzést. Atwood, ha az egész életművét nézzük, egyáltalán nem sündisznó, hanem sokkal inkább róka, ami azt jelenti (ezt azért kell megmagyaráznom, mert Isaiah Berlin gyakran idézett esszéje még nem jelent meg magyarul), hogy nem egy alapvető eszmén (azaz, ne kerteljünk, a feminizmuson) keresztül szemléli a világot, hanem szinte minden írásában valami másra koncentrálna. A *MaddAddam-trilógiájában* például a génmanipuláció lehetséges következményeit képzelem el, *A vak bérgyilkos* pedig sok minden egyéb mellett a történelmi vakságról is szól: a zajló események sűrűjében az ember nem látja az igazi veszélyt; és még az ebből a szempontból nyilván érzékenyebb nagy írók is többnyire (sajnos?) csak nagy történelmi távlatból tudják leírni azokat a társadalmi és lelki folyamatokat, amelyek valamilyen tragédiához (háborúhoz, diktatúrához) vezetnek. Hadd tegyem hozzá: itt kifejezetten a folyamatok ábrázolásáról beszélek, nem arról, ahogy magát a veszélyt érzékelik, illetve egy új perverz rezsim első embervé aktságait megszenvedti az író (hiszen erre tömérdek példát mondhatunk kapásból). Atwood tehát tisztában van ezzel a bizonyos történelmi vaksággal, és mégis (mint sokan mások) hol disztópiát ír, hol posztapokaliptikus regényt, talán azért, mert úgy gondolja (bár nem tudhatom, pontosan mit gondol erről), hogy a nemtudásnak ez a tudatosulása (talán hasonlóan a tudattalanéhoz) egyúttal hozzásegít mégis valami gyógyuláshoz: nem tudjuk, pontosan mi hozza el a katasztrófát, de jobb mindenre figyelmeztetni az embert: például arra is, hogy mihez vezethet a génmanipuláció, vagy a nőben csak nemiszervet és gyerekevelő robotot látó álkeresztény-konzervatív polittechnokrata maffiózók (vagy akár őszinte fundamentalisták) hatalomra kerülése. Tudom, hogy nem sokat segítek ezzel, de szerintem az Atwood által olyan gyönyörűen leírt történelmi vakság nagyjából azt is jelenti – tragikus módon –, hogy a nagy disztópiák lehetnek ugyan művészileg roppant hatásosak, de többnyire a múlttól szólnak: az 1984 a kommunizmusról (meg általában a huszadik századi totalitarizmusokról), *A szolgálólány meséje* pedig szerintem a nyugati világban réges-rég megvalósíthatatlanná vált patriarchális diktatúráról (mert ugyan hol vannak hozzá a férfiak?), és az ilyen könyvek hovatovább csak fájdalomcsillapítóként vagy nyugtatóként szolgálnak, nincs bennük semmilyen felforgató vagy ellenálló potenciál: ugyan már, mondják az egyre forróbb levesben lassan főni kezdő békák, nincs itt semmiféle patriarchális totalitarizmus, és semmiféle más totalitarizmus sincsen – az egyik félig főtt béka odakiabálhat a másiknak: ne majrézz már, látod, milyen nyugodtan kiabálhatod, hogy az elnök egy zsarnok maffiózó, és semmi bajod nem lesz. Ugyan hol van ez az Angszoc világhoz képest? Amivel arra akarok kilyukadni, hogy a most kialakulóban lévő új totalitarizmust sem az orwelli, sem az atwoodi fogalomrendszerrel nem lehet leírni, vagy legalábbis nekik nem sikerült, mint ahogy senki másnak sem – talán a két orosz zseni, Pelevin és Szorokin jutott hozzá a legközelebb, részben azért, mert Oroszország jutott a legmesszebb benne, mint ahogy az ótotalitarizmust is ők fejlesztették ki elsőként, de ezt talán csak a saját diktatúrájukkal szembenálló oroszok iránti elfogultságom mondatja velem.

A második megjegyzésem: férfiként úgy érzem, hogy jöllehet régóta ő az egyik kedvenc író, nehezen tudom értelmezni Atwood első regényét (meg a másodikát, a *Fellélegést*, sőt *A szolgálólány meséjét* is), mert a nők ugyan nem denevérek, hogy képtelenek legyünk felfogni, milyen olyanok lenni, mint ők, de majdnem. Ezt kicsit megmagyarázom. Thomas Nagel amerikai filozófus híres esszéjéről van szó, amelynek az a lényege, hogy az emberi tudás és érzékelés tragikusan korlátozott: sohasem tudhatjuk meg példá-

ul, hogy milyen denevérnek lenni. Az esszé nagy vitákat váltott ki, amennyire értem, sok filozófus azzal érvelt, hogy az ember minden lényeges információval rendelkezik a denevérek életét, érzékelését, táplálkozását, párzását stb. illetően, ennél több nem tudható, nincs semmi misztikum, amibe nem tudjuk beleképzelni magunkat. Sőt az emberi empátia arra is kiterjed, hogy egy jó író akár le is tudná írni a denevérek életét (ha ez bárkit is érdekelne), úgy, hogy arra egy denevér is áldását adná – már ha el tudná olvasni, össze tudná vetni a saját érzéseivel, és tudná, mi az az áldás. Ebben most nem foglalnék egyértelműen állást, de azt gondolom, hogy bár mindent többé-kevésbé értek, amit nők írnak kifejezetten női (feminista vagy a feminizmus felől is értelmezhető) regényekben, és szeretem azt gondolni (vagy hinni) magamról, hogy elég empátia van bennem, hogy az ilyen művekben leírt érzéseket is átéljem, azért akadnak kivételek. Az egyik leghíresebb feminista, Germaine Greer egyik könyvében például döbbenet olvastam azt az alaptételt, miszerint a nőknek meg kell érteniük, hogy „a férfiak gyűlölik őket”.

Hadd tegyem hozzá rögtön, hogy Atwood a nyilatkozatai szerint csak afféle kelletlen feminista, sőt egyesek szerint „rossz” feminista (ezt ő maga szereti így megfogalmazni vagy idézni). És már a legelső regényéből, *Az ehető nő*ből is (már az írói előszóból is) az derül ki, hogy bár valamiféle feministának nevezhető üzenet közvetítése is a szándékai között szerepel, de a művész, szerencsére, legyőzi benne az ideológust. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy Tolsztoj az *Anna Kareninában* a hagyományos családi értékeket akarta védelmezni, és el akarta ítélni azt a nőt, aki ezek ellen lázad, majd írt egy regényt, amely minden komplexitásában ábrázolja egy akkori házasság viszonyait, és érzelmileg jóval inkább a nő, azaz Anna mellé sodródik. Kicsit nyers megfogalmazással: maszkulinista regényt akart írni, de inkább feminista lett belőle. Atwood pedig, megint csak nagyon nyersen megfogalmazva, feminista regényt akart írni (vagy ahogy az előszóban írta, utólag „proto-feministának” nevezné a könyvét), amely aztán mintha legalább annyira maszkulinistára sikeredett volna. Nem ironizálok egyébként, és nem arra akarok kilyukadni, hogy egy igazán jó irodalmi mű ne legyen se feminista, se maszkulinista – miért ne lehetne? A genderproblémák ábrázolása akkor, amikor az emberek többsége mindenféle társadalmi-gazdasági-ideológiai folyamatok következtében komolyan küszködik a nemi identitásával, nyilvánvalóan az irodalom óriási témája lett; probléma – mármint művészi-leg – csak akkor van, amikor ez az „ábrázolás” sztereotípiák, jelszavak, politikai szlogenek szintjére süllyed, vagy azokat szolgálja.

*Az ehető nő*ben egy darabig mintha éreznék ilyen veszélyt. Én legalábbis éreztem – és magamban már kezdtem megbocsátani a rámenős ideologikusságot, mert közben Atwood számtalan apró részlettel bizonyítja, hogy milyen kiváló író már ilyen fiatalon. Akárhogyan is, a könyv egy jó darabig mintha majdhogynem szemérmetlenül kínálná fel magát a lelombozóan kategorikus értelmezéseknek – egyébként van is belőlük bőven az interneten: jó néhányat megnéztem, és feminista kliséken túl nem sok mindent találtam bennük. A regény egyetemet végzett, elvileg intelligens hősnője, Marian egy piackutató intézetnél dolgozik, és közben a házasságára készül. A munkája értelmetlen, a fogyasztói társadalom kiváló paródiája az, ahogy az alkalmazottaknak idióta kérdőíveket kell gyártaniuk és kitöltetniük – s közben minden azt sugallja, hogy ennél magasabbra nő az adott társadalmi körülmények között nem emelkedhet: az irodaépület harmadik emeletén, az irányító részlegben csak férfiak dolgoznak, valahogy úgy, ahogy a disznók a tanyaházban Orwell *Allatfarmjában*. Látni nem látjuk őket, nemigen tudunk meg róluk semmit, ami persze nyilván az írói intenció része – a hatalom a nők számára nem hogy elérhetetlen, hanem szinte láthatatlan is. Oké, mondom magamban olvasóként, értem. (De a hiányérzet bennem marad; Orwellnél azért elég jól megismerjük a disznókat is.) Aztán vannak a reklámok, amelyek a férfiakkal kapcsolatos sztereotípiákra épülnek: sörözés, puska, vadászat, horgászás – oké, ezt is értjük; kicsit szájbarágós ugyan, hogy a férfiakat csak ezek a dolgok érdeklik,

de vehetjük úgy, hogy ez a fogyasztói társadalom idióta reklámparának paródiája. Marian épp férjhez menni készül, és lassacskán kiderül, hogy retteg ettől: nem tud enni, anorexiás lesz, el akar bújni, menekülni szeretne – mert úgy érzi, hogy a férfi, Peter (aki valamikor állítólag vadászott is) a házassággal teljesen bekebelezné, *megenné* őt. Még két fontos nőalak van a regényben, Marian két barátnője: az egyik eleve elutasítja a házasságot, de gyereket akar, ezért felcsináltja magát egy mit sem sejtő férfival – majd amikor megretten saját lázadásától, egy másik férfit próbál rávenni, hogy vállalja a gyereket; a másik már házasságban él, gyerekei vannak, akiket kis szörnyetegeknek tart, és a szülői feladatokat nagyrészt a férje látja el. Ez is még amolyan séma: a feminista kritikusok aprólékosan elemezhetik a patriarchális társadalomban élő elnyomott nők lázadási aktusait és azok reménytelenségét.

A regény nagyjából a feléig mintha csak készségesen kiszolgálja a feminista kritikát, és bár ezt ügyesen, olvasmányosan teszi, sokáig (ha elképzelem magam akkori olvasóként vagy könyvkiadói szerkesztőként) nem sok minden jelzi azt, hogy itt egy óriási potenciállal bír, nagy jövő előtt álló író műkijáról van szó. A piacutató intézet munkájának leírása helyenként elég szellemes, de az volt az érzésem, hogy ebből azért többet is ki lehetne hozni. Marian, a főhős ábrázolása elég érzékletes, de az volt az érzésem, hogy szeretnék jobban belelátni a gondolataiba is, nem csak az érzéseibe – mert ha a művészi szándék a nők elnyomásának ábrázolása, akkor tudnom kellene, milyen gondolatok vannak itt elnyomva. Ugyanez egyébként érvényes a másik két nőalakra is: gondolataik jobbára nekik sincsenek, sőt még a mellékalakok is, mármint a nők kizárólag a férfiakhoz fűződő kapcsolataik alapján definiálódnak. *A szolgálólány meséje* – mint referencia – alapján olvasva a regényt mindez persze értelmet nyer: ott a nőket egy disztópikus társadalomban megfosztják akár annak a lehetőségétől is, hogy megtanuljanak írni-olvasni, nem lehet személyiségük, de már ebben a korai, mondjuk úgy, enyhén szatirikus kritikai realista regényben is csupa igazi személyiség nélküli, épp csak a társadalom által rákényszerített „női” szerep ellen lázadó nőt ismerünk meg.

Aztán egyszer csak ez a kicsit bosszantóan mesterkéltné regény mégiscsak élni kezd – mintha nagyjából a könyv kétharmadánál talált volna rá Atwood arra a finomabb, komplexebb, izzóbb, ihletettebb prózastílusra, amely aztán igazán nagy íróvá tette (bár némi egyenetlenség, a tematizálásba való visszatérés a későbbi prózájában is érezhető itt-ott), és a regény második fele valósággal elsöpri az elsőt – egyszer csak élvezni lehet magukat a mondatokat, a szöveg megformálását, amely olyan brutálisan erős kezd lenni, mint az elmúlt évtizedek legnagyobb íróié (Roth jut szembe róla, meg Rushdie, meg Nabokov, esetleg Franzen, csupa férfi mellesleg): egyszóval Margaret Atwood első regényének második felében megszületik a nagy író, megtalálódik a stílus, amivel annyi minden elmondható (s majd elmondatik); s amikor olvasóként egyszer csak elkezdtem végre igazán élvezni a szöveget, arra is gondoltam: talán nabokovian mesteri csalás volt ez az egész – Atwood eljátszotta, mintha szimpla (sőt kicsit buta) feminista regényt írta (és ezt sokan persze beszopták), aztán a csalóka bemelegítés után előjön az igazi trükkjeivel (pontosabban a felszín látszatvilága alá hatol), és azokat már nem is igazán értjük, azokban ott van a titok, a rejtély, ami semmilyen nagy műből nem hiányozhat, a kiolvashatatlanság, a számtalanféleképpen-értelmezhetőség, azokról már nem lehet szimpla feminista kritikát írni (de a feminista kritikusok mintha ezt nem érzékelnék). Ez persze csak az egyik verzió. A másik, mondjuk úgy, pszichoanalitikus magyarázatkísérletem az, hogy Margaret Atwood életében talán volt valami nagy trauma, amitől a női testbe való behatolást olyan gyalázatnak érzi, amit most rávetít az egész történelemre: és az egyik legnagyobb történelmi-társadalmi veszélynek azt érzi, hogy erre a behatolásra valami új totalitarizmusban korlátlan jogot és lehetőséget szerez a férfi. A harmadik magyarázatkísérlet: én magam buta, romantikus, elavult férfi vagyok, aki még szereti a nőket (amivel, tudom, nem hatolok a genderdiskurzusok mélyére, de azért csak kibukott belőlem), és nem akarom észrevenni,

hogy Atwood valami nagyon fontos veszélyre hívta fel a figyelmet művészi eszközökkel már a hatvanas évek végén: hogy a női emancipáció beleütközött – vagy hamarosan beleütközik – egy falba, és a férfiak nyers ereje, agresszivitása hozza létre azt az új társadalmat, amelyben a nőket csak anyának, feleségnek, szexrabszolgának stb. fogják használni. Mellesleg amikor Atwood első könyvéről azt írják (vagy ő maga azt mondja), hogy ma még aktuálisabb, mint volt a hatvanas évek végén, akkor persze értem, hogy a már emlegetett macsó nemzetvezetőről van szó, meg arról az új középkorról, ami felé az ilyen pinát fogdosó, szalonnát zabáló, foci- vagy baseballrajongó, a nőket szülni, gyereket nevelni, főzni és kussolni – vagy őket élje-nezni – parancsoló, a hatalmi politikában zseniálisan tehetséges, seggnyalóktól körülvett, mellesleg férfiként rendszerint roppant előnytelen külsejű, és mégis sok nő által imádott (ezt speciel tényleg nem értem), nacionalista frázisokat puffogató, magasztos elveket hangoztató, de tökéletesen elvtelen, korrupcióban hempergő, minduntalan a vallásra hivatkozó, de közben a vallást csicskákkel megbecstelenítő (vagy hogy egy partikuláris példát mondjak: fővadászként parádézó keresztény pártvezérrel legyalázó), s így az emberekből az így vagy úgy mégiscsak jelentős mértékben a vallásokból táplálkozó erkölcsi törvényeket kiirtani igyekvő új, gyilkosságra (szerencsére) csak kivételes esetekben vetemedő szoft diktátorok vezetik boldog népeiket, akik végre egy olyan vezetőt kaptak, amelyet megérdemelnek.

Huh!

Az embernek néha ki kell engednie a gőzt. De vissza a regényhez!

Miért is írtam azt, hogy ez nem annyira feminista, mint inkább maszkulinista regény lett végül is? Hát részben azért, mert a három nőhöz képest a három férfi mind igazi személyiség, és a nők mind a hármat csúnyán becsapják. De talán még inkább azért, mert a férfiak is súlyos identitásproblémákkal küzdenek a regényben. Ott vannak a reklámok a sörről, a vadászatról, a horgászásról, de az egyik alak (Marian vőlegénye) „valamikor vadászott” ugyan, most viszont ügyvédnek készül, és egy félig kész ház lakásában húzza meg magát, mint valami barlangban, csak éppen nem hogy nem vadászhat már, hogy húst vigyen az asszonynak és a családnak, hanem a lassan megtébolyodó nőjének minden szeszélyét türelmesen kezeli. A másik pasit, mint már említettem, csúnyán átejt a nője: felcsináltatja magát vele, aztán dobja. A harmadik, Duncan – nos, ő a legérdekesebb. Egy férfi, aki alig férfi, valami örülten partikuláris témáról írja épp a diplomadolgozatát, csak vasalással tudja megnyugtatni a világ bármely rezdülésétől hiperérzékenyen felborzoló idegeit, radikálisan és autisztikusan individualista, esze ágában sincs bármilyen nőt kisajátítani (és ezzel önmagát rabbá tenni), többé-kevésbé impotens, alig eszik, szinte tetetlen, egy közömbös angyal, aki mégis ott van mindig, amikor az örület örvényében forogó Marian meg kell vigasztalni – végül még szexelnek is, úgy-ahogy, és ebben a behatolásban végre nincs semmi agresszivitás. Aszexuális szex, egy sóhajtsnyira a lesbikus együttlétől – mert óhatatlanul arra kell gondolnunk, hogy itt látens homoszexualitásról van szó, emiatt viszolyog annyira Marian a férfi által való felfalatástól, hogy a házasság valami olyan borzalomnak tűnik számára, amelyből inkább menekül anorexiába, skizofréniába, sőt végül abba az egzisztencialistáktól ismert (meg sokak által válsághelyzetekben megtapasztalt) tudatállapotba, amikor a dolgok elvesztik jelentésüket, puszta létezővé válnak, gyökérré mondjuk, mint Sartre-nál, amikor mintha belelátnánk a felszín mögé, mert hiszen amit látunk, csak látszat, a valóság az anyag tökéletesen értelmetlen nyüzsgése a látszólagos értelmet nyújtó felszín alatt. (A „látens homoszexualitást” nem törlöm ki, ha már egyszer leírtam, csak hozzáteszem: nem különösebben lényeges – pontosabban ilyen odavetett formában nem az. Véletlenül sem akarom azt mondani, hogy Atwood feminizmusa vagy apokaliptikus víziói épp csak valamiféle látens homoszexualitásból táplálkoznának; inkább azt, hogy már az első regényében remekül ábrázolja azokat a genderproblémákat, amelyek közé a homoszexualitás elfogadásának problematikussága is hozzátartozik.)

A politikai-ideológiai magyarázatkísérletek után itt jutnék el mégiscsak Atwood művészi zsenialitásáig: Duncan alakja szinte egyedülálló a világirodalomban, az egzisztencialista világba-vetettség ábrázolása camus-i színvonalú – de egy pillanatra mégiscsak visszaváltva az ideologikus (vagy dekonstrukcionista) elemzési módba: ez a látens leszbikus-motívum mégiscsak fölvet egy gondolatot (legalábbis bennem): a szerintem zseniálisan megsejtett aszexualis szerelemábrázolás talán legalább olyan erőteljes (és szerintem reálisabb) disztópia-alapanyag lehetne, mint az agresszív-patriarchális társadalom előrevetítése – amire, mint már mondtam, szerintem nem sok esély van a világ minden új győzői ellenére.

Ugyanakkor persze rám is, Atwoodra is, mindenkire érvényes az a történelmi vakság, amit a – szerintem – legjobb regényében, *A vak bérgyilkos*ban ábrázolt Atwood: elmélkedhetek arról, hogy egy disztópia (mert lényegében *Az ehető nő* is az) művészileg talán érdekes, de politikailag irreleváns, aztán pillanatok alatt rám cáfolhat a valóság – és lehet, hogy azt mondom egyik-másik feminizmusra hajló ismerősömnök, hogy ugyan már, miért lennék feminista (mert tényleg volt már, aki biztatott erre), amikor ez tőkre lényegtelen probléma sok másikhöz képest (vagy egyáltalán nem az, legalábbis nem nagyobb, mint a férfiak gondja, miközben a maszkulinizmusról alig esik szó a közbeszédben), aztán egyszer csak kiderülhet, hogy ha tisztességes ember akarok lenni, akkor feministává kell válnom, bár lehet, hogy kiterítenek ügyis – már ha mégiscsak egyhamar eljön egy új kannibálkor (és amikor az unokáimra nézek, elfog a rettegés: hogy ne, ne még, legyen még legalább hatvan-nyolcvan évünk, mert hiába halok meg, úgy érzem, hogy ami velük fog történni, azt mintha a halálomon túl is érezni tudnám majd).

Az orosz Bahtyin írt sokat az úgynevezett „kronotoposzról” – arról, hogy egy irodalmi mű alapvető eleme az idő a hely kijelölése: csak akkor tudjuk beleélni magunkat a történetbe, ha van érzékletesen ábrázolt hely és idő, amibe beléphetünk. Atwood első regénye nem tökéletes – csak akkor lenne az, ha legalább valami kis együttérzést tudna ébreszteni bennem (egy férfiban) a regényben kínlódó nők iránt –, de hogy nagy – vagy legalábbis nagyra hivatott – íróról van szó, azt a kronotoposszal való mesteri bánásmód is tanúsítja. Egy nem túl részletesen leírt kanadai nagyvárosban vagyunk (ami azért jó, mármint a részletesség hiánya, hogy képzeletben lehessünk bárhol), a modern fogyasztói társadalom idio-tizmussal teli világában, a hatvanas években (amely most, 2020-ban is tökéletesen átélhető) – de ami a legfontosabb: a konkrét helyek. Az emberben gyakran szinte semmi emlék nem marad egy-egy elolvasott regénynek erről a bizonyos kronotoposzáról, de *Az ehető nő* helyeire, azt hiszem, mindig emlékezni fogok. Marian lakására, ahol együtt él a barátnőjével, aki a női szerep elleni lázadásában örületes rendetlenségben éli az életét; a háromszintes piackutató intézetre, ahol az első emeleten az értelmetlen munkát végző nők másra sem gondolnak, csak a pasikra (hogy hogyan szerezzenek végre egyet maguknak, vagy hogy hogyan szabaduljanak tőlük), miközben a második emeleten lévő főnökök csak valami elvont hatalomként léteznek; a mosodára, ahol Marian és Duncan a mosógépekben forgó ruhákat bámulja; a félkész épületben lévő lakásra, ahol Marian vőlegénye él, és ahol a regény fergeteges nagyjelenete játszódik – a nagy buli, amiből Marian végül elmenekül, mert végül mégiscsak megtalálja magában az erőt, hogy elsőként a házasság és gyerekek jelentette személyiség-halálból. De mennyivel jobb lenne ez a regény, ha lenne személyisége, amely meghalhatna. De hát ez csak egy első regény volt, nem lehet tökéletes.

Ennyi lett volna nagyjából ez a cikk – s mikor leírtam az utolsó mondatot (és szokás szerint viszolyogtam magamtól kicsit a pökhendiségem miatt – hogy én ítélem „nem tökéletesnek” Atwood regényét!), még töprengtem, hogy beleírjak-e pár bekezdést a „maszkulinizmusról” (mert arról még kevesebbet tud az átlagolvasó, mint a feminizmusról, miközben szerintem ugyanolyan fontos kérdés mind a férfiak identitásvesztésének, mind a férfiak ellen nők által elkövetett pszichés erőszaknak a problémája, mint a me too-

jelenség, amiről szintén elmondhatnám a véleményemet, de nem mondom, mert mindent azért nem lehet elmondani; majd talán legközelebb), szóval történt egy s más, amit még azért gyorsan megosztanék a világgal. Egyrészt elolvastam egy esszénovellát, amelyet CJ Hauser nevű amerikai író írt, a *The Paris Review*-ban jelent meg, és, ahogy mondani szokás, felrobbantotta az internetet. A sztori nagyjából ugyanaz, mint Atwood regényéé: az író az esküvőjére készül, de egyre jobban szorong, úgy érzi, a pasija nem szereti igazán (jó pár példa is van erre, de egyikben sincs semmi durvaság: a pasi egyszerűen csak nehezen tudja kifejezni az érzéseit), és végül az utolsó pillanatban kihátrál a házasságból. Ennyi. Se a sztoriban, se a stílusban nincs semmi unikális, semmi meglepő, semmi... művészi. És ezt most nők milliói olvassák, és éreznek együtt a szerzővel, és gondolják azt, gondolom: igen, én is emiatt szenvedek...

A másik dolog, ami történt: egy roppant intelligens barátnőmmel elbeszélgettem Atwood regényéről, aki nem nagyon értette, mi a bajom. Már miért ne lenne személyiségük a nőknek a regényben? Oké, nem elmélkednek mindenféle nagy dolgokról, mármint a magánéletük megoldásán kívül, de abban nagyon mély dolgokat látnak meg. Mármint némelyik. Atwood pedig olyan okosan helyezi el a szimbólumokat a regényben, ami egészen meglepő egy írónőtől. A nők általában nem írnak ilyen okosan...

Lennék én feminista egyébként, csak tudnám, hogy azt hogyan kell csinálni...

A RETTEGÉS NULLA FOKA

Don DeLillo: Nulla K

DeLillót sokáig a nyolcvanas-kilencvenes évek prózaírójaként tartották számon: ekkor születtek a főműveknek számító nagyregényei, melyeket a kritika a posztmodern korszak elme megragadásának iskolapéldáiként olvasott – javarészt az oximoron rejtette problematikát zárójelezve. *A Fehér zaj* és *A mérleg jegyében*, illetve később a *Mao II* és főleg az *Underworld* szerzőjét azonban talán már akkor sem elsősorban maga a posztmodern állapot érdekelte, hanem a történelmi idő és az egyén sajátos kapcsolata, az ennek a kapcsolatnak a kulcsmozzanataként értett elavulás [*obsolescence*], valamint az egyénnek a modern szorongáson messze túlmutató rettegése [*terror*], illetve ezek (kvázi-)vallásos felhangjai. Ne feledjük: a terror ekkor még politikai értelemben nem kapcsolódott olyannyira szorosan a nemzetközi méreteket öltő, globálisan is amerikai érdekeket fenyegető terrorizmusnak a képzetéhez, mint 2001 után. Így DeLillónál – mint Lee Harvey Oswald számára *A mérleg jegyében* című DeLillo-szövegben – a terror összecsomósodott energiák olyan kitörési pontja, mely az egyénnek a történelem folyamatába való bekapcsolódását tette (volna) lehetővé, a „villanófény emlékezet” pillanatait teremtve meg. Ezeket az egyéni sorsokat összekapcsoló, azokat a történelmi időben lehorgonyzó pillanatokot aztán DeLillo több ponton is tematizálja már a korai életműben, így a *Fehér zaj*ban is. Vagyis ha a „korai” DeLillót makacsul az amerikai posztmodern kiemelkedő szerzőjének kívánjuk tekinteni, akkor posztmodernségének nyomait elsősorban nem posztmodern formai megoldásokban kell keresnünk, hanem abban, ahogyan szövegeiben az elavulás/elévülés, az elértéktelenedés rettegéssel telezsúfolt egyéni történeteiben a történelmi valóság posztmodern vonatkozásai járulnak hozzá az egyéni élethelyzetek ironikus fordulatainak fokozásához.

DeLillo prózájában ezek a posztmodern felismerések a technológiai fenséges pillanataiban csúcsoadnak ki – a *Fehér zaj* nukleáris naplementéiben, az azokat turistaként csodáló tömegek egybegyűlésében. Vagyis a korai DeLillót az emeli ki kortársai közül, hogy *rettentően* fogékony a kortárs amerikai társadalom és kultúra posztmodern vonásainak ironikus vonatkozásaira – *anélkül*, hogy regényei poétikáját, szemben John Barth-szal vagy Thomas Pynchonnal, a klasszikus posztmodern mintázatok alapvető módon, formailag is meghatároznák. Különösen az ezredforduló utáni, „kései” művek távlatából tűnik úgy, hogy DeLillo soha nem hagyta oda a modern formateremtő reflexivitását, s nála a nyelvvel való, visszatérő foglalatosság nem a történetből kifelé vezet, hanem annak szerves részét képezi. Ez a szerző soha oda nem hagyott modernizmusára vonatkozó tétel akkor is tarthatónak tűnik, ha bizonyos

Fordította Széky János
 Jelenkor Kiadó
 Budapest, 2020
 324 oldal, 3499 Ft

esetekben jól kivehető a szövegek mikro- vagy akár makroszintű popkulturális érintettsége, mint például amikor a *Fehér zaj* teljes jelenetei szatirikus sitcomba illő párbeszédemből állnak, vagy amikor a hidegháború egy hazafutás ívére vetül rá az *Underworld*-ben.

A posztmodern motívumoknak a javarészt hagyományos cselekménymintázatokba, tradicionális elbeszélői szerkezetekbe – vagy a kései életműben: azok helyébe – történő beillesztése mellett DeLillót leginkább az különbözteti meg posztmodern kortársaitól, hogy meglehetősen érzékenységgel fordul a vallásos hit és meggyőződés hétköznapi pótlékaik és portékáik felkínáló, sokszor banális elemekből, kulturális törmelékekből építkező posztmodern magánmítoszok frazeológiájának megragadása felé. Prózájában a posztmodern nyelve – mint a *Fehér zaj* szövegében az elbeszélő számára lánya álombéli TV-reklám mantrája: „Toyota Celica” – szinte mágikus jelentőségre tesz szert, s rámutat egyfelől a kultúra teremtett világának törekenységére, másfelől az erre a teremtett világra való hitbéli ráhagyatkozásra, a fogyasztói kultúra iránti kvázi-vallásos tiszteletre. Talán ebből a kettősségből táplálkozik a korai művek kapcsán emlegetett technológiai fenséges iránti ambivalencia is, melynek egyik oldalán a technikai fejlődés kiváltotta csodálatot, a másikon pedig a tőle való ősi, primitív alapérzelemként megjelenő félelmet és rettegést fedezhetjük fel – egyrészt DeLillo szövegeiben, másrészt abban, ahogyan a kritika reflektál ezekre a szövegbéli jelenségekre.

De talán nem is csak a posztmodern motívumok felismerése és a profán spiritualitás formái iránti érzékenysége miatt értékeltte fel a mennyiségi mutatókra érzékeny amerikai kritika DeLillo korai életművét, hanem mert prózájában „a legtöbb élő íróénál magasabb arányban található gyönyörű mondatok és lebilincselő megfigyelések”.¹ Tagadhatatlan, DeLillo mesterien bánik az angol nyelvvel, még ha mesteri mivolta sokszor azt eredményezi is, hogy – mint az életmű kései szakaszához sorolt, magyarul is olvasható *Cosmopolis* esetében – ez a nyelvhasználat mesterkélttségbe torkollik. Talán éppen ezért olvassa a kritika a 9/11 utáni eseményeket utólagosan megelőlegező és a 2008-as pénzügyi válságot előrevetítő szöveget – némileg félreértelmezve annak hangsúlyait – egyszerű „posztmodern tézisregényként”. Pedig DeLillo kései próbálkozásait éppenséggel más motiválja, mint a posztmodernnel való elszámolás. A *Cosmopolis* esetében például jól kimutatható az életmű korai szakaszában DeLillo írásmódját alapvetően meghatározó, a testi megnyilvánulásokra, az érzékelés nem vizuális formáira való ráhagyatkozás,² illetve ennek a testi poétikának egy újkeletű, a testek közötti különbségként megjelenő etnikai különbségeket háttérbe szorító, a nemzetet halálra szánt testek közösségeként tételező, azt monokróm képként felmutató allegória.³

Az életműben nagyjából az ezredforduló környékén megmutatkozó fordulat beálltát érzékelő kritika saját elvárásainak következtében vagy fanyalogva, vagy pedig némileg értetlenül fogadta DeLillo kései műveinek megjelenését. Előbbire jó példa a *Cosmopolis*, melyet egyes kritikusok egyenesen „intellektuális agyaggalamb-lövészettként”⁴ aposztrofáltak, utóbbira pedig a szerző legértettebb szövegeként, az életmű *Nekronomikon*jaként

¹ James Lasdun: *Zero K* by Don DeLillo review – the problem of mortality. *The Guardian* 2016. május 16. [web]

² Erről lásd: Lilla Farmasi: „[P]ure, dumb canine instinct”: Narrative Space and Motion(lessness) in Don DeLillo’s „The Ivory Acrobat”. In: Ágnes Zsófia Kovács – László B. Sári (szerk.): *Space, Gender and the Gaze in Literature and Art*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2017, 47–62.

³ Don DeLillo: *Cosmopolis*. New York, Scribner, 2003. Magyarul: *Cosmopolis*. Fordította Barabás András, Budapest, Libri, 2012, 220–221. A nemzeti allegóriáról lásd: Sári B. László: Crisis and Literature: Future Imperfect, or the Case of Don DeLillo’s *Cosmopolis*. *Focus: Papers in English Literary and Cultural Studies* 11 (2018): 73–80.

⁴ Walter Kirn: Long Day’s Journey into Haircut. *The New York Times* 2003. április 13. [web]

számon tartott *Nulla K*, mely leginkább nyelvezetével, az ironia és emelkedettség érzékeny arányának fenntartásával vívta ki a kritikusok elismerését, miközben folytatja az életmű tengelyében álló témák, a rettenet és az elavulás/elévülés/elmúlás kibontását.⁵ Mindez a *Nulla K* esetében egy elcsépelet tudományos-fantasztikus témához, az emberi életműködés krikonikus felfüggesztéséhez kapcsolódik, mely mindazonáltal a jelenben is meglehetősen komolyan vett fantazmagória.⁶ A harmincas éveiben járó elbeszélő mostohaanyjának, majd apjának élettől való visszavonulását kénytelen végigkísérni, miközben saját életközépi válságával szembesül. DeLillo nyelvezete itt különösen vékony jégen jár: hiszen a közhelyes toposz és a mindent elemelő pátosz között kell egyensúlyoznia, fenntartva a téma komolyságát és egyben rámutatva tökéletes abszurditására: hogy „az örök élet [vágyának hajszolása] csak újabb hatalmi játékszerré és a szomorúság forrásává válik”⁷ a testi létezés valóságát, tulajdonképpen saját befolyásuk korlátait elfogadni képtelen gazdagok és hatalmasok kezén. A kritikusok véleménye már az eredeti szöveg kapcsán is megoszlott abban a kérdésben, hogy az elcsépelet toposzt mennyire képes DeLillo nyelve érdemleges módon felfrissíteni,⁸ de a kérdés a magyar fordítás esetében is felvet némi problémát. Először is arról van szó, hogy – ahogyan azt több recenzens is megjegyzi – a *Nulla K* eredeti szövege folytatja a DeLillo-életművön belül zajló párbeszédet, s fontos adalékokkal járul hozzá ahhoz, ahogyan annak főbb motívumai és témái kibomlanak. Olyan fontos észrevételekről van szó, hogy míg a *Fehér zaj* a pályáiv fellendülésének elején a halálfélelmet állítja a középpontba, a *Nulla K* – a *Fehér zaj* kommentárjaként – éppen az élettől való félelemről, annak feladásáról szól, hiszen a kiváltságosak által választott „örök élet” éppen a saját élet problémáival való szembesülés megkerülése lenne.⁹ Az életművön belüli belső rímek sora – így az égő áldozattal való szembesülés és annak hiánya, legyen szó a holokausztról vagy inkább annak hiányáról a *Fehér zaj* hasábjain, vagy az önmagukat felgyújtó tüntetőkről a *Cosmopolis*ban, hiszen a *Nulla K* mindkettőt felidézi – hosszasan folytatható lenne. Ám ennek a saját életművel való tematikus és nyelvi számvetésnek a megítélése épp attól válik nehezzé, hogy DeLillo eddig megjelent tizenhét regényéből (a *Zero K* az utolsó) magyarul mind ez idáig csak négy áll rendelkezésünkre. Ezért nehéz – ha egyáltalán lehetséges – Széky János fordítását is értékelni azon túl, hogy helyenként adós marad annak a kényes egyensúlynak a megteremtésével, melyet az angolszász kritika szinte egyöntetűen emel ki a *Nulla K* kapcsán. Székynek már csak azért is nehéz dolga van, mert nem áll rendelkezésére magyarul az a szerzői védjegyként funkcionáló idióma, a „DeLillo-beszél” [DeLillo-speak], melyet az egyik kritikus találóan úgy jellemezett, hogy „a hétköznapi párbeszéd is úgy hangzanak, mint egy magasröptű ka-

⁵ Lasdun: i. m.

⁶ Joshua Ferris hívja fel a figyelmet ennek a sci-fi toposznak a techmilliárdosok körében való töretlen népszerűségére, és a fikcióból ellesett elképzelés kurrens megvalósítási kísérleteinek abszurditására a Larry Ellison (Oracle), Pierre Omidyar (eBay), Szergej Brin (Google) és Mark Zuckerberg (Facebook) és mások által támogatott kutatásokban. Lásd: Joshua Ferris: *Zero K* by Don DeLillo – review. *The New York Times* 2016. május 2. [web]

⁷ Uo.

⁸ Lásd: Lasdun: i. m.; Ferris: i. m.; Michiko Kakutani: Review: In Don DeLillo's *Zero K*, Daring to Outwit Death. *The New York Times* 2016. április 25. [web] Míg Lasdun számára nem elég meggyőző, ahogyan a „kortárs pillanatok kadenciái és textúrái” iránt fogékony DeLillo nyelve új életet kíván lehelni a sci-fi halott toposzaiba, addig Ferris és a DeLillo poétikai fordulatát korábban a *Cosmopolis* kapcsán elítélő Kakutani a szerzőt régi fényében és nyelvi erejének teljében látja fel-tűnni a *Nulla K* lapjain.

⁹ Sam Jordison: *Zero K* and Making Sense of „Late Period” Don DeLillo. *The Guardian* 2016. május 24. [web], lásd még: Kakutani: i. m., illetve: Meghan Daum: Death and DeLillo, *The Atlantic* 2016. május. [web]

tasztrófafilm narrációja”.¹⁰ DeLillo – és ez Székely magyar fordításából nem mindig derül ki – képes ezt a katasztrófafilm-narrációt a legkülönbözőbb modalitásokra hangolni az ironikustól a komikuson át a szentimentálisig, s vissza.

A magyar olvasónak még egy hátránnyal kellene megbirkóznia a *Nulla K* kapcsán, s ez szinte lehetetlen feladatnak látszik: az életmű számára szórványos ismereteket közvetítő, a szerzőről torz képet festő egynegyedének birtokában kellene figyelmeznie arra, amit a legérzékenyebb kritikusok a kései DeLillo-szövegek legnagyobb erényének tartanak. Az szinte minden DeLillót angolul olvasó számára nyilvánvaló, hogy regényeinek nem a cselekménye, szereplői vagy helyszínei jelentik az igazi izgalmakat, hanem – a DeLillo-speak mellett – a szövegek formai tudatosságának jelentésközvetítő szerepe. Ez a *Nulla K* esetében az a „strukturális elégia”, hogy a technológiailag és érzelmileg az abszolút nulla fok közelében tartott disztópikus szövegrészletek közé ékelődnek be az életnek a legfelfokozottabb pillanatai, melyeknek a technológia fikcióival szemben esélyük sincsen a túlélésre. Ebben az értelemben mondhatja a szövegről Joshua Ferris, hogy ezek az elégikus pillanatok jelentik a regény súlypontjait, s hogy „az elégia nem a tudományos-fantasztikussal kel versenyre, hanem a tudomány fantasztikumaival”, a technokrácia filantróp köntösbe öltöztetett technológiai rémálmaival, melyeket a regény narrátora hol rémülettel, hol ámulattal, hol pedig ironikus távolságtartással szemlél, mintha „Paul és Patricia Churchland tartana közös TED-előadást a Marx-fivérekkel az elme és a test problematikájáról”.¹¹ A *Nulla K* legnagyobb erénye, hogy benne a kései DeLillo a kriogenikus rémálom árnyékában is lehetőséget ad az élet nehézségeinek elégikus átélésére, a posztmodernen innen és túl.

---

¹⁰ Daum: i. m.

¹¹ Ferris: i. m.

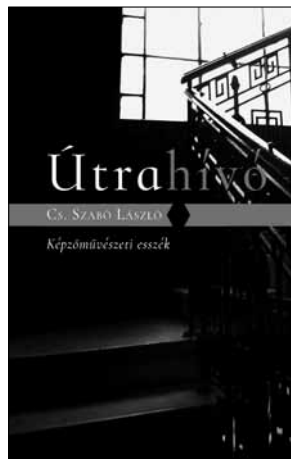
A RÓMA–LONDON-TENGELY

Cs. Szabó László: *Útrahívó. Képzőművészeti esszék*

Az esszéíró nemzedék tablóját felvázoló Poszler György megállapítása szerint „aligha vitatható, hogy Cs. Szabó a legcsillogóbb és legkönnyedebb. A legcsillogóbb, mert mindent tud, és csupa érzélem, és amit tud és érez, mind ott vibrál-villog írásai felületén. És legkönnyedebb, mert gondolat és mondat, érzélem és nyelvi fordulat között nála a legrövidebb az út, legkevesebb a vívódás és áttétel”.¹ A gazdaságtörténész végzettségű, de az irodalmon, az európai történelmen és művelődéstörténeten, valamint a szociológián túl a képzőművészet terén is magabiztosan tájékozódó Cs. Szabó László széles érdeklődését már egyetemista kori naplója is bizonyíthatja, amelyben magánéleti bonyodalmainak taglalása, politikai reflexiók és irodalmi olvasmányélmények rögzítése mellett a felvidéki templomok középkori szárnyasoltárainak motívumelemzésére is jut figyelmére. A kultúrát életformaként megélő és a világ jelenségeit összefüggéseiben szemlélő esszéista szellemi alkotásának legfontosabb vonásai már itt tetten érhetők.²

Cs. Szabó az 1945-től 1949-es emigrációjáig tartó rövid időszakban a Képzőművészeti Főiskola tanáraként hivatásszerűen is foglalkozhatott az európai művészet és művelődés történetével, kutatásainak szintetizáló igényű összefoglalására azonban már nem jutott ideje. Ezt a hiányzó szintézist igyekszik pótolni a Szakolczay Lajos szerkesztésében megjelent reprezentatív gyűjtemény. A címevel Cs. Szabó egyik esszéjére (*Az útra hívó – Vittore Carpaccio*) reflektáló kötet a szerző e témakörben leggazdagabb, 1949 utáni korszakából válogat. A legkorábbi írás Cs. Szabó londoni időszakának kezdetén, az ötvenes évek elején született, míg a legkésőbbit halálának évében, 1984-ben vetette papírra. Terjedelmük változó, rövid recenziók és több tucat oldalas műelemzések, szellemi körképek is akadnak köztük. A válogatás alapját mindenekelőtt a szerző két gyűjteményes esszékötete, az *Alkalom* (1982), és a posztumusz *Őrzők* (1988) jelenti, melyek anyagát az emigráns magyar irodalom ma már nehezen hozzáférhető folyóirataiban megjelent írások egészítik ki.

Jó választásnak tűnik a kötet bevezetőjéül kiemelt *A képmutogató* című írás – talán inkább „önmutogató” (754.), jegyzi meg a szerkesztő –, mely az esszéíró művészettörténetbe rejtett szellemi önarcképe. Cs. Szabó műgyűjtő szenvedélyének emléket állító, saját lakása falait díszítő rézkarc-kollekcióját

¹ Poszler György: Illúzió és értelem. Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához. In: Uő.: *Eszmék–Eszmények–Nosztalgiaik*. Budapest, Magvető, 1989, 340.

² „A mi korunk már egy átmeneti kultúrtípus”. Cs. Szabó László naplója, 1928. Közreadja: Balogh Tamás. *Forrás*, 2005/11, 3–9.

MMA Kiadó
Budapest, 2019
768 oldal, 4800 Ft

bemutató írása Montaigne vagy Babits Mihály könyvtáráról beszámoló esszéjéhez hasonlóan fedi fel a szerző személyes viszonyát tárgyához. A kötet tagolása a továbbiakban műfaji, tárgyi, illetve időrendi szempontokat érvényesít. Az első és egyben legterjedelmesebb fejezet (*Véres, szép világ*) esszéi többnyire egy-egy különleges műtárgy, művészeti irányzat vagy korszak bemutatására vállalkoznak, a második fejezet (*A sasok elszállnak*) a szerző művészportréit gyűjti egybe, a harmadik (*Kártyázó halak*) nagyobb részben kortárs alkotók kiállításairól szóló beszámolókat tartalmaz, míg az utolsó egységben (*Így éltünk Pannóniában*) a magyar képzőművészet múltjához és jelenéhez kapcsolódó írások kaptak helyet. A cikkek jelentős része alkalmi írásként született, igazodva a londoni és más jelentős nyugat-európai múzeumok és galériák időszakos kiállításainak tematikájához, de a gyűjtemény így is az európai művészet impozáns körképét tárja elénk. A bizánci császárkortól Picassóig, a középkori normann-angolszász művészettől a bécsi szecesszióig rendkívül tág határok között ingázik az esszéista érdeklődése.

A tematikai sokféleség ellenére az esszék egyikének címében idézett „London–Róma-tengely” jól körülhatárolja a szerző tájékozódásának fő csapásirányát, miközben az eredetileg Gál István által Cs. Szabó jellemzésére alkotott alkalmi szókapcsolat jelentésmódosulása az esszéíró nemzedék írásmódjának lényegi pontjára világít rá.³ Rendkívül jellemző gesztus a Hétfőiek és a *Nyugat* sűrű pezsgésű szellemi légkörében felmerülő ötletek, jól hangzó „bon mot”-k elméleti tartalommal való feltöltése, melyek a bravúros esszéista tollán már-már a szaktudományos nyelv egzakt terminológiájával válhatnak egyenértékűvé. A legismertebb utat a Szerb Antal valóságos védjegyévé vált „neofrivolitás” szóösszetétel járta be, ami egy szóviccből különböző metamorfózisok során végül a szerző világirodalomtörténetének irányzatjelölő fogalmává lépett elő.⁴ Cs. Szabónál az ominózus „London–Róma-tengely” a műtárgy-kereskedelem 17–18. századi fő európai útvonalának metaforájává lényegül, egyik végén itáliai festőkkel, a másikon pedig a szigetországi arisztokrácia köréből kikerülő gyűjtőkkel és mecénásokkal.

De az esszéíró nemzedék közös öröksége másutt is fellelhető Cs. Szabó művészeti írásaiban. Halász Gáborhoz, Szerb Antalhoz hasonlóan nála is meglehetősen tiszta formában áll előtűnk a műfaj két alapvető típusa, a portré és a tabló. Az alkotó lelki-szellemi alkatát meghatározó „faculté maitresse”-t kutató Cs. Szabó-i művészportrék előképei Babits, Riedl Frigyes, Péterfy Jenő nyomdokain haladva egészen Hyppolite Taine-ig vezethetők vissza. Leonardo da Vinci a „tudományos szenvedélyű művészelme” (366.), Michelangelo a monumentális töredékek alkotója, Goya Szaturnusz és Vénusz festője, Delacroix „szenvédély és értelem remek ötvözete” (548.), Matisse „édeni nagy érzékiség” és „értelem szabta, kitartó műtermi aszkézis” (616.) összhangjának megteremtője, míg Picasso életműve az állandó megújulás, „az örök körforgás és alakváltás szimbóluma” (661.). Egész korszakokat áttekintő panorámaképeinek (*Alvadt vér a pengéken – A nápolyi festészet aranykora; Felséges alkonyat – Különvélemény a velencei festészet aranykoráról, 1500–1600; Kis nemzet nagy becsülete – A holland művészet a 17. században; A természet én vagyok – Az angol tájfestés lélektanáról és társadalomtörténetéről; Léha király komor országa – II. Károly és kora; Száz arany esztendő, 1760–1860 – Az angol romantikus és preraffaelita festészet; Gáláns ünnep, nyaktilóval – Franciaország a 18. században; Három évtized – 1890–1918*) közeli rokonait pedig Halász

³ „A háború alatt történt. Nagyon utálta, ami körülötte folyik, nagyon utáltam, ami körülöttem folyik. Megegyeztünk az utálatban. A Duna-parton, nem tudom, melyik villamossal mentünk. Kint álltunk a peronon, és akkor Pista olyan kihívóan, hangosan, hogy mások is hallják – ez volt az ő ellenállása –, ezt mondta: – Laci, te a Róma–London-tengelyt képviseled!” Tóbiás Áron: Haza és nagyvilág. Cs. Szabó László beszélő szavai. *Európai Utas*, 2001/2. <http://www.europaiutas.hu/europaiutas/20012/index.htm> (letöltve: 2020. április 16.)

⁴ Lásd: Szerb Antal: *A világirodalom története*. Budapest, Magvető, [2000], 812.

olyan bravúrosan megkomponált művelődéstörténeti tablói között kereshetjük, mint *A magyar humanisták*, *A magyar viktoriánusok* vagy *A magyar századvég*, amelyek – mint Poszler megjegyezte – nem ellentétei, sokkal inkább továbbfejlesztései az egyéni portréknak.⁵ Cs. Szabó tablói jellemzően szintén portrékat foglalnak magukban, ahogy nagyszabású arcképei mögé is felfesti a háttérét. Egy-egy korszak, illetve művészi irányzat tablóját gyakran fényes triumvirátusok együttállásaként vagy tagjainak egymást követő tündökléseként vázolja fel. A velencei fénykort Tiziano, Tintoretto és Veronese; a 18–19. századi angol tájfestést Gainsborough, Constable és Turner; a posztimpresszionizmust Cézanne, Gauguin és Van Gogh; a szimbolizmust Puvis de Chavannes, Gustave Moreau és Odilon Redon; az angol preraffaelita festészetet Holman Hunt, John Everett Millais és Dante Gabrielli Rosetti triásza képviseli.

A művészi formanyelvek alakulásait vizsgáló tekintet szintén Babits nyomdokain halad. „Ez a kultúra [...] az egyéniség hatalmán alapul. Nagy teljesítményei egyének teljesítményei, akik gyakran idő és tér távolságain át egymásra hatva és egymást erősítve lázadtak a közszellem ellen” – írja *Az európai irodalom történetének szerzője*.⁶ Cs. Szabó művészettörténeti hatáselemzései néha mintha már-már az ő sorait illusztrálnák: „Ahogy valamikor Turner versenyre kelt a holland és francia tájfestés klasszikusaival – »Vagyok olyan legény, mint ti, holtak!« –, Monet is egy belső hang, éppen Turner hangjának a kihívására felelt” (317.). A változó világnézetek és művészeti programok háttérében rejtekeznek, gyakran öntudatlanul érvényesülő hatások, átvételek Cs. Szabó művészettörténetében különösen fontos szerepet játszanak. „Semmiből semmi sem lesz; minden szoros evolúció törvényei szerint megy végbe, mely átöröklött irányok és kívülről kapott motívumok által határozatit meg, s nincs író, aki más íróknak örököse és folytatója ne volna, bár gőgös fiatalok gyakran esnek abba az illúzióba, hogy semmiből teremtenek, vagy egyenesen az életből merítenek” – írja a korai magyar avantgárdot bíráló Babits.⁷ Ezt a szemléleti alapállást tükrözik a művészeti modernizmus irányzatait immár történelmi távlatból elemző Cs. Szabó írásai is: „akármilyen új és szokatlan, amit egy francia csinál, számtalan hajszálygökéren át köti nyomasztón hatalmas múltjuk” – állapítja meg a francia századvég alkotóiról (336.). A szellemi hatások azonban korántsem determinisztikus módon érvényesülnek. Paradoxonokban bővelkedő leírásában vázolja az angol festészetben egymást kiszámíthatatlanul metsző európai hagyományvonalakat:

„Minthogy művészetük éppen olyan paradox és következetlen, mint nemzeti életük, szinte kézenfekvő, hogy a század két legnagyobb angol piktorja: Hogarth és Gainsborough nem járt Itáliában, de rengeteget okult olasz képeken; hogy Reynolds, a hivatalos nagyságuk, aki rajongva bejárta Itáliát, legjobb óráiban Rembrandt hatása alatt dolgozott, s végül hogy Turner, aki a legszebb olasz látomásokat költötte ecsetjével, a francia Claude Lorraintól leste el festői titkait, nem olaszoktól.” (*A London–Róma-tengely – Olasz művészet Angliában*, 198.)

A tudatos példakövetésnél nem kevésbé jelentős az ösztönös ráérezés szerepe. A rejtett összefüggéseket gyakran váratlan párhuzamok, analógiák felvillantásával hozza felszínre az elemző: „Goya a 20. századi egzisztencialista iszonyat előfutára rézkarcain” (126.), míg kései műveinek „előadásában már előlegezve van az egész impresszionizmus” (501.), és különböző értelemben, de egyaránt az örökösének tekinthetők olyan korszakos zenik, mint Delacroix vagy Picasso. A húszas évek német új tárgyiasága a 16. századi valláshá-

⁵ Poszler: i. m., 363.

⁶ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. 6. Budapest, Auktor, 1991, 10.

⁷ Babits Mihály: *Ma, holnap és irodalom*. In: Uő.: *Tanulmányok, esszék*. Budapest, Kortárs, 2005, 384.

borúk korának festészetét idézi; a manierista „finomkodás” a századvég dekadensei közt lel kései visszhangra; a francia szimbolista Moreau-ban „Bourges és Chartres névtelen üvegfestői támadnak fel” (336.). Bécs légköre a barokkhoz hasonlóan a szecesszió nemzetközi hullámát is összművészetté formálja; míg a szürrealizmus az irodalomból a képzőművészet területére való betörésével a romantika mozgalmát idézi. Edvard Munch „a német expresszionizmus magvetője” (612.), ahogy később Francis Bacon *Üvöltő pápa*-sorozatára is inspirálóan hathatott *A sikoly* festője. A művészi formanyelv hagyományokat közvetítő szerepét valló Babits szavaira rímelnek Cs. Szabó sorai: „Művészi forradalom nem szokta megtagadni a múltat, csak másképp szemléli, mint a kegyeletesen utánzó, bátortalan hagyományápolás” (642.).

A szerző időskori vallomása szerint „jó néhányunknak bergsoni volt a hitünk, hogy a teremtő, eleven tudat s e tudatban múlt és jelen összetartható egyidejűsége erősebb a lomha, széthulló anyagnál s a lélek kiszámíthatatlanul hat a matériára. [...] Ha a modern magyar esszé keletkezéséről beszélünk, tudni kell, hogy Proust, Joyce, Babits vonalán Bergson unokái voltunk, az ő intuitív ismeretelmélete lappangott igyekezetünk mögött, hogy szakítsunk az elavult időkategóriával.”⁸ A korabeli regénytechnika eszközeinek felhasználása ugyanakkor a közös ihletettség ellenére hamisítatlanul egyéni esszéprózát eredményezett Cs. Szabónál. A tudatáram leképezésére törekvő narráció gazdagon metaforikus nyelvben, asszociációkat halmozó mondatformálásban ölt testet. A paradoxonokból építkező gondolatrítmus gyakran narratív szerepet tölt be, amit az angol festészetre vonatkozó korábbi idézet is bizonyíthat. De jellemzők a szimulianizmus írástechnikáját felidéző, asszociatív módon felvillanó párhuzamok is. Modiglianiról például így ír: „Ivott, s ha berúgott, garázdálkodott. Néhány utcával arrébb, egy másik kerületben ugyanezt művelte Ady” (623.). Végül szinte menetrendszerűen következik a hatásos, csattanóra kiélezett zárlat: „Ha Chaplin tudott volna azokról a redőnyökről...” (56.).

A Cs. Szabó-féle esszényelv alkalmas szaktudós és író látásmódjának egyesítésére. Ahol a tudós ismeretei véget érnek, ott lép színre a mű témáját továbbgondoló író – jól szemlélteti ezt egy Caravaggio-kép bemutatása: „Rosszképű, de szemrevaló suhanc, Dávid, egyik kezében kétélű kard, a másikban – hajánál fogva – bozontos szakállú, levágott fej, rémületesen nagy, Góliáté. [...] Vallomás és vád, a homoszexuális lángészé: íme, ha pofoztam és vertem is, ennek a csibésznek voltam testileg, lelkileg kiszolgáltatta. Írott bizonyíték híján tudósok a világot sem merészkednének ilyen föltevésre, én talán megtehetem” (*Alvadt vér a pengéken – A nápolyi festészet aranykora*, 168.). Másutt, az írói történetmesélés szuggesztív erejével, szinte képregényként eleveníti meg a monumentális, több mint hetven méter hosszú középkori faliszőnyeg színes képsorát, mely Anglia 1066-os normann inváziójának eseményeit mutatja be (*A hódítás koronatanúja – A bayeux-i faliszőnyeg*). De plasztikus erejű képi narratívák idézik fel Turner, Monet, Klimt, Munch, Picasso műveit is. Edvard Munch emblematis alkotása, *A sikoly* például ekképp kel életre az esszéíró tollán: „Vízfejű emberke, üreges arcú gnóm tátott szájjal, fülére tapasztott kézzel rohan a festő felé, neki a szemlencsének, mögötte az öbölre kinyúló gáton két szikár, sötét jelenség, üldöző vagy csak közömbös sétáló közelít feltarthatatlanul, arcuk elmosódott, hátul a horizonton óriási ívben ide-oda kanyargó lángtenger, vérözön az ég” (*Mindennek ára van – Edvard Munch művészete*, 605.). Máskor épp ellenkező módon éri el célját, drámai sűrítéssel világítva rá egy-egy alkotás központi motívumára: „férfi sorsa a nő, s a nő kezében a kés” (612.) – Munch: *Marat halála*; vagy tesz általános érvényű megállapításokat: „Minden út Rómába vezet, s amelyik nem oda, az Shakespeare-hez” (98.). Néha nem kevés önéletrajzi hitellel vonja le a záró következtetést: „Századunk a kétszer, háromszor

⁸ Cs. Szabó László: *Ember és műfaj. Beszélgetés Siklós Istvánnal a Római muzsika megjelenésekor*. In: *Uő.: Két tükör közt. Beszélgetések*. Basel, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1977, 118–119.

újra gyökerező menekülteké” (729.). Már-már jóslat erejű megállapítás 1967-ből: „Egyetemes pusztulásunkat okozhatja az *alkalmazott* tudomány, de anyagilag érdektelen *megismerő* részében ma is annyi a tiszta áhítat, mint az ősvallásokban” (728.).

Egy újabb Cs. Szabó-i bon mot, ezúttal Bernáth Aurél önéletrajzi könyvéről – „most már tudjuk, milyen lett volna Vermeer és Chardin prózája” (747.) – izgalmas kísérletként az életmű médiumközi interpretációjának lehetőségét villantja fel. De általában jellemző látásmódjára az irodalmi és a művészeti jelenségek párhuzamba állítása, számot vetve azzal, hogy „gondolathullámok közös mágneses terében alkotnak a legnagyobbak is” (652.). Ady, Babits és a többi nyugatos költő kontextusát a századforduló posztimpresszionistái és szimbolistái jelentik: „Igazán jó vers értelme többször megújulhat, csak most jöttem rá például, hogy a korai *Temetés a tengeren*: »Breton parton sújt majd az álom...« a posztimpresszionizmus egyik vezérszólama. Persze honnan gyaníthatta volna ő akkor!” (321.) „Egy Moreau-képből lép ki a két nővér, akár tudta írás közben Babits, akár nem. S e vérvívő lányok hűgai ott vámpírkodtak a kisebb nyugatisták vagy elődeik, Szilágyi Géza, Elek Artúr s mások verseiben, novelláiban” – írja, két Babits-versre is utalva (336.). Míg „Picasso fölfedezésének az idején történt, hogy Virginia Woolf regényfiguráját, Orlandót több száz esztendő s léte alatt férfiból nővé varázsolta. S James Joyce már dolgozott utolsó regényén...” (652.)

A gazdaságtörténész szemében azonban a műtárgy mögött mindig meglátja az alkotás feltételeit meghatározó kereslet és kínálat viszonyait is. Cs. Szabó esszéinek másik sajátos vonását a művészetszociológiai perspektíva jelenti, amit a „társadalomtörténet mint művészettörténet” szinte programszerű megfogalmazása hirdet (*Három esszé a művészetről: Márványkúria, muzsikával – Társadalomtörténet mint művészettörténet*). Cs. Szabónál központi fogalom az ízlés, mely megszabja a kortárs és a megelőző korok műtárgyainak mindenkori árfolyamát. Termelés és fogyasztás összefüggéseire épül a „Róma–London-tengely”, mely az európai műkereskedelem fő útvonalát jelöli a 17–19. század között. Az angol mágánás műgyűjtők, a „connoisseur”-ök és a brit sziget piacára termelő itáliai mesterek mellett a szerző különös figyelmet fordít az „esztétikai vezérkosok” (193.) szerepére, akik afféle divatdiktátorok módjára, akár évtizedekre is meghatározták a szigetország gyűjtőinek ízlését. Arundel gróf a 17. században az antik római és a kortárs olasz művészetet, míg Ruskin, a preraffaeliták ideológusa a 19. században a középkori Itália emlékeit hozta divatba. A barokk és a rokokó 20. századi újraértékelésére azonban már a művészettörténészek kutatómunkája nyomán került sor. Cs. Szabó meglehetősen korán érzékeli a századforduló művészetét felértékelő ízlésváltozást is: „Hamarosan át kell írni az 1860 és 1910 közötti felszázad művészettörténetét, főleg a franciát” – állapítja meg 1972-ben (328.).

A szerző állításait mindig szemléletes példákkal illusztrálja. Az itáliai Mantova városállamát uraló Gonzaga-dinasztia világhírű gyűjteményét Rubens, a festő-diplomata segítségével I. Károly, a műgyűjtő angol uralkodó szerezte meg. A polgári forradalom azonban nemcsak a király, hanem gyűjteménye vesztét is okozta: Cromwell elárvereztette, jelentős része Franciaországba került. Több mint száz év múlva, a nagy francia forradalom idején a Lajos-kori arisztokrácia szétszóródó javait angol főurak vásárolták fel, köztük számos, egykor a szigetországból származó műtárggyal. Már elhiszük Cs. Szabónak, hogy az európai művészettörténet társadalomtörténet is.

Az építészet a képzőművészetnél is erősebben függ a megrendelők igényeitől, illetve a társadalmi-politikai viszonyoktól. „A felújult Róma-kultusz” (131.) és a velencei patricius elit hatalma állt Palladio 16. századi neoklasszikus építkezéseinek háttérében. Hogy munkássága Angliában is zsinórmértékké válhatott, ahhoz pedig szigetországi követője, Inigo Jones tehetsége mellett előbb a Stuartok abszolutista törekvése, majd a 18. századi angol arisztokrácia támogatása is szükségesnek bizonyult. Az építészet kérdését ennél is

tágabb kontextusban vizsgálja *A város* című esszé, mely messze meghaladja a művészet-történet, illetve művészetszociológia kereteit, és az európai társadalomfejlődés, illetve a modern urbanisztika kérdéseire jut el. A város az író számára a történelem lenyomatait hordozó, többretegű szociokulturális tér, a városi térszerkezet és az épületek egyszersmind esztétikum forrásai is: Cs. Szabó Carl E. Schorske és Donald J. Olsen ma már alapműnek számító művelődéstörténeti monográfiáit megelőzve jut erre az álláspontra.⁹

A szerző a modern művészetet az alkotó társadalmi szerepének változásával összefüggésben vizsgálja. Művész és társadalom egyezségének felbomlását a 19. század első harmadára teszi, egyrészt a közízlés süllyedésével, másrészt a romantika hatásával indokolva. Ettől kezdve megszűnik a zárt korszakokra jellemző egységes viszonyítási rendszer a kultúrában, az alkotóknak nem marad más lehetőségük, mint a saját művészi vízió kialakítása a világról. „Kanyargós, tévelygő, gyakran kínosan lassú a modern művész magára találása. Raffaello meghalhatott harminchét éves korában, mert az egykorú konvenciórendszer segítségével sokan már a férfikor derekán túl voltak életük java termésén s elkezdődött az ismétlés. Századunkban a többségnél negyvennel kezdődik az élet.” (617.) A harmadik fejezet ennek megfelelően „mesterek” helyett már sokkal inkább magányos „ellenállók” műveiből válogat, számot vetve azzal is, hogy a modernitás korában élő művész alkotásainak belső törvényei nem állnak szoros összefüggésben életének külső körülményeivel (*A bohém és a polgár – Modigliani, Klee*). Az alkotói módszerek változásával együtt változó interpretációs módszerek jellemzik Cs. Szabó előadásmódját, ami a Miró-, illetve Picassoeszszékben követhető leginkább nyomon. „Ahány jelentős művész, annyi hieroglifa-rendszer, annyi föllelni való kulcs.” (633.) A portré és tabló hagyományos esszétípusai épp ezért háttérbe szorulnak a műimmanens értelmezés mögött, melynek legjellemzőbb példáját jelentheti a Miró kiállítását szemlélő író szabad asszociációinak rögzítése.

A kötet utolsó ciklusába sorolt magyar tárgyú írások jóval hézagosabb képet nyújtanak a hazai képzőművészet korszakairól. A Mátyás király alakja körüli legendaképződést nyomon követő monumentális esszé (*Megváltás a legendában – Mátyás királyról realistán*) lebilincselő olvasmány, a kortárs európai képzőművészet útkereséseit összegző előző ciklus utáni éles váltás jól mutatja a szerző által magabiztosan birtokolt tudásanyag határait. Ugyanakkor megfontolandó, hogy a terjedelmes írás nem egy későbbi, Cs. Szabó magyar művelődéstörténeti írásait összegyűjtő kötetbe illett volna-e inkább. A század eleji modernisták, valamint Kemény Zoltán erdélyi származású emigráns képzőművész, Ferenczy Béni, Tolnay Károly és Bernáth Aurél képviseli a 20. század magyar művészeti életét, bár Tolnay nemzetközi rangú művészettörténeti munkásságát külföldön fejtette ki. A Nyolcak festőit és Kassák aktivista körét bemutató londoni kiállítás Ibsen-drámát idéző címadásán (*Ha mi holtak feltámadunk*) azóta jócskán túllépett az idő, hiszen a Nyolcak nevével fémjelzett korai modernizmus és a klasszikus avantgárd (Kassák Lajos, Moholy-Nagy László, Uitz Béla) öröksége ma jóval elevenebbnek tűnik – illetve tűnhetett már az esszé megírásakor, 1980-ban is –, mint azt Cs. Szabó címádása sejteti.

A szerkesztő megjegyzése, mely szerint az esszéistát „a pálya egészéből kiolvasható életrajzi, erkölcsi, alkotáslélektani summa” (758.) gyakran jobban érdekli, mint az egyes műalkotások esztétikai tulajdonságai, a magyar alkotók esetében különösen helytállóan tűnik. Keményről, Ferenczyről, Tolnayról, Bernáthról szólva a szakmai értékelésnél is fontosabb hangsúlyt kap az alkotó ember személyes erkölcsi példamutatása. Ez akár a diktatórikus rendszerekben érvényes alkotói helytállás etikai imperatívuszának újrafogalma-

⁹ Carl E. Schorske: *Fin-de-siècle Vienna. Politics and Culture*. New York, Alfred A. Knopf, 1979 [Magyarul: *Bécsi századvég. Politika és kultúra*. Ford. Györffy Miklós. Budapest, Helikon Kiadó, 1998], Donald J. Olsen: *The City as a Work of Art. London, Paris, Vienna*. New Haven, Yale University Press, 1986.

zását is jelentheti: „Van-e értelme hősieen elnémulni, teljes lemond sba visszahúzódni, hogy mocsoktalanok maradjunk? [...] M v sznek a teremtésben van a helytállása, s a vértanúság az   mesterségében kevesebb, mint a mű, amely megváltja gyöngeségeit s kamatosan visszaváltja becsületét” (746.). A jóval személyesebb, Tolnay esetében az emlékbeszéd műfaját is megidéző tónust pedig a szerző alkotókkal való közvetlen ismeretsége indokolhatja. Egy kicsit f jhat az olvasó sz ve: szívesen olvasnánk m g Cs. Szabó essz eket – mondjuk – Munkácsy p lyakezdet s r l, Csontv ryr l vagy a nagybányai fest iskol r l is. A vaskos kötetet azonban  gy is bízvást oda ll thatjuk a nemzedék másik nagy essz ir i szintézise, Szerb Antal vil girodalomt rt nete mellé.

Cs. Szabó időskori írásaiban, nyilatkozataiban több alkalommal utal Pécs városa  r nti rokonszenver e. Tüskés Tibor korabeli híradása nyomán említi „ jpecs” – valószínűleg az épülő Kertváros – toronyh zait.¹⁰ Másutt az  r  1980-as hazatérését követő első pécsi látogatása is kap egy bekezdésnyi figyelmet. A vaskos kötetbe azonban egy pécsi vonatkozású tárgyi tévedés is került. A bon mot-nak sz nt állítás, mely szerint a századvégi st lus r nyzat összművészeti törekvései dacára „sohasem terveztek szecessziós koporsót” (351.), a Cs. Szabó-i essz st lus jegyében mintegy újabb bon mot-val könnyen megcáfolható – hiszen  gy tűnik, hogy a szerző nem ismerte az esszéje megírásakor csakugyan elfeledett, romos állapotban lévő Zsolnay Mauz leumot.

---

¹⁰ A pécsi toronyházak említése már önmagában megkérdőjelezi *A város* című esszé keletkezési idejeként feltüntetett 1954-es évszámot, a Tüskés Tiborra való hivatkozás pedig a pécsi  r  jóval későbbi k nyver e (*Nagyváros sz lletik*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975) utalhat, ahogy *A hódítás koronatan i – A bayeux-i faliszőnyeg* című  r s 1996-ra (!) datálása is nyilvánvalóan téves.